84
И-63
2474
2475

2011

ԳԱՂՏՆԻՔ ՀԱՅՐԻԶԻ

ԳԱՂՏՆԻՔ ՀԱՐՒԶՔ

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԷՕԺԷՆ ՄԻՒ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

1002
59747
Ջ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

Որբեւորդ հատոր

ՏԷՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

ՁՄԵՌՈՑ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ
1870

ԳԱՂՏՆԻՔ ԲԱՐԻԶԻ

ԳԼՈՒԽ Ա

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ*

Ընթերցողը կը յիշէ որ Գլէօր–սը–Մարի կա Լուվի ձեռօք ազա-
տեցէն ետև՝ Ռավաժէօլի կղզիին մօտ՝ տոքտօր Կրիֆօի տունն էր
փոխադրուեր, որ քաղաքային հիւանդանոցի բժիշկներէն մին էր, և
ահա սոյն հիւանդանոցը պիտի տանինք ընթերցողը։

Այս պիտուն տոքտօրն որ՝ բարձր պաշտպաններու շնորհիւ՝ սոյն
հիւանդաբոյանին մէջ պաշտօն մը ձեռք ձգեր էր, իր սրահներն իբր
փորձի վայր մը կը նկատէր, և այն տեղ ազատ հիւանդներու վրայ կը
փորձէր այն ամէն դեղերը զոր ապա հարուստներուն համար կը
դործածէր, այնպէս որ բուժային նոր միջոց մ՚երբէք կիր արկանելու
չէր յանդգներ մինչև որ կենդանի էակներու վրայ նոյնը կրկին ու
կրկին փորձած չըլլար, ինչպէս որ նոյն ինքն այնպիսի պարզմիտ բար-
բարոսութեամբ մը կ՚ըսէր, որմէ կը յայտնէր թէ արհեստին կոյր
կիրքն և մանաւանդ Աստուծոյ մէկ արարածին վրայ՝ ամէն տեսակ
քմածին հնար, հնարագէտ մտքի ամէն գիտական անուշքներն ան-

*Այս անունն զոր կրելու պատիւն ունիմ, և զոր Հայրս, հանիս և
մեծ հանիս (17դ դարուն ամենահմուտ անձերէն մին) երևելի գործե-
ցին բժշկութեան արհեստին ամէն ճիւղերուն վրայ տեսական և գործ-
նական աշխատութիւններով, պարտ էին արդիլել զիս որ և է անխո-
հեմ յարձակում կամ անկարկառութիւն մ՚ընել բժիշկներուն դէմ, եթէ
նոյն իսկ իմ ճառած դիւթիս և գաղղիական բուժական գլորոցին հիմ-
նաւոր և մեծ հուշակն այս բանիս դէմ չկենային. Կրիֆօ բժիշկը
հնարեցաւ ուզեցի միայն անձնատուրել այն ըստ ամենայնի յարդելի մար-
դիկներէն մին, որոնք երբեմն արհեստին եռանդէ և փորձերէ մղուե-
ցան կրնան չարաչար գործածել իրենց բուժային իշխանութիւնն, եթէ
ներելի է այսպէս բացատրել միտքս, մոռնալով որ դիտութիւնէ առնէ
նուիրական բան մը կայ, այս է, մարդասիրութիւնը։

երկիւղ և ինքնակամ գործածելու սովորութիւնն և զօրութիւնը մինչև որ աստիճանի կը մղեն մարդս։

Ա յսպէս, օրինակի համար, եթէ տոքտօրը նոր և վտանգալի դեղի մը համեմատական արդիւնքը հասկնալ ուզէր, որպէս զի այս կամ այն դրութեան նպաստաւոր հետևութիւնները անկէ հանէ, խել մը հիւանդներ կ'առնուր ... մէկ քանին իր նոր դրութեան համեմատ կը դարմանէր ... մէկ քանին ալ հինին դրութեան համեմատ ... երբեմն մէկ քանին ալ լոկ բնութեան ներգործութեան կը թողուր ... ։ Ա յնուհետև ապրողները կը համրէր ։

Ճիշտն ըսելով՝ այս սոսկալի փորձերը՝ դիտութեան խորանին առջև եղած մարդկային զոհեր էին ։ Տոքտօր Կրիֆօնի հոգն անդամ չէր ։ Գ ի ա ն ա ն այս խնդիրն աչքին առջև, ինչպէս որ մեր օրերը կ'ըսեն, իր հիւանդանոցին անկարները լոկ ուսումի և փորձի առարկաներ էին, և որովհետև իր փորձերէն երբեմն օգտակար իրողութիւն մը կամ դիւտ մ'առաջ կգար և շատ մը դիտութիւն, տոքտօրն այնչափ ուշմտօրէն գոհունակ և յաղթական զգացում մը կը յայտներ որչափ կը յայտնէ զօրապետ մը շատ մը զինուորներու աչքն փնով տարած մէկ յաղթութեան վրայ ։

Ն ա յ ն բ օ ա ֆ ա թ ի ք (homœopatique) դրութիւնը տոքտօր Կրիֆօնէն առաջ անհաշտ հակառակորդ մը չունէր ։ Ա յս մեթոտն անհեթեթ, աղէտաբեր և մարդասպան կ'անուանէր. ուստի Ն ա յ ն բ օ ա ֆ ա թ ի Ն ը ը (homœopathe) ներդր խօթելու համար՝ ասպետական անկեղծութեամբ առաջարկեց խել մը հիւանդներ անոնց յանձնել որ նոյնարուժութիւնն իր փորձերն ըստ հաճոյս ի գործ դնէ ։ Բայց կանխաւ կը հաստատէր, արդէն ստոյգ ըլլալով որ փորձն իր ըսածը չսիսի ստէր, թէ՝ այս կերպ բուժութեամբ նայուած քսան հիւանդէն՝ հազիւ հինգը կրնար ապրիլ ... ։ Ն ոյնարուժականներն այս առաջարկութենէ խոյս տուին՝ ի մեծ ցաւ տոքտօր Կրիֆօնի, որ սաստիկ արտմեցաւ նոյնարուժական դարմանին ոչնչութիւնը ընդհոլով հաստատելու այս առիթը կորսնցնելուն ։

Իր ընդդիմադրած վրայ ունեցած ազատ և միահեծան տիրապետութեան առթիւ եթէ ըսուէր տոքտօր Կրիֆօնի հետևեալ խօսքն՝ անշուշտ ապուշ պիտի կրնէր ։ «Ի րաց այս վճռակին մօտ՝ փափաքելի է

այն բարբարոսական եղանակն՝ որով մահապարտները նորահնար վիրաբուժային փորձերը կրելու ստիպուած էին ... բայց և այնպէս կենդանիներու գործածելու չէին իշխեր ... ։ Եթէ վիրահատութիւնը յաջողէր, դատապարտը կ'ազատէր ... ։ Ա յս բարբարոսութիւնը ձերինին հետ բաղդատելով ողորմասիրութիւն է ր ։

Վ ասն զի վերջապէս աղատելու յոյս մը կը տուէր այն թշուառին որուն դահիճը կ'սպասէր, և Թերևս ամենուն փրկութեան օգտակար փորձ մը հնարին կը գործէին ։ Բայց երբ ձեր բաղդախնդիր դեղերը դժբաղդ արհեստաւորներու վրայ կը փորձեք, որոց միակ ապաւէնն է անկեղծոյն հիւանդութեան ծանանակ ... բայց երբ Թերևս մահաբեր գուժածիք կը դոչէ+ այնպիսի անձերու վրայ որ թշուառութենէն ապահովել անկէն և վստահ ձեր ձեռքը կ'ընկնին ... ձեր՝ որոց միակ յոյսն էք, ձեր՝ որոց կենաց մի միայն Աստուծոյ պատասխանատու էք ... գիտէք որ ուրիշ բան չէք ըներ այլ միայն դիտութեան սիրը ճիշդ անմարդասիրութեան հասցնել, պարոն ... ըսէ, ազգատ մարդիկ արդէն դործարաններ, դաշտեր, բանակներ գոյնդ գոյնդ լեցնեն, այս աշխարհիս միայն թշուառութիւնն ու զրկանքը ճանչնեն, և երբ յողնութենէ և տառապանքէ ընչասպառ ... կիսամեռ կ'ընկնին կը տառապին ... նոյն իսկ հիւանդութիւնը պիտի չպահպանէ զիրենք վերջին սրբազիղծ կեղեքումէ մը ։ Պարոն, թող ձեր սիրտը վկայէ, միթէ այս քանս անիրաւ անգութ չէր ըլլար ։»

Ե ւ ազ, Թերևս տոքտօր Կրիֆօն այս ծանր խօսքերէն՝ ի գուր շարժէր, այլ չէր հաւղուներ ։ Մարդ այսպէս ստեղծուած է ։ զօրապետն ալ վերջապէս կը վարժի իր զինուորներն իրը ճարտարագործներ դնկատել այն արիւնալի նպատին զոր ճակատամարտ կը կոչեն ։ Եւ ահա մարդ այսպէս ստեղծուած ըլլալուն համար է որ դիմելութիւնը պարտի պաշտպանել այն անձերն զոր բաղդը սգոյ մարդկային հարկերուն ներգործութիւնը կրելու ենթարկած է ։ Արդ՝ տոքտօր Կրիֆօնի այս բնաւորութիւնն այսպէս ըմբռնելէն ետև՝ (և առանց չափազանցութեան կարելի է ըմբռնել զայն) դիւրին է մտածել որ իր հիւանդարանին քսիկներն առնուին ապահովութիւն մը չունէին, ամենևին անոր գիտական փորձերուն դէմ բողոքելու միջոց չունէին. վասն զի քաղաքային հիւանդարաններուն կազմութեան մէջ ցաւալի պակասութիւն մը կայ ։

Ա՛յս տեղ զայն պիտի նշանակենք ... երանի թէ մեր ձայնը լսելի ըլլար ...:

Զինուորական անկեղծանոյներուն ամէն օր հսկելու պաշտօն ունի քարձրագոյն պաշտօնատար մ՚որ հիւանդ գինուորներուն բողոքներն ալ կը լսէ և զանոնք նկատողութեան կ՚առնու երբ իրեն իրաւացի թուին: Ա՛յս հակադիր հսկողութիւնը՝ որ առողջապահութեան պաշտօնէն լիովին տարբեր է, ինքնին մեծ արժէք ունի, և միշտ խիստ օգտակար արդիւնք ունեցած է: Եւ իրաւի գինուորական անկեղծանոյներէն լաւագոյն մտածուած հիմնարկութիւններ տեսնել անկարելի է. գինուորները մեծ անուշութեամբ կը հոգայուին, և կրնանք դրեթէ ըսել որ յարգական արդահատութեամբ կը նայուին: Ինչ պատճառաւ այս տեսակ հսկողութիւն մը չկայ նաև ձեռնհաս և առողջապահական վարչութեան դէմ ելլողին անկան մարդերու ձեռօք քաղաքային անկեղծանոյներու վրայ, ինչպէս որ նոյնը կը տեսնուի գինուորականներու վրայ, յանձնաժողովի մը կողմէ որ քաղաքապետներու, օգնականներու, վերջապէս այն մարդկան մէջէն ընտրած որ Բարիզի քաղաքապետութեան պաշտօնը կը վարեն, պաշտօն մ՚որուն ամէն մարդ եռանդագին կը տենչայ: Ա՛յսպէս աղքատին հիմնաւոր բողոքներն անկողմնակալ դործի մը կ՚ուշնեան, քանի որ, կրկին կ՚ըսենք, այս դործին լիովին կը պակսի. հիւանդարանները տեսչութեան վրայ ամենևին հակադիր հակողութիւն մը չկայ .... Եւ այս ալ մեղի տարօրինակ կ՚երևի ...:

Ա՛յսպէս, եթէ անդամ մը տոքտոր Կրիֆօնի սրահները դուրը հիւանդի մը վրայ դոցուէր, այս հիւանդը հոդւով մարմնով դիտութեան կը պատկանէր ...: Կարեկիր և անշահախնդիր ակնոջ մ՚անդամ անոր ողբերը չէր լսեր ...: Հիւանդին կ՚ըսէին բայց ի բայ որ պէտք էր անկեղծանոյն ընդունուած ըլլալով այնուհետև տոքտորին փորձառական կալտածին մասը կը համարուէր, և թէ հիւանդն ու հիւանդութիւնն իրը առարկայ պիտի ծառայեն նորահասակ աշակերտներուն ուսումին, դիտողութեան, վերլուծութեան կամ դասաւորութեան: Եւ արդարև՝ ստէպ էնթնական ծանր ծանր և դառնագոյն հայդնութիւններու պատասխան տալու կ՚ստիպուէր, և այս ալ չէ թէ առանձնակի տոքտորին հետ, որ, կրօնաւորի պէս, տեսակ մը քահանայական պաշտօն կը վարէ և ամէն բան լմնցնելու իրաւունք ունի. ոչ, հարկ էր իրեն պատասխան տալ, բարձր ձայնով անկուշտ և հետաքրքիր ամբոխի մ՚առջև:

Ա՛յո, գիտութեան այս համադիւսարանին մէջ՝ ծերունի, պատանի, աղջիկ և կին ամենապարտութեան և համեստութեան ամէն զգացում պարտ էին փարատել, և ամենազաղտնի յայտարարութիւններ ընել, բազմաթիւ հանդիսականներու առջև տաժանելի վնասութիւններ կրել, և դրեթէ միշտ այս անպատուոյն արարողութիւնները հիւանդութիւնները կը ծանրացնէին: Եւ այս ալ ոչ մարդասիրական և ոչ արդար դործողութիւն մ՚էր, քանի որ աղքատը հիւանդարանն՝ ի սուրբ և նուիրական անուն ֆրեսթիթիւեան մնաղտն՝ պէտք է որ արդահատութեամբ, յարդանօք նայուի, ըստ որում թշուառութիւնն ալ իր վեհափառութիւնն ունի ...:

Ընթերցողը հետևեալ տողերը կարդալուն պիտի հասկնայ թէ ինչու համար կանխաւ քանի մը խորհրդածութիւններ ըրինք .....:

Ձկայ բան մ՚այնքան տխրադին որչափ այն հիւանդարանն ուր պիտի տանինք ընթերցողը:

Իր մեռթ պատերուն երկայնքն՝ որ բանտերուն պէս աստիս անդին վանդակապատ պատուհաններ ունի, զուգահաւասար կերպով անկողիններու երկու կարդ կը տեսնուին, որ աղօտաշէն կը լուսաւորուին ձեղնէն կախուած լամպարէ մը:

Մթնոլորտն այնքան նողկալի, այնքան թանձր էր որ նորեկ հիւանդները առանց վտանգի չէին ընտելանար այն տեղի կլիմային. աղէտից այս առաւելութիւնը տեսակ մը փրկութիւ է զոր նորեկ հիւանդ մ՚անվրէպ անկեղծանոյին չարաշուշակ բնակութեան կը հատուցանէ: Քիչ առնէն ախտաժէտ կայտյտ գոյն մը կը յայտնէ որ հիւանդը սոյն ժամտարերը օդին աղտեղութիւնը կլած է, և թէ՝ ինչպէս որ ըսինք, ընթերցած է:

Գիշերային լուսութիւնն ուր ուրեմն կ՚ընդհատի մերթ ազիողորմ հեծեծանքէ, մերթ ջլային քնհատութենէ յառաջեկած խորին հառաչանքէ ... ապա ամէն ինչ կը լռէ, և ուրիշ բան չլսուիր, այլ խոշոր ժամացոյցի մը ձօճանակին միաձայն և կանոնաւոր ձօճումն որուն ժամերն երկայն, խիստ երկայն կը հնչեն տրտում վշտերու համար:

Սոյն սրահին մէկ ծայրը միշտ խաւարի մէջ կը դտնուէր: Ցանկարծ նոյն վայրէն շտապալի քայլերու տոփիւնը լսուեցաւ. դուռ մը բացուե-

քով՝ քանի մ՚անգամ դողուեցաւ. պէտրէեան քոյր մը՝ որուն սպիտակ ցայտի գդակն ու սև հագուստը ձեռքը բռնած Ճրագին լուսովը նշմարելի էին, ամէն կողմի կարգին անկողիններուն մէկուն մօտեցաւ: Հիւանդներէն մէկ քանին՝ ընդոստ արթնցալով ելան իրենց անկոշկին մէջ նստան՝ անցած դարձածին ուշադիր: Շատ չանցաւ դրան երկու թևերը բացուեցան: Քահանայ մը խաչ՚ի ձեռին ներս մտաւ... մարապետները ծունր դրին:

Տժդոյն ծերուկ մը պառող լուսին պայծառութենէ մինչդեռ սրահին միւս մասերը խաւարապատ էին, դիւրին էր տեսնել հիւանդարանին ողջմաբաշխն որ Թշուառութեան այս մահճակալին վրայ ծունկի քանի մը խօսքեր արտասանեց որուն տակ հնչիւնը գիշերային լռութեան մէջ նուաղեցաւ: Քառորդէ մ՚ետքը քահանան ծածկոցին ծայրը վերուց որով անկողնին բարձը ծիւրին դողեց... յետոյ դուրս ելաւ...:

Կոյսերէն մէկն ետք ելաւ, վարադոյրներն որ իրենց երկաթի յողնքուն վրայ դռնչեցին, դոցեց, և ամբաւ իր ընկերուհիին մօտ աղօթք ընելու: Հիւանդ կիներէն մէկն էր մեռնողը...: Անքուն կիներուն մէջէն անոնք որ այս անձային տեսարանիս ականատես եղեր էին, երեք հոգի հայկին որոց անունն արդէն ազգ պատմութեան ընթացքին մէջ յիշեցինք, այս է,

Օրիորդ տը Ֆէրմոն, ծաք Ֆէրրանի ընչասիրութենէ կործանուղ որբևարիին դուստրը: լա Լօրէն, աղքատ լուսաւուհին, որուն Փլէօր—տը—Մարի իր ունեցած բոլոր առակը տուեր էր, և ծան Տիւբօր, Բիւդ—Վինէկրի՝ Փօրսի վիւբարանին քոյրը:

Արդէն կը ճանչենք օրիորդ տը Ֆէրմոնն և Բիւդ—Վինէկրի քոյրն...: Իսկ Լօրէնին գալով քանի տարեկան, անուշ և կանոնաւոր դէմքով, բայց անհնարին դեղնութիւն և նիհարութիւն ունեցող կին մ՚էր. Թոքացաւի յետին աստիճանին հասեր էր, և զանի ազատելու յոյս չկար. քայ գիտէր նա այս բանս, և քիչ քիչ կը մարէր:

— Ահա նոր հիւանդ մ՚ալ որ դնաց — ըսաւ լա Լօրէն կիսաձայն ձեռնոցին մաածելով և ինքնուին խօսելով: Ա՛լ չպիտի տառապի նա... շատ երջանիկ է...:

— Շատ երջանիկ է... թէ որ զաւակ չունի...— յարեց ծան:

— Վա՛յ... արթնցան ես..., դրացուհիս...:— ըսաւ անոր Լօրէն.

— ինչպէս դուռ այս տեղ անցուցած առաջին գիշերդ: Երէկ իրկուն եկար չեկար քեզ պատկելու տարին... և անկէ ետքը չհամարձակեցայ քեզի հետ խօսելու, մինակ հեծկլտանքդ կը լսէի:

— Ո՛հ, այո... շատ լացի...:

— Ուրեմն ցաւդ մեծ է:

— Հա, բայց ցաւի վարժ եմ. վշտէս կլայի...: Վերջապէս քունս առաւ, և կը քնանայի, երբ դռներուն աղմուկն իս արթնցուց...: Երբ քահանան ներս մտաւ և կոյսերը ծունր դրին, հասկցայ որ կին մը հոգեվարք է... այն ատեն անոր հոգիին համար հայր Ֆէք մը և ուրիշ մ՚ըսի...:

— Ես ալ նոյնպէս... և որովհետև ես ալ մեռնողին հիւանդութիւնն ունիմ, ականջ դուշեցի. Ահաւասիկ հոգի մ՚որ ալ չպիտի տառապի... շատ երջանիկ է...:

— Այո... ինչպէս որ կ՚ըսէի... թէ որ զաւակ չունի...:

— Ուրեմն դուռ, զաւակներ ունիս... դուռ:

— Երեք հատ...— ըսաւ Բիւդ—Վինէկրի քոյրը հառաչով մը: — Հապա դուռ:

— Ես պզտիկ աղջիկ մ՚ունեցայ... բայց շատ չապրեցաւ...: Խեղճ զաւակս կանխաւ ախտաւոր ըլլալուն՝ յղութեանս ատեն շատ թշուառութիւն քաշեցի...: Նաւակի մէջ լաթ լուացող կին մ՚եմ, որչափ որ կարողութիւնս ներեց աշխատեցայ...: Բայց ամէն բան վերջ մ՚ունի. երբ ոյժս հատաւ, նոյնպէս հացս հատաւ...: Իս տնակէս հանեցին, չգիտեմ թէ ինչ պիտի ըլլայի առանց բարեսիրտ կնկան մ՚որ իս հետս առաւ և շտեմարան մը տարաւ ուր կը պահուէր գինքը սպանելէ ուզող մարդուն ձեռքէն ազատելու համար: Ահա այն տեղ յարդի վրայ ծնայ. բարեբաղդօրէն այս բարեմիտ կինն օրիորդ մը կը ճանչէր, որ Աստուծոյ հրեշտակին պէս գեղանի էր և գթասէր. այս նորաբոյս օրիորդը քիչ մը դրամ ունէր. իս իմ շտեմարանէս հանեց և կահազարդ խցիկ մը բնակեցուց՝ կանխիկ վճարելով անոր միամսեայ վարձքը... նոյնպէս ուրիշ օրորոց մը տալով իմ նորածին զաւկիս, և ինձի համար ալ քառասուն ֆրանք և քանի մը ճերմակեղէն...: Անոր շնորհիւը կրցայ ոտք ելնել և նորէն գործի սկսիլ...:

— Ինչ բարեսիրտ պզտիկ աղջիկ...:— Նայե՛ անգամ մ՚որ ես ալ դէպ

պուածով ասոր նման աղջիկ մը հանդիպելեցայ, խիստ պաշտօնասէր գործուհի մը։ Գայթը էի... խեղճ եղբայրս տեսնել որ բանտարկուած է... — ըսաւ ծան պահ մը վարանելէն ետև — և սոյն գործուհին խօսարանը հանդիպելեցայ. լսեր էր եղբօրս ըսածս թէ երջանիկ չեմ, ինձի դիմեց շփոթելով և առաջարկեց այս խեղճ զաւակին օգնել ինձ իր կարողութեան համեմատ...։ — Ընդունեցայ, ինձ տուաւ իր հասցէն, և երկու օր ետքն՝ այս սիրուն պզտիկ օրիորդ Ռիկոլէդ...բանելու գործ յանձնեց ինձ։

— Ռիկոլէդ — գոչեց Լօրէն — նայէ անգամ մ'ինչ հանդիպում. այն գեղահաս օրիորդն որ շատ առատաձեռն եղաւ իմ մասիս ստէպ իմ առջեւս օրիորդ Ռիկոլէդի անունն արտասանեց, իրարու հետ բաներեւմուտի էին...։

— Լաւ ուրեմն — ըսաւ ծան տրտմագին ժպտելով — քանի որ անկողնի գրացուհի ենք, պէտք ենք մեր երկու բարեբարուհիին պէս բարեկամուհի ըլլալ։

— Ցօժարակամ. իմ անունս է Աննէդ ծէրպլէ, լա Լօրէն կոչեալ, ալհեստով լաթ լուացող։

— Իսկ ես ալ, ծան Տիւբօր, ծոպաշէն գործուհի...։ Ա՜հ, որչափ աղէկ բան է գտնել անձ մը հիւանդարանն որ լիովին օտարական չըլլայ, մանաւանդ երբ առաջին անգամ այս տեղ կգայ մարդ, և շատ վիշտեր ունի...։ Բայց չեմ ուզեր այս բանիս վրայ խորհիլ...։ Ըսէ ինձ, լա Լօրէն, ինչ անուն ունէր քեզի օգտակար եղող աղջիկը։

— Անունը լա Կուալէօզ էր։ Սուրբ Կուսին պէս սիրուն էր, գեղեցիկ դեղձան մազերով և անանկ, անանկ անուշ կասկած աչերով...։ Դժբաղդաբար՝ թէև օգնեց ինձ, իմ խեղճ զաւակս մեռաւ...երկու տարի առաջ, այնքան նիհար էր որ հազիւ շունչ մ'ունէր...։ Եւ լա Լօրէն արտասուք մը սրբեց։

— Հապա էրիկդ։

— Պարզուած չեմ...իմ բնիկ երկրիս մէկ հարուստ խաթունի մը քով օրուան համար լաթ կը լուայի. միշտ հաճատ էի, բայց տան տիրոջմէն խօսքերուն ականջ կախեցի, և այն ատեն...երբ իմ գտնուած վիճակս գիտեցի, չհամարձակեցայ հայրենիքս մնալ. Պ. ծիւլ, այս էր հարուստ կնկան տղուն անունը, չիսուն ֆրանք առաջ

ինձ Բարիզ գալու, ըսելով թէ ամեն ամիս քսան ֆրանք ձեռքս պիտի հասցնէ խանձարուրին և ծննդաբերութեանս համար. բայց տունէն եղնելէս վեր անորմէ բան մը չստացայ, և ոչ իսկ լուր մը. անդամ մը անոր գրեցի, և ինձի պատասխան չտուաւ...։ Կրկին գրելու չհամարձակեցայ, վասն զի լաւ հասկցայ որ իմ խօսքս անգամ ընել չէր ուզեր...։

— Բայց դոնէ պէտք չէր որ քեզ մոռնայ, իր տղուն պատճառաւ։

— Ընդ հակառակն, այս բանս դէշ ըրաւ ղինքը. դժարած է յղի ըլլալուս, վասն զի իրեն բեռ մը կ'ըլլայի։ — Կ'ողբամ իմ զաւակս, ինձի համար, չէ թէ իրեն, խեղճ սիրուն զաւակ. անշուշտ շատ աղէտներ պիտի քաշէր և շուտով որբ պիտի մնար...։ Ինչու որ երկար առեն տպրելու յոյս չունիմ...։

— Այդպիսի դաղափարներ պէտք չես ունենալ այդ տարիքիդ մէջ։ Միթէ երկար առեւէ վեր հիւանդ ես։

— Քիչ օրէն երեք ամիս պիտի ըլլայ...։ Իրաւ որ, երբ տեսայ որ թէ ինձի և թէ զաւկիս համար շահել հարկ է, աշխատասիրս աւելցուցի, նաւակիս մէջ գործս շատ շուտով վախայ. ձմեռը շատ ցուրտ էր, և կրծքիցս մ'առի. այս առեւնեներն էր որ զաւակս կորուսի։ Անոր վրայ հսկելու առեն՝ իմ վրաս հոգ չտարի...և ասկէ զատ վիշտս ալ վրայ հասաւ...։ Վերջապէս թոքացաւ ունիմ...աղատում չկայ...ինչպէս որ չկար նոր մեռնող դերասանուհիին։

— Քու հասակիդ մէջ միշտ յոյս կայ։

— Դերասանուհին իրնէ միայն երկու տարու մեծ էր, և տեսար ինչ եղաւ։

— Ուրեմն կոյսերուն հնամած կինը դերասանուհի մ'էր։

— Աստուած իմ, այո, նայէ անգամ մը բաղդն ինչ է...։ Արեւէ պէս գեղանի էր։ Շատ ստակ, սպասաւորներ, անդամանդներ ունէր. բայց դժբաղդութենէ ծաղկի հիւանդութիւնը գինքն այլակերպեց, այն առեն կարօտութիւնն ալ վրայ հասաւ, և վերջապէս ահա հիւանդասնոյը մեռաւ։ Մարդ մը չեկաւ գինքը տեսնելու. սակայն չորս հինգ օր առաջ՝ կ'ըսէր մեզ թէ աղէկ օրերուն ճանչած և գինքը շատ սիրած մէկ պարոնի մը գրեր և աղաչեր է որ գայ իր մարմինը խնդրէ, ինչու որ դեռ կ'ըլլար քանի մտածէր որ իր մահուանէ եաև՝ մարմինը պիտի յօշոտեն...կարը կարը պիտի ընեն։

— Եւ արդեօք այն պարոնն... եկա՛ւ։

— Չէ՛... Ամէն վայրկեան խեղճ կինն հարց ու փորձ կ'ընէր... Միշտ ըսելով՝ Ո՛հ, պիտի գայ, ո՛հ, հիմակ պիտի գայ, անշուշտ... Եւ սակայն ինքը մեռաւ եւ այն ալ չեկաւ... Եւ իր վախցածը պիտի պատահի խեղճ մարմնին... — Հարուստ եւ երջանիկ ըլլալէն ետեւ՝ այս տեղ մեռնիլը... շատ տխուր է. գոնէ մենք միմեանք թշուառութիւն կը փոխենք...։

— Աղէկ միտքս ընկաւ — վրայ բերաւ Լօրէն պահ մը վարանելէն ետեւ — կը փափաքէի որ ինձի ծառայութիւն մ'ընես։

— Ի՞նչ, ըսէ...։

— Եթէ մեռնիմ, ինչպէս որ հաւանական է, քու ասկէ երթալէդ առաջ՝ կը փափաքէի որ մարմինս խնդրես առնուս...։ Ես ալ դերասանուհիին պէս կը վախնամ որ... սա տեղ գրի ունեցած քիչ մը ստակս իս թաղել տալու համար։

— Ըսի քեզի որ այդ գաղափարները ցրուէ։

— Հոգ չէ, կը խոստանամ ըսածս ընելու։

— Վերջապէս, Աստուծոյ օգնութեամբն այս բանս չպատահիր։

— Այո՛, բայց եթէ պատահի. յուսամ որ քու ընորհիւդ դերասանուհիին դժբաղդութիւնը չեմ ունենար։

— Խեղճ կինն, այնքան հարուստ ըլլալէն ետեւ, առանկ վերջացնէ իր կեանքը։

— Այս սրահիս մէջ միմեանց դերասանուհին հարուստ էր։

— Ուրիշ ոճ կայ... առեւնօք հարուստ եղող։

— Շատ շատ տասն հինգ տարու աղջիկ մը, զոր երէկ իրկուն հոս բերին։ Այնքան տկար էր որ ստիպուեր էին զանի վերցնելու...։ Մարապետը կ'ըսէ թէ այս նորաբոյս օրիորդն ու իր մայրը շատ ազնիւ ընտանիք մ'էին... որ փլեր են...։

— Իր մայրն ալ հոս է։

— Ո՛չ, մայրն այնքան գէշ վիճակի մէջէ եղեր, որ չկրցեր են փոխադրել...։ Խեղճ աղջիկը չէր ուզեր անոր մէ հեռանալ, երբ մարեր է, յարմար առիթ մը սեպելով դուրս հաներ են...։ Իրենց բնակած կաղնիկ անշահ տան մը տէրն է որ վախնալով թէ իր տունը կը մեռնին, գացեր եղելութիւնը յայտներ է ոստիկանութեան։ Եւ ահա հոն...դիմացդ գտնուած անկողնին մէջն է...։

— Եւ տասն հինգ տարու է. իմ առջինեկ աղջիկս տարիքը...։ Ծան Տիւբօր իր աղջիկը յիշելով սկսաւ դառնապէս լալ։

— Ներէ՛ — ըսաւ լա Լօրէն եթէ քեզ ցաւ պատճառեցի ակամայ տղոցդ վրայ խօսելով...։ Կարելի է անոնք ալ հիւանդ են։

— Ափսո՛ս, Աստուածմ իմ... եթէ ուղէ օրէն աւելի այս տեղ մնամ, չգիտեմ թէ ինչ պիտի ըլլան։

— Հապա էքիկդ ո՞ւր է։

— Քանի որ բարեկամուհի ենք միատեղ, լա Լօրէն, կրնամ քեզ իմ ցաւերս պատմել, ինչպէս որ քուկինները ինձ ըսիր... ասով քիչ մը պիտի սփոփիմ...։ Իմ էրիկս լաւ գործաւոր մ'էր. դէշ ճամբու դնաց և յետոյ իս երեսէ վրայ թողուց, նոյնպէս զաւակներս՝ ամէն ունեցածս ծախելէն ետեւ. նորէն աշխատանքի սկսայ, բարեսիրտ հոգիներ ինձ նպաստեցին, սկսայ քիչ մը շունչ առնուլ, իմ պզտիկ ընտանիքս կրցածիս չափ կը հոգայի, երբ էրիկս դարձաւ տուն՝ դէշ կնկան մը հետ որ իր սիրուհին էր և ձեռքս եղածն ամէնն ալ առաւ. ուստի նորէն գործի սկսայ։

— Խեղճ ծան, չէիր կրնար արդեօք այդ բանին առջեւն առնուլ։

— Հարկ էր օրինօք զատուէի իրմէ. բայց օրէնքը շատ սուղ է, ինչպէս որ կ'ըսէ եղբայրս...։ Ափսո՛ս, Աստուածմ իմ... հիմակ պիտի տեսնես թէ մեզի պէս խղճալիներու համար ի՞նչ ըսել է օրէնքը սուղ է. քանի մ'օր առաջ եղբայրս տեսնելու կ'երթամ... ինձ երեք ֆրանք կտայ, և այս գումարը բանտապետներուն պատմելով ձեռք կը ձգէ։

— Կը նայիմ որ ամէն ընտանիքդ լաւ սրտի տէր մարդիկ են — ըսաւ լա Լօրէն որ, բնազդումի հաղորդական փափկութեամբ մը, չկարցուց ծանին թէ ի՞նչ պատճառաւ եղբայրը բանտարկուած էր։

— Ուստի սիրտս կ'առնում. կարծէի թէ էրիկս երկար տասն տուէ չդառնար. ինչու որ կրցածն առեր տարեր էր։ Ո՛չ, կը սխալիմ... — յարեց թշուառ կինը սարսուռով — դեռ ուրիշ բան մ'ալ ունէր առնելու... այս է իմ աղջկիս Կատերինը...։

— Աղջի՛կդ։

— Հիմակ պիտի տեսնես... հիմակ պիտի տեսնես։ Երեք օր կայ զաւակներս չորս դիս առած՝ աշխատելու վրայ էի. էրիկս ներս կը

մտնէ ... : Շուտ մ'երեսէն հասկցայ որ խմոր էր : — Եկայ որ կա-տերինն առնում — ըսաւ ինձ : Ակամայ աղջկիս թևէն կը բռնեմ և Տիւբօրին պատասխան կուամ . — Ո՞ւր պիտի տանիս զանի : — Քեզի ի՞նչ , իմ աղջիկս է , թող շուտ մը ծրարը կնալէ և եաեէս դայ : — Այս խօսքիս արիւնս դլխիս կը զարնէ . վատ դի , մտածէ անդամ մը , Լօրէն , որ էրկիս հետ եղող յոռի կինը , կը դողամ ըսելու , բայց վերջապէս ձշմարիտ է ... այն անշահ կինը շատ ատենէ վեր կը դրդէ էրկիս որ մեր աղջկէն օդուտքաղէ ... քանի որ նորահաս է և սիրուն ... :

— Ո՞նչ , Կատերինը պիտի առնուս տանիս — կ'ըսեմ Տիւբօրին — երբէք . դիտեմ թէ այն քու դէշ կինդ ինչ պիտի ընէ զայն : — Ինձի նայէ — կ'ըսէ էրկիս , որուն շրթունքն արդէն բարկութենէ ձերմկեր էին — դէմդ կինար թէ ոչդլուխդ պիտի պատռեմ : — Ասոր վրայ աղջկիս թևէն կը բռնեմ ըսելով . — Ճամբայ ելիր , Կատերին : — Խեղճ փոքրիկը վիզը սկսաւ յորդ արտասուք թափելով և ինձ ըսելով : — Ես մօրս քովը մնալ կ'ուզեմ : — Այս տեսնելով Տիւբօր կը կատղի , ձեռքիս կը կորզէ աղջիկս , կրծքիս կուռւի մը կ'իջեցնէ որով դետին կը տապալիմ , և երբ դետինը փռուած կը գտնէ իս ... բայց հատաս , լա Լօրէն , որ շատ խմելուն սանձ չարայեր էր ... վերջապէս վրաս կը կոխկռտէ ... խեղդ ու խեղաւ թափելով ...

— Իմ խեղճ զաւակներս ծուռը կը դնեն թողութիւն խնդրելով , նոյնպէս Կատերին . այն ատեն կատաղի մարդու մը պէս Հայհոյելով աղջկանս կ'ըսէ . — Թէ որ հետս չդաս , մայրդ պիտի սպանեմ ... : — Բերնէս արիւն կը վազէր ... կարծէի թէ կէս մը մեռեր եմ ... չէի կարող շարժումի ընել ... բայց Կատերինին կը պոռամ . — Աւե-լի աղէկ ունիմ որ իս սպանեմ ... քան դու հետս երթաս ... : — Լե-զուդ քեզի պիտի քաշեմ — ըսաւ Տիւբօր կից մը տալով ինձ որմէ բոլո-րովին ինքզինքս կորուսի : — Երբ արթնցայ , միևնակ երկու տղեկներս դտայ որ կլային :

— Հապա աղջիկդ :

— Գացեր էր ... — դոչեց դժբաղդ մայրն աղեխարշ հեծկլտանք-քով — այո , գացեր էր ... : Միւս տղաքս ըսին որ հայրերնիս զանի ծեծեր ... ասկէ զատ սպառնացեր է նոյն տեղը մեռցնել իս ... : Ան-

ատեն խեղճ աղջիկս շտաբեր ... վրաս ընկեր է իս համբուրելու ... նոյնպէս եղբայրները համբուրեր է ... և ետքն էրկիս զանի քաշքշելով առեր տարեր է ... : Ա՛հ ... իր դէշ կինը սանդղին վրայ իրեն կ'սպա-սէր ... ասոր վրայ տարակոյս չունիմ ... :

— Եւ արդեօք չէիր կրնար ոստիկանին դանդատ ընել :

— Առջի վայրկենին՝ Կատերինին մեկնելուն ցաւով կը մրկէի ... բայց քիչ մ'ետքը մարմինիս մէջնոր նորցաւեր զգացի ... չէի կարող քա-լել ... : Աւաղ , Աստուած իմ , իմ վախցած փորձանքս դլխիս հասաւ : Այո , եղբօրս ըսեր էի ... օր մ'այնչափ ... այնչափ աստիկ պիտի ծեծէ իս էրկիս ... որ անկելանոցն երթալու պիտի ստիպուիմ ... : Ան ատեն ... ինչ պիտի ըլլան ... իմ զաւակներս ... : Եւ այսօր ա-հա անկելանոցն եմ , և ... կ'ըսեմ . ինչ պիտի ըլլան զաւակներս ... :

— Բայց , Աստուած իմ , միթէ աղքատներու համար արդարու-թիւն չկայ :

— Շատ սուղ , շատ սուղ է մեղի համար , ինչպէս կ'ըսէ եղբայրս — վրայ բերաւ ծան Տիւբօր դառնալէս : Դրացիները գայլին ոստի-կանութենէ պաշտօնեայ մը կանչեցին ... իր դիւանադպիրն եկաւ ... լեզուս չէր երթար Տիւբօրը բերան տալու ... բայց աղջկիս համար , հարկ եղաւ որ ընեմ ... : Մինակ ըսի որ անոր հետ կռիւ մ'ըրած ա-տենս , որովհետև աղջիկս առնուլ տանիլ կ'ուզէր , իս հրեշ էր ... թէ բան մը չէր ... բայց Կատերինս տեսնել կ'ուզէի . վատն դի կը վախնայի որ էրկիս հետ ապրող դէշ կինն մ'անոր վարքը բարքը չաւրէ :

— Եւ ինչ ըսաւ քեզի դիւանադպիրը :

— Ըսաւ որ էրկիս իրաւունք ունէր աղջիկը տանելու , քանի որ իշ-նէ զաւակած չէ , թէ դժբաղդաբար մի կ'ըլլար եթէ չար խոր-հուրդներէ ստիպեալ աղջիկս դէշ ձամբայ բռնէր , բայց թէ ենթա-դրութիւններ էին ասոնք միայն և թէ բաւական չէին էրկիս դէմ օրի-նաւոր բողոք մ'ընելու : — Մինակ մէկ միջոց ունիս , ի՛ քաղաքային դատ բայց , անոր մէջ բաժնուիլ խնդրէ , և այն ատեն էրկիդ-քեզի տուած հարուածները , յոռի կնկան մը հետ ունեցած ընթացքն ի՛ նպաստ քեզ կը դառնան և դինքը կ'ստիպեն աղջիկդ քեզի դարձնելու . ապա թէ ոչ իր իրաւունքը դործածած կ'ըլլայ զանի իրեն հետ պահելով : Բայց դատ բանալու համար , ստակ չունիմ , ոչ Աստուած , և կերակրելու-

զաւակները ունիմ։ — Ուրեմն ի՞նչ ընեմ — ըսաւ դիւանապետն — այս է օրէնքն։ ։ ։ — Ա՛յ — վրայ բերաւ ծան հեծկլտալով — իրաւունք ունէր ։ ։ ։ այս այսպէս է, և որովհետև այս այսպէս է ։ ։ ։ երեք ամսէն կարելի է որ աղջիկս փողոցի աղջիկ մը դառնայ ։ ։ ։ իսկ ասոր հակառակ թէ որ էրկէս զատուելու մտօք դաշ բանալու ստակ ունենայի, այս բանը չէր պատահեր։

— Բայց այս բանս չպիտի պատահի, անշուշտ աղջիկդ շատ կը սիրէ քեզ ։ ։ ։

— Բայց ծրչափ նորհաս է, այս տարիքին մէջ աղջիկ մը պաշտպանելու կարողութիւն չունի. թէղւվախը, չար խորհուրդները, չար օրինակները, թերևս անոր չարիք գործելու համար ըլլալիք անդուլ փորձերն։ Իմ խեղճ եղբայրս այս ամէն պատահածը դուշակեր էր, և ինձ կ'ըսէր. — «Միթէ կարծես թէ անգամ մ'որ այն յոռի կինն ու քու էրիկդ սոյն աղջիկն ի կորուստ մատնելու ձգտին, աղջիկդ պիտի կարենայ դիմանալ։» — Աստուածմ իմ, խեղճ հաւերիմ, և ծրչափ սիրուն, ծրչափ սիրաւէտ է։

— Ա՛հ, մեծ է վիշտդ. և ես որ կը գանգատէի — ըսաւ լա Լօրէն իր աչերը սրբելով։ — Հապա քու միւս զաւակներդ։

— Անոնց համար ձեռքէս եկածն ըրի որ ցաւերուս յաղթեմ և անկլանոց չմնամ, բայց չկրցայ դիմանալ ։ ։ ։ Օրն երեք չորս անգամ արիւն կը փսխեմ, ջերմ՝ունիմ որ թեւերս ու ոտներս կը խորտակէ, աշխատելու ձար ձարակ չունիմ ։ ։ ։ Եթէ շուտ մը ոնտնամ, պիտի կրնամ զաւակներուս մօտ դառնալ ։ ։ ։ եթէ մինչև այն ատեն անօթութենէ չմեռնինք կամ մուրացկանի պէս չբանտարկուինք։ Քանի որ ես հոս եմ ։ ։ ։ ով պիտի հոգայ, կերակրէ զանոնք։

— Ո՛հ, սոսկալի է ։ ։ ։ Արդեօք բարի դրայիներ չունի՞ս։

— Անոնք ալ ինձի չափ աղքատ են ։ ։ ։ և արդէն հինգ զաւակ ունին։ Ուստի ծանր է ։ ։ ։ թէ որ երկուք մ'ալ առնէինք. սակայն խօսք տուին ինձ զանոնք կերակրելու ։ ։ ։ քիչմը ։ ։ ։ ուր օրի չափ ։ ։ ։ այսչափ միայն կրպ իրենց ձեռքէն ։ ։ ։ իրենց բերնին հացը կարելով, և այս հացն ալ արդէն շատ չէ. ուստի պէտք է որ ուր օրուան մէջ բժշկուիմ. ա՛հ, այո, թէ բժշկուիմ թէ ոչ, դարձեալ դուրս պիտի ելնեմ։

— Բայց միտքդ բան մ'ելլայ, ինչի՞ համար չդիմեցիր այն փոքրիկ բարի գործուհի, օրիորդ Ռիկոլէդին, որուն բանտը հանդիպեցար ։ ։ ։ տարակոյս չունիմ որ այն, այն պէտք եղած խնամքը կը տանէր։

— Մտածեցի այդ բանն ։ ։ ։ և թէև կարելի է որ խեղճ աղջիկը դժուարաւ իր ապրուստը կը ձարէ ։ ։ ։ դրացուհիին միջոցաւ անոր յայտնեցի իմ ցաւս. դժբաղդաբար զեղչ է հիմա և պիտի կարդուի, ըսաւ տան դռնապանուհին։

— Այսպէս ութ օրուան մէջ ։ ։ ։ քու խեղճ զաւակներդ ։ ։ ։ բայց ոչ, դրացինեդ զանոնք ձամբելու չափ անպուճ չեմ կարծեր որ ըլլան։

— Բայց ի՞նչ կ'ուզես որ ընեն. արդէն կէս անօթի կ'ապրին, և պէտք է որ իրենց տղոց ակռայէն կարեն խլիններուս տալու համար ։ ։ ։ Ո՛չ, ո՛չ, պէտք է, հա՛, պէտք է որ ութ օրուան մէջ ոք եղնեմ ։ ։ ։ արդէն երէկ ինձ հարց ու փորձ ընող բոլոր բժիշկներէն խնդրեցի այս բանս, բայց խնդալով կը պատասխանէին. Պէտք է որ այդ խնդիրդ բուժապետին ուղղես ։ Երբ պիտի գայ արդեօք բուժապետը, լա Լօրէն։

— Լուսաբա՛ն ։ ։ ։ կարծեմ թէ ահա եկաւ ։ ։ ։ իր այցելութիւնն ընելու առեն խօսիլ պէտք չէ — պատասխանեց լա Լօրէն կամացուկ մը։

Եւ իրօք՝ սոյն երկու կիներուն խօսակցութեան առեն՝ փոքր առ փոքր լուսցեր էր։ Աղմկալի շարժում մ'առաջեց տղաոց Կրիֆօնի գալուստն, որ, շատ չատ չանցաւ, սրահը մտաւ, Սէն–Բրովի կոմսի բարեկամին հետ, որ, ինչպէս յայտնի է, մեծ համակրութիւն ունենալով տիկնին Գերմոնի և անոր աղջկանը, բնաւ չէր կարծեր թէ սոյն թշուառ օրիորդը հիւանդանոցը պիտի դանէ։

Սրահը մտնելուն՝ կարծես թէ տղաոց Կրիֆօնի պաղ և խիստ դէմքը պարզուեցաւ։ Իր չորս կողմը զոհունակութեան և իշխանութեան հայուած մը նետելով՝ մարդասիրաբար եռանդագին ընդունելութեան պատասխանեց գլխի նշանով մ'որ պաշտպանութիւն կը յայտնէր։

Սէն–Բրովի կոմսին խիստ և անաչառ դէմքին վրայ խորին տրտմութիւն մը կը նշմարուէր։ Տիկին Գերմոնի հետքը գտնելու համար ըրած ընդունայն փորձերը, գերիմանին եպերելի վատութիւնն, որ առնաւարակ կեանք մը նախապատրաստեր էր մահուան, գինքը ցաւով կը տառապէր լիովին։

— Լա՛ւ ուրեմն — ըսաւ տոքտօր Կրիֆֆոն կոմսին յաղթական դէմ՛քով մը — ի՞նչպէս կը դանէք հիւանդարանս։

— Յիրաւի — պատասխանեց Պ. տը Սէն–Բրմի — չկրնեմ թէ ինձի համար փափաքդ կատարելու համար այս տեղ եկայ. հիւանդնեռվ լի սրահներէ աւելի սրտաճմլիկ բան մը չկայ։ Իմ գալէս վերը սիրտս սաստիկ կը ճմլի։

— Բա՛, բա՛. քաւորդէ մ՛այդ ցաւդ սիտի փարատի. դու որ փիլիսոփայ մ՛ես դիտողութեան անբաւ նիւթ սիտի գտնես. և ասկէ զատ՝ իրաւի ամօթ է որ դու, իմ վաղեմի բարեկամներէս մին, իմ փառքս, աշխատութեանս թատրը չճանչնաս, և դիս իմ գրաղմանցս մէջ չտեսնես։ Իմ բոլոր դոռոզութիւնս պաշտօնիս մէջն է... և միթէ անիրա՛ւ եմ ասոր համար։

— Բնա՛ւ, և Ֆլէօր–տը–Մարիին համար տարած ընտիր խնամքդ տեսնելով՝ որուն կեանքն ազատեցիր, չէի կրնար քեզի բան մը մերժել։

— Ա՛հ, արդեօք տիկին Ֆէրմօնի և իր աղջկան վիճակին վրայ տեղեկութիւն մը չստացա՞ր։

— Ո՛չ ինչ — ըսաւ Պ. տը Սէն–Բրմի հառաչելով։ — Իմ անձամբ ձիր խուզարկութիւններս արդիւնք մը չունեցան։ Միակ յոյսս տիկին ա'Արվիլի վրայ է, որ ինձի չափ այս երկու տարաբաղդ կիներուն հոդը կը տանի. կարելի է որ անոնց հետքը գտնելու համար ինձի լուր մը հաղորդէ։ Երեք օր առաջ անոր տունը գացի. ըսին ինձ որ այսօր վաղը սիտի դառնայ։ Ես այս մասին անոր դիր մ՛ուղղեցի, աղաչելով որ ըստ կարի շուտ պատասխան տայ ինձ։

Պ. տը Սէն–Բրմիին և տոքտօր Կրիֆֆոնի խօսակցութեան ատեն՝ քիչ քիչ շատ մ՛ակումբներ կազմուեցան սրահին մէջ տեղը գտնուած սեղանին բոլորը, սոյն սեղանին վրայ տումար մը կար որուն մէջ հիւանդարանին կապուած աշակերտներն՝ որ կը ճանչնային իրենց երկար դողնոցէն, հետզհետէ կը գային ստորագրելնէրլայո–ընեան ընդդէմ։ Շատ մ՛ուսանողներ՝ ժիր և եռանդալիր՝ յաջորդաբար կը գային դրան տոքտօր Կրիֆֆոնի գիտական խմբակին ստուարացնելու համար, որ իր սովորական այցելութեան ժամէն քանի մը րոպէ առաջ եկած ըլլալուն՝ կ'սպասէր որ գանգակը զարնեն։

— Կը տեսնես, սիրելիդ իմ Սէն–Բրմի, որ իմ Թիւինասահ զօրքս

գաւական բաղմաթիւ է — ըսաւ տոքտօրը դոռոզութեամբ, ցոյց տալով իր գործնական դասերուն ներկայ գտնուելու համար եկող ամբոխը։

— Եւ միթէ այս պատանիներն ամէն հիւանդի անկողինն այցի կ'երթնեն քեզի հետ։

— Միևնոյ այդ բանին համար կ'գան...։

— Բայց բոլոր այս անկողինները կիները բռնած են։

— Լա՛ւ, ի՞նչ կայ։

— Այսքան մարդիկներու ներկայութիւնն անշուշտ տաժանելի շփոթ մը սիտի պատճառէ անոնց։

— Է՛հ, դու ալ, հիւանդ մը սեռ չունի...։

— Կարելի է քու աչքիդ այդպէս է, բայց անոնց աչքին...ամօթապարտութիւնը, համեստութիւնը...։

— Այդ աղտոր բաները դունէն դուրս ձգել պէտք է, սիրելիդ իմ Ալբէստ, այս տեղ ողջ անձերու վրայ կ'սկսինք ընել այն փորձերն և ուսումնները զոր ամփիթեատրի մէջ դիակին վրայ կ'աւարտենք։

— Բան մ՛ըսեմ, տոքտօր, խիստ ընտիր և բարեկիր մարդ մ՛ես, քեզ իմ կեանքս պարտաւոր եմ, կը ճանչեմ աղտոր հանդամանքդ. բայց սովորութիւնն և արհեստին սէրն այնպիսի կերպով մը նկատել կը տան քեզի քանի մը խնդիրներ որ դիս կը զայրացնեն...։ Քեզ պիտի թողում... կան բաներ որ սիրտս կը ճմլեն և սրտմտութիւնս կը պրդռեն, կը նայիմ որ տանջանք մը սիտի ըլլայ ինձ այցելութեանդ ներկայ գտնուիլ...։ Քեզ այս տեղ...սոյն սեղանին մօտ կ'սպասեմ։

— Ի՞նչ մարդ ես դու այդքան խղճահար սրտովդ...։ Բայց բոլորովին չեմ հասկնար խօսքիդ։ Երբա՞ է որ տաղտկալի սիտի ըլլայ քեզի համար անկողնէ անկողին պտըտիլ, ուստի այդ տեղ կեցիր, միևնոյն մեկ երկու հետաքրքրական հիւանդութիւններու համար քեզ սիտի կանչեմ։

— Հրամեցէ՛ք — պարոններ — ըսաւ տոքտօր Կրիֆֆոն, և իր այցելութիւնը սկսաւ՝ բաղմաթիւ ունկնդիրներ եռեւէն երթալով։

Ալ կարգին առաջին անկողնին հասնելուն, որուն վարագոյրները գոց էին, մնրապետը տոքտօրին ըսաւ. Պարոն, թիւ 1 այս գիշեր մեռաւ առաւօտեան ժամը չորս ու կէսին։

— Այդչափ ուշ. այդ զարմանքս կը պատճառէ. երէկ առտու չէի կարծեր որ օրը հանէ։ Արդեօք մարմինը պահանջող եղա՞ւ։

— Ո՛չ, պարո՛ն տոքտօր։

— Շա՛տ լաւ, աղէկ է, անդամալուծութիւնը տեղի չպիտի ունե՛նայ. հիմակ երջանիկ մը պիտի ընեմ։ — Ցետոյ իրեն հետևող աշակերտուն մէկուն խօսքն ուղղելով — Սիրելիդ իմ Տիւնուայէ, երբ կար ատենէ վեր ենթակայ մը ձեռք ձգելու կը փափաքէիր. քու անունդ առաջին պրուած է, այս մարմինը քուկդ է։

— Ա՛հ, պարո՛ն, այդ ինչ մեծ բարութիւն է։

— Կը փափաքէի յաձախակի վարձատրել եռանդդ, սիրելի բարեկամս. բայց ենթական նշանակէ, անոր տէրն եղիր... քանի քանի աչքաճաք փափաքողներ կան որսին դիտես։

Եւ տոքտօրն անցաւ գնաց։ Աշակերտը կատղով մը վախճանողին թևին վրայ փափուկ կերպով մը Ֆ և Տ մը գծեց, որպէս զի անոր տէրն ըլլայ, ինչպէս որ տոքտօրը կ'ըսէր։ Եւ այցելութիւնը շարունակեցաւ։

— Լա Լօրէն — ըսաւ կամացուկ մը ծան Տիւբօք իր դրացուհիին — բժշկին եանէն եկող բազմութիւնն ինչ պիտի ըլլայ։

— Աշակերտներ և ուսանողներ են...։

— Ո՛ Աստուած, արդեօք բոլոր այս մարդիկը ներկայ պիտի գտնուին երբ բժիշկը հարց փորձ ընէ և ինձի նայի։

— Ափսո՛ս, այո՛։

— Բայց իմ յաւս կուրծքս է...։ Ձեմ կարծեր որ բոլոր այս մարդերուն առջևը քննէ զիս։

— Հապա՛, այնպէս պէտք է...։ Ես ալ առաջին անգամ բաւական լացի, ամօթէս կը մեռնէի...։ Դէմ կեցայ, բայց սպառնացան իս ձամբելու... այն ատեն հարկ եղաւ որ զլուխս ծռեմ, բայց այս բանս անանկ տանկուվրայ ըրաւ զիս որ հիւանդ եղայ...։ Մտածէ անգամ մը, գրեթէ մերկ էի... ամենուն առջևն... իրաւ որ տաժանելի բան է, հաւատա՛...։

— Բժշկին առջև... եթէ հարկ ըլլայ... փոյթ չէ, թէև այդ ալ ծանր բան մ'է...։ Բայց ինչ պէտք է բոլոր սա երիտասարդներուն առջև։

— Ուսումնա՛ կը սորվին, և մեր վրայ կ'ընեն իրենց փորձն...։ Ինչ օգուտ, այդ բանին համար այս տեղ եկած ենք... այս պայմանաւ կ'ընդունին մեզ հիւանդանոցը։

— Ա՛հ, կը հասկնամ — ըսաւ ծան Տիւբօք դառնապէս — մեզի չեն նայիր առանց փոխարէնը ստանալու...։ Բայց դարձեալ, կան պարագաներ որ այս բանս անհնարին է...։ Ինչպէս եթէ իմ խեղճ Պատերին աղջիկս հիւանդանոցը պայ... արդեօք պիտի համարձակի՞ն ինդրելու որ բոլոր այս երիտասարդներուն առջև...։ Ո՛հ, ամենևին, կարծեմ թէ աւելի լաւ կը համարէի որ մեր սուրը մեռնի անդարման։

— Եթէ այս տեղ պայ, պէտք է որ ինքն ալ զլուխ ծռէ, ուրիշներուն պէս, քեզի պէս, ինձի պէս։ Բայց լռենք, լա Լօրէն։ Եթէ սա մեր դիմացը գտնուղ խեղճ օրիորդը մեզի լսէ, այն որ հարուստ էր, կ'ըսեն...այն որ երբէք մօրը քովէն հեռացած չէր, իր կարգը կպայ... գտէ անգամ մը թէ ինչպէս պիտի շփոթի և դժբաղդ պիտի ըլլայ։

— Աստուած իմ, միևնակ մտածելուս այս բանին վրայ կը սարսիմ...խեղճ աղջիկ։

— Լռութիւն, ծան, ահա բժիշկն. — ըսաւ լա Լօրէն։

Տոքտօրը շատ մը հիւանդներ նայելէն ետև՝ որոնք հետաքրքրաշարժ ցաւ մը չունէին, վերջապէս ծանին մօտ եկաւ։ Ա.յս հուանդասէրն ամբոխը տեսնելուն՝ որ դիտելու և սորվելու անկուշտ փափաք մը ունէր, դժբաղդ կինն՝ երկիւղով և ամօթով պաշարուած՝ իր ծածկոցին տակ փաթթուեցաւ պնդապէս։ Տոքտօրն խիստ և խոհուն դէմքն, իր թափանցիկ ակնարկը, մտածութեան սովորութենէ յարաժամ պրստած յօնքն, իր խրոխտ, անհամբեր, սուղ լեզուն՝ կը սաստկացնէին ծանի երկիւղը։

— Նոր ենթակայ մը։ — ըսաւ տոքտօրն աչքէ անցնելով այն ցուցակին ուր Նոքսմոլն հիւանդութեան տեսակը նշանակուած էր, և ծանին վրայ նետելէ հետոյ՝ երկարատև ակնարկ մը։ Խորին լռութիւն մը տիրեց և այն պահուն հանդիսականները՝ ֆէթօրնեան եղեռնին հեռաքրքրութեամբ իրենց նայուածքը սևեռեցին։ Բաւական ատեն ուշի ուշով քննելէն ետև՝ տոքտօրը՝ հիւանդին աչքին դեղնորակ գնդակին մէջ անբնական բան մը դիտելով՝ անոր մօ-

տեղաւ, և մատին ծայրովին արտևանունքը վեր վերցնելով սառնուկը (cristallin) զննեց լրջին։ Յետոյ շատ մ՚աշակերտներ՝ իրենց դասատուին տեսակ մը համր հրաւէրին պատասխանելով՝ ըստ կարգի ծանոթին աչքը քննելու պայման։ Վերջը տոքտօրը սա հարցաքննութիւնն սկսաւ։

— Անունդ ի՞նչ է։

— Ծան Տիւբօր···— մրմնջեց հիւանդն ևս քան զևս վախնալով։

— Քանի՞ տարեկան ես։

— Երսուն վեց ու կէս տարեկան։

— Աւելի բարձր խօսի՛ր···ո՞ր ծնած ես։

— Բարիզ։

— Ի՞նչ է արհեստդ։

— Ծոսպաշէն գործուհի։

— Կարգուա՞ծ ես։

— Բաւ՛ք, այո՛···պարոն — պատասխանեց Ծան խորին հառաչով մը։

— Քանի՞ ժամանակ կայ։

— Տասն ութ տարի։

— Զաւակներ ունի՞ս։ — Այս խօսքիս՝ փոխանակ պատասխան տալու, խեղճ մայրն սկսաւ երկար ժամանակ պահած արտասուքը թափել։

— Լաւ ատենը չէ, այլ պատասխանելու։ Զաւակ ունի՞ս։

— Այո՛, պարոն···երկու պզտիկ տղեկ և տասն վեց տարու աղջիկ մը։

Այս տեղ շատ մ՚ուրիշ հարցումներ ուղղեց բժիշկը՝ զորս անկարելի է կրկնել, և որոց Ծան՝ տոքտօրին խիստ հրամանները ստիպեալ պատասխանեց կիսմայլով. խեղճ կինն ամօթէն գետնէ գետին կ՚անցնէր, քանի կը դիտեր որ ստիպուած է բարձր ձայնով բաղնաթիւ ունկնդիրներու առջև այնպիսի հարցումներու պատասխան տալ։

Տոքտօրն՝ իր գիտական խորհրդածութեամբ լիովին պաշարուած՝ քնաւ Ծանին տաժանելի շփոթութեան ուշ չդրաւ և նորէն յարեց.

— Քանի՞ տատնէ վեր հիւանդ ես։

— Ձորս օրէ վեր, պարոն — ըսաւ Ծան արտասուքը սրբելով։

— Պատմէ մեզի թէ ինչպէս հիւանդութիւնդ վրադ եկաւ։

— Պարո՛ն···բայց···այնչափ մարդ կայ···որ չեմ համարձակիր···։

— Ա՛հ, ինձ նայէ, ուսիկդ ելար գաս, սիրելի բարեկամուհիս. — ըսաւ տոքտօրն անհամբեր. — կ՚ուզես որ քեզի համար խոստովանանք մը բերել տամ···։ Լմնցուր···խօսի՛ր···շուտ ըրէ···։

— Տէր Աստուած, բայց պարոն, պատճը ընտանիքի խնդիրներ են···։

— Անհոգ եղիր, մենք ալ հոս ընտանիք կը կազմենք···և շատոր ընտանիք մը, ինչպէս որ կը տեսնես — յարեց դիտութեան իշխանն, որուն այն օրը շատ զուարթ օրն էր։ — Նայինք, շուտ ընենք։

Հեռվհեռէ վախնալով՝ Ծան ըսաւ ամէն մէկ բառին կմկմալով և վարանելով. — Երկիս հետ···կուգու մ՚ունեցեր էլ···զաւակներուս առթիւ···ըսել կ՚ուզեմ իմ առջևնեկ աղջկիս պատճառաւ···զոր տասնիլ կ՚ուզէր ···։ Ես չէի ուզեր, յոտի կնկան մը պատճառաւ որուն հետ կ՚ապրէր և որ կրնար աղջկիս գէշ օրինակ տալ. այն ատեն Էրիկս որ պզտիկ էր···ահ, այո՛, պարոն···ապա թէ ոչ···ասանկ բան մը չէր ըներ···Էրիկս սաստիկ հրեց խա···զետին ընկաւ, և վերջը շատ չանցաւ սկսաւ արիւն փսխել։

— Ի՞նչ, ի՞նչ, ի՞նչ, Էրիկդ քեզ հրեց և գետին ընկաւ, չեմ կրնար ես այդ խօսքերը···չէ թէ միայն հրեց···այլ լաւ մը և քանի մ՚անգամ ատամքնդ զարկած պիտի ըլլայ···։ Կարելի է որ ոտնակոխ ալ ըրաւ քեզ···։ Նայինք, պատասխան տուր, ձշմարիտն ըսէ։

— Ա՛հ, պարոն, կը հաւաստեմ որ Էրիկս պզտիկ էր···թէ ոչ այնքան չար չէր ըլլար։

— Բարի թէ չար, պզտիկդին թէ սևապտին, խնդիրն այս չէ, բանթռմիա կինն, այս տեղ ես հարցաքննող դատաւոր չեմ, մինակ իրողութիւն մը ստուգել է միայն. գետին տապալեց և կատղօրէն վրադ կոխեց, այնպէս չէ։

— Աւաղ, ստոյգ է — ըսաւ Ծան յորդ արտասուք թափելով — և սակայն դանգատելու առիթ մը տուած չեմ անոր երբէք··· կրցածիս չափ կ՚աշխատիմ և···։

— Որովհետև վերի կողմը շատ ցաւ պիտի կրէ, պէտք է որ մեծ

ջերմութիւն ղգաս, պէտք է որ անհանգստութիւն, յոգնութիւն, նողկանք ղգաս։

— Այո՛, պարոն··· երբ ձարս հատաւ և բոլոր ուժէս ընկայ, այն ատեն այս տեղ եկայ, թէ ոչ, չէի թողուր զաւակներս··· որոց համար այնչափ անհանգիստ եմ, ինչու որ իրենք զատ մէկը չունին ··։ Հապա Կատերին··· ա՜հ, այն իս կը տանջէ ամենէն աւելի, պարոն·· ·թէ որ գիտնայիր···։

— Լեղուդ հանէ — ըսաւ տոքտօրը, նորէն հիւանդին խօսքը կտրելով։

Այս հրամանն այնքան արտառոց երևցաւ Թանկին, որ կարծեր էր թէ տոքտօրին սիրտը շարժեց, որ անոր նախ պատասխան չտուաւ և ապուշ ապուշ անոր երեսը նայեցաւ։

— Ցցուր նայիմ սա լեզուդ՝ ըսր այնչափ աղէկ կը դործածես — ըսաւ տոքտօրը ժպտելով. և մատին ծայրովը Թանկին ստորին կզակը վար քաշեց։ Ենթակային լեզուն յանկարծակի և երկարօրէն իր աշխերանեռուն շօշափել և քննել տալէն ետև՝ որպէս զի անոր դրութիւնը ստուգէն, պահ մը խորհրդածութեան մէջ ընկաւ։ Թանկ՝ իր վախը փարատելով գոչեց դողդոջուն ձայնով մը։

— Պարոն, կ՚ուզեմ ըսել ձեզ··· որ լինձի պէս ազքատ դրացիներ չանձն առնէն իմ երկու տղաքս նայել, բայց ութ օրուան համար միայն։ Այս ալ մեծ բան ըսել է···։ Ութ օրէն վերջը՝ պէտք է որ տունս դառնամ։ Ցաստի կը պաղատիմ քեզ, ՚ի սէր Աստուծոյ, որ դարերվի եղածին չափ շուտով մը բժշկես իս··· կամ ասոր մօտ բան մը··· որ միևնակ կարող ըլլամ տոքի վրայ երթալ և աշխատիլ, ութ օր միայն ունիմ լինձի··· վասն զի···։

— Գոհանամ դէմք, տկարութիւն կատարեալ. բայց երակի զարկ բաւական ուժգին, կարծր և յաճախակի — ըսաւ տոքտօրն անդրդուելի կերպով մը։ Թանկը ցոյց տալով՝ — քնաջ գիտեցէք, պարոններ. Ճնշում, որովայնի տաքութիւն, բոլոր այս նշանները կը յայտնեն անշուշտ ուրեմն ֆրեն֊ֆրոյթ֊ոլիեան մը··· որ հաւանականաբար աու տնին ցաւերէ յառաջեկած լերդի բորբոքումով խառնուած է, ինչպէս որ աչքի գնդակին դեղնորակ գոյնէն կ՚երևի. ենթական որովայնի վերի և վարի կողմը բուռն հարուածներ ընդուներ է, արիւն փսխելն աու հարկիքաշ

նի մ՚ընդերքի գործնային վերջէ առաջ եկած է ···։ Այս առթիւ՝ ձեր ուշադրութիւնը հետաքրքրական կլիտի մը վրայ պիտի հրաւիրեմ. այս ենթակային հիւանդութեամբ մեռնողներուն դիակներուն վրայ բացուած ձեղքերը նշանաւոր փոփոխական արդիւնք կ՚ընծայեն, առէպ հիւանդութիւնը, շատ սուր և շատ ծանր ըլլալով՝ քիչ օրուան մէջ հիւանդը կ՚առնու կը տանի, և անոր գոյութեան թեթևագոյն հետքն անգամ կարելի չէ գտնել, երբեմն, փայծաղը, լեարդը, ստամոքսի գեղձը, փիչ շատ խորին վերքեր կը ներկայեն···։ Հաւանական է որ մեր քննած ենթական այս վերքերէն մէկ քանի հատ առած պիտի ըլլայ. ուստի հիմակ պիտի չանանք այս բանս ստուգել, և գոնէ ազահիւրքննութեամբ մը պիտի ստուգէք հիւանդը քննելով···։ — Եւ, արագ շարժումով մը տոքտօր Կրիֆօն, ծածկոցն անկողնին ոտքը նետելով՝ դրեթէ լիովին Թանկին մարմինը բացաւ։

Կը դժկամակինք նկարագրել սոյն դժբաղդ կնկան վշտալի ընդդիմութիւնն, որ կը հատկէր առօթահար՝ և տոքտօրն ու ունկնդիրները կը պաղատէր որ այս քննութիւնը զանց ընեն։ Բայց երբ տոքտօրը սա սպառնալիքն ըրաւ, հիւանդանոցին դուռը պիտի վանդին եղ ինչ որ հաստատուած կանոններուն ընդհանրին, շանթահար սպառնալիք մը հիւանդարանն իրենց միակ և վերջին ապաստարանն ընդհ աղքատներուն, Թանկ հրապարակային քննութեան մը դլուխ ծռեց՝ որ երկար տևեց··· շատ երկար··· վասն զի տոքտօր Կրիֆօն ամէն մէկ երևոյթ կը վերլուծէր, կը մեկնէր, և հանդիսականներուն ամենէն ժրաջանները ուղեցին այնուհետև գործնականը տեսականին միացնել և ինքնին ստուդել հիւանդին մարմնային վիճակն։ Այս անագորոյն տեսարանէն ետք՝ Թանկ այնպիսի բուռն յուզմունքի մ՚դպաց որ ջլային տագնապի մը մէջ ընկաւ որուն համար տոքտօր Կրիֆօն յատուկ տեղեկագիր մը տուաւ։

Ա՛յժմ լուսաբացը շարունակեցին։ Տոքտօր քիչէն գլեր–տը–Ֆէրմօն օրիորդին անկողնին մօտ գնաց, որ իր մօրը սէս զոհ ընկեր էր Թանկ Ֆէբրուարի զօշաքաղութեան։

Ֆէրմօն օրիորդը՝ հիւանդանոցի կուսէ դգակը դրած՝ իր դլուխն անկողնին բարձին վրայ Թուլացի յեներ էր. հիւանդութեան ըրած աւերումներուն մէջ անգամ՝ սոյն անմեղ և անուշ դէմքին վրայ աղնուա֊

տիպ զեղեցկութեան մը նշանները կը տեսնուէին : Կծու ցաւօք գիշեր մ՚անցնելէն ետև՝ խեղճ օրիորդը տեսակ մը տենդաբեր թմրութեան մէջ ընկեր էր , և երբ տոքտօրն ու իր գիտնական դարձեալները սրահը մտեր էին՝ սոյն այցելութեան աղմուկը զանի չէր արթնցուցած :

— Ահա նոր ենթակայ մ՚ալ , պարոնները — ըսաւ գիտութեան իշխանը : — Հիւանդութիւն ... ձանձ ջլայն փենոմ ... : Կրնայ — դոչեց տոքտօրը խորին դոհունակութեամբ մը — եթէ նեղքին բժիշկին՝ իբր հիւանդութեան գուշակ սխալած չէ , ընաիր գործ մ՚է այս . շատ տեսնէ վեր կը փափաքէի տեսնել ջլային ծանր տենդ մը , վասն զի սովորաբար այս հիւանդութիւնն աղքատներու հիւանդութիւն է ... : Այս հիւանդութիւնները գրեթէ միշտ հիւանդին ընկերային վիճակին յանկարծական շրջումներէ առաջ կգան ... և գիւրին է երևակայել թէ որչափ որ այս վիճակը բարձր նայնչափ ծանր է շրջումն : Եւ սակայն իր յատուկ երևոյթներովը նշանաւոր է այս տակտութիւնն : Ասոր ծագումը հին դարերէն կ՚սկսի , Հիպոկրատի գրուածներն այս մասին բացորոշ են , և շատ պարզ է այս բանն . սոյն տենդն՝ ինչպէս որ ըսի , իբր շարժառիթ ունի ամենաբուռն վիշտերն ... : Արդ՝ վիշտն ալ աշխարհիս չափ հին է ... : Սակայն , զարմանալի բան , տասն և ութերորդ դարէն առաջ , այս հիւանդութիւնն և ոչ հեղինակ մը ձշգրիտ նկարագրած էր . Հիւքսամն է՝ որ նոյն ժամանակի բուժութեան պատիւ բերած է իր զանազան երկերով , Հիւքսամն է , ըսի , որ առաջինն եղաւ այս ջլային տենդին մենագրութիւնը գրաղ , մենագրութիւն մ՚որ դասական գործ մ՚եղած է ... թէև հին ատենուան հիւանդութիւն մ՚էր — յարեց տոքտօրը խնդալով : — Հէ , հէ , հէ ... ֆեպրիս (տենդ) անուն՝ մեծ , հնչուրեայ և անուանի սեռին կը պատկանի այն՝ որուն սկիզբը ժամանակի մթութեան մէջ կ՚անհետի ... : Բայց ըստով ինքզինքնիս ուրախութեան չտանք ... տեսնենք թէ իրօք սոյն հետաքրքրաշարժ հիւանդութեան մէկ առդինը տեսնելու բարեբաղդութիւնը պիտի ունենանք ... : Այս բանս կրնայի փափաքելի պիտի ըլլայ , վասն զի երկար տասնեակ վեր լրջմտութիւնը փոխարէն նեղքին գործածութիւնը փորձել ... : Այո , պարոնները — վրայ բերաւ տոքտօրը հետաքրքրութեան սարսուռով մը բոլոր ունկնդիրները գրաւել տեսնելով — այո , պարոնները , փոսփոր ... խիստ հետաքրքրական

փորձ մ՚է փորձելիքս ... յանդուգն է ... բայց յանդգնութիւնը քաղք կը բերէ ... և այս առիթը մէկ հատիկ է ... : Նախ պիտի քննենք եթէ ենթական իր մարմնին բոլոր մասերուն և դիսաւորապէս կրծքին վրայ պիտի ներկայէ մեղ այն տենդային յորդութիւնն որ՝ ըստ Հիւքսամի՝ շատ ախտացուցական է ... և դուք ինքնին պիտի տեսնէք , ենթական շօշափելով սոյն յորդութեան յատուկ բերած խորտաբորդը ... : Բայց պատուռը չտեսած բերանիս չբանանք — յարեց գիտութեան իշխանն որ արդարև մեծ զուարթութեան մէջ կը գտնուէր :

Եւ թեև մի ցնծագ օրիորդ Ֆերմօնին ուսը զանի արթնցնելու համար :

Նորաբոյս օրիորդը դողայ և հիւանդութենէ խորունկցած աչերը բացաւ : Ցողընթերցողը դատէ անոր ապշութիւնն ու երկիւղն : Երբոր բազմաթիւ մարդիկ անկողինը կը շրջապատէին և դորովալիր աչքով անոր կը նայէին՝ նա տոքտօրին ձեռքն զգայ որ ծածկոյթը կը հեռացնէր և անկողնին մէջ կը տահէր որպէս զի անոր ձեռքն առնուած բարկը զննէ :

Օրիորդ Ֆերմօն՝ բոլոր իր ոյժը թափելով աղիողորմ և ահաբեկ ձայնով մ՚աղաղակեց . — Մայր իմ ... հասի՛ր ... օգնութեան հասիր ... մայր իմ ... :

Գրեթէ նախախնամական դիպուածով մը՝ ձիշտ այն միջոցին որ օրիորդ Ֆերմօնին աղաղակներէն ՍԷն–Լրմի կոմսն իր աթոռէն ցատկելով ոտք կ՚ելնէր , վասն զի այս ձայնը կը ձանչէր , սրահին դուռը բացուեցաւ և սպասուր նորաձի կին մը ներս մտաւ արտօրնօք՝ հիւանդապետին տեսչին հետ : Այս կինը տ՚Արվիլ մարքիզուհին էր ... :

— Կ՚աղաչեմ , պարոն — ըսաւ նա տեսչին անհնարին ձանձրութեամբ մը , օրիորդ Ֆերմօնին մօտ առաջնորդէ զիս :

— Ինձ հետևելու ծանրութիւնն առնելը շատ ըրէ , տիկին մարքիզուհի — պատասխանեց տեսուչը յարգանօք : — Այն օրիորդը 17 թիւ անկողինն է :

— Տարաբաղդ աղջիկ ... այս տեղնեն լմնայ ... — ըսաւ տիկինն տ՚Արվիլ իր արտասուքը սրբելով — ահ , սոսկալի բան ... : Մարքիզուհին տեսչին ետևէն գնալով՝ օրիորդ Ֆերմօնին անկողնին չորս կողմը պատող ամբոխին կը մօտենար արագօրէն , երբ լսուեցան սա խօսքերը որ սրտմտութեամբ կ՚արտասանէր անձ մը ,

— Քեզ կ'ըսեմ որ այս վատանուն սպանութիւն մ'է. զանի պիտի սպաննես, պարոն։

— Բայց, սիրելիդ իմ Սէն–Բրիլ, քիչ մը մտիկ ըրէ ինձ...։

— Նորէն կ'ըսեմ, պարոն, որ ընթացքդ զազանային է։ Օրիորդ Ֆէրմօնն աղջկա պէս կը նայիմ, չեմ ուզեր որ անոր մօտենաս, և անպիջապէս ղինքն ասկէ պիտի փոխադրել տամ։

— Բայց, սիրելի բարեկամ, ասի չլային ծանր տենդ մ'է, հազուագիւտ բան մը...։ Փոսփոր դործածելու միտք ունէի...։ Մէկ հատիկ աւելի մ'էր այս։ Գոնէ խօսք տուր ինձ որ ես խնամեմ ղինքը, փոյթս չէ ուր որ տանիս, քանի որ գործնական դասէ և անդին ենթակայ մը...կը ղրկես իմ աշակերտներս։

— Եթէ յիմար չըլլայիր...հրէշ մը պիտի դառնայիր — վրայ բերաւ կոմսը։

Քէֆմանս այս խօսքերը կը լսէր իր անձկութիւնն աւելնալով. սակայն բազմութիւնն այնքան խիտ էր անկողնին չորս դին որ հարկ եղաւ տեսչին բարձր ձայնով ըսել.

— Տեղ բացէք, պարոններ, խնդրեմ...տեղ բացէք ս'Արվիլ մարքիզհին՝ որ 17 թիւը տեսնելու եկած է։ — Այս խօսքիս վրայ՝ աշակերտները մէկ կողմ քաշուելան շտապաւ և յարգական հիացումով մը՝ երբ տեսան Քէֆմանի չքնաղ դէմքն որ այլայլութենէ վառ դոյներով կը փայլէր։

— Տիկին ս'Արվիլ — դոչեց Սէն–Բրիլի կոմսն ուժդին հեռացնելով տոքտօրն և դէպ ի Քէֆմանս վազելով. — Ա՛հ, Աստուած...իր հրեշտակներէն մին կը ղրկէ այս տեղ...տիկին...դիտէի որ այս երկու տարաբաղդ կիներուն հոդը կը տանէիր...։ Դու իղնէ աւելի քաղդաւոր ըլլալով՝ զանոնք դատ...մինչդեռ դիս...դիպուածն... առաջնորդեց այս տեղ...անլուր բարբարոսութեան տեսարանի մը հանդիսատես պտնուելու համար...։ Ողորմելի աղջիկ...նայէ, տիկին...։ Եւ դուք, պարոններ...յանուն ձեր աղջիկներուն կամ ձեր կիներուն...տասն վեց տարեկան օրիորդի մը վրայ դթայէք, կը պահանջեմ վինքն առանձին թողէք տիկինին և սա բարեսէր մարսելեանեան հետ։ Երբ ինքդինքը դտնէ...տակէ դուրս պիտի հանել տամ։

— Շատ լաւ...պիտի ստորագրեմ անոր դուրս ելնելու հրամանա-

դիրը — դոչեց տոքտօրը. — բայց անոր հետքը չպիտի թողում...բայց քեզնէ մազ մ'անդին չպիտի հեռանամ։ Այս ենթական իմս է, և ընդ ունայն պիտի աշխատիք ձեռքէս խլելու...ես պիտի խնամեմ զանիկա...փոսփոր չպիտի գործածեմ անշուշտ, բայց ի հարկին դիշերներն անոր մօտ պիտի անցնիմ...ինչպէս որ առեն մը քու քովդ անցուցեր եմ, ապերախտ Սէն–Բրիլ...վասն զի այս տենդը քովինիդ չպիտի հեռաքրքրական է...։ Երկու քոյրեր են՝ որ իմ համակրութեանս մի և նոյն իրաւունքն ունին։

— Անիծեալ մարդ, ինչու համար այդչափ մեծ է դիտութիւնդ — ըսաւ կոմսն, իրօք գիանալով որ անոտմէ աւելի ճարտար մարդու մը չէր կրնար յանձնել օրիորդ Ֆէրմօնը։

— Է՛հ, Աստուած իմ, շատ պարզ է այդ բանն — ըսաւ տոքտօրն անոր ականջին — շատ գիտութիւն ունիմ որովհետև կ'ուսանիմ, որովհետև կը փորձեմ, որովհետև աչքս սև է և իմ ենթականերուս վրայ ամէն փորձ ի գործ կը դնեմ...առանց կատակի կ'ըսեմ...։ Ա՛հ, ուրեմն իմ ծանր տենդս պիտի ունենամ, այնպէս չէ, նեղսիրտ մարդ։

— Այո...բայց միթէ կրնաս այս նորատի աղջիկը փոխադրել։

— Անշուշտ։

— Ուրեմն, Աստուծոյ սիրոյն ըլլայ, հեռացէք ասկէ...։

— Օ՛ն, պարոններ — ըսաւ գիտութեան իշխանը — մեր դործնական բուժութիւնն անգին քննութենէ մը պիտի դրկուի...բայց ձեզի հաղորդ պիտի ընեմ գործն։ — Եւ տոքտօր Արիֆօն՝ իր ունկնդիրներովը շարունակեց այցելութիւնը, պ. ը Սէն–Բրիլն և տիկին ս'Արվիլը թողլով օրիորդ Ֆէրմօնին քովը։

Այս տեսարանին առեն՝ օրիորդ Ֆէրմօն, տակաւին մարած, քէֆմանսի և երկու մարապետներու եռանդային խնամոց յանձնուեր էր. մէկը՝ նորատի աղջկան դժդոյն և ծանրաբեկ գլուխը կը բռնէր, մինչդեռ տիկին ս'Արվիլ՝ անկողնին վրայ ծռած՝ իր թաշկինակովը հիւանդին ճակտին սառ քիրտը կը սրբէր։

Պ. ը Սէն–Բրիլի սաստիկ յուղուած՝ այս սրտաշարժ պատկերը կը նկատէր՝ երբ վշտաւի գաղափար մ'իր մտքէն անցնելով՝ քէֆմանսին մօտ եկաւ և ցած ձայնով մ'անոր ըսաւ. — Հապա այս տարաբաղդ աղջկան մշոյրը, տիկին...։

Մարքիզուհին պատասխանեց սրտաճմլիկ տրտմութեամբ մը. — Ա՜յս աղջիկն... ալ մայր չունի... պարոն... Երկիւղ իրկուն միայն գարձիս լմնցայ տիկնին Ֆէբմնին հասյէն... և իր յուսահատ վիճակն... Առաւօտեան ժամը մէկին՝ իր տունն էի բժշկին հետ... Ա՜հ, պարոն... ի՜նչ տեսարան... Թշուառութիւնն իր բոլոր ահաւորութեան մէջ... և այս օրհասական խեղճ մայրն ազատելու յոյս չկար... Իր վերջին բառն եղաւ, Իմ աղջիկս:

— Ինչ մահ... մեծդ Աստուած... նա, որ այնչափ փափկասիրտ, այնչափ անձնուէր մայր մ՚ունէր... Անհաւատալի է այս բանս...:

Մարսպետներէն մին այս խօսակցութիւնն ընդմիջեց տիկնին ա՜Արվիլ ըսելով. — Նորատի օրիորդը շատ տկար է... հապա կը լսէ. կարելի է քիչ մը եղն ինքզինքին գայ... այս ցնցումը գինքը խորտակեց... Եթէ չէք վախնար, տիկնին, այս տեղ նստելու... մինչև որ հիւանդը բոլորովին սթափի, աթոռս քեզի տամ:

— Տո՛ւր... տո՛ւր — ըսաւ Քլէմանս անկողնին մօտենալով. — չպիտի հեռանամ Ֆէբմնի օրիորդին քովէն. կ՚ուզեմ որ դոնէ բարեկամի մը դէմքը տեսնէ աչերը բանալուն... յետոյ ինձի հետ պիտի տանիմ, քանի որ բժիշկը բարեբաղդօրէն կ՚ըսէ թէ վտանգ չունի եթէ ասկէ ուրիշ տեղ փոխադրենք հիւանդը...

— Ա՜հ, տիկնին, օրհնեալ ըլլաս ըրած բարիքիդ համար — ըսաւ պ. տը Սէն-Բրմի. — բայց ներէ ինձ որ տակաւին անուններս չըսի քեզ. այսքան յաւեր... այսքան այլայլութիւններ... Սէն-Բրմի կոմսն եմ, տիկնին... տիկնին Ֆէբմնի ամուսնին իմ մտերիմ բարեկամս էր... Անժէ կը բնակէի... այս քաղաքէն երկու վտան գի անհանգիստ էի այս երկու աղնիւ և արժանի կնիներուն վրայ լուր չառնելուս. մինչև այն առեն սոյն քաղաքը բնակեր էին, և կ՚ըսէին թէ լիովին կործաներ են. իրենց վիճակին այնքան տաժանելի էր որչափ որ մինչ այն առեն հանդիստ ապրեր էին:

— Ա՜հ, պարոն... դեռ ամէն բանի տեղեակ չես... տիկնին տը Ֆէբմնի անիրաւաբար կողոպտուեցաւ...:

— Կարելի է իր նօտարին ձեռօք: Պահ մը կասկած ունեցայ այս մասին:

— Այս մարդը հրէշ մ՚էր, պարոն... Աւաղ, միևնակ այս ոճիրը գործած չէ նա... Բայց դժբաղդօրէն — ըսաւ Քլէմանս եռանդալիր Ռօսոլֆին մտածելով — նախախնամական ոգի մ՚անորմէ վրէժ առաւ և կրցայ տիկնին տը Ֆէբմնին աչերը դոցել իր աղջկին ապագային վրայ գինքը վստահեցնելով... Այսպէս իր մահն նուազ անագորոյն եղաւ...:

— Քաջ կ՚ըմբռնեմ, տիկնին. դիտնալով որ իր աղջիկը քեզի պէս նեղսրտուկ մ՚ունի, իմ Թշուառ բարեկամուհիս աւելի հանդարտ մեռած պիտի ըլլայ...:

— Ոչ միայն իմ համակրութիւնս լիովին նուիրած եմ օրիորդ Ֆէբմնին... այլ նաև իր հարստութիւնն իրեն պիտի տրուի...:

— Իր հարստութիւնն... Ի՞նչպէս... Նօտարը...:

— Ստիպուեցաւ ետ դարձնելու այն գումարը... զոր քաժնելի ոճրով մ՚իրեն յատկացուցեր էր... Այս մարդը տիկնին Ֆէբմնի եղբայրը սպանել տուեր էր հաւատացնելու համար որ այս Թշուառն ինքզինքը սպաններ էր իր քրոջը հարստութիւնը վտանգելէն ետև:

— Արդարև քաժնելի ոճիր... Բայց հաւտալս չգար... և սակայն նօտարին վրայ ծանրացած կասկածներուս համար՝ անորոշ տարակոյսներ կը տածէի այս ինքնասպանութեան ճշմարտութեան վրայ... Վտան գի Բանվիլ նոյն ինքն պատիւ, հաւատարմութիւնն էր: Եւ նօտարին ետ տուած գումարը...:

— Աւանդ դրուած է պատկառելի քահանայի մը քով, այս է, պօն-Նուվէլի պ. երէցը. նոյն գումարը Ֆէբմնի օրիորդին պիտի յանձնուի:

— Այս հաստատումը բաւական չէ մարդկան արդարութեան, տիկնին... Գլխատութեան բեմն այն նօտարին գլուխը կը պահանջէ... վտան գի միևակ մէկ սպանդ չըրաւ... այլ երկու սպանդ... Տիկնին տը Ֆէբմնի մահն, իր աղջկան այս հիւանդանոցի անկողնին վրայ կրած տառապանքն այն անօրէնին նենդութենէ առաջ եկան:

— Եւ նոյն անօրէնն ուրիշ սպանդ մ՚ալ գործեց նոյնչափ սոսկալի, նոյնքան գազանօրէն պատրաստուած:

— Ի՞նչ կ՚ըսես, տիկնին:

— Եթէ ինքնասպանութեան պատրուակով մը տիկնին Ֆէբմնին եղբօրը գլուխը կերաւ, անպատիժ մնալու համար, քանի մ՚օր առաջ ալ

նորատի օրիորդի մը գլուխը կերաւ, իր շահուն համար զանի խեղդել տալով ստոյգ ըլլալով որ այս կորուստը դիպուածի մը կը վերագրուի։

Պ. տը Սէն–Րըմի դողաց, տիկին ա'Արվիլի նայեցաւ զարմանքով մինչդեռ Ֆլէօր–տը–Մարիի վրայ կը խորհէր, և գոչեց. — Ո՛հ, Անտուած իմ, ինչ այլանդակ յարաբերութիւն, տիկին...։ Ան նորատի օրիորդն...ուր խեղդել տալ ուզեց։

— Սէն դեան...Անիէրի մօտ, ըսին ինձ...։

— Նոյն ինքն է...նոյն ինքն է...— գոչեց Պ. տը Սէն–Րըմի։

— Որո՞ւ վրայ է խօսքդ, պարոն։

— Ան աղջկան վրայ որուն կորուստը շահաւոր էր սոյն հրեշին...։

— Ֆլէօր–տը–Մարի՞ն։

— Միթէ կը ճանչես, տիկին։

— Ողորմելի՛ աղջիկ...կամ[ո]ղին կը սիրէի զանի...։ Է՛հ, եթէ դիտնայիր, պարոն, թէ քանի դեղեցիկ էր և սրտագրաւ...բայց ի՞նչ չես կրցար...։

— Տոքտօր Կրիֆօն և ես առաջին եղանք անոր օգնութեան հասնող։

— Առաջին օգնո՞ղ, անո՞ր...և ո՞ւր տեղ։

— Ռաֆաժէօլի կղզին...երբ վտանգէն ազատեցաւ...։

— Ազատեցա՛...Ֆլէօր–տը–Մարին ազատեցա՛...։

— Քաջասիրտ կնիկ մը ձեռօք, որ իր մահն աչքն առնելով Սէն դեանէն զանի հանեց...։ Բայց ի՞նչ ունիս, տիկին...։

— Ա՛հ, պարոն, այսքան ուրախութեան չեմ իյներ հաւատ ընծայել...բայց նորէն կը վախնամ որ սխալմունքէ մը չըլլատրիմ...։ Կ'աղաչեմ, ըսէ ինձ, այս նորատի օրիորդն...ի՞նչպէս է։

— Սքանչելի՛ դեղեցկութեամբ...հրեշտակային դէմք մը...։

— Մեծ կապոյտ աչեր...ոսկեթել մազեր։

— Այո՛, տիկին։

— Եւ երբ զանի դուռը նետեցին...միթէ տարօրինակ կնիկ մը չէ՞ր էր։

— Եւ արդարև, երեկոյանէ վեր որ կարող եղաւ խօսելու (վասն զի դեռ շատ տկար է) այդ պարագան մեղի ըսաւ...։ Տարօրինակ կին մը անոր կ'ընկերանար։

— Օրհնեալ ըլլայ Աստուած — գոչեց Քլէմանս ձեռները իրարու կցելով ջերմեռանդութեամբ — կրնամ՞ ան[ո]ր խնայ տալ որ իր պաշտպանած օրիորդը դեռ ողջ է*։ Ի՛նչ ուրախութիւն պիտի զգայ արդեօք, քանի որ իր վերջին նամակին մէջ դառնապէս կը ցաւէր այս խեղճ աղջկան կորստեան վրայ...։ Ներէ՛, պարոն, չըսիտես թէ որչափ երջանիկ եմ այդ լուրն իմանալով...քու շնորհիւդ...թէ ես և թէ ուրիշ անձ մը...որ իրենէ աւելի սիրեց և պաշտպանեց Ֆլէօր–տը–Մարին...։ Բայց կ'աղաչեմ այս պահուս...ուր կը գտնուի։

— Անիէրի մօտ...այս հիւանդանոցին բժիշկներուն մէկուն տունն...այս է տոքտօր Կրիֆօն, որ, թէև ցաւալի պակասութիւններ ունի, ունի նաև ընտիր յատկութիւններ...վասն զի Ֆլէօր–տը–Մարին ան[ո]ր տունը փոխադրուեցաւ, և այն օրէն վեր իր անձնական խնամքն անօրմէ չպլացաւ։

— Եւ բողորովին վտանգէ զերծ չէ՞։

— Այո՛, տիկին, երկու երեք օրէ վեր միայն։ Եւ այսօր հրաման պիտի տրուի անոր որ պաշտպաններուն դիր դրէ։

— Ո՛հ, ես, պարոն...ես իմ վրայ պիտի առնուի այդ հոգը...կամ[ո]ղ ևս, ես պիտի ունենամ՝ զանի տանելու ուրախութիւնն այն անձերու մօտ՝ որ կարծելով թէ մեռած է, դառնապէս կը վշտանան։

— Քաջ կ'ըմբռնեմ այդ վիշտերը, տիկին...վասն զի անկարելի է Ֆլէօր–տը–Մարին ճանչել առանց սոյն հրեշտակային էակին շնորհներէն հրապուրուելու. իր շնորհն ու անուշութիւնն իրեն մօտեցողներուն վրայ անմոռնալի ներգործութիւն մը կ'ազդեն...։ Զինքն աղատող կինն որ անկէ վեր անոր վրայ հսկեց դիշեր ցորեկ՝ ինչպէս որ իր զաւկին վրայ կը հսկէ, արիասիրտ և անձնուէր անձ մ'է, թէև սովորաբար այնպիսի բուռն բնաւորութեան տէր է, որ անոր լաւ կամ[ո]ղութիւնը տուին...ալ դատէ...։ Լաւ, Ֆլէօր–տը–Մարիին

*Տիկին ա'Արվիլ՝ այն ինչ առջի օրը դարձած ըլլալուն՝ չգիտէր որ Ռօտոլֆ երեւան հաներ էր թէ լա Կուալէօզը (ղոր մեռած կարծէր) իր աղջկին էր։ Քանի մ'օր առաջ՝ իշխանը՝ մարքիզուհիին դրելով նոտարին նոր ձգիրները յայտներ էր, նոյնպէս իր տիկնեղոջին անոր ըրած հարցումները։ Նոյնպէս տիկին Քէրմօնին հասցէն ալ՝ ղոր Պատիճօն գաեր էր, անոր դրկեր էր։

մէկ խօսքը գինքը կ'այլայլէ · · · տեսայ որ կը հեծկլտար, յուսահատ աշ-
ղաղակներ կ'արձակէր, երբ աղէտալի տաղնապի մը վրայ տոքտօր
Կրիֆօն դրեթէ յոյսը կտրեր էր Փլէօր–տը–Մարիին կեանքէն ։

— Այդ բանին վրայ չեմ զարմանար · · · լա Լուվը կը ճանչեմ ։

— Դո՛ւ, տիկին — ըսաւ Պ. տը Սէն–Բրմի զարմանօք — դու լա
Լուվը կը ճանչես ։

— Իրաւի, այս բանաքեղ զարմանք սլիտի սպառնաւէ — ըսաւ մար-
քիզուհին մեղմիկ ժպտելով. վասն զի Փլէմանս երջանիկ · · · ահ, շատ
երջանիկ էր · · · մոռածելով որ իշխանին անուշ աւետիս մ'ունի տալու ։
Ո՛րչափ աւելի մեծ սլիտի ըլլար իր յիմնումիւնն եթէ դիտցած ըլլար
որ մեռած կարծած աղջիկ մ'է · · · Ռօտոլֆին տանելիք աղջիկն · · · ։

— Ա՛հ, պարոն — ըսաւ Պ. տը Սէն–Բրմի — այս օրերս այնքան
դեղեցիկ է · · · լինձի համար · · · որ կը փափաքի թէ նոյնն ըլլալ և ու-
րիշներուն համար. կ'երեւի թէ այս տեղ մսխիթարութեան արժանի
դժբաղդներ կան և տուած ընտիր լուրդ հոչակելու արժանի կերպ մի
է այս ։ — Յետոյ, խօսքն ուղղելով այն մարապետին որ այն ինչ օրի-
որդ Գէրմնինքանի մը դղակատեղջուր տուեր էր. — Լաւ, քոյր իմ,
մնեթէ կ'ուշաբերի օրիորդը ։

— Ո՛չ · · · տիկին · · · շատ տիար է ։ Խեղճ օրիորդ, հաղիւ թէ իր
երակին զարկը զգալի է ։

— Պիտի սպասեմ որ կառքովս փոխադրուելու կարող ըլլայ · · · ։
Բայց ըսէ լինձ, քոյր իմ, այս դժբաղդ հիւանդ կիներուն մէջ, արդեօք
կը ճանչես այնպիսիներ որ յատկապէս խնամոց և դթութեան արժանի
ըլլան, և որոց օգտակար ըլլալու փութամ հիւանդանոցէն մեկնելէս
առաջ ։

— Ա՛հ, տիկին · · · Աստուած է քեզ զրկողն · · · — ըսաւ քոյրը —
աս դիմացը — յարեց նա՝ Բիդ–Վինէկրի քրոջ անկողինը ցոյց տալով —
շատ հիւանդ և ցաւակցութեան արժանի կին մը կայ. ճարը հատնե-
լուն այս տեղ մնած է. անդադար կ'ողբայ որ ստիպուեր է իր երկու
զաւակները երեսի վրայ թողուլ, որոց նեցուկն ինքն է միայն աշխար-
հիս վրայ · · · ։ Քիչ մ'առաջ Պ. տոքտօրին կ'ըսէր թէ՝ ութ օրէն՝
բժշկուի թէ ոչ, կ'ուղէ երթալ, վասն զի իր դրացիները մինակ ութ
օր իր տղաքը նայելու խօսք տուեր են · · · և թէ այս ժամանակէն ետքը
չպիտի կարենան անոնց հոգը տանիլ ։

— Անոր անկողնին մօտ տար զիս, կ'աղաչեմ, քոյր իմ — ըսաւ տի-
կինն ու Արվիլ ոտք ելլելով և կրծոտհիւին ետևէն երթալով ։

Ծան Տիւբօր՝ տոքտօր Կրիֆօնին զննութիւններուն պատճառած
տագնապէն այն ինչ ինքզինքը գտեր էր, և տիկին ու Արվիլի գալը տե-
սած չէր ։ Ուստի օրչափ մեծ եղաւ իր զարմանքն երբ մսխիթարուհին ա-
նոր անկողնին վարագոյրները վեր առնելով ըսաւ արդահատելի և բա-
րեմտին ակնարկ մը նետելով անոր վրայ. — Բարի մայր իմ · · · պէտք
չէ որ տղոյդ վրայ հոգ ընես, ես սլիտի խնամեմ զանոնք. մինակ նայէ
որ աղէկնաս և շուտ ու անոնց քովը երթաս ։

Ծան Տիւբօր կարծէր թէ կ'երազէ ։ Մի և նոյն տեղն՝ ուր տոքտօր
Կրիֆօն և իր ջանադիր աշակերտներն անդուլ մարմնաբնութիւն մը
ըրեր էին, հիանալի դեղեցկութեամբ նորատի կին մը կը տեսնէր որ
դէպ իրեն կղար դթութեան, մխիթարութեան և յուսադիր խօսքե-
րով ։ Անքան մեծ էր իր այլայլութիւնն որ բառ մ'անդամ չկրցաւ
արտասանել. մինակ իր ձեռներն իրարու միացուց՝ երբ թէ կ'աղօթէր,
իր անծանօթ բարերարուհին գիտելով երկիրպագութեամբ ։

— Նորէն կ'ըսեմ, հանդարտէ, բարի մայր իմ · · · անհանգիստ մի
ըլլար բնաւ — վրայ բերաւ մսխիթարուհին իր սպիտակ և փափուկ ձեռ-
ներով Ծան Տիւբօրին հրատապ ձեռքը սեղմելով · · · — անհոգ եղիր
· · · տղոյդ վրայ փոյթ մ'ըներ · · · և դարձեալ, եթէ յարմար դատես
այսօր իսկ հիւանդանոցէն կրնաս երթալ, և տանդ մէջ խնամիլ · · · ոչ
ինչ չպիտի պակսի քեզ · · · այս կերպով քու սիրական զաւակներուդ քո-
վէն չես հեռանար · · · ։ Եթէ բնակարանդ վատառողջ է կամ շատ
պզտիկ, շուտ մ'ուրիշ յարմարագոյնը կրնանք գտնել · · · որպէս զի դու
սենեակ մը և զաւակներդ ուրիշ սենեակ մը բնակին · · · ։ Բարի հիւան-
դասէր մը սլիտի ունենաս որ անոնց հոգը տանելու առեն քեզ ալ սլի-
տի հոգայ · · · ։ Վերջապէս, երբ բոլորովին բժշկուիս, եթէ դործէ
զուրկ ձգաս, ապրուստդ սլիտի ճարեմ մինչև որ դանես · · · և այս օրէն
զաւակներուդ ապագային հոգն իմ վրայ կ'առնեմ · · · ։

— Ա՛հ, Աստուած իմ ողորմած, ինչ կը լսեմ, ուրեմն երկինքէն
աղրովբէներ կ'իջնեն, ինչպէս սուրբ Գրոց մէջ — ըսաւ Ծան Տիւբօր
դողդոջուն, մոլորալին, և հազիւ իր բարերարուհին դիտելու համար-
ձակելով ։ — Ինչո՞ւ համար այդչափ բարիք կ'ընես ինձ, ես ինչ ար-

ժանիք ունիմ։ ։ ։ Այս կարելի չէ ։ Ես հիւանդանոցէն դուրս եղնեմ, ուր այնքան լացի, տառապեցայ, ալ իմ զաւակներս չեմ տեսնեմ ։ ։ ։ հիւանդապահ մ՚ունենամ ։ ։ ։ բայց ասի Աստուծոյ մէկ հրաշքն է ։

Եւ խեղճ կինն իրաւ կ՚ըսէր ։ Երէկ մարդ գիտնար թէ քանի դիւրին է անուշ ստէպ և դիւրագին՝ այս տեսակ հրաշքներ ընելը ։ Աւազ, ամենուն երեսէն ընկած կամ քամահուած աղէտից համար ։ ։ ։ անմեղ Ջաման, անյոյս բարեմը, և աստից հետ քանի մը բարեսէր խօսքեր, դեղալի և գորովալից հոգեր, միթէ չունէ՞ն, և պէտք չեն ունենալ հրաշքէ մը զերբնային երևոյթը ։ ։ ։

— Ասի հրաշք մը չէ, բարի մայր իմ — պատասխանեց Քլէմանս սաստիկ յուզուած — քեզի համար ըրածս — յարեց նա Ռոստոլֆինի շատակին թեթեւ մը կարմրելով — քեզի համար ըրածս վերհանձն հոգի մը թեղադրութիւնն է որ Բշուառութեան կարեկից ըլլալ սորվեցուց ինձ ։ ։ ։ ուստի անոր ընտրհապարտ ըլլալու պարտականութեան ։ ։ ։

— Ա՛հ, տիկին ։ ։ ։ քեզ և քուկիններդ պիտի օրհնեմ ։ ։ ։ — ըսաւ Թան Տիւբօր լալով ։ — Ներսում կը խնդրեմ այսպէս անկատար կերպով իմ միտքս բացատրելուս ։ ։ ։ բայց ասանկ մեծ ուրախութիւններ վայելելու սովորութիւնը չունիմ ։ ։ ։ առաջին անգամն է որ կը պատահի ինձ այս բանս ։ ։ ։

— Լաւ ուրեմն ։ ։ ։ կը տեսնեմ, Թան — ըսաւ լա Լօրէնն սիրտն եղած — հարուստներուն մէջն ալ Ռիկօլէդներ և Կուալէօղներ կան ։ ։ ։ որ աւելի առատաձեռն են ։ ։ ։ իրաւ է ։ ։ ։ բայց սրտի նայելով ։ ։ ։ միշտ նոյն բանն է ։

Տիկին ա՚Արվիլ զարմանօք դէպ լա Լօրէնի դարձաւ երբ լսեց անոր այս երկու անուններն արտասանելը ։ — Կուալէօղ, և Ռիկօլէդ անուն նորատի գործուհի մը կը ճանչէիս արդեօք — հարցուց նա լա Լօրէնի ։

— Այ՛ո, տիկին ։ ։ ։ լա Կուալէօղ ։ ։ ։ փոքրիկ բարի հրեշտակին, անցած տարի ըրաւ ինձի համար, բայց հարկաւ իր սէն միջոցներով, ինչ որ Թանի համար կ՚ընես ։ ։ ։ Այ՛ո, տիկին ։ ։ ։ ահ, ախորժ կ՚ըզգամ ամենուն առջև կրկնելու թէ լա Կուալէօղ իս շահեմարանէ մը հանեց ուր յարդի վրայ ծներ էի ։ ։ ։ և այս սիրուն փոքրիկ հրեշտակին՝ իս և զաւակս, սենեկի մը մէջ բնակեցուց ուր աղբոր անկողին և օթոռոյ մը կայրին ։ ։ ։ Լա Կուալէօղ այս ծախսը մի միայն ողորմասիրութենէ ըլլար

էր ։ ։ ։ վասն զի հազիւ թէ իս կը ճանչէր և ինքն ալ չբաւուր էր ։ ։ ։ Այս աղբոր, այս աղբոր բան է, տիկին, այնպէս չէ՞ ։ — ըսաւ լա Լօրէն եռանդալիր ։

— Ո՛հ ։ ։ ։ այո՛ ։ ։ ։ աղքատին ողորմասիրութիւնն աղքատի համար մեծ է և սուրբ — ըսաւ Քլէմանս աչերն անուշ արտասուքով լի ։

— Նոյնն ըրաւ և օրիորդ Ռիկօլէդ, որ պղտիկ գործուհիի մ՚ունեցած միջոցներով — վրայ բերաւ լա Լօրէն — քանի մ՚օր առաջ ծանոթին բարիք ընելու առաջարկեր էր ։

— Ի՞նչ զարմանալի մօտաւորութիւն ։ ։ ։ — ըսաւ իւրովի Քլէմանս հետզհետէ յուզուելով ։ վասն զի այս ամէն մէկ անունը, լա Կուալէօղ և Ռիկօլէդ, Ռոստոլֆին մէկ ազնիւ գործը կը յիշեր իրեն ։ — Իսկ քեզի, աղջիկս, ի՞նչ կրնամ ընել քեզի համար — ըսաւ լա Լօրէնի ։ — Կը փափաքէի որ այդչափ երախտապարտութեամբ արտատանած առնուններդ քեզի երջանկութեան առիթ ըլլան ։

— Շնորհակալ եմ, տիկին — ըսաւ լա Լօրէն դառն երկայնամտութեան ժպիտով մը — զաւակ մ՚ունէի ։ ։ ։ մեռաւ նա ։ ։ ։ թոռնախտով մահուան դատապարտուած անձ մ՚եմ ։ ։ ։ ալ բանէ մը պէտք չունիմ ։

— Ինչ չարագուշակ դաղափար ։ Փու հասակիդ մէջ ։ ։ ։ քանի որ հորատի ես, միշտ դարման կը գտնուի ։

— Ո՛հ, չէ, տիկին ։ ։ ։ պիտեմ իմ վիճակս ։ ։ ։ բնաւ չեմ դանդատիր ։ ։ ։ այս իրիկուն ալ սրահին մէջ թոքացաւէ բռնուած անձի մը մեռնիլը տեսայ ։ ։ ։ շատ մեղմիկ կը մեռնի մարդ այս հիւանդութեամբ ։ ։ ։ հաւատա՛ ։ ։ ։ Բայց դարձեալ մեծապէս շնորհապարտ եմ քեզ ։

— Հիւանդութիւնդ չափազանց կը կարծես ։

— Չէ, չեմ սխալիր, տիկին ։ ։ ։ քալէ՛զգամ ։ ։ ։ բայց քանի որ այդչափ բարի ես ։ ։ ։ քեզի պէս տիկին մը միշտ զօրաւոր է ։ ։ ։

— Խօսի՛ր ։ ։ ։ ըսէ ։ ։ ։ ի՞նչ կ՚ուզես ։

— Թանէն ծառայութիւն մը խնդրեր էի ։ ։ ։ բայց քանի որ, գոհութիւն Աստուծոյ և քեզ, պիտի ձգէ երթայ ։ ։ ։

— Լաւ, միթէ այն ծառայութիւնն ։ ։ ։ ես չեմ կրնար ընել քեզ ։ ։ ։

— Անշուշտ, տիկին ։ ։ ։ եթէ խօսք մը միայն քոյրերուն և քաշկինն ընես փափաքս կը կատարուի ։

— Այդ խօսքը, հաւատի եղիր, որ պիտի ըսեմ ... Ի՞նչ է խնդիրդ։

— Քանի այն դերասանուհին տեսայ որ իր մահուանէ ետքը կտոր կտոր ըլլալու երկիւղէն կը տագնապէր, ես ալ նոյն երկիւղն ունիմ... Ծան խօսք տուեր էր ինձ մարմինս պահանջել և թաղել տալու ...։

— Ա՛հ, քաջմնելի բան — ըսաւ Քլէմանս սարսափէն դողալով — պէտք է այս տեղ զալ խմանալու համար թէ աղքատներու համար գերեզմանէն անդին ալ թշուառութիւններ և սարսափներ կան ...։

— Ներէ, տիկին — ըսաւ լա Լօրէնն երկչոտութեամբ — հաւատաց և երջանիկ մեծ տիկնոջ մը համար, ինչպէս որ ըլլալու արժանի ես, այս խնդիրս շատ տխուր է ... հարկ չէր ընել զայն ...։ — ընդհակառակն, շնորհակալ եմ քեզ, աղջիկս. անդիտաճ ... մէկ թշուառութիւնս կ'լմնցնէ ինձ, և այս տեղեկութիւնս ապարդիւն չպիտի ըլլայ։ Հանդիստ եղիր, թէև այն մահաբեր ժամը շատ հեռու է քեզնէ ... եթէ հանուն ստոյգ եղիր որ սուրբ վայր մը պիտի հանդչիս։

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ, տիկին — գոչեց լա Լօրէն — եթէ հանդարձակիմ ձեռքդ համբուրելու ներում խնդրել քեզնէ ...։

Քլէմանս իր ձեռնը լա Լօրէնի չորաբեկ շրթերուն մօտեցուց։

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ ... տիկին ... մինչև վերջը ... սիրելու և օրհնելու անձ մ'ալ ... լա Կուալէօվին հետ պիտի ունենամ ... և ալ չպիտի տրտմիմ ... մահուանէս ետքը զալիքին համար։

Կեանքէ այս անջատումն և սոյն անդը գերեզմանի երկիւղները տիկին ա'Արվիլի սիրտը վշտապէս յուզեր էին. ծռելով նոյն մարապետին ականջին որ եկեր էր իմաց տալու թէ օրիորդ Գէրմէն լիովին ինքզինքը գտեր էր, անոր ըսաւ. — Միթէ իրօք այս նորատի կնկան վիճակը յուսահատուելի է. — Եւ նշմայր ա'ընելով լա Լօրէնի անկողինը ցոյց տուաւ անոր։

— Աւաղ, այո, տիկին, լա Լօրէնի բուժութիւնն անյուսալի է ... կարելի է միայն ութ օր ունի ապրելու ... ։

Կէս ժամ ետև՝ տիկին ա'Արվիլ, պ. տը Սէն–Իրմիի հետ՝ իր տունը կը տանէր նորատի որբ աղջիկն որմէ պահեր էր իր մօրը մահը։

Նոյն օրն իսկ տիկին ա'Արվիլի մէկ հաւատարիմ մարդը՝ պարկըիր

փողոցը՝ ծան Տիւբօրի աղքատիկ բնակարանն այցելութիւն ընելէն՝ և սոյն կնկան վրայ գոհացուցիչ տեղեկութիւններ ստանալէն ետև՝ Էքօլի քարափին վրայ շուտ մ'երկու սենեակ և հովասուն դահլիճ մը վարձու բռնեց, այս անշուք, այլ առողջարար բնակարանն երկու ժամու մէջ կարասիներով զարդարեց, և, Դանբլի պատրաստական կահերու շնորհիւը, նոյն իրիկունն իսկ ծան Տիւբօր նոյն բնակարանը փոխադրուեցաւ, ուր իր զաւակներն ու ընտիր հիւանդապահ մը գտաւ,

Նոյն հաւատարիմ մարդուն յանձնուեցաւ նաև լա Լօրէնին մարմինը պահանջելու և թաղել տալու գործն երբ հիւանդութեան չդիմանալով վախճանի . . . . . ։

Տիկին ա'Արվիլ օրիորդ Գէրմէնն իր տունը տանելով հաստատեցէն անմիջապէս եռքը՝ պ. տը Սէն–Իրմիին հետ Անգիէր երթալու ճամբայ ելաւ, որպէս զի Գլէօր–տը–Մարին առնու և Ռուտոլֆին տունը տանի։

ԳԼՈՒԽ Բ

ՑՈՑՍ

Գարնան առաջին օրերը կը մօտենային, արևը քիչ մ'այժ առնելու կ'սկսէր, երկինն ջինջ, օդն եղյ էր ... ։ Գլէօր–տը–Մարի լա Լուվին թևերն յենած՝ առջտօր Կրիֆօնին փոքրիկ տան պարտէզը պտըտելով իր ցաւը կը փորձէր։

Արևուն կենսատու ջերմութիւնն և շրջապատութեան շարժումը՝ լա Կուալէօվին դունատ և վախտ երեսը վարդագոյն կը գունաւորէին. իր գեղջկային հագուստներն՝ իրեն առաջին անգամ օգնութեան հասնելու ատեն՝ պատռած ըլլալով մեռած կապոյտ մերինոսէ շրջազգեստ մը գրեր էր բաղէնի ձևով և իր քնքուշ մէջքէն լուկ բրդէ լարով մը սեղմեր էր։

— Ինչ աղուոր արև — ըսաւ նա լա Լուվին՝ հարաւակողմը շինուած կանաչագեղ ծառերու հովանոցի մը ստորոտ կեցած՝ որ բոլորակի կը գառնար քարաշէն նստարանի մը բոլորը։ Կ'ուզես որ պահ մը սա տեղ նստինք ... լա Լուվ։

— Միթէ պէտք ունիս հարցնելու. եթէ կ'ուզեմ — պատասխա-

Նեց յանկարծ Մարսիալի կինն ուսերը վեր առնելով։ Ցետոյ, վրէն հասած միտաքսէ շալ մը հանելով չորս ծալլեց, ծնկի եկաւ, ծառուս պիին փոքր ինչ տամուկ աւազին վրայ դրաւ, և լա Կուալէօզին ըսաւ.

— Դիր տաներդ ասոր վրայ։

— Բայց լա Լուվ— ըսաւ Փլէօր–տը–Մարի, որ շատ ուշ հասկըցնալով իր ընկերին դիտաւորութիւնը չկրցեր էր արգիլել.— բայց, լա Լուվ, հիմակ շալդ պիտի աղտոտես...։

— Ամենևին հոդ չէ...հողը թարմաւէտ է — ըսաւ լա Լուվ, և բունի Փլէօր–տը–Մարիին փոքրիկ տաները բունելով շալին վրայ դրաւ։

— Ո՛րչափ երես կտաս ինձ, լա Լուվ...։

— Է՛հ...և բնաւ արժանի չես...ամէն ատենքու աղէկութեանդ համար ըրածիս դէմ կը կենաս...։ Ձյոդնեցայր. արդէն կէս ժամ աւելի է որ կը քալենք...հիմակ իսկ կէսօր զարկաւ յԱնիէր։

— Քիչ մը յոգներ եմ...բայց կ'զգամ որ այս պտոյտն ինձ օգուտ ըրաւ։

— Կը նայիս...յոգներ է իր...ինչու համար քիչ մ'առաջ չըսիր որ նստինք։

— Մի յանգիմաներ զիս, յոգնութիւն չէի զգար...։ Ո՛րչափ աղուոր բան է քալելն երկար ատեն անկողինը ճնալէն ետև...նոյնպէս արևը, ծառերն, արտերը տեսնելը՝ մինչդեռ կը կարծէի թէ երբէք չպիտի տեսնեմ։

— Իրաւ է որ յուսահատ վիճակի մէջ էիր երկու օրէ վեր։ Խեղճ լա Կուալէօզ...այո, հիմակ կրնամ այս բանս ըսել քեզ...քեզնէ յոյսը կտրեր էինք...։

— Անկէ զատ՝ երևակայէ անդամ մը, լա Լուվ, որ ինքզինքս ջրին տակ գտնելով ակամայ յիշեցի որ անդրամկին մ'որ զիս չարչարեր էր պզտիկ եղած ատենս, կ'սպառնար միշտ զիս ձկներուն նետելու...։ Անկէ վերջն ալ ուզեր էր զիս դեռը նետել...։ Ան ատեն ըսի ինքնավին. Բաղդ չունիմ, այս է ճակատագիրս, անկէ չպիտի ազատիմ...։

— Խեղճ Կուալէօզ...այս էր արդեօք քու վերջին մտմտուքդ երբ ձարծեցիր թէ ազատում չկայ քեզի համար։

— Ո՛հ, ոչ...— ըսաւ Փլէօր–տը–Մարի խնդալիր — երբ մեռնելիս զգացի...իմ վերջին մտմտուքս այն էակին վրայ էր զոր իբր Աստուածս կը համարիմ, նոյնպէս վերածնելիս զգալով իմ առաջին մնածմունքս դէպ անոր ուղղեցաւ...։

— Մեծ համոյք մ'է քեզ բարիք ընելն...երբ չես մոռնար։

— Ո՛հ, ոչ, ուրքան աղէտոր է երախտագիտութեան հետ նիրհել և անոր հետ արթննալ։

— Ա,յս պատճառաւ մարդ ինքզինքը կրակը կը նետէ քեզի համար։

— Բարի՛ Լուվ...։ Բան մ'ըսեմ, հաւատա որ ապրելու ուրախ ըլլալուս պատճառներէն մէկն ալ...քեզ երջանիկ ընելու...խոստումս կատարելու յոյսս է...մուցմր Սէն–Լազարի սպանիական դղեակներ։

— Այդ կէտին վրայ մնածելու դեռ ժամանակ ունինք...ահա ոտք ելար, իմ վարձքս առի...ինչպէս որ կ'ըսէ մարդս։

— Բաւական է որ Սէն–Բրմի կոմսն ըսէ ինձ վերջապէս որ քժիշկը հրաման կտայ ինձ տիկին ժօրժին դրելու...։ Արդեօք հրչափ անհանգիստ է...կարելի է պ. Ռօտոլֆն ալ...— յարեց Փլէօր–տը–Մարի աչերը խոնարհելով և նորէն կարմրելով ներքին ամաչելուն.— կարելի է կը կարծէն թէ մեռած եմ։

— Ինչպէս որ քեզ դեռը նետել ուզողներն ալ կը կարծեն, անուշիկ աղջիկ...ահ, աւազակներ։

— Ուրեմն միշտ կ'ենթադրես թէ պատահմունք մը չէր, լա Լուվ։

— Պատահմունք մը...։ Ձա, Մարսիալենք այս բանս պատահմունք կ'անուանեն...։ Երբ Մարսիալենք կ'ըսեմ...պէտք չէ որ իմ Մարսիալս իմանաս...ինչու որ այն խմորէն չէ...ինչպէս որ Ֆրանսուա և Ամանտին ալ չպիտի ըլլան...։

— Բայց ի՞նչ պիտի շահէին զիս խղդելով։ Ես մարդու մը չարիք ըրած չեմ...մարդ մը չճանչեր զիս։

— Հոդ չէ...եթէ Մարսիալենք այնքան անօրէն են որ մարդ կը խղդեն, այնքան ալ ապուշ չեն այս ոճիրն առանց շահու դործելու...։ Որբևարիւն մարդուս ըրած քանի մը խօսքերէն ըսածս կը հաստատի...։

— Մինչ այն ահռելի կինն իր մայրը տեսնելու գնաց։

— Այո՛, ալ յոյս չկայ ոչ անոր, ոչ Քալպասին, ոչ Նիկոլային համար։ Շատ մը բաներ երևան հանեցին. բայց այն անօրէն Նիկոլա, իր վեհանքն ազատելու յուսով իր քոյրն ու մայրը բերան տուաւ ուրիշ մարդասպանութեան մ՚առթիւ։ Անոր վրայ ամենքն ալ նայն պատիժը պիտի կրեն... վաստաբանն յոյսը կտրած է... գատաւորներն ալ կ՚ըսեն թէ օրինակ մը պէտք է։

— Ա՛հ, սոսկալի է. գրեթէ ամբողջ ընտանիք մը։

— Այո՛, միայն թէ Նիկոլա խոյս չտայ. Սբըլէդ անուն հրեշի մը գտնուած բանտին մէջն է, որ դաս մը կը նկրթէ որպէս զի թէ ինքն և թէ միւսները փախուստ տան. Նիկոլա խնայուց այս բանս Մարսէլին դուրս ելնող բանտարկի մը միջոցաւ. վասն զի մարգս տկարամտութենէ Փօրս գնաց իր ապիրատ եղբայրը տեսնելու։ Ան տեսն՝ անոր այցելութենէ սիրտ առնելով այս թշուառն, որ կրողին երթայ, իմ մարդուս խնայց տուաւ լրբօշէն որ այսօր վաղը կրնար խոյս տալ և թէ Մարսէլ հայր Միքուէլն տունը պէտք եղած տակն ու զգեստը պատրաստել պէտք է ծախելու համար։

— Փու Մարսիլդ ինչ բարի սիրտ ունի։

— Իրաւ շատ բարեսիրտ է, լա Կուալէօզ, բայց կրողն առնու իս եթէ թողում մարգս զինքը ապահովել ուզողանձին օղնելու։ Մարսիլ՝ փախուստ տալու համար եղած դատադրութիւնը չպիտի երևան հանէ, և այս ալ արդէն մեծ բան է...։ Սակայն հիմակ որ առողջութիւնդ դարձաւ, լա Կուալէօզ, ճամբայ պիտի ելնենք, ես, իմ մարգս և տղաքը՝ Ֆրանսա շրջելու. երբեք ոտք չպիտի կոխենք Բարիզ. արդէն շատ ծանր էր Մարսիլի դիմատեսի որդի կոչուիլը...։ Հապա ինչ պիտի ըսեն երբ մայր, եղբայր ու քոյր ամէնը մէկտեղ դիմատուին...։

— Գոնէ սպասել պէտք ես որ Ռօպէսպիէռ խոսիմքեղի համար, երբ գինքը նորէն տեսնեմ...։ Դու բարի ճամբան դարձար, քեզի ըսի որ վարձդ պիտի ընդունիս, և խոստումս պահել կ՚ուզեմ, ապա թէ ոչ ինչպէս պիտի փոխարինեմ ինձի ըրածդ։ Դու իմ կեանքս ազատեցիր... և հիւանդութեանս առեն ամէն խնամք տարիր վրաս...։

— Ճիշտ է, բայց հիմա պիտի ըսուի թէ շահասէր եմ, թէ որ թողում քեզ որ պաշտպանեիդ ինձի համար բան մը խնդրես։ Ազատեցար՝ քեզ պղէն ըսի որ իմ վարձքս կատար է...։

— Բարի Լուվ... անհոդ եղիր. չպիտի ըսուի թէ շահասէր ես... այլ ես երախտագիտութեան սարտ մը վճարած պիտի ըլլամ...։

— Խնդրեմ— ըսաւ յանկարծ լա Լուվ ոտք երթնելով— կարծես թէ կատի մը ձայնը կ՚առնում. հա՛... հա՛, երթալով կը մօտենայ, ահա տեսայ, վանդակապատէն անցաւ. միջը կին մը կայ։

— Ո՛հ, Աստուած իմ... — գոչեց Գլէօր—տը—Մարի պլայլըթեամբ. — պիտի ճանչնամ այն կինը...։

— Ո՞վ է։

— Նորատի և սիրուն տիկին մը զոր Սէն—Լազար տեսայ, և որ ինձի համար մեծ բարեբարութիւն ցցուց...։

— Ուրեմն ինչպէս պիտի որ այս տեղ ես։

— Խելքս չհասնիր. բայց կը ճանչնամ այն անձն որու վրայ միշտ կը խօսէի քեզ, և որ, եթէ ուզէ, և պիտի ուզէ, յուսամ, մեր բանտը խորհած սպանիական դիւանները կրնայ իրագործել...։

— Իմ մարդուս համար որսապահի պաշտօն մը և անտառի մը միջ խրճիթ մը միայն համար... — ըսաւ լա Լուվ հառաչելով։ — Այս ամէնն երազներ են... շատ աղուոր են... և չեն կրնար կատարուիլ...։

Հովանոցին եաևի կողմէն ոտքի շաստալի ձայներ լսուեցան. Ֆրանսուա և Ամանտին, որ, Սէն—Բրմի կռմնին չնորհիւ, լա Լուվինքուզէն չէին հեռացեր, շնչասպառ եկան պոռալով.

— Լա Լուվ, պ. Սէն—Բրմին հետ աղուոր կին մ՚եկաւ. կ՚ուզեն շուտ մը Գլէօր—տը—Մարին տեսնել։

— Զսխալեր էի... — ըսաւ լա Կուալէօզ։

Գրեթէ նոյն միջոցին իսկ պ. տը Սէն—Բրմին երևցաւ տիկնոջ հետ։

Հաղիւ թէ տիկինն տ՚Արվիլ Գլէօր—տը—Մարին տեսաւ որ պոռացք դէպ անոր վազելով իր թևերուն մէջ զանի սեղմելով. — Խեղճ սիրական աղջիկ... ահա պատ վերջապէս...։ Ա՛հ... աղատեցար... սոսկալի մահէ մը հրաշքով աղատեցար։ Ինչ բարեբաղդութիւն է քեզ գտնելը... ես որ, նոյնպէս բարեկամներդ կարծեր էինք թէ կորսուեր ես... և այնքան ցաւ և հոգ ղպատեր էինք...։

— Նոյնչափ բարեբաղդ եմ քեզ տեսնելուս, տիկին. վասն զի եր-

քէք մոռցած չեմ բարեսրտութիւնդ — ըսաւ Փլէօր–տը–Մարի, տիկնի տ'Արվիլի գդուանալ ընդհատելէ եւ սիրալիր համեստութեամբ պատասխանելով։

— Ա՛հ, չգիտես թէ ինչ զարմանք, ինչ անհուն ուրախութիւն պիտի ղգան բարեկամներդ՝ որ, այս ժամուս, դառնապէս կ'ողբան քեզ . . .։

Փլէօր–տը–Մարի՝ լա Լուվինն ձեռքէն բռնելով որ մէկդի քաշուեր էր, ըսաւ տիկնին տ'Արվիլին զանի ներկայելով. — Քանի որ իմ փրկութիւնս այդչափ սիրելի է իմ բարերարներուս, տիկին, նէրսի ինձ իմ այս ընկերուհիս համար անոնց բարերարութիւնը խնդրել, քանի որ իր մահն աչքս առնելով ազատեց զիս . . .։

— Հանդարտ եղիր, աղջիկս . . . բարեկամներդ քաջասիրտ լա Լուվին պիտի փորձով հաստատեն թէ իրենց քեզ տեսնելու երջանկութիւնն անոր պարտաւոր են։

Լա Լուվ՝ կարմրած՝ շփոթալի, չէր իշխեր ոչ պատասխան տալ և ոչ աչերը տիկնին տ'Արվիլի ածել, այնքան այս բարձրադիր կնկան ներկայութիւնն իր վրայ կը ներգործէր, և կը զարմանար լսելով թէ ինչպէս Քլէմանս իր անունը գիտէ։

— Բայց վայրկեան մը պէտք չէ կորուսնք — վրայ բերաւ մարքիզուհին։ — Անհամբերութենէս կ'երթիմ քեզ առնուլ տանելու, Փլէօր–տը–Մարի. կարգիս մէջ քեզի համար շալ մը, և տաքուկ վերարկու մը կայ, եկուր, եկուր աղջիկս . . .։ — Յետոյ կոմսին դառնալով. — Ներեցեք հնարհ ընէիք, պարոն, իմ հայցէս սոյն քաջասիրտ կնկան տալու, որպէս զի վաղը դայ իր հրաժարական բարեւը Փլէօր–տը–Մարին տայ։ Այս կերպով պիտի սահպտիս մեզի դալ տեսնելու — յարեց տիկնին տ'Արվիլ լա Լուվին ուղղելով իր խօսքը։

— Ո՛հ, տիկնին, անշուշտ պիտի դամ — պատասխանեց լա Լուվ — քանի որ լա Կուալէօվին հրաժեշտ պիտի տամ. ցաւս մեծ պիտի ըլլայ եթէ վերջին անգամ մ'ալ զինքը չհամբուրեմ . . . . .։

Քանի մը վայրկեան ետքը՝ տիկնին տ'Արվիլ և լա Կուալէօզ դէպ ի Բարիզ ճամբայ ելեր էին . . . . . ։

Ռօտոլֆ՝ ծաք Գէրրանի մահուան ակնատես ըլլալէն ետև՝ այն որ ոճիրներուն ահռելի պատիժը կրեր էր, անբացատրելի վհատու-

թեամբ տունը դարձեր էր։ Երկար և տառապագին դիշեր մը հոգեվարքի անցնելէն ետև՝ Վօլդր Մըրֆ սեպուհն իր քովը կանչել տուեր էր որպէս զի սոյն ծեր և հաւատարիմ բարեկամին՝ յայտնէ թէ ինչպէս առջի օր Փլէօր–տը–Մարին հիանալի կերպով երեւան հաներ է։

Արժանի սեպուհը հնացաւ մնաց. ամենէն առելի կրնար ըմբռնել իշխանին անհնարին վիշտն և վշտակից դտնուիլ։ Ռօտոլֆ՝ դունատ, վհատ, նոր 'ի նորոյ արտասուքէն աչերը կարմրած՝ այն ինչ ըրեր էր Մըրֆին այս կսկծալի յայտնութիւնը։

— Արիութի՛ւն . . . — ըսաւ սեպուհն իր աչերը սրբելով. վաճառդի, թէև ծանրաբարոյ, ինքն ալ լացեր էր։ — Այո, արիութիւն . . տէր իմ . . . շատ արիութիւն պէտք է . . . ։ Աւելորդ են մնոտի մխիթարութիւնները . . . այդ վիշտդ անբուժելի պիտի ըլլայ . . . ։

— Իրաւունք ունիս . . . ։ Երեկ զգացածս ոչինչ է այսօր զգացածիս մօտ . . . ։

— Երեկ, տէր իմ . . . այս ձախորդութենէն գլուխդ դարձեր էր. սակայն անոր վերլործութիւնն օրէ օր աւելի վշտալի պիտի դառնայ։ Ուստի արիութիւն պէտք է . . . ։ Ասպատան տխուր է . . . շատ տխուր . . . ։

— Եւ սակայն երեկ . . . ինչ քամահանք և սոսկումի ազդեր ինձ այն կինը . . . բայց Աստուած անոր վրայ դութ ունենայ . . . այս պահուս անոր առջև է . . . վերջապէս երեկ զարմանք, ատելութիւն, սարսափ, և ուրիշ բոլոն կիրքեր յուսահատ դիմասրութեան եւանդը կը ճնշէին յիս . . . իսկ այժմ չեմ կարող զանոնք զսպել . . . ։ Հապաւ թէ կարող էի լալ . . . ։ Գոնէ հիմակ . . . քու քովդ . . . կրնամ լալ . . . ։ Նայիր . . . իրաւի . . . այժ չունիմ . . . թոյլտիր եմ . . . ներէ ինձ . . . ։ Արտօսք . . . նորէն . . . միշտ . . . ։ Ո՛ զաւակս . . . խղճալի՛ զաւակ . . . ։

— Լաց, լաց, տէր իմ . . . աւաղ, կորուստն անդարմանելի ։

— Եւ ի՞նչպէս կարելի էր այնպիսի դժնդակ թշուառութիւններ մոռցնել տալ անոր — դոչեց Ռօտոլֆ սրտաճմլիկ շեշտով մը — այնքան տառապանք կրելէն ետև . . . մտածէ անգամ մը թէ ինչ վիճակ պիտի ունենար . . . ։

— Թերևս այս անցումը խիստ յանկարծահաս պիտի դար տարաբաղդ աղջիկդ որ արդէն անդթօրէն տառապեր էր . . . ։

— Ո՛հ, ա՛խ ... ա՛խ ... անշուշտ ... ինչ զգուշութեամբ ... ինչ խնամ-
քով պիտի յայտնէի իրեն ծնունդն ... ինչպէս մեղմիկ պիտի պատրաս-
տէի զինքը սոյն յայտնութեան ... Որքան պարզէր ... որքան դիւրին
էր ... Ո՛հ, թէ որ մի միայն այդ ըլլար խնդիրը, հապա — յարեց
իշխանը սրտամաշ ժպիտով մը — շատ հանգարտ և անվրդով պիտի ըլ-
լայի : Ծոնը գնելով սոյն պաշտելի աղջկանս առջև, անոր պիտի ըսէի .
Դու որ վինէն այսօր այնչափ չարչարանք քաշեցիր ... վերջապէս եր-
ջանիկ եղիր ... և ընդ միշտ երջանիկ ... : Դու իմ աղջիկս ես ... :
Բայց ա՛խ — ըսաւ Ռօտոլֆ խօսքն ուղղելով — ա՛խ ... այս կնոջն ալ շատ
յանկարծական, շատ անակնկալ պիտի ըլլար ... : Այո՛, ինքզինքս պի-
տի բռնէի և հանգարտ երեսով մ'անոր պիտի ըսէի . Իմ աղջիկս, քեզի
բան մը պիտի յայտնեմ որմէ պիտի զարմանաս ... տէր Աստուած, այո՛
... մտածէ անդամ մ'որ ծնողացդ հետքը գտան ... : Հայրդ ողջ է ...
և հայրդ ... ես եմ : — Այս խօսքին իշխանը նորէն կանգ առաւ :
— Չէ, չէ, այս կերպն ալ շատ յանկարծական, շատ արագ է, բայց
ի՞նչ ընեմ, ձեռքս չէ, այս յայտնութիւնն իսկոյն լեղուիս ծայրը կը
գայ . կարելի՞ է այնքան ինքնիշխան ըլլալ : Կը հասկնաս, բարեկամ,
կը հասկնաս անշուշտ որ կարելի չէ որ մարդ իր աղջկան առջև
գտնուի և ինքզինքը զսպէ ... : — Ցետոյ նորէն յուսահատութեամբ
ըմբռնուելով Ռօտոլֆի դոչեց .

— Բայց ի՞նչ, ինչ օգուտ ունին այս մնոտի խօսքերն : Այսուհետև
քան մը չունիմ անոր ըսելու : Ո՛հ, դիտեմ, դիտեմ թէ ո՞րն է ահա-
կին, այս է, մտածել թէ աղջիկս իմ քովս գտնուի ... ամբողջ օր մը ...
այո՛, այն բնաւ անիծեալ օրն որ զինքն ապարակը տարի, այն օրն՝ որ
իր հրեշտակային հոգւոյն գանձերն անչինչ երևցան ինձ :

Ես ինքնին տեսայ թէ ինչպէս այս պաշտելի բնութիւնն առաջին ան-
դամ երևան եկաւ ... և սրտիս մէջ բան մը չէր ըսեր ինձ . Այս քու
աղջիկդ է ... : Ո՛հ, հայր ըլլալու անարժան էի :

— Բայց տէր իմ ... :

— Բայց վերջապէս ... — դոչեց իշխանը — միթէ իղնէ կախում
ունէր, այո՛ կամ ոչ, անորմէ բնաւ չհեռանալն : Ինչու՞ համար զայն
իմ որդեգիրս չըլլի, ես որ այնքան կ'ողբայի աղջիկս : Ինչու՞ համար
զայն անբաղդ աղջիկը տիկնի ծօրժին տունը ղրկելու տեղ՝ իմ քովս պա-

հեցի ... : Այսօր բաւական կ'ըլլար զանի իմ բազկացս մէջ ընդունիլ .
... : Ինչու՞ համար չըրի այս բանս, ինչու՞ համար : Ա՛հ, վասն զի
մարդ միշտ կիսկատար բարիք կ'ընէ, հրաշալի իրերու յարդն այն առեն
միայն կը ձանչէ երբ ընդ միշտ աներևոյթ կ'ըլլան փայլեչէն ետև ...
վասն զի այն հիանալի նորաբոյս օրիորդն անմիջապէս իր ձշմարիտ
բարձրութեան հասցնելու տեղ՝ որ իր թշուառ, ընկեցիկ վիճակին չնայե-
լով սրտովին և մտովին աւելի մեծ, աւելի ազնիւ էր քան ինչ որ եր-
բեք կրնար ըլլալ ծնդեան և դաստիարակութեան առաւելութիւննե-
րով ... կարծեցի թէ նշանաւոր բան մը կ'ընեմ անոր համար ազարակը
քնակեցնելով զինքը ... բարեսիրտ անձերու մօտ ... ինչ որ պիտի ընէի
իմ ձամբուս վրայ գտնուղ առաջին սրտագրաւ մուրացկանին համար ..
... Ցանցանքն իմն, իմն է յանցանքը . Թէ որ այս ընէի, հիմակ մե-
ռած չէր ըլլար ... : Ա՛հ, այո՛ ... պատիժս աղէկ գտայ ... արժանի
էի անոր ... ես որ անպիտան որդի ... անպիտան հայր եղայ ... :

Մըրիկ պիտէր որ այսպիսի վիշտեր անմխիթարելի են, ուստի լուռ
կեցաւ : Բաւական երկար լռութիւն պահեցին ետև՝ Ռօտոլֆ շարու-
նակեց այլայլուն ձայնով մը . — Ես այս տեղ չպիտի կենամ, Բարիզ
ղրկելի է ինձ ... վաղը ձամբայ պիտի ելնեմ ... :

— Իրաւունք ունիս, տէր իմ :

— Շրջան մը կ'ընենք, Պուզվալի ապարակը պիտի հանդիպիմ ...
պիտի փակուիմ այն սենեկին մէջ ուր աղջիկս իր տխուր կենաց միակ
երջանիկ օրերն անցուց ... : Այն տեղ երկիւղածութեամբ պիտի ժողո-
վեմ իրմէ մնացած ամէն բաները ... կարգալու սկսած գիրքերը ...
գրած տետրները ... հագած զգեստներն ... ամէն բան ... Ձեղն խնդ
կարասին ... նոյն իսկ սենեկին սրահակներն ... որուն ուրբաթերը
ձշտիւ պիտի ես առնում ... : Եւ ծէրօլսաէյնի մէջ ... այն առանձին
ծառաստանին մէջ՝ ուր իմ հօրս յիշատակին շէնք մը կառուցի ...
պզտիկ տուն մը պիտի շինեմ . նոյն խոցը պիտի գտնուի ... այն տեղ
աղջկանս վրայ լալու պիտի երթամ ... : Այս երկու գամբանական
շէնքերէն մին հօրս նկատմամբ ըրած յանցանքս պիտի յիշեցնէ ինձ,
միւսը զաւկիս կորուստէն կրած պատիժս ... : Նորէն լուռ մնալէն ե-
տև՝ Ռօտոլֆ յարեց . — Այսպէս ուրեմն, ամէն բան պատրաստ թող
ըլլայ ... վաղն առաւ ... :

Մըրջի՝ իշխանին այս չարագոյժ խորհուրդները փոքր ինչ փարատե-
լու համար, անոր ըսաւ. — Ամէն ինչ պատրաստ պիտի ըլլայ, տէր
իմ. միայն կը մոռնաս որ վաղը տեղի պիտի ունենայ տիկին Ծօրժին
որդւոյն և Ռիկօլէդի ամուսնութիւնն··· Ոչ միայն Ծէրմինի ապա-
գան անդորրելու և իր նշանածին փառաւոր օժիտ մը տուիր ···
այլ նաև խոստացար իբր վեսաւեր գտնուիլ այս ամուսնութեան··· Ա՛յն
տեղն միայն պիտի իմանային իրենց բարերարին անունը:

— Իրաւ է, այս խոստումն ըրի··· Ագարակն են անոնք··· և
վաղը չպիտի կրնամ երթալ··· առանց սոյն հանդիսին ներկայ գտնուե-
լու··· և, կը խոստովանիմ, այդչափ արիւթիւն չպիտի ունենամ···:

— Կարելի է որ այս նոբաւոր ամուսնեքուն տեսքը փոքր ինչ վիշտ
ամոքէ:

— Ո՛չ, ո՛չ, վիշտը մենասէր է և եսասէր··· Վաղը դու կ՚երե-
ւիս իմ բացակայութիւնս ներելու տալու և զիս անոնց մօտ ներկայելու,
կ՚աղաչես տիկին Ծօրժն որ աղջկանս ունեցած ամէն բաները ժողվէ···
Իր սենեկին պատկերն ալ քաշել տալով ինձ Թող գրկէ Գերմանիա:

— Ուրեմն առանց տ՚Արվիլ մարքիզուհին ալ տեսնելու պիտի մեկ-
նի՞ս, տէր իմ:

Քլէմանսի յիշատակին Ռօտոլֆ սարսուռ մ՚զգաց··· իր անկեղծ,
վսեմ և խորին սէրը միշտ սրտին մէջ կը տածէր··· բայց նոյն պահուն
կերպով մը հեղձամղձուկ կը տառապէր աւելի դառնութեամբ մը···
Ալլանգակ հակասութեամբ մ՚իշխանը կ՚զգար որ վրայ հասնող
դժբաղդութիւնը կրելու համար միայն տիկին տ՚Արվիլի ձեռնտու և
գողտրիկ սէրը պէտք էր իրեն, և այս խորհուրդը կը պարսաւէր իբր
անարժան իր հայրական վշտին ծանրութեան:

— Պիտի մեկնիմ առանց տիկին տ՚Արվիլը տեսնելու — պատասխան
տուաւ Ռօտոլֆ: — Քանի մ՚օր առաջ Գլէօր-տը-Մարիին
կոթսեռեան պատճառաւ զգացած վիշտս անոր կը դրէի··· Երբ իմա-
նայ թէ Գլէօր-տը-Մարին իմ աղջիկս է··· պիտի ըմբռնէ թէ կան
այնպիսի վիշտեր, կամ լաւ և այնպիսի դժոգակ պատիժներ զորս առ-
անձին տանելու արիութիւն ունենալ պէտք է մարդ···այո, առանձին
··· որպէս զի քաւուին··· և արդարև ահռելի է ձակատագրին մեր
վրայ հարկ դրած պատուհասն···ահռելի···վասն զի ի՛նչպէս այն

ինձի համար···այն միջոցին իսկ որ կեանքս ալ ի՛նչպէս զոհ՚ի վար խո-
նարհիլ:

Ռօտոլֆին դահճին դրան զարկին թեթև մը և խոհեմաբար· իշ-
խանը սրտին անհամբերութեան շարժում մ՚ըրաւ: Մըրջի ոտք ելաւ
և դնաց դուռը բանալու:

Կիսբայ դունէն՝ իշխանին թիկնապահներէն մին մեղմիկ քանի մը
խօսք ըսաւ: Սա գլխի նշանով մը պատասխանեց, և դէպ՚ի Ռօտոլֆ
դառնալով· — Տէր իմ, արդեօք կը ներես որ պահ մը հեռանամ սա-
կէ: Անձ մ՚այս միջոցին իսկ խօսիլ ի՛ուղէ հետս Ձեր Վսեմափայլու-
թեան օգտին նկատմամբ:

— Գնա··· — ըսաւ իշխանը:

Ա՛յն ինչ Մըրջի դուրս ելաւ որ Ռօտոլֆ, իր ձեռներուն մէջ պահե-
լով գլուխը՝ երկար հառաչ մ՚արձակեց:

— Ո՜հ — գոչեց նա — պատայծս պիս կ՚ահաբեկէ··· Հոգիս հեռ-
ու ատելութիւն կը բուրէ· իմ լաւագոյն բարեկամիս ներկայութիւնն
անգամ ծանր կը թուի ինձ··· աղիս և անարատ սիրոյ մը յիշատակը
պիս կը նեղէ և կը վրդովէ, և սակայն··· վատ ու անարժան է այս
բանս··· բայց երբէք իրկուն բարբարոսական ուրախութեամբ խմացայ
Սառաի մահն··· այն վատագոյն մօրն որ իր աղջկան մահը պատճա-
ռեց· կ՚ախորժիմ աչքիս առջև բերել իմ աղջիկս սպանեալ տեղ հրեշին
քսանմեկի օրհան: Ո՛ կատղութեամս, շատ ուշ հասայ··· — գոչեց
նա իր թիկնաթոռին վրայէն ոտտստելով: — Սակայն··· երբէք այս
տառապանքը չունէի··· և ինչպէս այսօր երբէք ալ գիտէի որ աղջիկս
մեռած է··· Ո՜հ, այո, բայց չէի ըսեր այս խօսքերն որ այսուհետև
իմ կեանքս պիտի թունաւորեն: Տեսայ իմ աղջիկս···անոր խօսեցայ···
զնայլեցայ անոր ամէն պաշտելի ձրկից վրայ···: Ո՜հ, ինչ անգին
ժամեր կորսնցի այն ագարակն···: Երբ մտածեմ որ միայն երեք ան-
զամ գացի···այո, ոչ աւելի···: Թէև ամէն օր կրնայի երթալ···ա-
մէն օր աղջիկս տեսնել···ի՞նչ կ՚ըսեմ, միշտ զանի իմ քովս պահել··
: Ո՜հ, այս պիտի ըլլայ իմ տանջանքս···նոյն բանը միշտ կրկնել···
միշտ:

Եւ ապերջանիկ հայրն անագորոյն հեշտութիւն մը կը գտնէր այս
տառապալին և անել խորհրդածութեան դառնալով անդուլ. վասն զի

մեծ վիշտերու յատուկ է նոր ի նորոյ կրկնութիւններ ընելով շարունակ մորմոքիլը։

Ցանկարծ դահլիճին դուռը բացուեցաւ, և Մըրֆ ներս մտաւ շատ գունատ, այնքան գունատ որ իշխանը կէս մ'ոտք ելաւ և գոչեց։

— Մըրֆ...ի՞նչ ունիս...։

— Ոչ ինչ, տէր իմ...։

— Սակայն...շատ գունատ ես։

— Պատճառ...զարմանքս է։

— Ի՞նչ զարմանք...։

— Տիկին տ'Արվիլ

— Տիկին տ'Արվի՛լ...տէր Աստուած, նոր դժբաղդութիւն մը...։

— Ո՛չ, ոչ, տէր իմ, անհոգ եղիր...այս տեղ...որահիլին է։

— Ե՜ա...այս տեղ...իմ տունս...կարելի չէ...։

— Ասոր համար, տէր իմ...ըսի քեզի որ...զարմանքս...։

— Այսպիսի ընթացք մ'իր կողմէ...։ Բայց ի՞նչկայ, յանուն Աստուծոյ։

— Չգիտեմ...բայց զգացածս չեմ կարող ինքնավին բացատրել...։

— Անշուշտ իմնէ բան մը կը պահես։

— Պատուոյս վրայ, տէր իմ...պատուոյս վրայ...ոչ...մինակ տիկին տ'Արվիլի կնձի ըսածը դիտեմ։

— Բայց ի՞նչ ըսաւ քեզ։

— «Վօլդր սեպուհ — և իր ձայնն այլայլեցաւ, թէև ակնարկն ուրախութեամբ կը փայլփլէր — իմ ներկայութիւնս աստանօր քեզ պիտի զարմացնէ անշուշտ...։ Բայց կան այնպիսի ստիպողական պարագաներ որ մարդուս չեն ներեր խորհիլ պատշաճութիւններու։ Աղաչէ Նովը, որ կնձքանի մը վայրկեան շնորհէ խօսակցելու իրեն հետքու ներկայութեանդ...։ վասն զի դիտեմ որ իշխանը քեզնէ լաւագոյն բարեկամ մը չունի աշխարհիս վրայ։ Կրնայի խնդրել իրմէ որ շնորհ ընէ իմ տունս գալու, բայց ասով կարելի է ժամմը կ'անցնիլը, և իշխանը պիտի դոհ ըլլայ որ այս տեսակցութիւնը րոպէ մ'անդամ չուշացուցէ...» — յարեց նա այնպիսի շեշտով մ'որմէ դող եկայ։

— Բայց...— ըսաւ Ռօտոլֆի այլայլած ձայնով մը, և Մըրֆէն աւելի գոյնը նետելով ականջ — չեմ կարող դուշակել շփոթութեանդ...այլայլութեանդ...դունատութեանդ պատճառն...ուրիշ բան մը կայ...այս տեսակցութիւնը...։

— Պատուոյս վրայ կ'ըսեմ, չգի՛...ուրիշ բան մը չգիտեմ...։ Մարքիզուհիին այս խօսքերը միայն դիս տակն ու վրայ ըրին, ինչո՞ւ, չգիտեմ...։ Բայց դուն ալ...դուն ալ շատ գունատ ես, տէր իմ...։

— Ե՞ս ... — ըսաւ Ռօտոլֆի թիկնաթոռի մը յենելով, վասն զի կ'զգար որ իր ծնկները կը կթոտին։

— Այո՛, տէր իմ, դուն ալ կնձի չափ այլայլած ես...։ Ինչո՞ւ...։

— Եթէ գալիք հարուածէն մահս անդամ պատճառի, չպիտի ընկրկիմ...աղաչէ տիկին տ'Արվիլին որ ներս մտնէ — գոչեց իշխանը։

Ակնդակ համակրութեամբ մը՝ տիկին տ'Արվիլի այս անակնկալ, տարօրէն այցելութիւնը Մըրֆին և Ռօտոլֆին մի և նոյն անորոշ կնիմարական յոյսը զրգուեր էր. բայց այս յոյսն այնքան անհեթեթ կը թուէր իրենց որ երկուքէն և ոչ մէկը նոյնը տածել ուզեց։

Տիկին տ'Արվիլ՝ Մըրֆին եաւէն գալով իշխանին դահլիճը մտաւ։

ԳԼՈՒԽ Գ

ՀՑՐ ՕՒ ԱՂՋԻԿ

Տիկին տ'Արվիլ չգիտնալով որ Գլէօր–տը–Մարի իշխանին աղջիկն է, յետին ծայր ուրախ էր որ իր սանուհին իրեն կը բերէ և կարծէր թէ կարող է առանց որևէ պատրաստութեան զանի ներկայել. միայն կառքը ձգեր էր օրիորդը՝ կասկածելով որ թերևս Ռօտոլֆ չուզէ ինքզինքը սոյն նորաբոյս օրիորդին յայտնել և զանի իր տունն ընդունիլ։ Բայց երբ Ռօտոլֆին կերպարանին անհնարին այլայլութիւնը դիտեց, որ մեծին յուսահատութեան մ'արգիւնքը կը թուէր, երբ անոր աչքերուն մէջ նորահաս արտուրքի նշմարանքը տեսաւ, գլխմանս կարծեց թէ լա Վալէօվին մահուանէ աւելի ծանր դժբաղդութիւն մը հասած է իշխանին, դասի իր այցելութեան նպատակը մոռնալով, մարքիզուհին գոչեց. — Տէր Աստուած...տէր իմ...ի՞նչ ունիս։

— Դեռ չդիտեմ, տիկին... Ա՛հ, ամէն յոյս կորաւ... Քու շտապդ... Թախանձաղին ուզած խօսակցութիւնդ... կարծեր էի...

— Ա՛հ, կ'աղաչեմ, մէ խօսիր զիս այս տեղ բերողնկութեան վրայ... տէր իմ... Ցառաջն հօրս՝ որուն կեանքն ազատեցիր... պրեթէ իրաւունք ունիմ հարցնելու քեզ այդ քու աղէտալի տառապանքիդ պատճառն... Այդ քու վհատութիւնդ, դեղնութիւնդ ինձ ահ կ'ազդէն... Ա՛հ, խօսիր, տէր իմ... վհատանձն եղիր... խօսիր իմ անձիս թեանս գթած...

— Ինչ հարկ կայ, տիկին. վէրքս անբուժելի է...

— Այս խօսքերն երկիւղս կ'աւելցնեն... տէր իմ, բայէ՛ ի բայ յայտնէ միտդ... Վնդէր սեպուհ... Աստուած իմ, ըսէք, ինչ կայ:

— Լաւ ուրեմն... — ըսաւ Ռօտոլֆ կիսկատար ձայնով մը՝ լնք իր վրայ բուռն ձիգ մ'ընելով — Ֆլէօր-սը-Մարիի մահը քեզ իմացնելէս ետքն... իմացայ որ նա իմ աղջիկս էր...

— Ֆլէօր-սը-Մարի... քու աղջիկդ... — գոչեց Քլէմանս այնպիսի շեշտով մ'որ անհնար է բացատրել:

— Այ՛... Եւ քիչ մ'առաջ՝ երբ ձայն տուիր թէ անմիջապէս զիս տեսնել կ'ուզես... ուրախալիր լուր մ'ինձ հաղորդելու համար... գուցէ ունեցիր իմ տկարութեանս... բայց աւ վշտին՝ յիմար դարձած հայր մ'իր զաւակը կորսնցնելն պատճառաւ յիմարական յոյսեր տածելու առակ է: Պահ մը կարծեցի... որ... Բայց, ո՛չ, ո՛չ, կը տեսնեմ... սխալեր էի... Ներէ՛ ինձ... իրաւի անմիտ թշուառ մ'եմ...

Ռօտոլֆ՝ վաղամեռիկ յուսոյ մը ներդործութենէ եւ տաժանելի պատրանքէ մը ձնշուելով՝ իր աթոռին վրայ ընկաւ իր ձեռներուն մէջ պահելով երեսը:

Տիկին մ'Արվիլ ապշած, անշարժ, անխօսուն կը մնար, հազիւ շունչ կ'առնուր, մէկ կողմէ արբշիռ խնդութեամբ լի էր, միւս կողմէն կ'ներշնչէր իշխանին ընելիք շանթահարչ յայտնութեան արդիւնքէն, առ նախանձաժուժութիւն զգացած ջերմ երախտապարտութենէ կը վառէր, քանի որ իրեն յանձներ էր... Ռօտոլֆին յայտնելու թէ աղջիկը

դեռ կենդանի է... Եւ լոյսը զանի իրեն կը բերէր... Այս բոլոր, այլազան այլայլութիւններով յուզուած՝ մարքիզուհին խօսք մը չէր գտներ ըսելու...

Յանկարծ մարքիզուհին՝ յեղակարծ, անկասելի զայրոյթէ մը յորդորեալ՝ Մերոֆին եւ Ռօտոլֆին ներկայութիւնը մոռնալով՝ ծունր դրաւ, ձեռնները երկնց կոյց եւ ջերմեռանդ բարեբաղդութեան եւ անպատում երախտագիտութեան ձայնով մը գոչեց.

— Շնորհակալ եմ... Աստուած իմ... օրհնեալ ըլլայ անունդ... կը ճանչեմ քու ամենազօր կամքդ... վերստին շնորհակալ եմ, որովհետեւ զիս ընտրեցիր... լմնայ տալու համար անոր թէ իր աղջիկն ազատած է...

Թէպէտ այս խօսքերը՝ զոր անկեղծութեան եւ սրբազին ջերմեռանդութեան շեշտով արտասանեց՝ մեղմ ձայնով ըսաւ, Մերոֆին եւ իշխանին ականջին հասան: Այս վերջինն իր ղլուխն աշխուժիւ վերուց այն միջոցին որ Քլէմանս առ կ'երկնէր:

Անհնար է բացատրել Ռօտոլֆի ակնարկը, շարժումը, կերպարանքին երեւոյթը տիկին մ'Արվիլը նկատելու առեն, որուն պաշտելի դէմքն՝ երկնային խնդութեամբ գրոշմեալ՝ նոյն պահուն դերբնային գեղեցկութեամբ կը շողար:

Մարքիզուհին մէկ ձեռնով որմնասեղանի մը մարմարիոնին վրայ յենած՝ և միւսով սրտին արագաթմբուկ բախումները ձնշելով՝ գլխի հաստատական նշմայրով մը պատասխան տուաւ Ռօտոլֆին մէկ ակնարկին զոր դարձեալ զանց կ'ընենք բացատրելու ջանալ:

— Եւ... ուր է նա... — ըսաւ իշխանը տերեւի պէս դողալով:

— Վարը... կառքիս մէջ:

Եթէ Մերոֆ չըլլար, որ կայծակի պէս արագ, Ռօտոլֆին առաջն ընկաւ, իշխանն շուարած դուրս պիտի վազէր:

— Տէր իմ... պիտի սպաննես զանյի... — գոչեց սեպուհն իշխանը կեցնելով:

— Դեռ երէկ անկողնէն ելաւ... անոր արձանն սիրոյն ըլլայ... անխոհեմութիւն մը չգործես, տէր իմ... — յարեց Քլէմանս:

— Իրաւունք ունիս — ըսաւ Ռօտոլֆ հալիւ լնքղինքը զսպելով...

— իրաւունք ունիս... Հանդարտ պիտի կենամ... չպիտի տեսնեմ զա-

նի՛ . . . պիտի սպասեմ . . . որ իմ առաջին այլայլութիւնս հանդարտի . . . : Ա՛հ . . . շատ . . . շատ է այս մէկ օրուան մէջ . . . — յարեց նա այլայլուն ձայնով մը . . . : Յետոյ , տիկին տ՚Արվիլլի ուղղելով խօսքն և ձեռքն անոր տարածելով , Ռոտոլֆ դոչեց , անասելի երախտագիտութեան սրտահոս լեզուով մը .

— Յանցանքիս թողութիւնը պտայ . . . դու իմ փրկութեան հրեշտակս ես :

— Տէր իմ . . . դու հայրս ինձ դարձուցիր . . . Աստուած կ՚ուզէ որ ես ալ քու զաւակդ բերեմ քեզ . . . — պատասխանեց Փլէմանս : — Բայց ես ալ իմ կողմէս . . . կը խնդրեմ որ ներողամիտ գտնուիս տկարութեանս . . . : Այս յեղակարծ . . . անակնկալ . . . յայտնութիւնը զիս տակն ու վրայ ըրաւ . . . : Կը խոստովանիմ որ Փլէօր–տը–Մարին երթալ բերելու արիութիւնը չպիտի ունենայի . . . իմ այլայլութենէս թերևս զարհուրի :

— Եւ ինչպէս ազատեցաւ , ով ազատեց զինքը — դոչեց Ռոտոլֆ . — տես իմ ապերախտութիւնս . . . դեռ այս հարցումը չըրի քեզ :

— Ան ին միջոցին որ դեռ կ՚ընկղմէր՝ քաջասիրտ կին մը զանի ջրէն հանեց :

— Այս կինը կը ճանչես :

— Վաղն իմ տունս պիտի գայ . . . :

— Պարտքս անբաւ է այն կնկան . . . — ըսաւ իշխանը — բայց գիտեմ ինչպէս պիտի հատուցանեմ :

— Ինչպէս լաւ մտածեր եմ , Աստուած իմ . . . և Փլէօր–տը–Մարին հետս չեմ բերեր — ըսաւ մարքիզուհին . — այս անսարանն իրեն շատ աղետաբեր պիտի ըլլար . . . :

— Իրաւ է , տիկին — ըսաւ Մըրֆ — նախախնամական դիպուած մ՚այս տեղ չգտնուիլը :

— Զգիտէի թէ արդեօք իշխանը կ՚ուզէ անորմէ ճանչուիլ , և աւանց անոր հաւանութեան չուզեցի զանի ներկայելու :

— Հիմակ — ըսաւ իշխանն որ կերպով մը քանի մը վայրկեան անցուցեր էր իրմէ ուզմունքը ճնշելու և զսպելու , և դրան կերպարանը դրեթէ հանդարտ կ՚երևէր — հիմակ . . . ինքզինքիս տէրն եմ , ստոյգ եղիր . . . Մըրֆ . . . գնա բեր . . . ֆ ա ղ ջ ի կ : — Այս խօսքն , ֆ ա ղ ջ ի կ ,

այնպիսի շեշտով մ՚արտասանեց իշխանն զոր դարձեալ անհնար է մեզ բացատրել :

— Տէր իմ . . . միթէ լիովին վստահ ես վրաս — ըսաւ Փլէմանս :

— Անհամեմատութիւն մը չընենք . . . :

— Ո՛հ , անհոգ եղիր . . . գիտեմ թէ քանի՛ վտանգ կայ անոր համար : Իմ բարի Մըրֆ , այդ վտանգին չափն ենթարկեմ զինքը . . . կ՚աղաչեմ . . . գնա . . . գնա :

— Հոգ մ՚ըներ , տիկին — վրայ բերաւ սեպուհն որ ուշադիր դիտեր էր իշխանը — կրնամ բերել օրիորդն . . . իշխանն ինքզինքը կրնայ զսպել . . . :

— Ուրեմն . . . գնա . . . գնա ուրեմն . . . իմ ալևոր բարեկամն :

— Այո՛ , տէր իմ . . . միևնակ րոպէ մը ժամանակ կը խնդրեմ . . . ես ալ երկաթէ չեմ . . . — ըսաւ արի սեպուհն իր արտասուքին հետքը սրբելով . . . — պէտք չէ տեսնէ որ լացեր եմ . . . : Օ՛ն , օն առաջ , ահա կ՚երթամ . . . : Ձեր ուղեր պաշտօնատունէն անցնիլ Մատլէնին պէտ լալագին :

Եւ սեպուհը քայլ մ՚առաւ դուրս երթալու համար , բայց նորէն կանգ մ՚առնելով ըսաւ . — Բայց , տէր իմ , ի՞նչ ըսել պէտք է անոր :

— Ա՛յո՛ . . . ի՞նչ պիտի ըսէ — հարցուց իշխանը Փլէմանսին :

— Ըսէ թէ պ . Ռոտոլֆ զինքը տեսնել կը փափաքի . . . ուրիշ խօսք պէտք չէ , կաշխեմ :

— Անշուշտ . թէ պ . Ռոտոլֆ . . . կ՚ուզէ զինքը տեսնել . . . լաւ , գնա . . . գնա . . . :

— Ստուգիւ . . . այդ խօսքէն յարմարագոյնը չկայ — վրայ բերաւ սեպուհն որ տիկին տ՚Արվիլլի չտի այլայլած կ՚երևէր : — Պարզապէս պիտի ըսեմ որ պ . Ռոտոլֆ . . . զինքը տեսնել կը փափաքի . . . : Առավ կասկած մը չունենար . . . բան մը չը ուշակեր . . . և իրօք , ասկէ աւելի բանաւոր պատճառ մը չկրնար ըլլալ :

Եւ Մըրֆ տեղէն չէր շարժեր :

— Վնդը սեպուհ — ըսաւ անոր Փլէմանս — կը նայիմ որ կը վախնաս :

— Իրաւ է , մարքիզուհիս . . . թէև վեց ոտք բարձր եմ և թանձր մարմին մ՚ունիմ , դեռ ևս իմ խորին այլայլութեանս ներզգածութեան ներքև եմ :

— Բարեկամ . . . զգոյշ եղիր — ըսաւ անոր Ռօտոլֆ — աւելի աշ
ղեկ է որ քիչ մ՚ալ սպասես , թէ որ ինքզինքիդ վրայ վստահ չես . . . :

— Լմնցաւ , լմնցաւ , ալ այս անգամ , տէր իմ , այլեայլըմէինս վա
րտեցի — ըսաւ սեպուհն իր հերակլէսեան երկու բազուկներն ալեր
ուն վրայ դնելով — յայտնի է թէ այս հասակիս մէջ իմ ուժարութիւնս ծի
ծաղելի է . . . : Բանէ մի վախնար , տէր իմ . . . : — Եւ Մերկֆ դուրս
ելաւ հաստատուն քայլով մը և անյողդողդ դէմքով . . . :

Մերկֆին երեթէն եռքը՝ պահ մը լուռթիւն տիրեց : Ան ատեն Քլէ
մանս մտածելէ կարմրելով որ Ռօտոլֆին տունն է , առանձին անոր
հետ : Իշխանն անոր մօտ դնաց և ղրեթէ երկչոտ ձայնով մ՚անոր ը
սաւ . — Եթէ այս օրս . . . այս վայրկեանս կ՚ընտրեմ . . . քեզ անկեղծ
խոստովանութիւն մ՚ընելու . . . պատճառն այս է որ սոյն օրուան , սոյն
վայրկենի հանդիսաւորութիւնն իմ խոստովանութեան նոր կարևորու
թիւն մը պիտի ընծայէ . . . քեզ տեսնելէս վեր . . . կը սիրեմ քեզ . . . :
Որչափ որ այս սէրը պահելու պարտաւոր էի . . . պահեցի . . . հիմակ
աղատ ես , իմ աղջիկս դարձուցիր ինձ . . . ի՚ուղիս անոր մայրն ըլլալ :

— Ե՞ս . . . տէր իմ . — զոչեց տիկին ս՚Արվիլ : — Ի՞նչ կ՚ըսես :

— Ս՚աղերսեմ . . . մի մերժեր , զուն գործէ որ այս օրս իմ բոլոր
ձեռնտս երջանկութիւնն ապահովէ — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ զորովա
գին :

Քլէմանս ալ ՚ի վաղուց կը սիրէր իշխանն . . . եռանդագին . նա ե
րազել կարծէր Ռօտոլֆին խոստովանութիւնը , խոստովանութիւն մ՚որ
այնքան պարզ , այնքան ծանր և այնքան սրտաշարժ էր , և այսպիսի
պարագայի մը մէջ , անակնկալելի երջանկութեամբ կը յուզէր վինքը .
վարանելով պատասխանեց անոր . — Տէր իմ . . . պարտիմ յիշել քեզ .
. . մեր կացութեան հեռաւորութիւնը . . . վեհապետութեանդ շահը :

— Խնդրեմ թոյլ տուր ինձ խորհիլ նախապէս իմ սրտիս շահուն վրայ
. . . իմ սիրական աղջկան շահուն . . . մեզ երջանիկ ըրէ . . . ան , շատ
երջանիկ , վինքն և դուս . . . յօժարէ որ ես . . . որ քիչ մ՚առաջ սուտ
ընտանեքի էի . . . կարենամ այժմ ըսել . . . իմ կինս . . . իմ աղջիկս . . . յօ
ժարէ վերջապէս որ այս թշուառ զառամն որ ինձի պէս սուտ ընտա
նիքի էր քիչ մ՚առաջ . . . կարենայ ըսել . . . հայր իմ . . . մայր իմ . . . քոյր
իմ . . . վասն զի դուս ալ աղջիկ մ՚ունիս որ իմն պիտի ըլլայ :

— Ա՛հ . . . տէր իմ . . . այդպիսի ակնթիռ խօսքերու . . . երախտագի
տութեան արտասուքով միայն կարող եմ պատասխան տալ . . . — դոչեց
Քլէմանս : Յետոյ , ինքզինքը զսպելով , յարեց . — Տէր իմ . . . կդան . .
. ահա . . . քու աղջիկդ է :

— Ո՛հ . . . մի՛ մերժեր խնդիրս . . . — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ այլայ
լուն և աղերսալի ձայնով մը — յանուն սիրոյս , ըսէ . . . Ո՛ր աղջիկը . .
. :

— Լա՛ . . . մեր աղջիկը . . . — մրմնջեց Քլէմանս , այն պահուն որ
Մերկֆ , դուռը բանալով , Ֆլէօր–տը–Մարին իշխանին սրահիկը
մտցուց :

Նորահարսի օրիորդը՝ մարքիզուհիին կաթէն սոյն ահաղին ապարանին
սիւնաբաշկն իջնելով՝ պճնազարդ սպահիներով լի նախասենեակ մը
անցեր էր , նոյնպէս հանդստարան մ՚ուր կ՚սպասէին սենեկապահ
ներն , ապա բարապանները սրահին , և վերջապէս պաշտօնատու
նէն՝ ուր կը գտնուէին արքունի սենեկապահն և իշխանին թիկնապահ
զօրքը համազգեստով : Կը թողունք ընթերցողին գտնել խեղճ լա
պուալէօղին զարմանքը քանի որ ուրիշ քեղուքիւններ չէր ճանչեր քան
պուպվալի ազարակինը , սոյն իշխանական սրահներէն անցնելու ա
տեն , որ ոսկիով , հայելիներով և նկարներով կը շողշողէին :

Երբ Ֆլէօր–տը–Մարի երևցաւ , տիկին ս՚Արվիլ անոր վազեց ,
ձեռնէն բռնեց և զայն իր թևովը շրջապատելով օգնելու մտօք , Ռօ
տոլֆին տարաւ , որ , վառարանին մօտ կանգնած՝ չկրցեր էր քայլ մը
առնել :

Մերկֆ՝ Ֆլէօր–տը–Մարին տիկին ս՚Արվիլի յանձնելէն ետև՝ շտա
պեր էր պատուհանին ահաղին մէկ վարագուրին ետին կիսովին պա
հուիլ , ինքն իր վրայ բաւական վստահ չըլլալով :

Ֆլէօր–տը–Մարի՝ որ արդէն այնքան յուզուած էր իր բարերարին ,
իր ազատարարին , իր Աստուածը տեսնելուն , որ համր սքանչացման
մէջ զանի կը նկատէր , սկսաւ դողալ :

— Մ՚այլայլիր , աղջիկս — ըսաւ անոր տիկին ս՚Արվիլ — ահա բա
ռեկամդ . . . գ. Ռօտոլֆ՝ որ անհամբեր քեզ կ՚սպասէր . . . շատ անհ
անգիստ էր քու վրայ . . :

— Ո՛հ . . . այո՛ . . . շատ անհանգիստ . . . — Թողուցէ Ռօտոլֆ

միշտ անշարժ և որուն սիրտը յարատեւս կը հալէր իր աղջկին գոնեատ և անուշ դէմքը տեսնելով։ Ուստի, իր որոշումին հակառակ իշխանը պահ մը ստիպուեցաւ գլուխը դարձնել իր խանդաղատանքը ծածկելու համար։

— Զնաւակս, դեռ շատ տկար ես, նստիր այդ տեղ— ըսաւ Քլէմանս Փլէօր–դը–Մարիին ուշադրութիւնը շրջելու համար, և զանիմանալեզօծ մեծ թիւինաթուի մը մօտ տարաւ, որուն վրայ լա Կուալէօզ զգուշութեամբ նստաւ։

Իր վրդովը հետզհետէ կ'աւելնար, սիրտը կը ճնշուէր, ձայնը կը նուաղէր. կը վշտանար Ռօտոլֆին դեռ երախտագէտ խօսք մը չլսելուն։

Վերջապէս, տիկին ա'Արվիլ նշմայր մ'ընելուն, որ Թիւինաթուին յենակին կոթնած՝ Փլէօր–դը–Մարիին վրայ ծունր և անոր մէկ ձեռքն իրենները մէջ կը սեղմէր, իշխանն աթոռին միւս կողմը մօտեցաւ մեզմիկ մը։ Խնքվինքին աւելի տէր գտնուելով այն ատեն Փլէօր–դը–Մարիին ըսաւ, որ դէպ անոր դարձուց իր հմայելի դէմքը։

— Ահա, զաւակս, վերջապէս բարեկամներուդ ընդ միշտ կը միանաս ...։ Այսուհետև անոնցմէ չպիտի հեռանաս ... մանաւանդ ապէտք է որ բոլոր քաշած տառապանքդ մոռնաս ...։

— Այո՛, զաւակս, միակ միջոց մը կայ մեզի սէրդ յայտնելու — յաքեց Քլէմանս — այս է մոռնալ այն տխուր անցեալը։

— Հաւատա՛, պարոն Ռօտոլֆ ... հաւատա՛, տիկին, որ եթէ երբեմն ակամայ անոր կը մտածէի, ու միայն պատճառը սա էր որ առանց ձեզի ... տակաւին շատ դժբաղդ պիտի ըլլայի։

— Այո՛, բայց պիտի աշխատինք այն մթին մտածութիւնները մոքէդ փարատելու։ Մեր դորովը ժամանակ չպիտի տայ քեզ անոնց դառնալու, սիրելիդ իմ Մարի ... — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ — վասն զի պիտես որ այս անունը տուի քեզ ... աղաբակը։

— Այո՛, պարոն Ռօտոլֆ ...։ Հապա տիկին ծօրժն ալ որ նեբեր էր ինձ վնաբը կոչելու ... իմ մայրս ... քաջառողջ է։

— Շատ աղէկ է, զաւակս ...։ Բայց քեզի կարևոր լուրեր ունիմ յայտնելու։ — Քեզ տեսնելէս վեր ... նոր նոր պիտեր ըրին ... քու ծննդեան վրայ ...։

— Ի՞մ ծննդեան վրայ։

— Իմացուցաւ ըէ որոնք են ծնողքդ ... գիտեմ ըէ հայրդ ոճէբ ...։

Ռօտոլֆ այնպիսի արտասուալի ձայնով արտասանեց այս բառերը որ Փլէօր–դը–Մարի՝ սաստիկ յուզուելով դէպ անոր դարձաւ աշխուժու։ բարեբաղդօրէն Ռօտոլֆ իր գլուխը մեկուսի դարձուց։ Գրեթէ ծիծաղաշարժ ուրիշ դիպուած մը լա Կուալէօզին ուշադրութիւնը գրաւեց որով իր հօրն այլայլութիւնը դիտելու կարող չեղաւ. արժանի սեպուհն որ իր վարպետին եռանդն դուրս չէր եղներ և կարծես ըէ ապարանին պարտէզն ուշադիր կը նայէր, ակամայ իրքիթը խնձոյ սոսկալի աղմուկով մը, վասն զի տղու մը պէս կլար։

— Այո՛, իմ սիրելի Մարի — փաթթաց ըսելու Քլէմանս — ծանօթ է մեզ հայրդ ... կենդանի է։

— Իմ հայրս — գոչեց լա Կուալէօզ այնպիսի շեշտով մ'որ Ռօտոլֆի արիութիւնը փորձի մ'ենթարկեց։

— Եւ օրէն մեկը ...— վրայ բերաւ Քլէմանս — կարելի է քիչ առնէն ... զանի պիտի տեսնես ... և անշուշտ այս բանս պիտի զարմացնէ, որովհետև խիստ բարձր կայսրութիւն ... խիստ երևելի տոհմ ունի։

— Հապա իմ մայրս, տիկին, արդեօք պիտի տեսնեմ։

— Հայրդ պիտի պատասխանէ այդ հարցումիդ, աղջիկս ... բայց միթէ դոհ չէ՞ս ըլլար եթէ զանի տեսնես։

— Ո՛հ, այո՛, տիկին — պատասխանեց Փլէօր–դը–Մարի աչերը խոնարհելով։

— Ո՛րչափ պիտի սիրես զանի, երբ զանի ճանչես — ըսաւ մարքիզուհին։

— Այն օրէն ... նոր կեանք մը պիտի սկսի քեզի համար, այնպէս չէ՞, Մարի — յարեց իշխանը։

— Ո՛հ, ոչ, պարոն Ռօտոլֆ — պատասխան տուաւ անմեղօրէն լա Կուալէօզ — իմ նոր կեանքս սկսաւ այն օրէն որ իմ վրայ դուէ ունեցար ... որ պիս աղաբակը ղրկեցիր ...։

— Բայց քու հայրդ ... քեզ կը սիրէ ...— ըսաւ իշխանը։

— Իմ հայրս չեմ ճանչեր ... և ամէն բան քեզի պարտաւոր եմ ... պարոն Ռօտոլֆ։

— Այսպէս... դու... կը սիրես զիս... կարելի է աւելօք քանդրա-
հայրդ։

— Կ'օրհնեմ և կը յարգեմ քեզ իբր Աստուած, պարոն Ռօսոլֆ, ինչու որ ինձի համար ըղիր ինչ որ Աստուած միայն կարող էր ընելու — պատասխան տուաւ լա Կուալէօզ խանդակիր, իր սովորական երկչոտութիւնը մոռնալով։ — Երբ սիկինը բարեսիրաբար ինձ խօսեցաւ բանտին մէջ, ես ըսի անոր, ինչպէս որ ամէնուն ալ կ'ըսէի... այո, պարոն Ռօսոլֆ, այն ամէն անձերուն որ դժբաղդ էին... կ'ըսէի. Ցուսացէք, պարոն Ռօսոլֆ Թշուառները կը սիրեմ։ Իսկ բարեդին և չարին մէջ վարանողներուն կ'ըսէի. Փոխուեցիւն, բարի եղիք, Պ. Ռօսոլֆ բարիները կը վարձատրէ։ Իսկ անոնց որ չար էին, կ'ըսէի. Զգուշ եղիք, Պ. Ռօսոլֆ անզգամները կը ջաւիղ...։ Վերջապէս, երբ կարծեցի թէ մոռնալս մօտ է, ըսի իւրովի. Աստուած զիտի զթայ ինձ, վասն զի Պ. Ռօսոլֆ իր հաւատքովն արժանի դատաց զիս։ — Փլէօր-դը-մարի՝ առ բարերարն երախտագիտութենէ յորդորեալ՝ իր երկիւղը զսպեր էր. Թեթև կարմրութիւն մ'իր այտերը կը ներկէին, և իր կապոյտ աչերը՝ զոր աղօթելու պէս դէպ յերկինն կ'ամբառնար, անուշագոյն բոցով մը կը փայլէր։

Փլէօր-դը-Մարիին խանդավառ խօսքերուն քանի մը վայրկեան յաջորդեց լռութիւն մը. այս տեսարանին ներկայ դտնուողներուն զգացողութիւնը խորին էր։

— Զաւակս, կը նայիմ — վերջ բերաւ Ռօսոլֆ՝ հազիւ իր ուրախութիւնը զսպելով — որ սրտիդ մէջ դրեթէ հօրդ տեղը բռներ եմ։

— Ի՞մէ յանցանքը, պարոն Ռօսոլֆ։ Կարելի է ըրածս դէշ... բայց արդէն ըսի, քեզ կը ճանչնամ և հայրս չեմ ճանչեր։ — Եւ յարեց նա շփոթութեամբ դլուխը վար ծռելով. — Եւ ասկէ զատ՝ վերջապէս, անցեալը դիտես... պարոն Ռօսոլֆ... և այս գիտնալով հանդերձ՝ զիս լիուլի բարեբաբեցիր, բայց հայրս բնաւ չդիտէ... այս անցեալը... կարելի է զիս գտնելուն պատճառ — յարեց տարտաղդ աղջիկը սարսռելով — և քանի որ, ինչպէս սիկինը կ'ըսէ... կան դերբաստանէ է... անտարակոյս պատի ամչնայ... պրոթահար մնայ իմ մասիս...։

— Ամօթահարս պատի մնայ քու մասիդ...— դոչեց Ռօսոլֆ՝ ձայնի հատը դոռոզարար վեր բռնելով և վէս ակնարկ մը ցոյց տալով։ — Անհոգ եղիր, խեղճ զաւակ, հայրդ քեզի այնպիսի փայլուն շքեղ վիճակ մը պիտի տայ որ աշխարհիս մէջ մեծերուն ամենէն մեծերը քեզ խորհրդատուօք պիտի նային...։ Ամօթահարս մնայ քու մասիդ...ո՛չ...ո՛չ...։ Թագուհիներէն ետքն՝ որոց սրճնակից ես... Եւրոպաի ամենէն ազնիւ իշխանուհիներուն հաւասար պիտի ըլլաս...։

— Տէր իմ...— դոչեցին միաբերան Մըրֆի և Փլէմանս՝ Ռօսոլֆին խանդէն և Փլէօր-դը-Մարիին ամէնյուն դուհատութենէ վախնալով, որ իր հօրը կը նայէր ապշութեամբ։

— Ամօթահարս մնայ քու մասիդ...— դոչեց նա — ահ, եթէ երբեք երջանիկ և հպարտ եմ եղեր իմ վհուհասեական աստիճանիս համար... պատճառն այն է որ, սոյն աստիճանին շնորհիւ, կարող եմ քեզ բարձրացնել որչափ որ խոնարհներ էիր... կը լսես, իմ սիրական զաւակս... իմ պաշտելի աղջիկս...։ Վասն զի ես... ես եմ քու հայրդ...։ — Եւ իշխանն՝ իր այլայլութիւնը չկրնալով աւելի և զսպել, Փլէօր-դը-Մարիին ատքն ընկաւ, զոր արտասուքով և դղրդանօք պատեց։

— Օրհնեալ եղիր, Աստուած իմ — դոչեց Փլէօր-դը-Մարի ձեռները կցելով. — Ներեալ էր ինձ սիրածիս չափ սիրել իմ բարեբարս...։ Վասն զի իմ հայրս է նա... կրնայի առանց խղճի խայթ սիրել զանի...։ Օրհնեալ... եղիր... իմ...։ — Խօսքը չկրցաւ աւարտել... այսչիցուէմ շատ ուժգին էր. Փլէօր-դը-Մարի իշխանին դրկոց մէջ մարեցաւ։

Մըրֆի պաշտօնատան սրահկին դուռը վազեց, զայն բացաւ, և ըսաւ. — Տոքտօր Պառթէը... շուտ... ն... վ... համար...։ Մէկն անհանդիստ է։

— Անիծեալ ըլլամ... զանի սպասնեցի... — դոչեց Ռօսոլֆ իր աղջկան առջև ծունր դրած հնձկլտալով։ — Մարի... զաւակս... մտիկ ըրէ ինձ... հայրդ է քեզ խօսողը... ներէ... ահ... ներէ... որ աւելի չկրցայ այս դաղտնիքը պահել...։ Սպասնեցի զինքն... Աստ. սպասնեցի զինքը...։

— Դադարեա, տէր իմ — ըսաւ Փլէմանս. — անշուշտ վտանգ չկայ... նայէ՛ր... իր այտերը դունաւոր են... մինակ դող մ'է... դող մ'է միայն։

— Բայց այն ինչ հիւանդութենէ ելած ըլլալուն ... պիտի մեռնի ... : Վա՛յ ... ո՜հ , վա՛յ իմ գլխիս :

Նոյն պահուն Դաւիթ՝ խափչիկ բժիշկին՝ արտորնօք նեբս մնաւ , ու նելով ՚ի ձեռին սրուակներով լի արկղիկ մը , և Թուղթ մը զոր Մըրֆին յանձնեց :

— Դաւի՛թ ... աղջիկս մահուան դուռն է ... : Ես քու կեանքդ ա զատեցի ... դու ալ իմ զաւակս ազատելու պարտաւոր ես — գոչեց Ռօտոլֆ :

Տոքտօրն՝ իշխանին այս խօսքերէն ապշեցաւ , որ իր աղջկան վրայ կը խօսէր , Գլէօր–տը–Մարլին վազեց , զոր տիկին տ՚Արվիլ գրկեր էր , նորաբոյս աղջկան երակը բռնեց , ձեռքն անոր ձակտին վրայ դրաւ , և , գէպ Ռօտոլֆին դառնալով , որ դունատ ու ահաբեկ իր վճռին կ՚սպասէր , ըսաւ .

— Վտանգ չկայ բնաւին ... Թող Ձեր վսեմափայլութիւնն անհոգ ըլլայ :

— Իրա՛ւ կ՚ըսես ... վտանգ չկայ ... ամենևի՛ն ... :

— Ամենևին , տէր իմ ... : Քանի մը կաթիլ եթեր ... և այս տագնապը պիտի դադրի ... :

— Ո՛հ , չնորհակալեմ ... Դաւի՛թ ... իմ բարի Դաւի՛թ — գո չեց իշխանը լիուլի խնդութեամբ : Վերջը՝ Գլէմմանին դառնալով՝ Ռօտոլֆ յարեց . — Կ՚սպասէի նա ... մեր աղջիկը ... պիտի ապրի :

Մըրֆ՝ Դաւթին նեբս մնալու տեղ տուած Թուղթն աչքէ անց ցուց , դողդողալ և իշխանին երեսը նայեցաւ ահաբեկ :

— Այո՛ , իմ ալէզարդ բարեկամ ... — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ — քիչ առնէն աղջիկս պիտի կարենայ ըսել տ՚Արվիլ մարքիզուհին ... Մայր իմ ... :

— Տէր իմ — ըսաւ Մըրֆ դողալով — երեկուան լուրը սուտ էր :

— Ի՞նչ կ՚ըսես :

— Բուռն տագնապէ մ՚ետքը Թաղուկ մը գալով վրան՝ կարծեր է թէ Սառա կոմնուհին մեռեր է :

— Կոմնուհի՞ն ... :

— Այս առտու կը յուսան վինքն ազատելու ... :

— Ո՛ Աստուած իմ ... Աստուա՛ծ իմ — գոչեց իշխանն ահաբեկ՝

մինչդեռ Գլէմմանս անոր կը նայէր ապշութեամբ , դեռ ըսածէն բան մը չհասկնալուն :

— Տէր իմ — ըսաւ Դաւիթ Գլէօր–տը–Մարլին խնամելով — ա մենևին վախի տեղ մը չկայ ... : Սակայն բայց օդ պէտք է անպատ ճառ , գնուին է թիկնաթոռը դէպ ՚ի պատշգամը գլորել պարտէզին դուռը բանալով ... մարմրուքը լիովին պիտի դադրի :

Մըրֆ իսկոյն վազեց ապակեայ դուռը բանալու որ պատշգամի ձե ւով ահագին դրանդի մը վրայ կը նայէր . յետոյ Դաւթին օգնութեամ բը՝ մեղմիկ մը դէպ անդ գլոր թիկնաթոռն որուն վրայ կը Կուաքէօզ նստեր էր միշտ շնչասպառ :

Ռօտոլֆ և Գլէմմանս առանձին մնացին :

— Ա՛հ , տիկին ... — գոչեց Ռօտոլֆ երբ Մըրֆ և Դաւիթ անկէ հեռացան — չգիտես թէ ո՛վ է Սառա կոմնուհին ... Գլէօր–տը–Մա բլին մայրն է ... :

— Ողբացած Աստուած ... :

— Եւ ես կարծէի թէ մեռած է ... :

Պահ մը խորին լռութիւն տիրեց : Տիկին տ՚Արվիլ գոյնը սաստիկ նետեց ... սիրտը կտոր կտոր եղաւ :

— Տակաւին չգիտես նաև ... — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ գառնապէս — որ այս եսասէր և միանգամայն փառասէր կինը՝ լոկ իմ իշխանական աստիճանս սիրելով՝ իմ պատանեկութեանս ատեն՝ միութեան մը ստի պեր էր ինձ որ վերջէն լուծուեցաւ : Այն ատեն ամուսնանալ ուզելով կոմնուհին փորձանք չմնաց որ չբերէ իր աղջկան գլխին՝ և զանի վարձկաններու ձեռքը յանձնեց :

— Ա՛հ , հիմակ , տէր իմ , անոր դէմ ունեցած ատելութիւնդ կը հասկնամ ... :

— Կը հասկնաս նաև թէ ինչ պատճառաւ վաստրէն զրպարտելով երկու անգամ քեզ ՚ի կորուստ մատնել ուզեց ... : Անդադար անհաշտ փառասիրութեամբ մաշելով կարծեր թէ իրեն գառնալու կը բռնա դատէր գինս ամէն տեսակ սրտի յարաբերութենէ հեռու պահելով :

— Ո՛հ , ինչ ահռելի հաշիւ ... :

— Եւ այս կինը դեռ մեռած չէ ... :

— Տէր իմ , քեզի անարժան կը հանարիմ այդ ցաւդ ... :

— Որովհետև կոմսուհիին պատճառած ամէն չարիայ անտեղեակ ես··· Ճիշտ այս ժամուս իսկ··· որ իմ աղջիկս գտնելով···անոր արժանընտիր մայր մը տալու վրայ էի···ահ, ո՛չ···այս կինը զիս հալածող վրէժխնդիր սատան մ՚է···։

— Օ՛ն, տէր իմ···արիացի՛ր···— ըսաւ Քլէմանթ ափամայ թափած արտասուքը սրբելով — մեծ, նուիրական պարտ մ՚ունիս կատարելու···։ Դու ինքնին ըսիր հայրական սիրոյ արդար և վեհանձն եռանդի մ՚ատեն···այսուհետև աղջկանդ վիճակն որչափ թշուառ նոյնչափ երջանիկ պիտի ըլլայ···որչափ ստորին նոյնքան բարձր պիտի դառնայ···և այս նպատակաւ···պէտք է անոր ծնունդը հարազատեր···այս նպատակաւ···պէտք է որ Մակ–Կրէկոր կոմսուհիին հետ կարդուիս։

— Երբէ՛ք···երբէ՛ք···։ Եթէ ընեմ, անօրէն մօր մ՚երդմնազանցութիւնն, ինքնամոլութիւնն և վայրակ փառասիրութիւնը վարձատրած պիտի ըլլամ···։ Իմ աղջիկս պիտի ընդունիմ···քեզ որդեդիր պիտի ընես, և ինչպէս որ կը յուսայի քեզմով մայրական սէրը պիտի վայելէ···։

— Ո՛չ, տէր իմ, այդ բանը չպիտի ընես···ո՛չ, աղջկանդ ծնունդը խաւարի մէջ չպիտի թողուս···։ Սառա կոմսուհին ազնիւ և հինդերդաստանէ կը սերի·քեզի համար՝ի՛ հարկէ այս միութիւնն անյարմար է···բայց պատուաւոր է···։ Այս ամուսնութեամբ···աղջիկդ չպիտի օրինաւոր համարուի···այլ հարազատ···և այսպէս ինչ ապագայ որ ունենայ, կընայ իր հօրը վրայ պարծիլ և իր մայրը բարձրաձայն խոստովանիլ···։

— Բայց, Աստուած իմ, ինչպէս հրաժարիմ քեզնէ···անհնարին բան է···։ Ա՛հ, չես մտածեր թէ իմ կեանքս քու և անոր մէջ անցնելով որչափ երջանիկ պիտի ըլլար···դուք որ այս աշխարհիս վրայ իմ երկու միակ սէրս էք···։

— Աղջիկդ ունիս, տէր իմ···։ Աստուած հրաշապէս քեզի դարձոց զայն···։ Եթէ այդ երջանկութիւնդ թերի դտնես ապերախտ եղած կ՚ըլլաս։

— Ա՛հ, դու դիս չես սիրեր քեզ սիրածիս չափ···։

— Հաւատա այս բանիս, տէր իմ··· Հաւատա···պարտուցդ ըրած ջոհողութիւնդ քեզի այնքան տաժանելի չպիտի երեւի···։

— Բայց թէ որ զիս կը սիրես···բայց թէ որ վիշտերդ իմինեերուս չափ դառն են՝ յետին ծայր դժբաղդ պիտի ըլլաս···։ Ինչ մխիթարութիւն կը մնայ քեզ։

— Գթասիրութի՛՛ւն···տէր իմ, այն զմայլելի զգացումը զոր սրտիս մէջ ծնցուցիր···այն զգացումն որ ցարդ շատ մը ցաւերս մոռցուց ինձ, և որուցմէ բաւական անուշ մխիթարութիւններ քաղեցի։

— Կ՚աղաչեմ, մոխիկ ըրէ ինձ···։ Թող ըսածդ ըլլայ, պիտի կարդամ այն կիսկան հետ, բայց այս զոհողութիւնն ընելէն ետև՝ միթէ կարելի պիտի ըլլայ ինձ անոր մօտ ապրելու, անոր՝ որ միևնակ ատելութիւն և արհամարհանք կ՚ազդէ ինձ։ Ա՛չ, ո՛չ, իրարմէ՛ կ՚սպառնացած պիտի մնանք, երբէք չպիտի տեսնէ նա իմ աղջիկս···։ Ա՛յսպէս Գլէօր–տը–Մարի քեզնէ հեռանալով զորովալի մայր մը պիտի կորուսէ···։

— Դարձեալ իր քովը պիտի ըլլայ զորովալի հայր մը···։ Այս ամուսնութեամբ Եւրոպայի վեհապետ իշխանի մը հարազատ աղջիկը պիտի ըլլայ, և ինչպէս որ ըսիր, տէր իմ, իր կացութիւնն այնքան փառաւոր պիտի ըլլայ որչափ որ անշուք էր։

— Քանի՛ անգութ ես···յիրաւի շատ դժբաղդ եմ։

— Ինչպէս կը համարձակիս այդպէս խօսիլ···դու որ այնքան մեծ, արդար ես···դու որ այնքան ազնուութեամբ կը կատարես պարտ, անձնուիրութիւն և անձնուրացութիւն···։ Քիչ մ՚առաջ՝ սոյն նախախնամական յայտնութիւնը չեղած՝ երբ հեծեծելով դառնապէս աղջիկդ ի՞ղբայիր, եթէ ըսէին քեզ· Ուխտ մ՚ըրէ, ուխտ մը միայն···և այն պիտի կատարուի···անշուշտ պիտի դոչէիր· Իմ աղջիկս···ահ, իմ աղջիկս···թո՛ղ ապրի···։ Ա՛յս հրաշքն ահա կը կատարուի···աղջիկդ քեզի կը դառնայ···և ի՛ըսես թէ երջանիկ չես···։ Ա՛հ, տէր իմ, չըլլայ թէ Գլէօր–տը–Մարի ըսէ այդ խօսքդ···։

— Իրաւունք ունիս — ըսաւ Ռոստոլֆ երկար լռութենէ մը ետքն — այնքան երջանկութիւն պէտք չէ որ յուսամ···երկրիս վրայ··· արքայութիւն գտած կ՚ըլլայի···և ես ալ անոր արժանի չեմ···։ Ինչպէս պարտիմ ընել պիտի ընեմ···։ Իմ վարանումս չեմ մեղադրեր···անով հոգւոյդ դեղեցկութեան մէկ նոր ապացոյցն երևան հանեցի···։

— Այս հոգինքդու չնորհիվդ մեծ և բարձր եղաւ ։ ։ ։ Եթէ իմ բաժնս բարի է, քեզի կը վերաբերի անոր պատիւն ։ ։ ։ Ինչպէս միշտ ուղեցած բարի խորհուրդներս քեզ վերապրեցի պարծանօք ։ ։ ։ Արիացիր, տէր իմ ։ ։ ։ երբ Գլէօր–սը–Մարի կարող ըլլայ ճամբորդութեան դիմանալ, տար զանի ։ ։ ։ Անդամ մ'որ Գերմանիա դառնայ, այն անդորրաւէտ և ծանրաբարոյ աշխարհն, իր այլափոխութիւնը կատարեալ պիտի ըլլայ ։ ։ ։ և անցեալն անոր աչքին տխուր և հեռաւոր երազ մը պիտի թուի ։

— Բայց դո՛ւ, բայց դո՛ւ ։

— Իսկ ես ։ ։ ։ հիմակ կրնամ քեզ ըսել այս բանս ։ ։ ։ վասն զի ուրախութեամբ և գոհալութեամբ կրնամ կրկնել նոյնն անդադար ։ ։ ։ առքեզ սէրս իմ պահապան հրեշտակս, իմ ազատարարս, իմ առաքինութիւնս, իմ ապագաս պիտի ըլլայ ։ ։ ։ Ինչ լաւ բան որ ընեմ անոր համար պիտի գայ և անոր պիտի գառնայ ։ ։ ։ Պիտի գրեմ քեզ ամէն օր ։ ։ ։ Ներէ այս իմ պահանջմանս ։ ։ ։ ուրիշ մը չպիտի ունենամ ։ ։ ։ Դու, տէր իմ, դու ալ երբեմն լսէ՛ պիտի պատասխան գրես ։ ։ ։ որպէս զի լուր հաղորդես ինձ այն էակին վրայ զոր դոնէ պահ մ'իմ աղջիկս կոչեցի — ըսաւ ջլէմանս արտասուքը բռնել չկրնալով — և որ միշտ նոյնը պիտի ըլլայ իմ մտքիս մէջ ։ վերջապէս, երբ մեր տարիքն իրաւունք տան մեզ ամէն յանդիման խոստովանելու մեր սիրայօդ անպայմանելի կապակցութիւնը ։ ։ ։ լաւ, քու աղջիկդ վրայ կ'երդնում ։ ։ ։ եթէ փափաքիս, պիտի դամ Գերմանիա ապրելու, քու բնակած քաղաքդ ։ ։ ։ իբարմէ չհեռանալու պայմանաւ ։ ։ ։ և այնպէս ատարեալ կեանք մ'որ կրնար մեր իղձերուն համաձայն անցնիլ ։ ։ ։ բայց դոնէ պատուաւոր և արժանի պիտի ըլլայ ։ ։ ։

— Տէր իմ — գոչեց Մըրֆ արտորնօք ներս մտնելով այն զոր Ասաուած քեզ գարձուց ինքզինքը պատւ, նոր կեանք կ'սաանայ ։ Իր ապագային խօսքն եղաւ. Հայր իմ ։ ։ ։ քեզ տեսնել կ'ուզէ ։ ։ ։ ։ ։ ։ ։ Քանի մը վայրկեան ետքը՝ տիկին տ'Արվիլ իշխանին ապարանէն եկեր դացեր էր, և Ռօտոլֆին ալ շտապով Մակ–Կրէկօր կոմսուհիին տունը կ'երթար՝ մէկտեղ առնելով Մըրֆը, որ կրաուն պարոնին և Լիլիանապահ մը ։

ԳԼՈՒԽ Դ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Սառա Մակ–Կրէկօր կոմսուհին Ռօտոլֆին միջոցաւ Գլէօր–սը–Մարիի սպասուհիին համաձայնեցաւ, զարհուրելի անցքի մը ձախակ ընկերը ըլլալ, քանի որ այս յայտնութիւնը վէրքը խորտակելով իր բոլոր յոյսերը կը քանդէր, և ուշահատ խղճի խայթ մը վէրքը կը տանջէր ։ իր կիսովին գոյացած վէրքը նորէն բացուեր էր, և երկարատև թաղուկ մը կարծել տուեր էր թէ մեռեր է ։ Սակայն, իր կաղմուածքին շնորհիւը, այն ծանր ձգնաժամին դիմացաւ, կենդանութեան նոր նշոյլ մ'իրեն ոյի տուաւ ։ Թիւնաւորի մը վրայ նստած՝ որպէս զի վէրքը ճնշող յաւերը փարատէ, Սառա քանի մը վայրկեան վեր վշտահար խորհրդածութիւններով պաշարուեր էր և գրեթէ կը յաւէր որ իր օրհասական ժամն անձնատուր եղած ։ ։ ։ ։

Յանկարծ Թոմաս Սէյմօն կոմսուհիին սենեակը մտաւ ։ Հաղիւ կը զսպէր իր խորին յուզմունքը ։ նշմարը մ'ընելով Սառայի երկուղկիներուն հետացուց ։ Իսկ Սառա հաղիւ դիտեց թէ իր եղբայրը ներկայ է ։ ։ ։ ։ ։ ։ ։

Ջկանա՞ս՝՝՝այս տեղ՝՝՝միշտ աչքիս՝՝՝առջևն է՝՝՝։ Ա՛յս այլայլութիւն մը չէ՝՝՝այլ անդուլ խղճի խայթ մը՝՝՝։ Ճշմարիտ մայր մ՛եմ՝՝՝զաւակս կորսնցնելէս վեր՝՝՝։

— Նախադաս կը համարէի տեսնել այն պաղ փառասիրութիւնդ՝՝՝որով աղջիկդ՝ կենացդ երազն իրագործելու միջոց մը կը սեպէիր՝՝՝։

— Իշխանին ահռելի յանդիմանութիւններն այն փառասիրութիւնս չնչեցին՝՝՝մայրական դութն արթնցաւ յիս՝՝՝երբ իմ աղջկանս թշուառութիւններուն նկարագիրը լսեցի՝՝՝։

— Եւ՝՝՝— ըսաւ Սէյդօն վարանելով և կերպով մ՛ամէն մէկ խօսքը ծանր ծանր արտասանելով — եթէ պատահմամբ՝՝՝անկարելի բան մ՛ենթադրենք՝՝՝հրաշք մը՝՝՝ իմանայիր որ աղջիկդ դեռ կենդանի է՝՝՝այսպիսի պիւտ մ՛ի՞նչ ըլլէս պիտի կրէիր՝՝՝։

— Ամօթէս և յուսահատութենէս պիտի մեռնէի անոր առջև։

— Ա՛յդպէս մի կարծեր՝՝՝ քու փառասիրութիւնդ յաղթանակը տանելուն պիտի անչափս հրճուէիր՝՝՝։ Վատն ղի՝՝՝ եթէ վերջապէս աղջիկդ ապրեր՝՝՝իշխանն քեզի իր կինը պիտի ընէր՝՝՝։

— Ա՛յս յիմարական ենթադրութիւնն իբր ստոյգ համարելով անգամ՝՝՝կ՛երևի ինձ որ ապրելու իրաւունք չպիտի ունենայի՝՝՝։ Իշխանին հետ ամուսնանալէն ետև՝՝՝իմ պարտքս պիտի ըլլար ազատել զանի՝՝՝անարժան լծակից մը՝՝՝աղջիկս ալ՝ անօրէն մօրէ մը՝՝՝։

Թոմաս Սէյդօնին չփոթութիւնը հետզհետէ կ՛աւելնար։ Ռօտոլֆին կողմէն՝ որ մօտակայ մէկ սենեակը կը դանուէր, զրկուած ըլլալով Փլէօր–տը–Մարիին կենդանի ըլլալը Սառային լսաց տալու, ինչ ընելիքը չգիտէր։ Կոմսուհիին կեանքն այնքան դիւրափոխոխ էր որ ժամէ ժամ կրնար մարիլ, ուստի այս ծայրայեղ պարագային մէջ պէտք չէր յապաղիլ ամուսնութիւնը կատարելու, որով Փլէօր–տը–Մարի իր հարազատութիւնը պիտի ստանար։ Ա՛յս տխուր այլայլութեան համար իշխանը հետև առեր էր կրօնական մը, նոյնպէս Մըրֆին և պ. տը Պրաշէն իբր վկայ, իսկ Լիւնէյ դուքսն ու լորտ Տուկլաս ալ՝ Սէյդօնին կողմէն շտապալ կանչուելով՝ կոմսուհիին վկաները պիտի ըլլային, և նոյն պահուն իսկ նոր հասեր էին։

Ժամանակը սուղ էր. բայց մայրական գորովոյ դրոշմը կրող խղճի խայթն, որ Սառային անապօրոյն փառասիրութեան տեղը բռներ էր նոյն պահուն, աւելի դժուարին կը դործէր Սէյդօնին պաշտօնը։ Բօլըյոյսը սա էր թէ իր քոյրը կը խաբէր կամ նոյն իսկը կը խաբուէր, և թէ այս կնկան գոռոզութիւնն իսկոյն պիտի զարթնու երբ երկար առնէ երազած թագուհին դալի։

— Քոյր իմ՝՝՝— ըսաւ Թոմաս Սէյդօն ծանր և հանդիսաւոր ձայնով մը — սոսկալի մոռանջութեան մէջ եմ՝՝՝։ Ըսելիք մէկ բառս կարելի է քեզի կեանք տայ՝՝՝կարելի է մահ տայ՝՝՝։

— Քեզի արդէն ըսի՝՝՝ այսուհետև այլայլութիւններ կրելու վախ չունիմ՝՝՝։

— Սակայն կայ՝՝՝այլայլութիւն մը՝՝՝։

— Ո՞րն է։

— Եթէ խնդիրն՝՝՝աղջկանդ վրայ ըլլար՝՝՝։

— Աղջիկս մեռած է՝՝՝։

— Եթէ մեռած չըլլար։

— Ա՛յդ ենթադրութիւնը քիչ մ՛առաջ սպառեցիք՝՝՝։ Բաւական է, եղբայր իմ՝՝՝իմ խղճի խայթս ինձ հերիք է։

— Բայց եթէ ենթադրութիւն չըլլար ըսածս՝՝՝։ Բայց եթէ անհաւատալի դիպուածով մը աղջիկդ մահուանէ ազատած ըլլար՝՝՝բայց եթէ ապրէր նա տակաւին՝՝՝։

— Ո՞մ աղջիկս։

— Տակաւին հաղ է՝՝՝կ՛ըսեմ քեզ՝՝՝։ Իշխանն այս տեղ է՝՝՝ կրօնականի մը հետ՝՝՝։ Երկու բարեկամներուդ խնայ տուի որ իբր վկայ ներկայանան՝՝՝ կենացդ ուխտն՝ի վերջէ իրացա՝՝՝։ Գոռոզութիւնը կատարուեցաւ՝՝՝Վերհաստուհի ես՝՝՝։

Թոմաս Սէյդօն՝ այս խօսքերն ըսելու ատեն՝ անձկաբեկ ակնարկով մը կը նայէր իր քրոջն, անոր դէմքին վրայ քննելով ամէն այլայլութեան երևոյթները։ Մեծ զարմանքով դիտեց որ Սառային կերպարանն անդրդուելի մնաց. միայն իր երկու ձեռները սրտին տարաբաղձութեամբ մը սեղմեցին, յետոյ յետոյ ընկնելով, թեթև ձիչ մը զսպեց որ կարծես թէ յանկարծահաս և խորին վշտի մ՛արդիւնքն էր՝՝՝ ապա իր դէմքն իր աղջկ հանդարտութիւնը դտաւ։

— Ի՞նչ ունիս, քոյր իմ՝՝՝։

— Ո՛չ ինչ՝՝՝զարմանք՝՝՝անակնկալ խնդութիւն մը՝՝՝։ Վերջապէս ուխտերս կատարուեցան լիուլի՝՝՝։

— Չէի սխալած — մտածեց Թոմաս Սէյդօն։ — Փառասիրութիւնը կը տիրապետէ ... ազատեցաւ նա վտանգէն ... Լաւ ուրեմն, քոյր իմ, ի՞նչ կ'ըսէի քեզ։

— Իրաւունք ունիս ... — վրայ բերաւ նա զառն ժպիտով մ'ու իր եղբօրը միտքը դուշակելով — փառասիրութիւնը դժբաձակ մայրական զորովը խաղցեց յիս ...

— Պիտի ապրի՛ս, և աղջիկդ պիտի սիրես ...

— Տարակոյս չունիմ ... պիտի ապրիմ ... նայէ ինչպէս հանդարտ եմ ...

— Եւ միթէ այս հանդարտութիւնը ձշմարիտ չէ՞։

— Քանի որ այսպէս վշտաբեկ եմ և տառապեալ ... կարծող եմ կեղծ ծեղուս այժ ունենալ ...

— Հիմակ կը հասկնամ քիչ մ'առաջ ունեցած վարանումն։

— Ո՛չ, կը զգամնամ անոր վրայ. վասն զի իմ փառասիրութիւնս կը ձանչես ... Ո՞ւր է իշխանը։

— Ա՛յս տեղ է։

— Զինքն ... աբարողութենէ առաջ ... տեսնել կ'ուզէի ... — Ցեղոյ շինովի անտարբերութեամբ մը յարեց. — Անշուշտ ... աղջիկս ալ այս տեղ է։

— Ո՛չ ... եաքէն պիտի տեսնես։

— Աղրարև ... դեռ ժամանակ ունիմ ... կ'աղաչեմ ... իշխանը հանչել տուր։

— Քոյր իմ ... չկրնամ ... բայց դէմքդ տարօրինակ է ... չարադուշակ է։

Սէյդօն՝ Սառաի հանդարտութեան վրայ ակամայ կը վրդովէր։ Պահ մ'անոր աչերուն մէջ զսպուած արտասուքները տեսաւ. նոր վարանումէ մ'եաքը, դուռ մը բացաւ, զոր բաց թողուց, և դուրս ելաւ։

— Հիմակ — ըսաւ Սառա — եթէ միայն տեսնեմ ... պրկեմ իմ աղջիկս, դոհ պիտի ըլլամ ... Ա՛յս փափաքս կատարել տալ դժուարին պիտի ըլլայ ... Ռօսոլֆ, զիս պատժելու համար, պիտի մերժէ ... Բայց պիտի յաջողիմ ... Անհատական նոյն ինքն է։

— Ռօսոլֆ նեբս մնաւ և դուրը դոցեց։ — Եղբայրդ ամէն բան քսնա՞ քեզ — հարցուց նա Սառային պարզութեամբ։

— Ամէն բան ...

— Փառասիրութիւնդ ... շատացա՞ւ։

— Ա՛յո ... շատացաւ ...

— Քահանան ... և վիճանեին ... այս տեղ նեբկայ են ...

— Գիտեմ ...

— Յուսամ ... որ կրնան նեբս գալ ...

— Խօսք մ'ունիմ քեզ ... տէր իմ ...

— Խօսի՛ր ... ականջս է ...

— Կը փափաքիմ ... աղջիկս տեսնել ...

— Անկարելի՛ բան է ...

— Քեզ կ'ըսեմ և կը պնդեմ, տէր իմ, որ աղջիկս տեսնել կ'ուզեմ ...

— Հիւանդութենէ նոր ելած է ... սրտէն այս առտու բուռն ցնցում մ'զգայ ... այս տեսակցութիւնը կրնայ իրեն ազետաւոր դառնալ ...

— Բայց դուն ... իր մայրը պիտի համբուրե՞ ...

— Ինչ հարկ կայ։ Անա վերհապետական իշխանուհի եղար ...

— Դեռ չեղայ ... աղջիկս համբուրելէն եաև պիտի ըլլամ ...

Ռօսոլֆ խորին զարմանաբ կոմսուհիին երեսը նայեցաւ։ — Ինչպէս — զայեց նա — քու զոհողութեանդ զոհոնակութիւնը կ'ենթադրես ...

— Իմ մայրական զորովիս ... զոհոնակութեան ... Ա՛յս բանս քեզ կը զարմացնէ ... տէր իմ ...

— Աւաղ ... այո՛։

— Աղջիկս պիտի տեսնեմ ...

— Բայց ...

— Զգոյշ եղիր, տէր իմ ... թերևս ժամերը տուղէն ... Ինչպէս եղբայրս ըսաւ, այս ձգնաժամը կրնայ մեծ ազատում կամ մահ պատճառել ... Ա՛յս պահուս ... բոլոր ոյժս կ'ամփոփեմ ... բոլոր իմ ազդեցութիւնս ... և շատ պէտք ունիմ ... այսպիսի գործի մը սքանչացումի դէմ մաքառելու համար ... Կ'ուզեմ տեսնել իմ աղջիկս ... եթէ ոչ ... ձեռքդ կը մերժեմ ... և եթէ մեռնիմ ... իր ծնունդն անհարազատ պիտի մնայ ...

— Ֆէօր–տը–Մարի՝ այս տեղ չէ՝ պէտք է մարդ ղրկել բե-
րել տալու համար՝ ։

— Շուտ մը բերել տալու համար մարդ ղրկէ՝ ։ Եւ ամէն բանի կը
հասնիմ ։ Որովհետեւ, ինչպէս որ ըսի՝ ժամանակը սուղ է՝ ։ ա-
մուսնութեան արարողութիւնը թիզ կատարուի՝ ։ մինչդեռ Ֆէօր–
տը–Մարի այս տեղ դալու վրայ պիտի ըլլայ՝ ։ ։

— Թէև այդ զգայուն զարհանքս կը տանի՝ ։ շատ դովելի ըլլա-
լուն զայն կը յայտարեմ՝ ։ ։ Ֆէօր–տը–Մարին պիտի տեւեմ ։ ։ ։ Էի-
ժամ առը պիտի ղրեմ՝ ։ ։

— Այս տեղ՝ ։ ։ ա գրասեղանին վրայ գրէ՝ ։ ։ ուր զարհուեցայ՝ ։
։

Երբ Ռօտոլֆ շտապաւ քանի մը տող կը գրէր, կոմսուհին իր ձակ-
ատէն հոսած տաք արտասուքը կը սրբէր ։ իր կերպարանքն՝ որ ցայն կէտ
հանդարտէր՝ բուռն և թագուն տառապանք մ՚երեսն հանեց ։ կ՚երե-
սէր թէ Սառա ինքզինքը զայրէչն դադրեցուի վշտալի կեղծաւորու-
թիւնը մեկդի թողլով կը հանդստանար ։

Ռօտոլֆ նամակը գրելէն ետեւ՝ ոտք ելաւ և կոմսուհիին ըսաւ ։ —
Հիմակ այս նամակը թիւինասպահի մը ձեռքը աղջկանս պիտի ղրկեմ ։
կէս ժամէ այս տեղ պիտի գտնուի ։ ։ ։ կրնամ քահանային և վկաներուն
հետ վերադառնալու ։ ։ ։

— Կրնաս ։ ։ ։ կամ լաւ ։ ։ ։ կ՚աղաչեմ, զանգակը զարկ ։ ։ ։ պիս մի-
նակ մի թողուր ։ ։ ։ Այդ յանձնարարութիւնը վօլտը տեպուհին
տուր ։ ։ ։ անմիջապէս վկաները և քահանան կրնայ կանչել ։ ։ ։

Ռօտոլֆ հնչակը զարկաւ, Սառայի կինեըրէն մին ներկայացաւ ։ — Ըսէ
եղբօրս որ վօլտը տեպուհն այս տեղ ղրկէ — ըսաւ կոմսուհին ։

Սենեկապանուհին դուրս ելաւ ։

— Այս միութիւնը ։ ։ ։ տխուր է ։ ։ ։ Ռօտոլֆ ։ ։ ։ — լսաւ կոմսու-
հին դառնապէս ։ — Ցխտուր ինձի համար ։ ։ ։ ։ քեզի համար երջանիկ
պիտի ըլլայ ։ ։ ։

Իշխանը շարժում մ՚ընդաւ ։

— Քեզի համար, Ռօտոլֆ, երջանիկ պիտի ըլլայ ։ ։ ։ որովհետեւ
չպիտի ապրիմ ։ ։ ։

Նոյն պահուն Մըրֆ ներս մտաւ ։

— Բարեկամ ։ ։ ։ — լսաւ անոր Մըրֆ — այս նամակս իսկոյն աղ-
ջկիս ղրկէ ։ ։ ։ հաղարապետին ձեռքը ։ զանի կառքովս պիտի բերէ ։ ։
։ ։ Ըսէ քահանային և վկաներուն որ մօտակայ սրահը մնանեն ։

— Աստուածդ իմ ։ ։ ։ — գոչեց Սառա աղերսալի ձայնով մը, երբ
սեպուհը դուրս ելաւ — զօրութիւն տուր ինձ որ ապրիմ զանի տեսնե-
լու համար ։ ։ ։ և անոր գալստենէ առաջ չմեռնիմ ։ ։ ։

— Ա՛հ, ինչո՞ւ համար միշտ այդպիսի բարի մայր չեղար ։ ։ ։

— Գոնէ, քու շնորհիւդ, ապաշաւ ։ ։ ։ անձնուիրութիւն, անձնու-
բացութիւն ինչ է սորվեցայ ։ ։ ։ Այո՛, քիչ մ՚առաջ՝ երբ եղբայրս
յայտնեց թէ մեր աղջիկը ողջ է ։ ։ ։ ներէ ինձ մեր աղջիկը կոչել զանի,
և երկար տասն այս անունը չպիտի լսեմ ։ ։ ։ սրտիս մէջ ահռելի հա-
րուած մ՚զգացի ։ ։ ։ Զգացի որ մահու չափ խոցեցայ սիրտս, այս
բանս ծածկեցի ։ ։ ։ բայց երջանիկ էի ։ ։ ։ Մեր զաւկին ծնունդը պիտի
օրհնաւորէր ։ ։ ։ և այնուհետեւ պիտի մեռնէի ։ ։ ։

— Այդպէս մի՛ խօսիր ։ ։ ։

— Ո՛չ, այս անգամ ։ ։ ։ քեզ չեմ խաբեր ։ ։ ։ և պիտի տեսնես ։ ։ ։

— Եւ հիմակ այն քու կորստեանդ պատճառ եղող հետքը չմնաց վր-
բադ ։ ։ ։ Ինչո՞ւ համար ձակատագիրն ուզեց որ ապաշաւդ այդքան ու-
շանայ ։

— Թէև ուշացաւ, այլ անկեղծ է, այլ խորունկ է, կ՚երդնում քեզ ։ Այս հանդիսաւոր ժամուս ։ ։ ։ եթէ շնորհապարտ եմ Աստուծոյ
։ ։ ։ որ իմ կեանքս կը զրաւէ ։ ։ ։ պատճառն այս է որ այս կեանքս քեզ
ահռելի բեռ մը պիտի դառնար ։ ։ ։

— Սառա ։ ։ ։ կ՚աղաչեմ ։ ։ ։

— Ռօտոլֆ ։ ։ ։ վերջին աղաչանք մ՚ունիմ ։ ։ ։ տուր ձեռքդ ։ ։ ։

Իշխանը ձեռնը կոմսուհիին կարկառեց, զոր աշխուժով իրենները մէջ սեղմեց ։

— Ա՛հ ։ ։ ։ ձեռներդ սառած են ։ ։ ։ — գոչեց Ռօտոլֆ սոսկումով ։

— Այո ։ ։ ։ մահս մօտ է ։ ։ ։ կարելի է, յետին պատիժ մը տալու
համար ։ ։ ։ Աստուած չուզեր որ աղջիկս համբուրեմ ։ ։ ։

— Ո՛չ, չէ ։ ։ ։ չէ ։ ։ ։ քու խղճի տանջանքդ պիտի դթայ ։ ։ ։

— Եւ դու ։ ։ ։ բարեկամդ իմ ։ ։ ։ կը դթա՞ս արդեօք ։ ։ ։ ինձի կը նե-
րես արդեօք ։ ։ ։ ահ, կ՚աղաչեմ ։ ։ ։ ըսէ ինձ ։ ։ ։ Պահէ մ՚երբ ։ ։ ։

մեր աղջիկն այս տեղ դանաւ, եթէ ժամանակին դայ, անոր առջև չպիտի կարենաս ինձ նեղել... առավանոր լսացուցած ի՛ըլլաս թէ որչափ յանցաւոր եմ... և այս բանս... չես ուզեր... Երբ անգամ մը մեռնիմ... ինչ ըլլաս ալնէ քեզ եթէ պիտ սիրե...»

— Վատահ եղիր... բան մը չպիտի լսանայ...»

— Ռօսոլֆ... Թողութիւն... ահ, Թողութիւն չունիմ... Մի՛ թէ անկարելիոյ պիտի դանուիս... Միթէ արդէն բաւական չժպրաղդ չե՞մ...»

— Լա՛ւ, Թող Աստուած ներէ քեզ զանկիդ ըրած չարեացդ համար... ինչպէս որ ինձ ըրածիդ համար ես կը ներեմ... ժպրաղդ կին:

— Կը ներե՞ս ինձ... սրտիդ խորէն:

— Սրտիս խորէն... — ըսաւ իշխանն այլայլուն ձայնով մը:

Կոմսուհին՝ Ռօսոլֆին ձեռքն իր տակաւ շրթերուն սեղմեց աշխուժով, խնդութեան և երախտագիտութեան արկածով մը, ասկա յարեց, — Հիմակ հրաման տուր որ բահանան ներս դայ... բարեկամդ իմ... և ըսէ անոր... որ հետը քովիս չհետևանայ... Ինքզինքս շատ ակատայած կը դանեմ...»

Աղիողորմէր այս տեսարանս. Ռօսոլֆ ներքին դրան երկու թևերը քացաւ. կրօնաւորը Մըրֆին և սպասն Կրառնին հետ ներս մտաւ, որոնք Ռօսոլֆին վկաներն էին, հաստատելու եկան Լիւսնէյ դուքսն ու ըսրա Տուվլաս, որ կոմսուհին վկաներն էին: Ա՛յնուհետև Թոմաս Սէյրօն կգար: Ա՛յս վերջուկ տեսարանիս բոլորը հանդիսականները ծանր, տրտում և տխուր էին. նոյն իսկ Պ. Լիւսնէյ իր տոլորական աշխուժութիւնը մոռցեր էր:

Ամուսնութեան դաշնագիրը՝ Ն. Ա. Վ. բարձր և հզօր իշխան՝ Պիւտավ Ռօսոլֆ Ե. Ֆէրօլսէյնի դահակալ մեծ-դքսին, և տը Հաղպըրի Սաւա Սէյրօն՝ Մակ-Արէկօր կոմսուհին (դաշնագիրը մ՛որ Ֆիէօր-ալ-Մարիի ծնունդը կը հարազատէր) Պ. Կրառնի ձեռօք պատրաստուած էր. ինքն անձամբ կարդաց, և ստորագրեցաւ ամուսիններու և վկաներու կողմէն:

Թէև կոմսուհին ապաշաւեր էր, երբ կրօնաւորը հանդիսաւոր ձայնով մ՛ըսաւ Ռօսոլֆին. — «Ձեր արքայական վսեմափայլութիւնը կը հաճի՞ իրեն կին առնուլ տը Հաղպըրի Սաւա Մակ-Արէկօր կոմսուհին» և իշխանը պատասխանելուն «Այո» բարձր և ամուր ձայնով մը՝ Սաւայի օրհասական ակնարկը շողաց. իր կասկած կերպարանքին վրայէն ամբարտաւան յաղթականի մը արագ և վաղամեռիկ նշանն անցաւ. փառասիրութեան յանկին կայծն էր որ իրեն հետ կը վախճանէր:

Այս տխուր և ահարկու արարողութեան առեն՝ հանդիսականներուն մէջև ոչ խօսք մ՛անցաւ: Երբ լսացաւ, Սաւայի վկաները՝ Լիւսնէյ դուքսն ու ըսրա Տուվլաս եկան լռելեայն ողջունելու իշխանը խօսքին անհամաձութեամբ, և ասոնք դուրս եկան: Ռօսոլֆին մեկ նշմայրին վրայ, Մըրֆ և Պ. տը Կրառն անոնց հետևէն դացին:

— Եղբայր իմ... — ըսաւ Սաւա ցած ձայնով մը — ըսէ կրօնաւորին որ մօտակայ սենեակը երթայ քեզի հետ... և հնարհ ընէ քիչ մը սպասելու այն տեղ:

— Ինչպէս ես... քոյր իմ... Շատ դանտատ կ՛երեւիս...»

— Ստոյդ եմ որ պիտի ապրիմ... հիմակ... միթէ ծէրօլսէյնէ մեծ դքսուհի չե՞մ...— յարեց դառն ժպտով մը:

Սաւա՝ Ռօսոլֆին հետ առանձին մնալով նկուն ձայնով մը մրմնջեց, մինչդեռ իր դէմքին դծերն ահաւոր կերպով մը կը քայքայէին:

— Ուժս հատաւ... ի՛ղդամ որ մեռնելու մօտ եմ... գլիսիքը չպիտի տեսնեմ...»

— Ա՛յո... այո... վստահ եղիր... Սաւա... պիտի տեսնես աղջիկդ:

— Ցոյս չունիմ ալ... այս համբերութիւնն... Ո՛հ, պէտք էր... դերմարդկային զօրութիւն մը... Աչքս կը պղտորի... արդէն:

— Սաւա... — ըսաւ իշխանը կոմսուհին մօտ դալով և անոր ձեռները իրենները առնելով — հիմակ պիտի գայ աղջիկդ... քիչ չէն չուշանար կը հասնի...»

— Ատուած չպիտի ընդհէ ինձ... այս վերջին մխիթարութիւնը:

— Սաւա... մոխիկ ըրե... ուշ դիր... Կարծեմ թէ կառքի մը ձայնը կը լսեմ...: Ա՛յո, նոյն ինքն է... ահա աղջիկդ:

— Ռօսոլֆ... չպիտի ըսես անոր... թէ դէշ մայր մ՛էի — արտասուներով կոմսուհին ծանրօրէն, որ արդէն բան մը չէր լսեր:

Կառքի մը ձայնը բակին հնչուն սալայատակին վրայ հնչեց։ Կոմսուհին զայն չլսեց։ Իր խօսքերը հետզհետէ անհեթեթ կը դառնային։ Ուօտոլֆ անձկութեամբ անոր վրայ ծռեր էր, դիտեց որ աչերը կ'ամպոտէին...։

— Թողութի՛ւն... աղջի՛կս... տեսնել աղջիկս... Թողութի՛ւն... գոնէ... իմ մահուանէս ետքն... իմ աստղիանի յարմար յարգ ու պատիւը... — մրմնաց նա վերջապէս։ Սառային վերջին խնդալի խօսքերն ասոնք եղան...։ Իր բոլոր կենդանի հաստատուն, տիրական զօրաղափարն՝ իր անկեղծ ապաշաւին ընդելով՝ նորէն իր միտքը կը պաշարէր։

Ցանկարծ Մըրֆ ներս մտաւ. — Տէր իմ... Մարի իշխանուհին...։

— Ո՛չ... թո՛ղ ներս չմտնէ...։ Սէյդմին ըսէ որ կրօնաւորը ներս բերէ։ — Ցետոյ ցոյց տալով Սառան որ ծանր օրհասի մը մէջ կը մնար, Ուօտոլֆ յարեց. — Աստուած կը զլանայ անոր իր աղջիկը համբուրելու դերադոյն մխիթարութիւնը...։

Կէս ժամէ ետքը՝ Սառա Մակ–Կրէկօր կոմսուհին հոգին փչեց։

ԳԼՈՒԽ Ե

ՊԻՍԷԴՐ (ԱՆԿԵԼԱՆՈՑ)

Սառաի մահուանէ վեր տասն հինգ օր անցեր էր։

Մեծ պահոց օր էր։ Այս թուականն որոշելէն ետև՝ ընթերցողը պիսէդր պիտի առաջնորդենք։ Այս ահագին շէնքն՝ որ ինչպէս ամենուն յայտնի է, յիմարներու բժշկութեան յատկացած է, նոյնպէս եօթ ուղի հարիւր չքաւոր ծերունիներու իբր պատսպարան կը ծառայէ, որոնք՝ երբ եօթսուն տարեկան ըլլան կամ ծանր հիւանդութեամբ ձաբակին, այս տեսակ մը քաղաքային ապրկարանը (maison d'invalide) կ'ընդունուին։

Երբ մարդ պիսէդր հասնի՝ նախ ընդարձակ դաւիթ մը կը մտնէ, ուր մեծ ծառեր տնկուած են՝ որ դալարագեղ մարգերով կը շրջապատին և ամառը ծաղկալի ածուներով կը զարդարին։ Շատ գեղածիծաղ, շատ անդորրաւէտ, շատ առողջարար է այս ճեմելիքն՝ ուր մեր

արուէն ընած աղքատ ծերերու յատկացած, այս շէնքը կը շրջապատեն՝ ուր առաջին դատիկոնը կը գտնուին, հովասուն լայն նրնջարաններ, աղտոր անկողիններով զարդարած, խնկ գեռնայարիը զարմանալի մաքրութեամբ սեղանատուններ, որոց մէջ Պիսէդրի թոշակաւորները միասին առողջ, առատ, ախորժահամ և մեծ խնամքով պատրաստուած սնունդ մը կ'առնուն, սոյն հիմնարկութեան առաքինութեան հայրական հոգատարութեան շնորհիւ։

Եկեղեցի պատսպարան մը՝ այրի կամ ամրի արհեստաւորին երազը պիտի ըլլար, որ տառապալի, բաղմաշխատ և ուղիղ կեանք մը վարեցէն ետև՝ այն տեղ պիտի գտնէր իր բնաւ չտեսած հանգստութիւնն և բարօրութիւնը։ Դիքաղօրէն անիրաւ ալաշտպանողութիւնն որ մեր օրերն ամէն բանի կը տարածուի, ամէն բան կը գրաւէ, Պիսէդրի ալ դանձին տէր եղաւ, և մեծ մասամբ հին սպասաւորներն են որ այժմ կը վայելեն այս սպաստարանները՝ իրենց վերջին տէրերուն ազնուութեան շնորհիւ։

Եւ այս բանս դժնդակ զեղծում մ'է։ Արդարև սպասաւորներուն երկարատև և բարեխիղճ ծառայութիւնները արժանի են վարձի, արդարև շատ արժանաւոր են այն սպասաւորները՝ որ երկար տարիներ անձնուիրութեան փորձեր ցոյց տալով՝ վերջապէս տեղն մը դրեթէ ընտանիքի անդամներ կը համարուէին, բայց, այսպիսի նախորդ պարագաներ որչափ որ գովելի ըլլան, դարձեալ անկէ օգուտ քաղողը տէրն եղած է, և չէ թէ տէրութիւնն, որ զանոնք վարձատրելու պարտաւոր է։

Ուրեմն արդար, բարոյական, մարդասիրական գործ մը չէր ըլլար՝ որ Պիսէդրի և ուրիշ սոր նման հիմնարկութիւններու վայրերն՝ իբրև պատկանէին բարուց և վարուց ու թշուառութեան կողմէ վկայեալ արհեստաւորներու։ Ասոնց համար՝ որչափ տարմանաւոր ըլլայ իրենց թիւն՝ այս պատսպարանները հեռաւոր յոյս մը կը դառնային որ փոքր ինչ իրենց յոգնութիւնն և ամենօրեայ թշուառութիւնը կը թեթեւցնէին...օգտաշատ յոյս մ'որ զիրենք՝ ի բարին պիտի մղէր՝ հեռաւոր, այլ վերջապէս ստոյգ ապագայի մէջ ցոյց տալով անոնց քիչ մը հանգստութիւն և երջանկութիւն իբր վարձք...։ Եւ որովհետև չպիտի կարենային այս պատսպարանները մէջ մտնելու յուսալ առանց անպատանելի վարմունքի մը, կերպով մը բարոյական մարդիկ ըլլալու կը

բռնադատուէին ... Միթէ չմտ բան պահանջած կ'ըլլանք խնդրելով որ ամէն տեսակ զրկանք կրող և ծերութեան հասնող աշխատաւորները՝ դէթ յոյս ունենան օրին մէկը Պիսէդրի մէջ հաց, հանգստութիւն և իրենց վշտահար ծերութեան ապաւէն մը գտնելու :

Իրաւ է որ այսպիսի անօրէնութիւն մը կրնար տգէն պատասխանէն արտաքսել ազգային մէջ, դրացէտները, դիւտունները, տարեւոր արհեստագէտները, որ ուրիշ ապաւէն չունին ... Այո, մեր օրերն, այն մարդիկն որոց տաղանդը, դիւտութիւնն, իմացականութիւնը մեծ չարդ տուած էին իրենց ժամանակը՝ մեծ գժուարութեամբ տեղ մը կը գտնեն այն ծեր ապաստարաններուն մէջ որ իրենց տէրերուն ազդեցութեամբը Պիսէդր կ'ընդունուին :

Երբ յանուն այն մարդկան որ Փրանսայի Համբաւին, և բերկրութիւններուն աջակից գտնուցան, այն մարդկան որոց հոչակը ժողովրդային ձայնով սրբագործելու, հաւետ և արժանաւոր պատսպարան մը կը պահանջինք իրենց յետին ծերութեան տարին, միթէ մեծ բան մը խնդրած կ'ըլլանք :

Անշուշտ մեծ բան է ... և սակայն շատերու մէջէն օրինակ մ'առաջ բերինք. Մատէնի շէնքին համար ութ տաս միլիոն տակ ծախս եղաւ, և այս շէնքն ոչ տաճար մ'է և ոչ եկեղեցի. մինչ բարիք կարելի է ընել այս ահագին դումարով. հիմնարկել, օրինակի համար, ապաստանարան մ'ուր երկու հարիւր լիստուն կամ երեք հարիւր անձեր՝ երբեմն նշանաւոր իրը դիտուն, բանահիւս, երաժիշտ, քաղաքագէտ, բժիշկ, և այլն և այլն (վասն զի բոլոր այս արհեստները յաջորդաբար իրենց ներկայացուցիչներն ունին Պիսէդրի թոշակառուներուն մէջ) պատուաւոր ապաստանարան մը գտնէին : Անշուշտ մարդասիրութեան, ամէթխածութեան, ազգային արժանապատուութեան խնդիր մ'էր երկրի մը համար որ արհեստներու, իմացականութեան և քաղաքակրթութեան դլուխն անցած դէպ յառաջ երթալու կը պարծի, բայց այս բանին ոչ որ մտածեց ... Վասն զի հէյժէսիք Մօրօ և ուրիշ շատ մը հաղուագիւտ հանճարներ հիւանդանոցը կամ չքաւորութեան մէջ մեռան ... Վասն զի ամէնիւ հանճարներ, որ երբեմն անապատ և վտանգուն փայլով մը շողացին, այսօր բարի աղքատներու թիւինոցը կը կրեն Պիսէդրի մէջ ... Վասն զի՝ ինչպէս Լամոտ՝ այս տեղ չկայ ո-

ղորմասիրական հիմնարկութիւն մը, ուր անապրուստ օտարական մը դէթ ղիշերուան մը համար տանիս մը, անկողին մը և կտոր մը հաց կը գտնէ ... Վասն զի դործ փնտռելու համար ծովեզերը դիզերող բանուորները նոյն իսկ ձմեռուան խստութիւններէ պատսպարուելու համար սայլարան մը չունին՝ նման այն սայլարանին որ վաճառանոցները՝ ծախու դրուած աղջառները կը պատսպարեն : Սակայն Կրէնէլ ալ (դործ գտնելու հրապարակ) անդործ բանուորներու պօռօան է ... և այս պուրսային մէջ լոկ բարեկիր դղձողութիւններ կը կատարուին ... վասն զի ուրիշ նպատակ չունին այլ միայն ծանր աշխատութիւն և անբաւական օդողէք մը ստանալ որով բանուորն իր հացը կը վաստկի :

Վասն զի ... : Բայց վերջը չմիտի բերենք եթէ հաշուենք թէ ինչ օդտակար հիմնարկութիւններ զոհուեցան այն յոյնական տաճարի այլանդակ երեւակայութեան, վերջապէս կաթոլիկ պաշտամանն նուիրեալ :

Դառնանք Պիսէդր՝ և սոյն հիմնարկութեան զանազան մասերը թուելու համար, ըսենք որ այս պատմութեանս ժամանակ մահապարտները դատաստանէ ետքը նոյն վայրը փոխադրուած էին : Սոյն տան մէկ խցին մէջն էր որ Մարսիալ ու Քալպաս իրենց դլխատութեան ժամուն կ'սպասէին որ միւս օրուան որոշուեր էր. մայր ու աղջիկ նորէն դատ կամ չնորհ խնդրելու կոչումընել ուզած չէին : Նիգօլա, Սքըլէդ և ուրիշ բազմաթիւ ոճրապործներ Փօրսէն Պիսէդր փոխադրուելու առջի օրը յայտղեր էին նոյս տալու :

Արդէն ըսինք, այս շէնքին մուտքը շատ դեղածիծաղ էր՝ երբ Բաբիլէն դատաստանի Աղբատաց դունէն մտնդ ներս մտնէր : Կախաղան դտնան մը ընդհին, կնձնիներն ու թմբիները դալարագեղ բողբոջներով արդէն կը ծածկուէին. դալարաւէտ մարդն ամենաթարմ էին. սատ և անդ ածուներուն մէջ արծնեդոյն կը փայլէին ձիւնածաղիկներն, արևը՝ դարնային առնկեր, երկին երկին արջակաղջները, ծառուղիներուն շողշող աւազը կ'ոսկեզօծէր : Ծերունի թոշակառուները՝ մինչ պատի թիկնոցներ հագած՝ դէս ու դէն ժուռ կդային, կամ նստած բանկերու վրայ բազմած կը խօսակցէին. իրենց խնդալիր կերպարանն անդորրութիւն, հանդարտութիւն կամ անփոյթ մեղկութիւն մը կ'արտայայտէր :

Ժամացոյցը ժամը տան մէկ ղարկեր էր երբ երկու կառք արտաքին

վանդակին առջև կեցան. առաջին կաքչէն տիկին Ժօրժ և Ռիկօլէդ ինչան, երկրորդէն Լուիզ և իր մայրը:

Ժէրմէնի և Ռիկօլէդ տասն հինգ օրէ վեր կարգուեր էին: Ընթերցողին կը թողունք երևակայել թէ ինչ աշխոյժ ցնծութիւն, ինչ խուովարկու երջանկութիւն կը փայլէին պճնուհիին դէմքին վրայ, որուն թարմ էտ շրթերը ծիծաղելու, ժպտելու և տիկին Ժօրժը համբուրելու համար կը բացուէին, ղըր իր մայրը կ'անուանէր...:

Ժէրմէնի կերպարանքին վրայ աւելի անդորը, խոհական, ծանր եռանութիւն մը կը փայլէր... խորին երախտագիտութեան դրեթէ ակնածութեան զգացում մը կ'երևէր անոր վրայ այն ընտիր և արի աղջկան մասին որ այնքան նպաստաւոր, սիրալիր սփոփանք հայթայթեր էր իրեն բանտին մէջ... թէև Ռիկօլէդ այս պարագան բնաւ չէր ուզեր յիշել. ուստի երբ իր պզտիկ ժէրմէնը խօսակցութիւնն այս նիւթին վրայ դարձնէր, խնդոյն ուրիշ բանի վրայ կը խօսէր, պատճառելով թէ սոյն յիշատակները զինքը կը տրտմեցնէին: Թէպէտ ինքը տիկին ժէրմէն կը կոչուէր և Ռօտոլֆ քառասուն հազար ֆրանք օժիտ տուեր էր անոր, Ռիկօլէդ չէր ուզած՝ և էրկին ալ այս մասին համաձայն էր, պճնուհիի գլխանացը դգակի մը հետ փոխել: Եւ արդարև երբէք խոնարհութիւն մ'այսքան նպաստաւոր չէր եղած անպարտ պճնասիրութեան մը. վասն զի չկար Ռիկօլէդի դգակին պէս շնորհալի, վայելուչ փոքրիկ տափակ թաղհար մը, փոքր ինչ դեղձկային, երկու կողմէ նարնջագոյն խոշոր հանդոյցներով զարդարուն, որ միշտ երևան կը հանէին իր աղուոր մազերուն փայլուն սեւութիւնը, ղըր երկարօրէն դանդրալի ձգեր էր, քանի որ ֆոնթանակ ունեցեր էր խոպոպիքներ շինելու. այդ ընտիր գլխարկին բոլորած վրնջակ մը նոր հարսին չքնաղ վիզը կը պատէր. իր դգակին ժապաւէններուն գոյնն ունեցող քաղմիրե գօտի մը՝ կիսովին կը գոցէր իր գիւրաթեք և նրբին մէջքն. և թէև քօրսէ չունէր՝ ըստ իր սովորութեան (թէև ժամանակ մունէր քօրսէ մը լարասնդելու) սակայն իր մարդագոյն մանուշակագոյն զգեստը թևթևագոյն փոթ մը անգամ չէր ըներ իր նրբակերտ, կլոր չափակին վրայ, իբր մարմարիոնէ կալատը:

Տիկին Ժօրժ իր որդին և Ռիկօլէդը կը նկատէր միշտ նոր ու խորին երջանկութեամբ մը:

Լուիզ Մօրէլ՝ մանրակրկիտ հարցաքննութենէ և զանկին մարմնաջննութենէ ետքն՝ ապաստութիւնը ձեռք ձգեր էր. ակնահատին աղջկան դէմքը՝ տրտմութենէ խորշոմած՝ մերին և անուշ համբերութիւն մը կը յայտնէր: Ռօտոլֆին առատասրտութեան և անոր տրուած խնամոց շնորհիւ, Լուիզ Մօրէլի մայրն՝ որ կ'ընկերանար իրեն, իր առողջութիւնը դաեր էր:

Արտաքին դրան դռնապանը հարցուց տիկին Ժօրժի թէ ինչ կ'ուզէ. սա պատասխանը տուաւ թէ խեղպարներու մէկ սրահին բժշկին հետ ժամադիր եղած է՝ ինչպէս նաև իրեն ուղեկից գտնողները, ժամը տասն մէկ ու կէսին. այն տեղն առաջարկուեցաւ իրեն կամ ցոյց արուած մէկ դրասենեկի մը մէջ՝ և կամ մեր արդէն պատմած ծառազարդ բակը սպասել բժշկին: Տիկին Ժօրժ բակը սպասել ընտրեց, իր որդւոյն թևը մնաւ, և ամենահատին հետ խօսքը շարունակելով պարթիզին ծառուղիները պարտեցաւ. իսկ Լուիզ և Ռիկօլէդ առանց կը հետևէին քիչ մը հեռուէն:

— Ո՛րչափ գոհ եմ քեզ տեսնելուս, սիրելի Լուիզ. — ըսաւ պճնուհին:

— Երբ քիչ մ'առաջ քեզ առնելու եկանք՝ Պուդվալէն ի դարձին՝ կ'ուզէի ձեր տունը վեր ելնել, բայց երկիւղ չթողուց, լսելով թէ շատ բարձր է. ուստի կաքչին մէջ սպասեցի: Ձեր կաքչը մեր եռևէն եկաւ և այս պատճառաւ առաջին անգամ է կը տեսնեմ քեզ այն օրէն վեր...:

— Ա՜խ օրէն վեր որ բանտս եկար իս միխիթարելու...: Ա՜հ, օրիորդ Ռիկօլէդ — պոչեց Լուիզ դորովագին — ինչ աղուոր սիրտ... ինչ...:

— Դադար և առաջ, բարի Լուիզ — ըսաւ պճնուհին ակնահատին աղջկան խօսքը զուարթօրէն ընդմիջելով՝ որպէս զի անոր շնորհակալութիւններուն վերջ տայ — այսուհետև օրիորդ Ռիկօլէդ չեմ, այլ Ժէրմէն ժ էրմէն: Հասկնամ թէ այս պիտես...:

— Ա՜յո... պիտէի թէ... ամուսնացեր ես...: Բայց ներէ որ շնորհակալութիւններս յայտնեմ քեզ:

— Բայց այս չպիտես, իմ բարի Լուիզ — վրայ բերաւ պճնուհին ժէրմէն նորէն Մօրէլի աղջկան խօսքը կտրելով — անշուշտ այս չպիտես

որ կարգուեցայ շնորհիւ այն անձին վերհանձնումեան որ մեր ամե-նուն, քու, ընտանիքիդ, իմ, ծէրմէնի, իր մօրը, նախախնամութիւնն եղաւ։

— Պ. Ռոտոլֆ։ Ո՛հ, ամէն օր գինքը կ'օրհնենք։։։ Երբ բան-տէն ելայ, իր կողմէն իս տեսնելու, խորհուրդ և սիրտ տալու համար եկող փաստաբանն, ըսաւ ինձ որ, Ռոտոլֆին շնորհիւն որ արդէն այն-քան բարիք ըրած էր մեզ, Պ. Ֆէրրան։։։— և անբաղդ աղջիկին ա-ռանց սարսռելու չկրցաւ հնչել այս անունը — Պ. Ֆէրրան, իր ան-պատուութիւնները քաւելու համար, նկատուած մ'ապահովեր է ինձ և իմ խեղճ հօրս։։։ որ միշտ այս տեղ է, այն։։։ բայց փառք Աստուծոյ, օրէ օր աղէկնալու վրայ է։։։

— Եւ այսօր ձեզի հետ Բարիզ պիտի դառնայ։։։ Թէ որ այն ար-ժանաւոր բժշկին յոյսն իրանայ։ Կը կարծէ թէ ժամանակն է մեծ հա-րուած մը տալու, և այն անձերու անակնկալ ներկայութիւնը՝ զոր գրեթէ ամէն օր տեսնելու սովորութիւն ունէր բանականութիւնը կո-րուսելէն առաջ։։։ կրնայ իր բժշկութիւնն աւարտել։։։ Ես, իմ կարճ խելքովս։։։ կարծեմ թէ այս միջոցն ապահով է։։։

— Ձեր համարձակիր հաւատալու այդ բանին, օրիորդ։

— Տիկին ծէրմէն։։։ տիկին ծէրմէն ըսէ։։։ եթէ ընդդիմութիւն մը չունիս, իմ բարի Լուիզ։։։ Բայց, իմ խօսքիս դառնալու հա-մար, չգիտես թէ ինչ է Պ. Ռոտոլֆ։

— Դժբաղդներուն նախախնամութիւնն է։

— Նախ։։։ և հապա ուրիշ։ չգիտես։։։ Լաւ ուրեմն, հիմակ պիտի ըսեմ։։։ — Ցետոյ՝ իր երկին դառնալով որ իր առջևէն կը քալէր, թևը տիկին Ժօրժին կտար և ամենահատին կնոջ հետ կը խօ-սէր, Ռիվոլէդ դոչեց։ — Այդչափ շուտով մի քալեր, բարեկամ։։։ մեր խեղճ մայրը կը յոգնեցնես։։։ ամէն զատ՝ կ'ուզեմ որ աւելի քովս ըլլաս։ — ծէրմէն գլուխը դարձուց, փոքր ինչ քայլերը ծանրացուց և Ռիվոլէդին ժպիտ ըրաւ, որ դաղտնապահ անոր համբոյր մը դրկեց։

— Ինչ սիրուն է իմ սիրելի ծէրմէնս, այնպէս չէ, Լուիզ։ Նոյն-պէս ուրախ աղնիւ կերպարան մ'ունի։։։ սիրուն հասակ մը։ Իրաւունք չունէի իր միւս դրացիներէս նախապաս համարել զանի, ինչպէս ծի-ծօտօ, ուղևոր վաճառականն ու Գասլրիօն։։։ Ա՛հ, Աստուած իմ,

Գասլրիօնի գալով։։։ Պ. Բիլլէ և իր կինն ալ միացին։ Բժիշկն ըսեր էր որ անոնք ալ պիտի գան, վասն զի հայրդ ստէպ անոնց անունն արտասաներ էր։։։

— Զպիտի ուշանան գալու։ Երբ տունէն ելայ, շատոնց մեկներ էին։

— Ա՛հ, այն առեն ժամագրութեան պիտի դնուին անշուշտ. ժա-մապահութեան կողմէ Պ. Բիլլէ ձշմարիտ ժամացոյց մ'է։։։ Բայց իմ ամուսնութեան և Պ. Ռոտոլֆին դառնանք։ Մտածէ անգամ մ'որ Ռոտոլֆ ծէրմէնի ազատութեան հրամանագիրն ինձ տուաւ տանելու։ Կրնաս դատել մեր ուրախութիւնն երբ այն անիծեալ բանտէն ելանք։ Իմ տունս կ'երթանք շիտակ, և հոն ծէրմէնի օգնութեամբը պզտիկ նախաճաշիկ մը կ'ընենք։։։ բայց ձշմարիտ շատակերներու նախաճաշիկ մը։ Իրաւ է որ կերակուրն ալ մեզի օգուտ մը չբրաւ, ինչու որ, երբ լմնցաւ, ոչ այն և ոչ ես բան մը կերեր, շատ գոհ էինք։ Ժամը տասն մեկին ծէրմէն կը ձգէ կ'երթայ, իրարու խօսք տալով միւս օրը տես-նուելու։ Ժամը հինգին ոտքի վրայ էի և կ'աշխատէի, ինչու որ երկու օրուան աշխատութիւնս ետ մնացեր էր։ Ժամն ութին դուրս կը զար-նեն, կը բանամ, ով ներս մտնէ աղէկ։ Նոյն իսկ Ռոտոլֆ։։։ Նախ կ'սկսիմ շնորհակալ ըլլալ սրտիս խորէն իր ծէրմէնի ըրածին համար։ չեմոզուր որ խօսքս աւարտեմ։ — Դրացուհիս — ըսաւ ինձ — ծէր-մէն հիմակ պիտի գայ, այս նամակին անոր ձեռքը կտաս։ Դու անոր հետ կառք մը կը բռնէք, շուտ մը՝ Էդուանի մօտ՝ Պուդվալ անուն փոքրիկ գիւղը կ'երթաք, Սէն-Տընիի ճամբէն։ Երբ հոն հասնիք, տիկին Ժօրժը տեսնել կը խնդրէք։։։ և աղէկ զուարճութիւն ձեզ։ — Պարոն Ռոտոլֆ, քեզի բան մ'ըսեմ, օր մ'ալ պիտի կորսուեմ, և դժարդ չգայ, ասով երեք պիտի ըլլայ։ — Հանգստատէ, դրացուհիս, տիկին Ժօրժին տունը դործ պիտի գտնես, քեզի ընաիր ծոխ մը կը տամ։ — Եթէ այդպէս է, խօսք չունիմ, պարոն Ռոտոլֆ։ — Մնաս բարև, դրացուհիս։ — Երեսս բարև և շնորհակալ եմ, դրա-ցիս։ — Ռոտոլֆ կը մեկնի և ծէրմէն կը հասնի։ Դործն անոր կը պատմեմ. Պ. Ռոտոլֆ չէր կրնար մեզ խաբել, խնդրի պէս զուարթ կառք կը մտնենք, մենք որ առջի օր այնքան տխուր էինք։։։ Դատ-։։կը հասնինք։։։ Ա՛հ, իմ բարի Լուիզ, իրաւ որ, ակամայ, նոքեն

աչերս կը լեցուին ։ ։ ։ Ա՛յս տիկին Ժօրժն, որ ահա մեր առջևն է, Ժէրմէնի մայրն է ։

— Իր մա՛յրը ։

— Աստուա՛ծ, այո՛, իր մայրն, որուն ձեռքէն՝ երբ մանուկ էր՝ կորզեր էին ։ Կրնաս երևակայել երկուքին երջանկութիւնն ։ Երբ տիկին Ժօրժ շատ մը լացաւ, շատ մը գլուխը համբուրեց, վերջն իմ կարգս եկաւ ։ Անշուշտ Պ. Ռօտոլֆ իմ մասիս շատ լաւ բաներ դրեր էր, ինչու որ զիս գրկաց մէջ սեղմելով ըսաւ, թէ իր որդւոյն հետ բռնած ընթացքս դիտէ ։ — Եւ թէ որ կը հաճիս, մայր իմ — ըսաւ Ժէրմէն — Ռիկօլէդ աղջիկդ ալ սիրտ ըլլայ ։ — Եթէ հաճի՞մ, զաւակներս, բոլոր սրտովս, արդէն կիսեմ, Ռիկօլէդէն լաւագոյն և աւելի սիրուն կին մը չկրնար գտնես ։ — Եւ ահա Ժէրմէնի հետ աղուոր ագարակ մը կը բնակինք, իր մօրն և քոյրերուս հետ, զոր բերել տուեր էի, այն իմ խեղճ փոքրիկ քոյրերս, որ անոնք ալ մանկակցին ուրախութեանս ։ Թէև դեղը չեմ սիրեր, օրերն այնքան շուտ կ՚անցնէին որ ինձի երազի պէս կ՚երեար ։ Մինակ զուարճութեանս համար կ՚աշխատէի, տիկին Ժօրժին կ՚օգնէի, Ժէրմէնի հետ կը պտըտէի, կ՚երգէի, կ՚ուտուտայի, վերջապէս խենդ գարձեր էի խնդութենէս ։ ։ ։ Վերջապէս մեր ամուսնութեան օրը կ՚որոշուի և այսօր տասն հինգ օր է ։ ։ ։ Առջի օրն, ծո՛ղ պայ աղէկ աղուոր կառքով մը ։ Կուներ, խոշոր պարոն մը, ընտիր դէմքով, որ Պ. Ռօտոլֆին կողմէն ինձ կը բերէ, ամուսնութեան կողովը ։ Երևակայէ, Լուիզ, վարդենիի փայտէ շինուած մեծ արկղ մը, ոսկեղէն տառերով սա խօսքերը կապոյտ յախճապակէ տախտակի մը վրայ գրուած. Աշխատութիւն և Յոյսագուշակ, Սէր և Երջանկութիւն ։ Արկղը կը բանամ, ի՞նչ գտնեմ աղէկ. իմ հապճած տանթէլաէ փոքրիկ գդակներ, վերարուած շղթագեսաներ, գոհարներ, այս գօտին, աղուոր շալը, վերջապէս փերիներու պատմութեան պէս էր ։

— Իրաւ է որ փերիներու պատմութեան կը նմանի, բայց նայէ թէ ի՞նչ երջանկութեան աղբիւր եղաւ քեզ ։ ։ ։ բարի և աշխատասէր ըլլալդ ։

— Բարի և աշխատասէր էի, իրաւ, իմ սիրելի Լուիզ, բայց կամաւ չեղայ ։ ։ ։ ես ինքզինքս ստանկ գտայ. երկնէկ ինձ ։ ։ ։ բայց այս բա-

ւական չէ. արկղիս յատակը սիրուն թղթակալ մը կը գտնեմ այս խօսքերով. Դբաչէն էր Դբաչո-Հիլլէն ։ Կը բանամ զայն, երկու պահարան ունէր, մին Ժէրմէնի և միւսն ինձի համար. Ժէրմէնին պահարանին մէջ թուղթ մը կը գտնեմ որ գինքն աղքատաց պանքայի մը տեսուչ կ՚անուանէր չորս հազար ֆրանք տարեկանով, ինքն ալ ինձ ուղղուած պահարանին մէջ քառասուն հազար ֆրանքի մուրհակ մը կը գտնէ ։ ։ ։ Գանձին վրայ ։ ։ ։ Ա՛յո՛, այս է, այս էր իմ օժիտս ։ ։ ։ Մերժել կ՚ուզեմ, բայց տիկին Ժօրժ կ՚ըսէ ինձ. — Զաւակս, կրնաս, պարտաւոր ես ընդունիլ. այս է քու իմաստութեանդ, աշխատանքիդ և առատապող անձնուիրութեանդ վարձքը ։ Վասն զի քու գիշերային ժամերէդ գողնալով հիւանդութիւնդ և ասով ապրուստի միջոցներդ կորսուանելն աչքդ առնելով գացիր քու գժբաղդ բարեկամներդ մխիթարելու ։

— Ո՛հ, այդ, այդ շատ իրաւ է — գոչեց Լուիզ — և քեղի պէս ուրիշ մէկը չկայ գէթ, օրի ։ ։ ։ տիկին Ժէրմէն ։

— Լա՛ւ այդպէս ։ Ես Ճաղատ մեծ պարոնին ըսի որ ըրածս իմ զուարճութեանս համար էր, ինձ կը պատասխանէ. — Հոգ չէ, Պ. Ռօտոլֆ ահագին հարստութիւն ունի, իր կողմէն քեղի տուած օժիտը յարգանաց, բարեկամութեան գրաւական մ՚է. քու մերժումդ իրեն մեծ ցաւ կրնայ պատճառել. սակայն ձեր ամուսնութեան նեղկայ պէտք է գտնուի, և իր նուէրն ընդունելու քեզ պիտի բռնադատէ անշուշտ ։

— Ի՛նչ երջանկութիւն է որ այսքան հարստութիւնքեղի պէս ողորմասէր անձի մ՚իյնայ ։

— Անշուշտ շատ հարուստ է, բայց միթէ հարուստ է միայն։ Ա՛հ, իմ բարի Լուիզս, եթէ գիտնայիր թէ ի՞նչ է այս Պ. Ռօտոլֆն ։ ։ ։ Եւ ես որ իրեն ծրարներս կրեր տուի ։ Բայց համբերութիւն ։ ։ ։ հինակ պիտի տեսնես ։ ։ ։ Ամուսնութեանս առջի օրն՝ իրկուն ուշատեն, Ճաղատ մեծ պարոնը կառքով կը հանի. Պ. Ռօտոլֆ չէր կրնար գալ ։ ։ ։ անհանգիստ էր, բայց Ճաղատ խոշոր պարոնն անոր տեղը բռնելու եկեր էր ։ ։ ։ Ահա այն ատեն միայն, իմ բարի Լուիզ, իմացանք որ ձեր բարերարն ։ ։ ։ իմ ։ ։ ։ էր ։ ։ ։ ի՞նչ, գոնի ։ ։ ։ իշխան մը ։ Ի՞նչ կ՚ըսեմ իշխան ։ ։ ։ Արքայական վսեմափայլութիւն մը, գահակալ մեծ

դուքս մը, մանր թագաւոր մը··· Թէրմէն բացատրեց ինձ այս բանին իմաստը։

— Պ. Ռօպսկի···։

— Հա, խեղճ Լուիզ։ Հապա ես որ խնդրեր էի՛ իրմէ խուցս սրբե-լու···։ Կրնաս երևակայել իմ չփոթումիս ես։ Ուստի, տեսնելով որ գրեթէ թագաւոր մ՚էր, օժիտը մերժել չհամարձակեցայ։ Կարգուե-ցանք···։ Ութ օր կայ, Պ. Ռօպոլֆ մարդ ղրկեց ըսելու, մեզ և տի-կին Ժօրժին, որ շատ գոհ պիտի ըլլայ եթէ իրեն հարսանեկան այցե-լութիւն մ՚ընենք։ ԵՒ իրաւ որ գայինք։ կը հասկնաս, սիրտս սաստիկ կը զարնէր։ Բլիւմ փողոցը կը հասնինք, պալատ մը կը մտնենք, ա-նահնդ սրահներ կ՚անցնինք ուր արծաթեայ սպասաւորներ, իրենց վզէն արծթէ շղթաներ և մէջքէն սուրեր կախած սևազգեստ պարոն-ներ, համազգեստ պաշտօնատարներ լեցուն էին, ի՞նչ դիտնամ ես, շատ մը ոսկեզօծ բաներ, ամէն կողմն ոսկեզօծ կահեր, անանկ որ աչք կ՚առնէին։ Վերջապէս ճաշասէն պարոնը սրահի մը մէջ կը գտնենք ուրիշ պճնազարդ պարոններու հետ. մեզ մեծ սենեակ մը կը տանի, ուր Պ. Ռօտոլֆը կը գտնենք···այսինքն իշխանն որ պարզ էր հագուեր և բարի, անկեղծ և խոնարհ կերպարան մ՚ունէր ··· մէկ խօսքով այն մէր ֆէյթոյած Ռօպոլֆն չէր, այնպէս որ բնաւ չվհատե-ցայ, յիշելով որ շալս անոր կապել, գրիչներ կտրել տուեր էի և անոր թևը մտեր էի փողոցը։

— Իրա՛ւ, չվախցար· ա՛հ, ես դող պիտի եղնէի։

— Լա՛ւ, ես դող չեղայ։ Աննման բարութեամբ տիկին Ժօրժն ըն-դունելէն և Թէրմէնին իր ձեռքը կարկառելէն ետև՝ իշխանն ինձ ը-սաւ ժպտելով· — Լաւ ուրեմն, դրացուհիս, ի՞նչպէս են պապ Բրէ-դիւ և Ռամօնեդ (ասոնք իմ Թռչնանոցս անուններն են, նայէ որ-չափ սիրալիր էր որ կը յիշէր···)։ — Հաւատամ եմ — յարեց նա — որ այժմ դուն և Թէրմէն ձեր սիրուն Թռչնիկներու հետ երջելով կը մրցիք։ — Այո՛, տէր իմ (տիկին Ժօրժ ձամբան երկար բարակ սորվե-ցուց ինձ և Թէրմէնի թէ պէտք է իշխանին խօսելու առեն, տէր իմ, ըսենք)։ Այո՛, տէր իմ, մեր երջանկութիւնը մեծ է, և մեզի աւելի անուշ և մեծ կ՚երևի որովհետև քեզի պարտաւոր ենք։

— Պարտաւոր չէք ինձ այդ երջանկութիւնն, աղջիկս, այլ քու և

Թէրմէնի ընտիր յատկութիւններուն։ Եւ այն և այն, իր ըսած միւս սիրալիր խօսքերը կը լռեմ։ Վերջապէս սիրտերնիս քիչ մ՚ելած այս իշ-խանին քովէն հեռացանք, վասն զի ալ չպիտի տեսնենք գինքն···։ Ը-սաւ մեզ թէ Գերմանիա պիտի դառնայ. կարելի է արդէն մեկներ է. բայց մեկնած ըլլայ կամ ոչ, իր յիշատակը միշտ մեզի հետ պիտի ըլ-լայ։

— Քանի որ հսպատակներ պիտի ունենայ, անշուշտ շատ երջանիկ են։

— Դատէ, մենք որ իրեն համար ոչ ինչ էինք, այնչափ բարիք ը-րաւ···։ Կը մոռնայէ ըսելու քեզ որ իմ բանտակից ընկերուհիներէս մէկն այն ազարակը բնակեր է, շատ բարեկիր և բարեսիրտ աղջիկ մը էր, որ իր բարեբաղդութենէն, Պ. Ռօտոլֆին հանդիպեր էր. բայց տիկին Ժօրժ յատկապէս պատուիրեր էր ինձ իշխանին բան մը չըսել այս մասին, չգիտեմ ինչու համար···անտարակոյս անոր համար որ ը-րած երախտիքին վրայ չուզեր որ խօսին···։ Այս ստոյգ է որ այն սի-րանուշ լա Կուալէօզ իր ծնողքը գտած պիտի ըլլայ, և գինքը հեռու, շատ հեռու տարած են. իմ մեծ ցաւս այն է որ չկրցայ իր մեկնելէն առաջ գինքը համբուրել։ Բայց ներէ, իմ բարեմիտ Լուիզս, ներէ··· ինքնասէր եմ, մինակ երջանկութեան վրայ կը խօսիմ քեզ···քեզ որ այնքան իրաւունք ունիս դեռ ևս սպասում ըլլալու։

— Եթէ զաւակս սպրէր — ըսաւ սրտմտութեամբ Լուիզ Ռիկօլէ-դին խօսքն ընդմիջելով — կարելի է քիչ մը մխիթարութիւն գտնէի. վասն զի հիմակ ոը բարեկիրը մարդը գիս կրնայ առնուլ, թէև ստակ ունիմ···։

— Ընդ հակառակն, Լուիզ, ես կ՚ըսեմ թէ մինակ բարեկիրը մարդ մը կարող է քու վիճակդ հասկնալ, այո··· երբ ամէն բան իմանայ, երբ քեզ ճանչնայ, կրնայ վրադ ցաւիլ, քեզ յարգել···և հաւաստի պի-տի ըլլայ քեզ իբր բարեսիրտ արժանի կին մը նկատել···։

— Այդպէս կը խօսիս գիս մխիթարելու համար։

— Ո՛չ, այսպէս կը խօսիմ որովհետև ճշմարիտ է։

— Վերջապէս, ճշմարիտ կամ ոչ, միշտ սիրտս կ՚սփոփի···և քեզ շնորհակալ եմ···։ Բայց ինչ եկողը։ Վա՛յ, Պ. Բիբլէ և իր կինն է···։ Տէր Աստուած, որչափ ուրախ կ՚երևի, այն որ՝ վերջին ժամա-

ձանկերս , միշտ այնչափ դժբաղդ էր Գապրիօնի ըրած կատակներու զոհ ճառաւս :

Եւ արդարև , Գ. և տիկին Բիբլէ զուարթագին կը մօտենային . Ալֆրէտ՝ միշտ իր մշտաւև լայնբեռան փեղոյրը դրած՝ նորափայլ կառնաչ փառաւոր զգեստ մը հագեր էր . իր փողպատը՝ բանուած ծայրերով՝ շապկի մ՚ահագին օձիքները դուրս կը հանէր որ իր այտերուն կէսը կը ծածկէին . բայց գեղին երեսով բաճկոնակ մը , որ շագանակի գոյն լայն ծալքեր ունէր , փոքր ինչ կարճ բազէն մը , սպիտակափայլ գուլպաներ , և փայլիլեան ոտքի ամաններ՝ իր հագուստը կը կազմէին :

Անաստասի անթառամ ծաղկի գոյն մերկնոսկ շրջազգեստի մը մէջ կը սիպար , որուն վրայ մուխ կապոյտ գոյն շալ մ՚որոշակի աչքի կը զարնէր ... : Գեղոլաբար ամենաւնցոյց կտոր նորաձեւութիւն , և իր գլխին իբր խոշոմ մը կանաչ ժապաւէնի կապերէն թևին անցուցեր էր : Ալֆրէտի դիմագրութիւնն՝ որ սովորաբար ծանր , երկիւղած և վերջին առեներս այնքան վշտագին էր , այժմ շողշողուն , ցնծալի և խրախճալի էր . հեռուէն Լուիզն ու Ռիկօլէդը տեսնելուն , վազեց իր քամբայլին ձայնով պոռալով .

— Ազատեցանք ... գնայ :

— Ա՛հ , տէր Աստուած , պարոն Բիբլէ — ըսաւ Ռիկօլէդ — ուրշաւի խնդութեես ես . ի՞նչ ունիս :

— Գնայ ... օրիորդ , կամ լաւ ևս , տիկին , կ՚ուզեմ , կրնամ , պարտաւոր եմ ըսելու , վասն զի հիմակ բոլորովին Անաստասիին նմանին ես , ՚ի հնորհս ամուսնութեան ... նոյնպէս էրիկդ , պ. Ժէրմէն , բոլորովին ինձի նման է ... :

— Շատ բարեկիր ես , պարոն Բիբլէ . — բայց ոմէ գնայ :

— Գապրիօն — դոչեց պ. Բիբլէ օդ հնչելով և ծծելով անասելի գոհունակութեամբ մը , այնպէս որ կարծես թէ սրտին վրայէն լեռ մը կ՚ելնէր : Ի սպառ Փրանսայէն կը մեկնի , կը մեկնի ընդ միշտ , յաւիտեան ... : Վերջապէս գնայ :

— Մեծ սոսկ ես :

— Զայն տեսայ ... աչքովս տեսայ որ հանրակառը կը հեծնէր ... Սէթրազուրվի Ճամբան , ինքը , բոլոր իր մնացուկն ... բոլոր իր բահերով , այսինքն փեղոյրի ման մը , ձեռնէցոակ մը (appuie-main) և ջրներու ատուի մը :

— Ի՞նչ կը բարբանջէ , այս իմ՝ սիրական ծերուկս — ըսաւ Անաստասի շնչասպառ հասնելով , վասն զի դժուարաւ հետևեր էր Ալֆրէտին շտապալի ընթացքին : — Գրաւ կը դնեմ որ Գապրիօնի մեկնելուն վրայ կը խօսի . բոլոր ճամբան անոր խօսքովը գլուխս ցաւցուց ... :

— Այսինքն ևս աւեր կը թուիմ ... : Կարծէի թէ առաջ փեղոյրս կապարով լի էր . հիմակ կարծես թէ օդը պիս դէպ ՚ի երկինն կը հանէ : Գնանք ... վերջապէս ... դնա՛ք , ալ չափսի դայ ... :

— Մեր բաղդէն անշուշտ ... անպատմելի :

— Անաստասի , բացականչերը մի բամբասեր ... երջանկութիւնը պիս ներողամիտ կ՚ընէ . այսչափ միայն կ՚ըսեմ որ անարժան սրիկայ մ՚էր :

— Եւ ի՞նչպէս խմացար որ Գերմանիա կ՚երթար ... — հարցուց Ռիկօլէդ :

— Վարձուորներուս թաղատորին մէկ բարեկամին միջոցաւ ... : Այս սիրելի մարդուն գալով՝ բանն իմացաք արդեօք ... : Մեզի համար աղէկ վկայութիւններ տալուն՝ Ալֆրէտ՝ Գրաւատան մը և ողբմասէր Պանքայի մը պահնորդ–դռնապան կարգեցաւ , որ մեր տունը հաստատուելու են ընտիր հոգի մը ձեւօք որ կարծեմ թէ այն մարդն է որուն համար պ. Ռոստոլֆ կ՚ըսեր թէ անոր կողմանէ բարի գործեր ընելու սահմանուած է :

— Այդ շատ աղէկ եղեր է — վրայ բերաւ Ռիկօլէդ — այն պանքային տեսուչն իմ էրիկս է , գարձեալ պ. Ռոստոլֆին պաշտպանութեամբ :

— Վայ , Թըրլըշտաւական ... — դոչեց տիկին Բիբլէ զուարթօրէն . — ուղածս ալ այդ է , աւելի աղէկ է ծանօթներդ քան օտարներ , աւելի աղէկ է հին դէմքեր քան նորեր ... : Բայց՝ Գապրիօնի գալով՝ երևակայէ անգամ մ՚որ ճաղատ խոշոր պարոն մը , Ալֆրէտին նոր պաշտօնը մեզ իմաց տալու գալով՝ հարցուց թէ խիստ տաղանդաւոր պատկերհան մը , Գապրիօն անուն՝ մեր տունը նստած չէ : Գապրիօնի անունը լսելուն՝ սիրականս կօշիկն օդը կը նետէ և մարմնոտը կը քաշէ ... : Բարեբաղդօրէն խոշոր ճաղատ պարոնը կը յայտէ . — Այս նորհասակ պատկերհանը Գերմանիա պիտի երթայ , հարուստ մարդ մը գինքը իր հետը կը տանի անանկ գործերու համար որ տարիներով չափսի լմննան ... կարելի է բոլորովին օտար երկիր հաստատուելու

ատիպոլի։ Որոյ՝ի հաստատութիւն այն պարոնը Գապրիօնի մնկնելու օրն և թղթատարին հասցէն իմմարդուս տուաւ։ Եւ անակնկալ ուրախութիւնն ունիմ կարդալու արձանագրին վրայ. Պ. Գապրիէն, աբհեաֆ նկոբիչ, ոաղնոբի՝ի Սրբազգոբի և օաոր աշխարհ կառավ։ Երթն այս առաւօտեան որոշուեր էր ։։։ Ամուսնիս հետ կայարանը կ'երթամ ։։։

— Կը տեսնենք անզգաման կառքն երևել և կառավարին մօտ նստած՝ բազմիլը։

— Ա՛յն միջոցին որ կառքը կը դղրդի, Գապրիօն իս կը տեսնէ, կը ճանչէ, կը դառնայ և ինձի կը պոռայ. Ընդ դէշ կը դնինք։։։ յիճանա քուդգ եմ։ Բարեբաղդօրէն կառավարին փողը դրեթէ բոլորովին խափանեց սոյն վերջին խօսքերն և անվայել փափաւքը, զոր կը քամահեմ։։։վան զի վերջապէս, դովեալ ըլլայ Աստուած, դնայ։։։

— Եւ ընդ միշտ դնայ, հաւատա, պարոն Բիւրէ — ըսաւ Ռիկօլէդ իր խեղաթիւր բառն փափաքը զսպելով։ — Բայց այն որ չես դիտեր, և քեզ պիտի զարմացնէ։։։այս է թէ Պ. Քոստէք էր։։։ծպտեալ իշխան մը։։։ Երջայական վսեմափայլութիւն մը։

— Էյ դու ալ, ինչ կատակ — ըսաւ Անաստաղի։

— Կ'երդնում էրկիս վրայ։։։— ըսաւ Ռիկօլէդ ծանրաբար։

— Ինչ, իմ տունտուրներուս թագաւորը վսեմափայլ մ'ըլլայ — գոչեց Անաստաղի. — Կմոռիր։։։ Հապա ես որ օթեակս պահպանելու խնդրեցի երէկ։։։ Ներէ։։։ներէ։։։ներէ։։։ — Եւ մեքենապէս իր գդակը գլուխը դրաւ, որպէս թէ իշխանի մը խօսելու համար սոյն գլխանոցն աւելի վայելուչ ըլլար։

Ա՛յս ընթացքին լիովին ներհակ յայտարարութեամբ, թէև ինքնին անոր նման՝ Ալֆրէտն ալ՝ իր սովորութեան հակառակ՝ փեղկերը գլխէն վար առաւ լիովին, և օդին բարև տուաւ յարդանաք պոռալով. — Իշխան մը։։։վսեմափայլ մ'իմ օթեակիս մէջ։։։ Եւ իս Ձերմակեղնովս տեսաւ երբ անկողնին էի Գապրիօնին անօրէնութիւններուն առթիւ։

Նոյն պահուն տիկին Թօրժ դարձաւ, և իր որդւոյն ու Ռիկօլէդին ըսաւ.

— Զաւակներս, ահա պարոն տոքտորը։

Տոքտոր Հէրպէն, արբուն հասակի մարդ մը՝ ուշիմ և աշխուժախոս կերպարան մը, կորովաբիր և խորագէտ ակնարկ մը, և բարեմիտ ժպիտ մ'ունէր։ Իր ձայնն՝ որ սովորաբար դաշնակաւոր էր, զրեթէ դգուելի կը դառնար երբ խելագարներու կ'ուղղէր. հետևապէս իր շեշտին քաղցրութիւնն, իր խօսքերուն ամբելի տպաւորութիւնը սոյն ապերջանիկ մարդերուն դիւրագրգռութիւնը մեղմելու կը զօրէր. ինչ՝ն առաջին եղաւ որ՝ յիմարութեան բուժութեան մէջ՝ արդահատութիւնն ու բարեսրտութիւնը մոցուց երբեմն գործ ածուած բուռն և սոսկալի միջոցներու տեղ. այնուհետև շղթաներ, հարուածներ, ցնցղաջուր (douche) և մանաւանդ գնուկեցոյնեան չկայնն (բայ՝ի քանի մը բացառիկ պարագաներու մէջ)։

Իր բարձր լիազօրութիւնը վերահասու եղեր էր թէ մենամարտութիւնը, խելագարութիւնը, կատղութիւնն աւելի և կը զայրանան առանձնակեցութեամբ և բուռն միջոցներով։ Թէ՝ ընդ հակառակն՝ խելագարները հասարակական կենակցութեան ենթարկելով՝ հազար տեսակ պատահական դիպուածներ՝ հազար տեսակ սիրփուռներ մի և նոյն հաստատուն զաղափարով պաշարուելու կ'արդիլուին, որոնք աւելի և աւելի կը զաղետաբեր կը դառնան քանի առանձնութեամբ և երկիւղով կը կեդրոնանան։

Ա՛յսպէս փորձառութիւնը կը հաստատէ որ գնուկեցոյնեան որչափ ոճրագործներու օգտակար նոյնքան վնասաբեր է խելագարներու ։։։ասոնց մտային խանգարումն առանձնութեան մէջ կը սաստկանայ, մինչդեռ միւսներուն խանգարումը, կամ լաւ և բարոյական առնչութիւնն անբուժելի կը դառնայ երեսից ապականակիր ընկերակիցներուն տեսակցութեամբը։

Տարակոյս չկայ որ շատ տարիներէ ետքն՝ այժմեան պատժային դրութիւնն իր միահամուռ բանտերով, որ վատահամբաւութեան ճշմարիտ դպրոցներ են, իր թիւրանիներով, շղթաներով, իր նշանակիչ եղանակով և կառափնատով՝ այնչափ թերի, վայրենական և գազանային պիտի թուի որչափ որ խելագարներու տրուած հին դարմանն այս միջոցիս անհեթեթ և վայրագ կ'երևի։

— Պարոն — ըսաւ տիկին Թօրժ Պ. Հէրպէնի — յարմար դատեցի որդւոյս և հարսիս ընկերանալու, թէև Պ. Մօրէլը չեմ ճանչեր։ Այս

— Անշուշտ. և աշխատանքը, դաշտերու անդորրութիւնը, բնութեան տեսիլը մեր բուժական միջոցներուն մէջ լաւագոյնն է...: Պահակ մը զանոնք այն տեղ կ'առաջնորդէ, և ամենևին փախուստ տուող մը գրեթէ տեսնուած չէ. Ձմեռրիա դոհունակութեամբ կ'ներթան անդ... և իրենց վաստակած դոյզն օրապէքը վիճակին բարւոքելու կ'օգնէ... նոյնպէս մանր մունր բաներ վայելելու: Բայց ահաւասիկ գաւթի մը մէկ դուռը հասանք...: — Ապա, տոքտորը սիկին ժօրժին դէմ քին վրայ երկիւղի թեթև նշան մը տեսնելուն, յարեց: — Բանէ մը մի վախնար, սիկին... քանի մը վայրկենէ ինձի չափ հանդարտութիւն պիտի գտնես:

— Ուրեմն եաևէդ կգամ, պարոն... զաւակներս, դուք ալ եկէք:

— Անաստասի — ըսաւ կամացուկ մը Գ. Բիբլէ — երբ կը մտածեմ որ եթէ Գապրիօնի դժոխային հալածանքը տևէր... քու Ալֆրէտդ պիտի յիշուէր, և երբ յիշուէլ՝ մեր այս տեսնելիք թշուառութիւնը կարծը պիտի անյնէր, որ այլանդակ հազուստներ հագեր, իրենց մէջքէն կաշկանդուեր կամ ծարաւէն աը Բլանդի վայրի անասունները պէս խոլիներու մէջ փակուեր են:

— Մի, մի խօսիր ատոր վրայ, սիրական մարդս...: Կ'ըսեն թէ հիմարները երբ կին տեսնեն, սիրոյ կողմէ ձգնաբեան կապիկներ են...: Իրենց վանդակներուն ձողերը կը զարնեն սոսկալի ճիչերով...: Հարկ կ'ըլլայ որ իրենց պահապանը դանակոծ ընելով զանոնք հանդարտեցնէ, և հարիւր ոտք բարձրէն հոսող ահագին դորակներէ սառ ջուր թափէ... և այս անգամ բաւական չըլլար զանոնք զովացնելու:

— Անաստասի, շատ մի՛ մօտենար այս խելագարներու վանդակին... — ըսաւ Ալֆրէդ ծանրաբար. — որչափ շուտ կը հասնի գժբաղդութիւն մը:

— Եւ իմ կողմէս ալ վհատութեան գործ չըլլար եթէ զանոնք արհամարհեմ. վասն զի, վերջապէս — յարեց Անաստասի մեղմաղոյն ձայնով — մեր ընկերներն են որ մարդիկն այսպէս կը յիմարացնեն: Իրաւ որ կը սարսռամ, Ալֆրէտս, երբ կը մտածեմ որ եթէ քեզ երջանկութիւնդ մերժէի, կարելի է այս պահուս՝ այս խելագարներուն պէս սիրոյ խելագար պիտի ըլլայիր, կին մը տեսնելուդ վանդակին ձողերուն պիտի պլլուէիր, և անոր համար պիտի մտնէիր, խեղճ սիրա-

ընտիր մարդուն կացութիւնն այնքան դժնդակ երևցաւ ինձ՝ որ զաւակներուս հետ իր բանականութեան առողջութեան հանդիսատես ըլլալու բաղձանքս չկրցայ զսպել, ինչպէս որ կը յուսաք կ'ըսեն, զնի եմ թարկելիք փորձէդ վերջը:

— Շատ յոյս ունիմ՛, սիկին, այն նպաստաւոր տպաւորութեան վրայ զոր իր աղջկան և տեսնելու սովոր եղած անձերուն ներկայութիւնը պիտի գործէ:

— Երբ երկիս ձերբակալ ընելու եկան — ըսաւ Մօրելի կինն այլայլութեամբ, Ռիկոլէդը տոքտորին ցոյց տալով — մեր փոքրիկ բարի դրացուհին ինձ և տղոցս օգնելու դրաղած էր...:

— Հայրս Պ. Ժերմէնը կը ճանչէր, որ մեղի միշտ բարիք կ'ընէր — յարեց Լուիզ: — Յետոյ՝ Ալֆրէտն ու Անաստասին ցոյց տալով, վրայ բերաւ նա. — Պարոնն ու տիկինը մեր տան դունապանները են... շատ անգամ, իրենց կրցածին չափ մեր ընտանիքին թշուառութիւնը թեթևցնելու ձեռնտու դտնուեցան:

— Շնորհակալ եմ, պարոն — ըսաւ տոքտորն Ալֆրէտին — որ այս տեղ դալու ծանրութիւնը յանձն առիք. բայց կը դիտեմ որ այս այցելութենէս գժգոհ չես, այնպէս չէ՞:

— Պաւարոն — ըսաւ Պ. Բիբլէ ծանրաբար խոնարհելով — մարդիկ այս աշխարհիս մէջ իրարու օգնելու պարտաւոր են... եղբայր են... մանաւանդ որ Հայր Մօրէլ բարեկիր մարդերու ծուծն էր... իր և Լուիզ սիրական աղջկան ձերբակալութեան առթիւ բանականութիւնը կորուսեցէն առաջ:

— Եթէ յիմարներուն տեսքէն չես երկնչիր, տիկին — ըսաւ տոքտոր Հէրպէն ժերմէնի մօրը — շատ մը դաւիթներէ պիտի անյնինք հասնելու համար Մօրէլի բնակարանը զոր իրեն յարմար դատեցի. և այս առտու հրաման ըրի որ՝ ըստ սովորականին՝ ադարակը չտանին:

— Ադարաքը, պարոն — ըսաւ տիկին ժօրժ — միթե այս տեղ ադարաք կայ:

— Այս բանս քեզ կը զարմացնէ, տիկին, և իրաւունք ունիս: Այո՛, այս տեղ ադարակ մ'ունինք որուն բերքը շատ արդիւնաշատ են տանս համար, և որուն մէջ խելագարները կ'աշխատին:

— Կ'աշխատին մի... արձակ համարձակ, պարոն:

կան ծերուկ···դու որ, ընդ հակառակն, հիմակ կծիկը կը դնես երբ քեզ զդուեն։

— Իրաւ է որ ամօթխածութիւնս կասկածոտ է, և այս մասին զոհ եմ. բայց Աստուածի, դուռը կը բացուի, կը դոցուի···։ Գարշելի դէմքեր պիտի տեսնենք հիմակ, շղթաներու կռնչիւնը պիտի լսենք···։

Պ. և տիկին Բիքլէ, ինչպէս որ կը տեսնուի, տոքտօր Հէբպէրնի խօսակցութիւնը լսած չըլլալով՝ խեղագարեերու մասին ժողովրդային պաշարումներն ունէին, պաշարումներ՝ որ, արդարև, ասկէ քառասուն տարի առաջ՝ սոսկալի իրողութիւններ էին։

Բակին դուռը բացուեցաւ։ Այս բակն որ լայն զուգահեռականրտ մը կը յօրինէ, ծառազարդ էր և նստարանիներ ունէր. մէկ մի կողմէն վայելչապէս ձեմելիքներ կային. սոյն ձեմելիքին վրայ մուտ ունեցող հովանոտ խցիկներ. յիսունի չափ մարդիկ որ միապէս մխիթարողին զգեստ հագեր էին, կը պտըտէին, կը խօսակցէին, կամ արեւուն նստած լուռ կամ գէտաին կը նայէին. ասոնք մը խեղագարեերու արտաւոյց դիմագրութեան և այլանդակ հաղուստին վրայ եղած գաղափարին լիովին հակապատկեր մը կը ներկայէին. մանաւանդ երկար ժամանակ դիտելու վարժ աչք մը պէտք էր յիմարութեան ձշմարիտ նշաններ տեսնելու շատ մը դէմքերու վրայ։

Հէբպէրն տոքտօրը գալուն՝ շատ մը խեղագարներ անոր չորս դին առին, խնդագին և եռանդագին, ձեռք կարկառեցին անոր վստահութեան և երախտագիտութեան սրտառուչ նշաններով, որոց պատասխան տուաւ սրտովին ըսելով. — Բարի լոյս, տղաքս, բարի լոյս։

Այս գժբաղդ մարդերէն ոմանք՝ տոքտօրէն հեռու ըլլալով անոր ձեռքը սեղմելու չկրցան, և եկան վերհերոտ կասկածոտութեամբ մի՛ի բերէն ուղեկից գտնուղ անձերու կարկառեցին. — Բարի լոյս, բարեկամներ — ըսաւ անոնց ծերէմն ձեռքերնին սեղմելով այնպիսի բարեսրտութեամբ մ՚որմէ կարծես թէ կ՚զմայլէին։

— Պարոն — ըսաւ տիկին Ծօրժ — միթէ ատոնք յիմար են։

— Պատսպարանիս զրեթէ ամենէն վտանգաւորներն են — ըսաւ տոքտօրը ժպտելով։ — Ցորեկը միասին կը ճաշեն, մինակ դիշերը սա խցիկներուն մէջ կը փակին որոց դուռներն ահա բաց կը տեսնես···։

— Ինչպէս···։ իրաւ, այս մարդիկ բոլորովին յիմար են···։ Բայց երբ կը կատղին···։

— Նախ···իրենց հիւանդութեան առջի օրերն, երբ այս տեղ բերուին. ապա, քիչ քիչ դարմանը կը զործէ, իրենց ընկերներու տեսքը պիրենք կը մեղմէ, կ՚սփոփէ···անուշութիւնը կը խաղաղէ, և իրենց բուռն ձգնաժամերն՝ որ առաջ յաճախ են, հետզհետէ կը նուազին··։ Ահա քեզի ամենէն կատաղիներէն մէկը։

Կորովի և ջլուտ մարդ մ՚էր, քառասուն տարու, սեւ երկայն մազեր, լայն ճակատ, մազձայլին դէմ, խորին ակնարկ, յետին ծայր ուշիմութեան ունէր։ Ծանրաբարո տոքտօրին մօտ եկաւ, և անոր ըսաւ զղօսէր։

— Պարոն տոքտօր, ես ալ պէտք է որ իրաւունք ունենամ կոյրին հետ խօսակցելու և անոր հետ ժուռ գալու. պատիւ ունիմ քեզ դիտել տալու որ անկուր անիրաւութիւն մ՚է այն ապերջանիկ մարդն իմ խօսակցութենէս զրկելն և զանի ապուշի մը՝ (և խեղագարն արհամարհոտ դառնութեամբ մը ժպտեցաւ) տիմար բանդագուշանայ յանձնել, որ բոլորովին անհմուտ է, և այս ըսածս չափազանց չէ, բոլորովին անհմուտ է որ և է դիտութեան ամենաթեթեւ ծանօթութիւններուն, մինչդեռ իմ խօսակցութիւնս կրնայ կոյրին սիրտը մխիթարել։ Այսպէս — յարեց նա յետին լեզուագարութեամբ — անոր պիտի բացատրէի իմ կարծիքս նոյնաջերմ (isotherme) և ուղղանկիւնական մակերեւոյթից վրայ, անոր դիտել տալով որ մանկական տարբերութեամբ հատասարութիւններն՝ որոց երկրաչափական մեկնութիւնն երիւղ ուղղանկիւնական երեսի մէջ կը բովանդակի, չեն կրնար ամբողջանալ իրենց մանուածոյն պատճառաւ···։ Անոր պիտի ապացուցանէի որ խոնարհեալ մակերեւոյթներն ալ նոյնաջերմներն են, և անոր հետ պիտի որոնէինք թէ որոնք են այն մակերեւոյթներն որ եռակի նոյնաջերմ դրութիւնը կը կազմեն···։ Ամենևին ցնորք չէ ըսածս, բաղդատէ այս զուարճութիւնն այն ապուշին՝ կոյրին հետ ունեցած անճոռնի խօսակցութեան հետ — յարեց խեղագարը շունչ առնելով — և ըսէ ինձ եթէ մարդասպանութիւն չէ զանի իմ խօսակցութենէս զրկելը։

— Տիկին, մի կարծեր թէ այս ըսածներըս յիմարի մը ցնորքն են —

ըսաւ տոքտօրը կամացուկ մը — այսպէս շատ անգամ երկրաչափու-
թեան կամ աստղաբաշխութեան բարձրագոյն խնդիրներու վրայ կը խօ-
սի այնպիսի խորհրդաւորութեամբ մ՚որ ամենէն անուանի պիտուններու
կրնայ պատիւ բերել։ Իր պիտութիւնն անբաւ է։ Ամէն կենդանի լե-
զուները կը խօսի, բայց, աւաղ, պիտութեան տենչին և ամբարտաւա-
նութեան նահատակն է. կ՚երևակայէ որ ինքն իր մէջ մարդկային պի-
տութիւններու համբարն ունի, և թէ այս տեղ պահելով զինքը մարդ-
կային ազգը տգիտութեան խաւարին մէջ կը դահավիժենք։։։

Տոքտօրը բարձր ձայնով պատասխան տուաւ խելագարին՝ որ կարծես
թէ ամենածելի անձկութեամբ մ՚իր պատասխանին կ՚սպասէր. — Իմ
սիրելի պարոն Շարլ, բողոքդ իրաւացի կը թուի ինձ, և այն խեղճ
կոյսն, որ համր է, այլ բարեբաղդօրէն խուլ չէ, անբաւ անուշա-
թիւն մը պիտի վայելէր ձեղի պէս պիտնական անձի մը խօսակցութե-
նէ։։։ Հիմակ պիտի նայիմ որ խնդիրդ կատարել տամ։

— Սակայն։։։միշտ կը պնդէք, պիտ այս տեղ պահելով, մարդկա-
յին ազգը զրկել այն ամէն պիտութիւններէ զոր իւրացնելով ինձ սեպ-
հականեր եմ — ըսաւ խելագարը փոքր առ փոքր վառելով և յետին
յուզմամբ շարժուձեր ընելով։

— Լաւ, լաւ, հանդարտեր, իմ բարի պարոն Շարլ. երջանկաբար
տիեզերքը դեռ ևս չտեսաւ թէ ինչ է իրեն պակասածն. երբ բողոքէ,
պիտի փութանք անոր խնդիրը կատարելու. և հարկաւ քու կարողու-
թիւնդ, պիտութիւնդ ունեցող մարդ մը կրնայ միշտ մեծ ծառայու-
թիւններ մատուցանել։։։

— Բայց ես պիտութեան նկատմամբ եմ ինչ որ էր Նոյի տապանը
նիւթական բնութեան նկատմամբ — պոչեց նա ակնառները կրճատելով և
մեղրագոյն նայուածքով մը։

— Գիտեմ, սիրելի բարեկամ։։։

— Դուք լոյսը գրաւանին տակ պահել կ՚ուզէք — պոռաց չիմարը բու-
ռերը դոցելով։ — Բայց այն ատեն ապականի պէս պիտի խորտակեմ
ձեզ — յարեց նա սպառնալի երեսով մը, մինչդեռ բարկութենէ դոյնը
կարմրեր և պայթելու չափ երակներն ուռեր էին։

— Ա՜հ, պարոն Շարլ — պատասխանեց տոքտօրը խելագարին վը-
րայ հանդարտ, անհեթեթ, սուր ակնարկ մը յառելով, և ձայնին

դղուելի և շողոմարար շեշտ մը տալով — պիտէի որ ներկայ ժամանա-
կիս ամենէն մեծ պիտունն ես։

— Եւ անցեալ ժամանակի։։։— պոռաց չիմարն իր դառոզու-
թեան համար բարկութիւնը մոռնալով։

— Բայց չես թողուր որ խօսքս աւարտեմ։։։և ըսեմ որ անցեալ։։
։ներկայ ժամանակիս ամենէն մեծ պիտունն էիր։։։

— Եւ ապագային։։։— յարեց խելագարը հպարտութեամբ։

— Օ՜հ, ինչ զարմանալի շահախոս ես որ միշտ խօսքս կը կտրես —
ըսաւ տոքտօրը ժպտելով և բարեկամօրէն անոր ուսը զարնելով։ —
Կարծես թէ անդէտ եմ սոյն սքանչացումին զոր ինձ կ՚ապդես և որուն
արժանի ես։։։ Օ՜ն, երթանք կոյսը տեսնելու։։։ պիս անոր մօտ
տար։

— Տոքտօր, ընտիր մարդ մ՚ես դու. եկէք, եկէք, պիտի տեսնէք
թէ ինչպէս պիտի ստիպեմ զինքն ինձ մտիկ ընելու, քանի որ շատ աղ-
ւոր բաներ ունիմ անոր ըսելու — վրայ բերաւ խենդն՝ որ լիովին հան-
դարտեր էր և տոքտորին առջևէն գոհունակ երեսով մը կը քալէր։

— Կը խոստովանիմ քեզ, պարոն — ըսաւ ծերունին որ իր մօրն ու
կնկանը մօտ եկեր էր, որոց վախը դիտեր էր երբ խենդը բռնապէս
խօսելով շարժուձեներ ըներ էր — կը խոստովանիմ որ պահ մը վախցայ
որ փոթորիկ մը չծագի։

— Է՜հ, պարոն, ատենօք՝ երբ այս թշուառ խենդը բուռն խօսք
մը, սպառնալի շարժուձի՜ընէր, պահապաններն անոր վրայ կ՚ընկնէ-
ին, կը կապկպէին, կը ծեծէին, ջնջղալով կը լսային, որ մարդուս
երազած ամենէն սոսկալի տանջանքներէն մին է։ Գիտէ թէ այսպիսի
դարման մ՚ինչ արդիւնք կրնար ունենալ ազգու զայրոյթը կաղմուածքի
մը վրայ, որուն ծաւալման ոյժն այնքան աւելի ուժգին կը դառնայ որ-
չափ որ ձնշուի։ Ահա այն ատեն սոսկալի կատղութեան մէջ կ՚ընկնէր
որուն դէմ զօրաւորագոյն կապերը չէին զօրեր։։։ յանձախակի նոյն բա-
նը պատահելով աւելի կը զայրանար և դրեթէ անդամահանելի կ՚ըլլար.
մինչդեռ կը տեսնես հիմակ՝ նախ սոյն պատահական զայրոյթը չզսպե-
լով կամ շատ մը խելագարներու վրայ տեսնուած մտքի դիւրաշարժու-
թեան միջոցաւ կատղութեան առաջն առնելով՝ սոյն վաղանցուկ բորբո-
քումները շատ մը կը դադրին ինչպէս որ գրգռուեր էին։

— Եւ ո՞վ է այն կոյրն որուն վրայ կը խօսի, պարոն· միթէ իր մանքին մէկ ցնորքն է — հարցուց տիկին Ժօրժ։

— Ա՛յ, տիկին, այլանդակ պատմութիւն մ՚է — պատասխան տուաւ տոքտօրն։ — Ա՛յս կոյրը Շանզ–Էլիզէի մէկ որջի մէջ բունուեցաւ, ուր գողերու և մարդասպաններու խումբ մը ձերբակալ ըրին· այս մարդը ստորերկրեայ շտեմարանի մը մէջ կաշկանդուած պահեր, կ՚ինայ մը դիակին մօտ՝ որ այնպէս քաշմանելի կերպով խեղդեր էր որ անկարելի եղաւ զանի ճանչել···։

— Ա՛հ, ահաւելի բան···— ըսաւ տիկին Ժօրժ սարսռելով*···։

— Ա՛յս մարդը զարհուրելի տգեղութիւն մ՚ունի, իր բոլոր դէմքն արջասպով մաշեր է···։ Ա՛յս տեղ մնալէն վեր, բաւ մ՚անդամ չարտասանեց։ Շեմ գիտեր թէ իրօք հարբ է, թէ ոչ հարբութիւն կը կեղծէ···։ Զարմանալի դիպուածով մը՝ ունեցած տպաւորութիւնները իմ բացակայութեան ատեն պատահեր են, միշտ դիշերը։ Դժբաղդօրէն իրեն ուղղուած հարցումներն անպատասխանի կը մնան, և կարելի չէ իր կացութեան վրայ տեղեկութիւն մը ստանալ· իր տպաւորները՝ պատճառն անթափանցելի եղող կատղութենէ մ՚առաջ կ՚գան, վասն զի բաւ մը չարտաբերեր։ Միւս խելագարներն անոր վրայ հոգ կը տանին, անոր կ՚առաջնորդեն և կ՚ախորժին անոր հետ խօսակցիլ, բաւէ, իրենց խնայողութեան աստիճանին համեմատ···։ Ա՛հաւասիկ···այս մարդն է···։

Տոքտօրին ուղեկից գանուող բոլոր անձերը սարսռի պղպջով քաշուեցան՝ ի տես Մէդր ա՛էքօլի, վասն զի նոյն ինքն էր։ Խենդ չէր, բայց Համրութիւն և Լիմարութիւն կը կեղծէր···։ Լա Շուէդը ջարդեր էր, չէ թէ լիմարութեան ժամանակ, այլ տաք տենդի մը պատճառաւ, որ Պուդվալի ադարակը տեսած երեկին առթիւ ունեցած տենդին կը նմանէր։

Շանզ–Էլիզէի գինետան մէջ բունուելէն ետև՝ Մէդր ա՛էքօլ իր անցաւոր անդէն ուշաբերելով՝ քօնսիէրժըրիի դիպուհին մէկ խցիկն մէջ ինքզինքը դտեր էր ուր առ ժամանակեայ կերպով լիմարները կը փա-

*Ըստ՝ Մէդր ա՛էքօլին վիճակը դաղտնի պահեր էր տիկին Ժօրժէն, սոյն ճշդագործին Ըուշֆօրի Թիւրանէն փախուստ տալէն հետէ։

ղէն։ Իր չորս կողմը լսելով սա խօսքը· — Կատաղի խենդ մ՚է — որոշեց սոյն դերը խաղալու շարունակել և կատարեալ համրութիւն մը պահեց որպէս զի իր պատասխաններով վտանգի մէջ չընկնի, եթէ երբեք կասկածին իր շինովի լիմարութեան վրայ։

Ա՛յս հնարքը յաջող գտնայ։ Երբ Պիսէդր դրուեցաւ՝ ուր ուրեմն կատղութեան ցոյցեր կեղծեց· միշտ դիշերն ընտրելու չմոռնալով այս յայտարարութեան համար, որպէս զի բժշկապետին խորագէտ դիտողութեան ենթակայ չդտնուի, քանի որ պահնորդ վիրաբոյժը՝ թէև կ՚արթնար և շուտ մը կը կանչուէր, սակայն միշտ կատղութեան վախճանին կը հասնէր···։ Մէդր ա՛էքօլի սակաւաթիւ դաւակիցներն՝ որ Ըուշֆօրի Թիւրանէն փախուստ ու իր անունը գիտէին՝ անտեղեակ էին թէ հոն կը գտնուի, և դարձեալ զանի բերան տալու շահ մը չունէին· այսպէս իր նոյնութիւնը հաստատել կարելի չէր ըլլար։ Ուստի Մէդր ա՛էքօլ կը յուսար միշտ Պիսէդր մնալ, իր համրի և խենդի դերը շարունակելով։

Ա՛յո, միշտ···այս էր սոյն մարդուն միակ ուխտը, միակ փափաքը, ճնասելու անկարողութեանը պատճառաւ, որ իր անզգամ բնազդումները կը չքաւէր։ Պրա–Ըուժին նկուղն ապրած խորին մենակեցութեան մէջ՝ խղճի խայթը փոքր առ փոքր դրաւեր էր այս երկաթէ հոգին···։ Իր միտքն անդադար մի և նոյն մտածութեան մէջ կեդրոնելով — իր ոճիրներուն յիշատակն — արտաքին աշխարհին հետ հաղորդակցութիւնը բոլորովին կտրած ըլլալով, իր դաղափարները վերջապէս մարմին մը կ՚առնուին, հոգիին մէջ նկար մը կ՚ստանային, ինչպէս որ լա Շուէդին ըսեր էր, այն առեն իր զոհերուն կերպարանն իրեն կ՚երեւէր, բայց ասի լիմարութիւն չէր, այլ յիշատակի զօրութիւնն եր իր յետին աստիճանին հասած։

Ա՛յսպէս այս մարդն՝ որ իր կորովի հասակին մէջ էր, և ըմբշխական կազմուած մ՚ունէր, այս մարդն որ անշուշտ տակաւին երկար տարիներ պիտի ապրէր, այս մարդն որ իր կատարեալ բանականութիւնը կը վայելէր, այս երկար տարիները խենդերու մէջ՝ կատարեալ համրութեան մէջ պիտի անցնէր··· ապա թէ ոչ, եթէ երեւան գար, կառավարութիւնը պիտի դրկէր իր նոր ոսպնութիւններու պատճառաւ, և կամ մշտական բանտարկութեան պիտի դատապարտուէր այն ոճրա-

գործներու մէջ որոց համար իր ապաշաւին համեմատութեամբ ստո՛կում կ՚զգար։

Մէդը տ՚էքօլ նստարանի մը վրայ բազմեր էր. աչքերուն մաղերու թաւութի մ՚իր նոզկալի և ահաւոր դէմքը կը ծածկէր. իր մէկ ծնկին վրայ կոթնած՝ կլակը ձեռնին կը չեներ։ Թէև այս ահռելի դիմակը զուրկ էր աչքէ, թէև երկու ծակ իր քթին տեղը բուներ էր, թէև բերանը տձև էր, ծնշուն, անբուժելի յուսահատութիւն մ՚այս հրեշային դէմքին վրայ դեռ ևս կ՚երևէր։

Տխուր, բարեմիտ և նորաբոյս խելագար մը՝ Մէդը տ՚էքօլին առջև ծնկի եկած՝ անոր կորովի ձեռնն իրենները ուն մէջ բուներ՝ բարեսիրութեամբ անոր կը նայէր, և անդադար անուշ ձայնով կը կրկնէր սա խօսքերն. Ելլինե՛ր...ելլինե՛ր...ելլինե՛ր...։

— Եւ սակայն ահա — ըսաւ ծանրաբար խենդ դիտունը — սոյն ապուշին ըսած խօսքը կոյրին ...։ Եթէ այս մարդուն մարմնաւոր աչերը դոյ են, անշուշտ մտաւոր աչերը բաց են...և գոհ պիտի ըլլայ եթէ իրեն հետ յարաբերութիւն հաստատեմ։

— Տարակոյս չունիմ — ըսաւ տոքտօրը՝ վճռեղեռ խեղճ տխրադէմ յիմարն արդահատութեամբ Մէդը տ՚էքօլին զգրալի դէմքը կը նկատէր և անուշ ձայնով կը կրկնէր. — Ելանե՛ր...ելանե՛ր...ելանե՛ր...։

— Աստուած իմ, մայր — ըսաւ ժէրմէն տիկին ժօրժին — այս դժբաղդ կոյրն ուրչափ վշտահար կ՚երևի...։

— Իրաւ է, որդեակ — պատասխանեց տիկին ժօրժ — թէև ակամայ սիրտս կը ճմլի ... իր տեսքը կը վշտացնէ զիս ...։ Ո՛հ, ինչ տխուր բան է այս չարաղոյժ երևոյթով տեսնել մարդկութիւնը։

Հազիւ թէ տիկին ժօրժ այս խօսքերն արտասանեց որ Մէդը տ՚էքօլ դողաց, իր սպիներուն ներքև կարկառուն երեսին դոյնը նետեց, իր գլուխը վեր առնելով այնպիսի աշխուժութեամբ մը ժէրմէնի մօրը կողմը դարձուց, որ սա ակամայ աղաղակ մը ձգեց ահաբեկ, թէև չգիտէր թէ ինչ էր այն թշնամութիւնը։ Մէդը տ՚էքօլ իր կնկան ձայնը ճանչեր էր, և տիկին ժօրժին խօսքերէն կ՚իմանար որ իր որդւոյն կը խօսէր։

— Ինչ ունիս, մայր իմ...— գոչեց ժէրմէն։

— Բան մը չունիմ, որդեակ...բայց այս մարդուն շարժումն...իր դէմքին երևոյթն...այս ամէնը զիս դող հանեց...։ Խնդրեմ, պարոն, ներէ իմ տակաւութեանս — յարեց նա տոքտօրին ուղղելով խօսքը — զրեթէ կը զղջամ որ իմ հետաքրքրութենէս յորդորուելով որդւոյս ընկերացայ։

— Ո՛հ, մէկ անգամի համար...մայր իմ...զղջալու պատճառ չկայ...։

— Եւ յիրաւի մեր սիրելի մայրն այսուհետև բնաւ այս տեղ գալիք չունի, և ոչ ես, այնպէս չէ, իմ սըղտիկ ժէրմէնս — ըսաւ Ռիկօլէտ։ — Ուրչափ տխուր տեղ է այս...մարդուս սիրտը կը խշխշայ։

— Է՛հ, փոքրիկ վախկոտ աղջիկ մ՚ես...այնպէս չէ, պարոն տոքտոր — ըսաւ ժէրմէն — միթէ իմ կինս վախկոտ չէ...։

— Կը խոստովանիմ — պատասխանեց բժիշկն — որ այս կէրպ կոյր և համր դժբաղդին տեսքը վրաս դէշ տպաւորութիւն մ՚ըրաւ...եւ որ քանի քանի թշուառութիւններ տեսած եմ։

— Ա՛յս ինչդէմք է...հէյ, սիրական ծերուկ — ըսաւ Անաստասի կամացուկ մը... — լաւ ուրեմն, քու քովդ...ամէն մարդիկ այս խեղճ մարդուն պէս տգեղ կ՚երևին ինձ ...։ Եւ ասոր համար մէկը չկրնար պարծիլ թէ...կը հասկնաս միտքս, իմ Ալֆրէտս...։

— Անաստասի, այս մարդուն կերպարանն երազս պիտի տեսնեմ...խպլիի պէս ինձի պիտի երևի...։

— Բարեկամ — ըսաւ տոքտօրը Մէդը տ՚էքօլին — ինչպէս ես...

— Մէդը տ՚էքօլ համր կեցաւ։

— Միթէ չես լսեր ըսածս — վրայ բերաւ տոքտօրն անոր ուսին թեթև մը զարնելով։ Մէդը տ՚էքօլ բան մը բերնէն չհանեց. գլուխը ծռեց. քանի մը րոպէ եղաւ...անարկնարկ աչերէն արտասր մ՚ընկաւ...։

— Կլայ...— ըսաւ տոքտօրը։ — Խեղճ մարդ — յարեց ժէրմէն արդահատութեամբ։ Մէդը տ՚էքօլ սարսուռ մ՚զգաց. նորէն կը լսէր իր որդւոյն ձայնն...։ Իր որդին արդահատութեան զգացում մ՚ունէր անոր վրայ։

— Ի՞նչ ունիս. ինչվիշտ կը տառապէ քեզ — հարցուց տոքտօրը։ Մէդը տ՚էքօլ առանց պատասխան տալու իր դէմքը ձեռներուն մէջ պահեց։

— Բերնէն խօսք մը չպիտի կրնանք քաղել — ըսաւ տոքտօրը։

— Թոյլ տուր ինձ, ես հիմակ պիտի մխիթարեմ — վրայ բերաւ խենդ դիտունը ծանր և ինքնահաճ երեսով մը։ — Պիտի հասկցնեմ անոր որ ուղղանկիւնական ամէն տեսակ մակերեւոյթներն որոց մէջ երեք դրութիւնները նոյնաչափ կ'ըսուին, են Ա. երկրորդ կարգի մակերեւոյթներն, Բ. փոքր ու մեծ առանցքին չորս դին շրջող ձուակերտներուն (ellipsoïdes), Գ. անոնք որ··· Բայց, ա՛խ, բանն այս — վրայ բերաւ խենդը միտքը փոխելով և մտածելով — մոլորակի դրութեան վրայ պիտի ձառեմ անոր։ — Յետոյ Մէդը տ'Էքօլին առջև միշտ ծնկի եկած պատանիին ուղղելով խօսքն ըսաւ. — Եղիր այդ տեղէն···ետ լակներովդ···։

— Տղաս — ըսաւ տոքտօրը նորատի յիմարին — պէտք է որ ձեզնէ ամէն մէկը կարդաւ առաջնորդէ և խօսակցի այս խեղճ մարդուն··· Թող որ ընկերդ քու տեղդ բռնէ···։ — Նորատի յիմարը շուտ մը հնազանդեցաւ, ոտք ելաւ, երկչոտութեամբ տոքտօրը նայեցաւ իր երկու կապոյտ մեծ աչերով, ողջունով մ'իր յարգանքը յայտնեց, Մէդը տ'Էքօլին մեաս բարև ի նշան մ'ըրաւ, և հեռացաւ աղբսպղին ձայնով մը կրկնելով. — Եալիներ···եալիներ···։

Տոքտօրը դիտելով որ այս տեսարանս տաժանելի ապաւորութիւն մը կը պատճառէր տիկին Թօրժին, անոր ըսաւ. — Բարեբաղդօրէն, տիկին, հիմակ եղծանք պիտի Մօրէլը տեսնելու, և եթէ յոյս իրաւ նայ, հողիդ պիտի հրճուի տեսնելով որ այս ընտիր մարդն իր արժանաւոր կնկան և իր արժանաւոր աղջկան սիրոյն պիտի դառնայ։

Եւ բժիշկը հեռացաւ, և իրեն եաւէն կ'երթային իրեն ընկերացող անձերը։

Մէդը տ'Էքօլ՝ դիտութեան խենդին հետ առանձին մնայ, որ սկսաւ անոր մեկնել, թէև խիստ դիանաբար, խիստ Ճարտասան լեզուով, աստղերուն հրաշալի ընթացքն, որ լուսնեայն իրենց կոր պիծը կը գծեն երկնից երեսն՝ որուն բնական վիճակն է դիշերը···։ Բայց Մէդը տ'Էքօլ մեկ չէր ըներ···։ Խորին յուսահատութեամբ մը կը խորհէր որ այլ ևս չպիտի լսէր իր օգուտն և կնկան ձայնը։ Սոպոզ ըլլալով թէ անոնց ինչ սարսափ կ'ազդէր, թէ ինչ դժբաղդութեան, ինչ ամօթալուծութեան, ինչ երկիւղի մէջ պիտի ընկղմէր զանոնք, եթէ անունը

յայտնէր, լաւագոյն համարեց հազար անգամ մեռնիլ քան թէ անոնց առջև երևան գալ···։ Մէկ, վերջին մխիթարութիւն մը կար իրեն համար, այն միջոցին որ որդւոյն նոր գութը շարժեց։ Եւ սակայն ահա Ռոստոֆին սա խօսքերը կը յիշէր, զորս իշխանն անոր ըսեր էր սոսկալի պատիժ մը անօրինելէն առաջ։

«Քու ամէն մէկ խօսքդ հայհոյանք մ'է, քու ամէն մէկ խօսքդ աղօթք պիտի դառնայ. գու յանդուգն ես և վայրենի, վատ զի ուժեղ ես, անուշ և հեզ պիտի դառնաս, վատ զի տկար պիտի ըլլաս։ Սիրագ գոց է զղջումը···օր մը պիտի լաս ըրած գործերուդ վրայ···։ Ա՛արդ էիր և վայրենի գազան եղար···օր մը բանականութիւնդ պիտի վերածնի խղճիդ խայթէն, պիտի բարձրանայ քաւութեամբ։ Գու և ոչ իսկ յարդեցիր ինչ որ կը յարգեն վայրի կենդանիներն, այս է իրենց մտաւոն ու կոչունները···։ Ըսա մ'օրեր յանցանացդ քաւում պտնելու համար նուիրելէն եաև՝ քու վերջին աղօթդ պիտի ըլլայ աղաչել զԱստուած որ կնկանդ և զաւկիդ մէջ մեռնելու անակնկալելի երջանկութիւնը շնորհէ քեզ···»։ . . . . . ։

— Ապուշներու բանին առջևէն պիտի անցնինք և անկէ Մօրէլի բնակած տեղը պիտի հասնինք — ըսաւ տոքտօրը Մէդը տ'Էքօլին դանուած դատէն ելնելով։

— Ոըչափ որ տիկին Թօրժ յիմարներուն տեսքէն մեծ տրտմութիւն մը զգացեր էր՝ գարձեալ վանդակապատ բանի մ'առջև պահ մը կանգ առաւ ուր անբուժելի ապուշները փակուեր էին։ Ոզորմելի՛ էակներ, որ ստէպ անասունի բնազդումն ալ չունին, որուն ծագումը գրեթէ միշտ կ'անգիտանան. ամենաստ անձանօթ՝ նոյնպէս իրենք իրենց, այսպէս կ'անցնին իրենց կեանքը՝ զգայութիւններու, մտածութեան անհաղորդ կը մնան լիովին, և միտակ տահմանաւոր անասնային պիտոյքներ ունին։

Ամենէն ժահաբոյր բնակարաններու մէջ՝ թշուառութեան և անառակութեան զուգաւորութիւնն ընդհանրապէս մարդկային այս զարհուրելի վատթարութիւնը կը պատճառէ։

Եթէ լոկ խելագարին դիմագրութիւնը տեսնելով՝ հարևանցի գիտող մը նախ յիմարութիւնն առ հասարակ չէ կարող որոշել, նոյնպէս դիւրին չէ ապշութեան նկատական նշանները դտնել։ Հարկ չեղաւ որ

տոքտոր Հէրպէրն տիկին Ժօրժին դիտել տայ այս թշուառներուն նողկալի և՝ ի սես տաժանելի երևոյթ աւտղ վայրենի անբանաւորներուն, ապրուշ անպայմանութիւնը կամ անմիտ հիացումն: Ամէնքն առ հասարակ քծուծ և ցնցոտի երկար կրկնոցներ հագեր էին, վասն զի, թէև հակողութիւնն անթերի, կարելի չէ արդիլել այս արարածներն՝ որ զուրկ են բնազդումէ և բանականութենէ, իրենց հագուստներն աղաւտելու, պատառելու՝ տաղտալով դետինն և անասուններու պէս պահելիներուն տղմին մէջ թաւալելով՝ ուր բոլոր օրը կը կենան:

Ոմանք պիրենք պատսպարող սայլարանի մը մթագոյն անկիւնները աքլած՝ կզկած, և ամիսփուած՝ իբր կենդանիներ որջերու մէջ՝ խոզ և մշտատև կը խորդային: Ուրիշները՝ պատին կռթնած, կանգուն, անշարժ, համր՝ արևը կը դիտէին ակնդէտ:

Տձև դիրուկ ծերունի մը՝ փայտեայ աթոռի մը վրայ նստած՝ անասնային որկրամոլութեամբ իր կերակուրը կը լափէր, և ասդիս անդին չեղակի և զայրագին նայուածք կը նետէր:

Ոմանք՝ իրենց սահմանած նեղ շրջանի մը մէջ բոլորակի կը դառնային, այս այլանդակ կրթութիւնն անընդհատ ժամեր կը տևէր: Ուրիշներ՝ դետին նստած՝ անգութ՝ օրորելի հետզհետէ իրենց մարմնոյն վերի կողմը՝ մէկ եաև և մէկ առաջ նետելով և այս միակերպ և թալկացուր շարժումը կ՚ընդհատէին միայն քահ քահ խնդալու, այն ապշութեան քրքիջով որ խեղդուկ է և կոկորդային:

Ի վերջէ այլք՝ կատարեալ անէութեան մէջ ընկած՝ միայն ձնշի ժամեր աչերնին կը բանային, և անշարժ, անկենդան, խուլ, համր, կոյր կը մնային, և ճիչ մը, շարժուձ մը չէր յայտներ իրենց կենսականութիւնը...:

Ապուշներու ակմբի մը չարաղուշակ նշաններէն մին բանտի կամ մտացի հաղորդակցութեան կատարեալ պակասութիւնն է: Խենդերը՝ թէև անհեթեթ են իրենց խօսքերն ու մտածմունքը, դէթ կը խօսին իրարու, գիրար կը ճանչնան և կը փնտռեն. բայց ապուշներուն մէջ անբանային անտարբերութիւն մը, վայրագ մենակեցութիւն մը կը տիրէ... Երբեք իրենց բերնէն յօդաւոր ձայն մը չելներ, այլ ատեն ատեն վայրենի քրքիջներ կամ դևմարդկային ողբեր և աղաղակներ կը հանեն...հապա թէ մէկ քանին իրենց սահմանները կը ճանչնան...: Եւ սա-

կայն՝ կրկնենք հիացումով, այս եղկելիներն որ կարծես թէ մեր տեսակին չեն վերաբերիր, և ոչ իսկ անասնային տեսակին, իրենց մտաւորական յատկութիւններու չգոյութենէ, այս անբուժելի արարածներն՝ որ աւելի անողնայար տեսակին կը նմանին քան կենդանական, և որ երկար ասպարիզի մ՚ամէն աստիճաններէն կ՚անցնին, անձանձիր խնամքով կը նայուին և այնպիսի բարութիւն մը կը վայելեն որուն դիտակցութենէն զուրկ են...:

Ի հարկէ, մինչև այս խղճալիներուն մէջ՝ մարդկային արժանապատուութեան սկզբունքն այսպէս յարգել դժուարի է, որոնք իբր մարդ անոր մարմինն ունին միայն...բայց, կրկնենք միշտ, պէտք էր նաև մտածել այն անձերու արժանապատուութեան որ իրենց խնամակալութեամբ, եռանդով և զործունէութեամբ հզօր՝ ազդին կենսական ուժն են, պէտք էր այս արժանապատուութեան դիտակցութիւնն անոնց հաղորդել՝ զայն քաջալերելով, վարձատրելով՝ երբ անոր մէջ աշխատութեան սէր, երկայնամտութիւն, ուղղասիրութիւն կը տեսնենք, վերջապէս չըսել, կիսա-ուղղափառ եսամոլութեամբ.

— Ա՛յս աշխարհիս մէջ պատժ՚ենք, Աստուած սիրոյ վարձատրէ հանդերձեալ կեանց մէջ. . . . . :

— Ողորմելի մարդիկ — ըսաւ տիկին Ժօրժ — ի՛նչ ցաւալի բան է մտածել որ դարման չկայ իրենց թշուառութեան:

— Բայց, ամենևին չկայ, տիկին — պատասխանեց տոքտոր — մանաւանդ երբ այս տարիքին հասնին. վասն զի հիմակ՝ դիտութեան յառաջադիմութեան շնորհիւն, ապուշ տղաք տեսակ մը դաստիարակութիւն կ՚ընդունին որով իրենց ունեցած անկատար իմացողութեան դոյն մաս մը գոնե կը մշակուի: Արդէն գալոյ մ՚ունինք՝ որ յարատև, լուսաւոր և երկայնամիտ տեսչութեամբ, խիստ գոհացուցիչ արդիւնք կ՚արտադրէ...խիստ ուշիմ է իրենց վիճակին յարմար միջոցներով ոտին խեղճ տղոց բարոյականն ու նիւթականը կը կրթէն և շատերը՝ տառերը, թուանշանները ճանչնալու, դոյներ որոշելու կը յաջողին. մինչև անգամ՝ համաձայն երգելու վարժութիւնը ստացան, և հաւաստի եղիր, տիկին, որ տարօրինակ ու միանգամայն տխուր ու սրտառուչ հրապոյր մը կ՚զգայ մարդ՝ ոտն զարմանահար, ողբալին, երբեմն վշտալի ձայները լսելով՝ որ դէպ՚ի երկին կը բարձրանան իբր օրհներգ մ՚որուն

պրեթէ ամէն բառերը, թէև դաղիարէն, իրենց անիմանալի են…։ Բայց ահա Մօրելի բնական չէնքը հասանը։ Ապսպրեցի որ այս առաւոտ վինքն առանձին թողուն, որպէս զի աւելի մեծ ներգործութիւն մ՚ունենայ այն արդիւնքը զոր կը յուսամ արտադրել անոր վրայ։

— Եւ ինչէ իր յիմարութիւնը, պարոն — ըսաւ կամացուկ մը տիկին Ծօրժ առջտօրին, որպէս զի Լուիզ իր խօսքը չլսէ։

— Կ՚երևակայէ որ եթէ հազար երեք հարիւր ֆրանք չշահի օրը՝ Ֆէբրան նօտարի մ՚ունեցած պարտքը վճարելու համար, Լուիզ իբր աղայասպան պիտի դլխատուի։

— Ա՛հ, պարոն, այս նօտարը հրեշ մ՚էր… — դոչեց տիկին Ծօրժ — Լուիզ Մօրել…նայնպէս իր հայրը…միայն զոհ ընկան անոր… անողոքելի աներևութեամբ մ՚ալ իմ որդիս հալածեց։

— Լուիզ Մօրել ամէն բան պատմեց ինձ, տիկին — պատասխանեց առջտօրը։ — Փառք Աստուծոյ, այն թշուառականը մեռաւ…։ Բայց ընտրէ ըրէ ձեր ընկերներուն հետ պահ մը սպասել ինձ… երթամ նայելու թէ Մօրել ինչպէս է։ Ապա՝ ամէնահատին աղջկան դառնալով ըսաւ։ — Կ՚աղաչեմ, Լուիզ, ուշադիր եղիր։ Երբ քեղ կոչեմ. Եկո՛ւր, շուտ մ՚երևցիր, բայց առանձին…։ Երբ երկրորդ անդամ մ՚ալ ըսեմ՝ Եկո՛ւր…միւսներն ալ քեզի հետ թող ներս մտնեն։

— Ա՛հ, պարոն, սիրտս կը խաղայ — ըսաւ Լուիզ իր արտասուքը սրբելով։ — խեղճ հայր…եթէ այս փորձն ալ անօգուտ եղնէ…։

— Յուսամ որ այս փորձով պիտի աղատի։ Երկար տանեմ վեր վինքը կը պատրաստեմ…։ Օ՛ն, հանդարտէ, և պատուէրներս յիշէ…։ — Եւ առջտօրն՝ իրեն ընկերացող անձերէն հեռանալով սենեակ մը մտաւ՝ որուն վանդակապատ պատուհանները պարտիզի մը վրայ կը նայէին։

Մօրէլ ամէնահատին կերպարանն՝ իր վայելած հանգստութեան, առողջարար կենցաղավարութեան և լմնամոց շնորհիւ, դունատ, վախտ և յաւազար հիւանդութեամբ մը մնացած չէր։ Իր լեզուն, թեթև մը դողնաւոր երևան՝ առողջութեան վերադարձը կ՚աւետէին. բայց տխուր ժպիտ մը, առեակ մ՚անթարթ նայուածք մ՚որ ստէպ իր ակնարկն անշարժ կը դործէր, կը յայտնէին որ իր բանականութիւնը դեռ ևս բոլորովին պատած չէր։

Երբ առջտօր ներս մտաւ, Մօրէլ սեղանի մ՚առջև նստած կորա-

կոր, ակնահատի աշխատութիւնը կը կեղծէր ըսելով. — Հազար երեք հարիւր ֆրանք, հազար երեք հարիւր ֆրանք…թէ ոչ Լուիզ պլխատուելու է… հազար երեք հարիւր ֆրանք… աշխատինք… աշխատինք…։

Այս խելացնորութիւնն՝ որ քիչ քիչ կը նուազէր, միշտ իր յիմարութեան առաջին նշանակն էր։ Բժիշկը՝ Մօրէլին այս մենախտութեան ներգործութեան ներքև դանուելուն փոքր ինչ նեղնալով այս պարագայէն օդուտ քաղել յուսաց. դրպանէն վաթսուն հինդ ոսկի պարունակող քսակ մը հանեց զոր կանխաւ հետը բերեր էր, սոյն ոսկիները իր ափին մէջ դրաւ, և Մօրէլի ըսաւ յանկարծուստ, որ իր շինովի աշխատութեամբ զբաղած, առջտօրին դալուստը չէր դիտած.

— Իմ բարեմիտ Մօրէլ…բանական աշխատեցար… վերջապէս Լուիզն ազատելու համար պէտք եղած հազար երեք հարիւր ֆրանքը շահեցար…շահեցար…ահաւասիկ…։ Եւ առջտօրը սեղանին վրայ թափեց ափով ոսկին։

— Լուիզ ազատեցաւ…— դոչեց ակնահատն անյայտութեամբ ոսկին ժողովելով. — նօտարին տունը կը վաղեմ. — և արտրնօք տոք եղնելով դէպ՝ի դուռը վազեց։

— Եկո՛ւր… — պոռաց առջտօրը մեծ անձկութեամբ, վասն զի ակնահատին յանկարծական բոյժը սոյն առաջին տպաւորութենէն կրնար կախում ունենալ։

— Ա՜ի ինչ եկո՛ւր ըսաւ որ Լուիզ դուրն երևցաւ այն պահուն որ հայրն ալ նոյն կողմը կը դիմէր։ Մօրէլ ապշած երկու քայլ ետքաշուեցաւ և ձեռքի ոսկին վար ձգեց…։ Քանի մը վայրկեան խորին լռութեամբ Լուիզ դիտեց, վասն զի դեռ չէր ճանչած…։ Սակայն կ՚երևէր թէ յիշատակներն յուշ ածելու կը ջանար. ապա, քիչ քիչ անոր մօտենալով անոր երեսը նայեցաւ անհանդարտ ու վհերոտ հետաքրքրութեամբ մը…։

Լուիզ՝ այլայլութենէ դողդոջուն՝ հազիւ իր արտասուքը կարող էր զսպել, մինչդեռ առջտօրը՝ նշմայր մ՚ընելով անոր որ անձայն կենայ, լուին և մտադիր կը դիտէր՝ ակնահատին դիմադրութեան թեթևացոյն շարժումները։

Իսկ սա՝ շարունակ իր աղջկան վրայ ծռած, սկսաւ դեղնիլ. իր եր-

կու ձեռները քրտնաթոր ճակտին տարաւ, ապա, նորքայլ մ՚առնելով դէպ անոր, խօսիլ ուզեց, բայց իր ձայնը չրթերուն վրայ նուաղեցաւ, գեղնութիւնը աստակացաւ, և զարմանօք իր չորս կողմը դիտեց որպէս թէ երազէ մը կ՚արթննար։

— Լա՛ւ···լա՛ւ···— ըսաւ տոքտօրը կամացուկ մը Լուիզին — ա՛ղէկ նշան է···։ — Երբ եկո՛ւ ըսեմ, անոր դիրկը նետուէ, Հայր իմ կոչելով զանի։

Ամնահատը ձեռները կրծքին տարաւ, եթէ ներելի է ըսել, ինքզինքը նայելով ոտքէն գլուխն, իբր թէ իր նոյնութեան վրայ վստահիլ կ՚ուզէր։ Իր կերպարանքը վշտալի անստուգութիւն մը կը յայտներ. փոխանակ իր աչերն աղջկան վրայ սեւեռելու, կարծէր թէ անոր տեսքէն խոյս տալ կը փափաքէր։ Ան ատեն ըսաւ լուրովի մեղմ ու ընդհատ ձայնով մը։

— Ո՛չ···ո՛չ···երազ մը···ուր եմ···անկարելի···երազ մը···այն չէ···։ — Յետոյ ոսկիները դիք ուշադ տեսնելով զեռինն. — Եւ այս ոսկին···չեմ յիշեր···ուրեմն նոր քունէ կ՚արթննամ···գլուխս կը դառնայ···չեմ իշխեր նայելու···ամօթասպառ եմ···Լուիզէ···։

— Եկո՛ւ — ըսաւ տոքտօրը բարձր ձայնով մը։

— Հայր իմ···ճանչցիր իս, ես եմ քու Լուիզ···աղջիկդ···— գոչեց նա յորդ արտասուք թափելով և ամնահատին գլուխը նետուելով, այն միջոցին որ ներս կը մտնէին Մօրելի կինը, Ռիկօլէդ, տիկին Ճօրժ, Ճէրմէն և Բիբլէնք։

— Ո՛հ, Աստուած իմ— կ՚ըսէր Մօրել, որուն Լուիզ գգուանք կը վատներ — ո՛ւր եմ··· ի՞նչ կ՚ուզեն քեզնէ···ի՞նչ անցաւ···չեմ կրնար հաւատալ···։

Վերջը՝ քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետև՝ յանկարծակի իր երկու ձեռներուն մէջ առաւ Լուիզին գլուխն, անոր նայեցաւ ակնապիշև գոչեց հեռվհեռէ իր այլայլութիւնն աւելնալով. Լուիզ···։

— Ազատեցա՛ւ — ըսաւ տոքտօրը։

— Իմ ամուսինս···իմ խեղճ Մօրելս···— գոչեց ամնահատին կինը Լուիզին միանալով։

— Իմ կինս — վրայ բերաւ Մօրել — իմ կինս և աղջիկս։

— Եւ ես ալ, Պ. Մօրել···— ըսաւ Ռիկօլէդ — բոլոր բարեկամներդ այս տեղ ժամադիր եղան։

— Բոլոր բարեկամներդ···կը տեսնեմ, պարոն Մօրել — յարեց Ճէրմէն։

— Օրիորդ Ռիկօլէդ···Պ. Ճէրմէն···— ըսաւ ամնահատը նոր զարմանօք ամէն մէկ անձ ճանչելով։

— Հապա օթեկին հին բարեկամներն ինչպէս կը մտնաք··· — ըսաւ Անաստազի Ալֆրէտին հետ ինքն ալ մօտ գալով — ահաւասիկ, մենք ենք Բիբլէնք···ձեր Բիբլէնք···ցմահ բարեկամներ···և իրա՛ւամբ···Հայր Մօրել···ահաւասիկ աղտոր օր մը···։

— Պ. Բիբլէ և իր կինն···այսչափ բազմութիւն իմ չորս կողմս. կարծես թէ շատ տարիներ կան···։ Եւ···բայց···բայց վերջապէս···դու ես, Լուիզ, այնպէս չէ···— դոչեց նա եռանդագին գրկաւորը մէջ սեղմելով իր աղջիկը։ — Դո՛ւ ես, Լուիզ, ստո՛յգ է···։

— Իմ խեղճ հայրս···այո···ես եմ···իմ մայրս է···բոլոր քու բարեկամներդ են···ալ չպիտի հեռանաս մեր քովէն···ալ չպիտի վշտանաս···հիմակ երջանիկ պիտի ըլլանք, ամնքնիս ալ երջանիկ···։

— Ամնքնիս ալ երջանիկ···կեցիր որ յիշեմ···ամնքնիս ալ երջանիկ. սակայն կ՚երևի ինձ որ քեզ բռնելու եկան բանտ տանելու համար, Լուիզ։

— Այո՛···հայր իմ···բայց բանտէն ելայ···անպատճառ···կը տեսնեմ···ահա հոս եմ···քու քովդ···։

— Քիչ մ՚ալ համբերէ···կեցիր···յիշողութիւնս ահա կգայ··· — յետոյ ամնահատը զարհուրելով ըսաւ. — Հապա նօտարը···։

— Մեռա՛ւ···մեռա՛ւ, հայր իմ···— մրմռաց Լուիզ։

— Մեռա՛ւ···այն···այն ատեն···քեզ կը հատատամ···կրնանք երջանիկ ըլլալ···։ Բայց ո՛ւր եմ, ինչպէս հոս եկեր եմ···քանի ատենէ վեր···և ինչո՞ւ համար. աղէկ չեմ յիշեր···։

— Այնչափ հիւանդ էիր — ըսաւ անոր տոքտօրն — որ քեզ այս տեղ փոխադրեցին···պիտի···։ Ջերմունեցար···շատ բուն···անուրջ···։

— Այո՛···այո՛···կը յիշեմ վերջին ըսածդ···Հիւանդութենէս

առաջ աղջկանս հետ խօսելու վրայ էի՝ ... և ... ինձ ուրեմն ... ինձ ուրեմն ... : Ա՛հ, շատ վհատանձն մարդ մը, պ. Ռօսոլիֆ ... արդիւնքը էր իմ ձերբակալութիւնս ... : Անկէ վեր ... օրինակի համար ... բան մը չեմ յիշեր ... :

— Քու հիւանդութիւնդ ... յիշողութեանդ տկարութիւն բերաւ — ըսաւ բժիշկն : — Աղջկանդ, կնկանդ, բարեկամներուդ տեսքը քեզ ուշաբերեցին :

— Եւ որձուն տունն եմ :

— Պ. Ռօսոլիֆին մէկ ... բարեկամին տունը — փութաց ըսելու Ժէրմէն — մնաձեղին որ օգափոխութիւնը քեզ օգտակար պիտի ըլլայ :

— Շատ աղէկ ըսիր — վրայ բերաւ տոքտօրը կամայական մը, և վերակացուի մը ուղղելով խօսքը յարեց : — Կառքը պարտիզի դուիհին ծայրը դրկէ, որպէս զի Կարկ չըլլայ դաւիթներէն անցնիլ և մեծ դունէն դուրս ելնել :

Ինչպէս որ ստէպ յիմարութեան դէպքերու մէջ կը պատահի, Մօրէլ վհատը դրաւոր խելագարութեան դիտակցութիւնը բնաւ չունէր :

Քանի մը վայրկեան ետքն՝ իր կնկան՝ աղջկին յանձած՝ Մօրէլ կառք կը մտնէր և Պիսէդրէն կ'ելնէր առանց կասկածելու. որ իրը խնդ դրուեր էր այն տեղը ... : Տոքտօրը խոհեմութիւն համարեց նորընծայ վիրաբոյժի մը հսկողութեան յանձնել Մօրէլը մինչև որ Բարիզ հասնի :

— Հիմակ կարծես թէ այս խեղճ մարդը բոլորովին բժշկուած է — կ'ըսէր տիկին Ժօրժ տոքտօրին, որ վհատը Պիսէդրի մինչև մեծ դուռն առաջնորդեց :

— Այո՛, կը կարծեմ, տիկին, և կամաւ թողուցի իր ընտանիքին օգտաւէտ ազդեցութեան ներքև, իրարմէ հեռացնել վտանգաւոր էր : Սակայն աշակերտներէս մին քովէն չպիտի հեռանայ և հետևելիք դարմանը պիտի ցոյց տայ. ամէն օր այցելութեան պիտի երթամ մինչև որ բոլորովին իր բժշկութիւնը գտնէ. վասն զի ոչ միայն այս խեղճ մարդն իմ հանգրութիւնս դրաւած է, այլ և՝ Պիսէդր մնալուն՝ ժէրմոլէյնի մեծ դրութեան գործակատարին կողմէն յատկապէս յանձնարարութիւն եղած է ինձ անոր համար :

Ժէրմէն և իր մայրը նշանակական ակնարկ մը փոխանակեցին իրարու հետ :

— Շնորհակալ եմ, պարոն — ըսաւ տիկին Ժօրժ — բարեսրտութեանդ համար որով այս գեղեցիկ հիմնարկութիւնն ինձ պտըտցնել տուիր, և երջանիկ կը համարիմ ինքզինքս որ քու դիտութեանդ ճարտարութեանդ գուշակած և իմաց տուած սրտաուչ տեսարանին ներկայ գտնուեցայ :

— Եւ ես, տիկին, կրնամ գոհ եմ այն յաջող ելքին վրայ որ այսպիսի ընտիր մարդ մ'իր ընտանիքին ծոցը կը դարձնէ ..... :

Տիկին Ժօրժ, Ռիկօլէդ և Ժէրմէն՝ սոյն տեսարանէն դեռ ևս լիովին այլայլած՝ Բարիզի ճամբան բռնեցին, ինչպէս նաև պարոն և տիկին Բիլէ :

Երբ տոքտօր Հէրպէն գաւիթը կը մտնէր՝ վերին պաշտօնակալի մը հանդիպեցաւ որ անոր ըսաւ. — Ա՛հ, սիրելի պարոն Հէրպէն, չես կրնար երևակայել թէ ինչ տեսարանի ներկայ գտնուեցայ ... : Քեզի պէս դիտողի մը համար քննութեան անսպառելի աղբիւր մը պիտի ըլլար :

— Ինչպէս, ինչ տեսարան է այդ ըսածդ :

— Գիտես որ երկու մահապարտ կիներ կան այս տեղ ... մայր և աղջիկ ... : Դժոխային կին մ'է :

— Միթէ այն որբևարի Մարսիալը չէ որ ... հարցաքննութեան ժամանակ այնքան լրբութեամբ վարուեցաւ :

— Ճիշտ նոյն է :

— Եւ ուրիշ ինչ ըրաւ :

— Խնդրեր էր որ իր աղջկան հետ նոյն խցիկը փակուի ... մինչև իրենց գլխատութեան ժամն : Իր խնդիրը կատարեցին : Աղջիկն որ իրեն չափ կարծրացած չէ, կարծես թէ կը կակղի քանի մահաբեր վայրկեանը կը մօտենայ, մինչդեռ որբևարին դիւահարական անվեհերութիւնը երթալով կ'աւելնայ, եթէ կարելի է ... : Քիչ մ'առաջ բանտին խոստովանահայրը վերջանը մտաւ կրօնական մխիթարութիւններ տալու անոնց ... : Աղջիկն ընդունելու կը պատրաստուէր, երբ իր մայրն, առանց սակ մ'իր ստոնական անտարբերութիւնը կորսնցնելու, թէ աղջկան և թէ կրօնաւորին դիմին այնպիսի անարժան երգիծանքներ

թափվեց, որ սոյն պատկառելի քահանան ստիպուեցաւ զնդանէն հեռա-
նալ պարապ տեղ այս անղսպելի կնկան քանի մը նուիրական խօսքեր ը-
սել տալու փորձ փորձելէն ետև։

— Գլխատութեան բեմն ելնելու առջի օրն··· այսպիսի յանդգնու-
թիւն մ՚արդարև ահռելի է — ըսաւ տոքտորը։

— Սակայն, կարծես թէ ինչպէս ատեն մը ձակատագիրը կը հալա-
ծէ սոյն ընտանիքը···։ Հայրը գլխատուեցաւ···մէկ ուրիշ որդին
թիւարանն է···ուրիշ մ՚ալ մահապարտ, անցածներս փախուստ տուաւ
···։ Մինակ անդրանիկ որդին և երկու նորհասակ տղաք սոյն սոսկալի
համաճարակ ախտէն ազատեցան···։ Սակայն այս կինը խնդրեց որ
առջինեկ որդին ··· որ սոյն գարշելի ընտանիքին մէջ միայն բարեկիրը
ճնացած է···վասն առաւ գայ իր յետին կամքն ընդունելու···։

— Ինչ տեսակ յանդիմն···։

— Մի՛մէջ հետաքրքիր ես անոր ներկայ դտնուելու։

— Բայց՝ ի բաց՝ չեմ բնաւ···։ Արդէն մահուան պատժին վրայ
սկզբունքս գիտես ··· այնպիսի ահռելի տեսարանէ մը պէտք չունիմ
իմ՝ կարծիքիս մէջ հաստատուելու···։ Եթէ սոյն քաոսնելի կինն իր
անզսպելի բնաւորութեան նշանները գլխատութեան բեմին վրայ աշ
ցուցնէ, ինչ ողբալի օրինակ պիտի ընծայէ ժողովրդեան։

— Այս կրկնակի գլխատութեան մէջ դարձեալ եղական բան մը կայ
այս է ընտրուած օրը։

— Ինչպէս։

— Այսօր մեծ պահոց առջի օրն է։

— Ինչ կայ։

— Վաղը ժամն եօթին գլխատութիւնը տեղի պիտի ունենայ···։
Արդ՝ ծպտեալ մարդերու խմբեր որ քաղաքագունդերէն դուրս պարա-
հանդիսի մէջ անցուցած պիտի ըլլան··· պիտի հանդիսին Բարիզ
մնալու առեն, յուղարկաւորութեան խմբին հետ···։

— Իրաւունք ունիս···նոդկալի հակապատկերը մը պիտի ըլլայ։

— Ասկէ զատ գլխատութեան վայրէն··· որ է Սէն-Ժաք տաղտա-
պոլ՝ պիտի լսուին հեռուէն շրջակայ ընպարանոցներու նուագարանները
րը՝ վասն զի, բարեկենդանի վերջին օրը տօնախմբելու համար, սոյն
գինետուներուն մէջ միշտ առաւօտեան ժամը տաս տասն մէկ կը պա-

րեն . . . . . ։

Միւս օր արևն ելաւ պայծառ, շողշողուն։

Առաւօտեան ժամը չորսին՝ ձիաւոր և հետևակ զօրաց շատ մը վաշ-
տեր Պիսէդրի բոլորակին եկան պահպանելու։

Ընթերցողը պիտի տանինք որբևարի Մարսիալի և իր աղջկան
դտնուած խցիկը։

ԳԼՈՒԽ Զ

ՀԱՆԴԵՐՁԱՆՔ

Պիսէդրի մէջ՝ մութ և ստվիս անդին վանդակոտ պատուհաններ ու-
նեցող նրբադաւիթ մ՚որ վերին բակի մը դեսնէնգիչ մը վերջը շինուած
տեսակ մ՚օդամուտներ էին, մահապարտներու զնդանը կը տանէր···։
Այս զնդանին դրան վերևն եղած լայն պատուհանկէ մը միայն լոյս կը
մտնէր, և այն ինչ մեր ակնարկած լուսաւոր անկիւնին վրայ կը նայէր։

Սոյն սենեկին մէջ՝ որ խարխուլ առաստաղ, խրնաւ և կանաչկեկ
պատեր, և գերեզմանի քարերու պէս պաղ սալարկներ ունէր, Մար-
սիալի կինն ու իր քալպաս աղջիկը փակուած են։

Զնդանին կէս մթութեան մէջ մարմարիոնէ դիմակի պէս դժգոյն,
անվրդով, դժնեայ կ՚երևի գլխատելին որբևարին անկիւնաւոր ե-
րեսն։ Իր ձեռները կապած ըլլալով ըստ որում իր մեռ շրջազգեստին
վրայէն մահապարտի ներքնակը հագեր էր, որ տեսակ մը գորշագոյն
հաստ կտաւէ երկար վարապանակ մ՚է, կտնակէն լարուած և որոց
թեզմնիքը պարկի ձևով կը վերջանան և կը գոյուին, որբևարին կը
խնդրէ որ իր գդակը հանեն, զանգատելով որ գլխի սաստիկ տաքու-
թիւն մը կ՚զգայ···։ Իր մոխրի գոյն մազերն ուսին վրայ կիր ուցան կը
թափին։ Իր անկողնին եղրը նստած՝ ոտները սալարկին վրայ կը հանգ-
չին. ակնապիշ կը դիտէ իր քալպաս աղջիկն՝ որ զնդանի լայնու-
թեամբն անորմէ հեռու նստեր էր։

Քալպաս կիսովին պառկեր և նոյնպէս մահապարտի ներքնակը հա-
գեր՝ պատին կը կռթնի։ Իր գլուխը կրծքին վրայ ծռեր, ակնարկն ան-
քթիթ, շնչառութիւնը մղձուկ էր։ Աջեն աջեն չլաճիգ սարսուռ մի
իր ստորին ծնօտը կը շարժէ. իր դէմքը բաւական հանդարտ կ՚երևի,
թէև կապոյտ դեղնութիւն մ՚ունի։

Զնդանին ներսի դին՝ և մեկ ծայրը՝ բայ պատուհանին ստորևը՝ նստած է աթոռի մը վրայ՝ հինօրեայ պաշտօնեայ մը՝ շքանշանով, գաժան և արևակէզ դէմքով, կունտ գանկով, ալէխառն երկար պեխերով։ Իր աչքը մահապարտներու վրայէն չէեռայներ։

— Ա՛յս տեղ սառնապինդ ցուրտ կայ՝՝՝ և սակայն աչերս կ՚այրին՝՝՝ ծարաւի եմ՝՝՝ միշտ ծարաւի՝՝՝— ըսաւ քալպասքանի մը վայրկեան ետքը։ Ցետոյ պաշտօնեային դառնալով, յարեց՝ — Քիչ մը ջուր տուր, խնդրեմ, պարոն՝՝՝։

Հնամեայ դինուորն ոտք ելաւ, անագեայ ջրաւիր թաղկի մ՚առաւ սեղանի մը վրայէ, բաժակ մը լցուց, քալպասին մօտեցաւ և կամաց մ՚անոր խնդուց, քանի որ մահապարտի ներքնակը կ՚արգիլէր որ իր ձեռները դործածէ։

Անյապօրէն խմելէն ետև, քալպաս անոր ըսաւ՝ — Շնորհակալ եմ, պարոն։

— Դու ալ կ՚ուզես՝՝՝— Հարցուց դինուորն որբևարիին։ Ասի մերժողական նշմայրով մը պատասխան տալուն՝ դինուորը դնաց իր տեղը նստելու։

— Ժամը քանի՞ է, պարոն — Հարցուց քալպաս։

— Ժամը չորս ու կէսին մօտ է՝՝՝— ըսաւ դինուորը։

— Երեք ժամէն — վրայ բերաւ քալպաս սարտոնական և չարաղոյժ ժպիտով մը, դլխատուԹեան որոշեալ ժամուն ակնարկելով— եօթը ժամէն՝՝՝— չկրցաւ խօսքն աւարտել։

Որբևարին ոտքերը վեր առաւ՝՝՝։ Աղջիկն անոր միտքը հասկցաւ, և ըսաւ՝ — Դու իմնէ աւելի արիութիւն ունիս՝՝՝մայր իմ՝՝՝ եր֊եք չես վհատիր՝՝՝դու՝՝՝։

— Եղբէք՝՝՝։

— Շատ քաջ կ՚ըսես՝՝՝ահա կը տեսնեմ՝՝՝դէմքդ այնքան հանդարտ է որպէս Թէ մեր խոհանոցին կրակին մօտ նստած՝՝՝ կարի կ՚զբաղիս՝՝՝։ Ա՛հ, հեռու է այն աղօր ժամանակը՝՝՝շատ հեռու է՝՝՝։

— Շատախօս։

— Իրաւ է՝՝՝փոխանակ անիսօս նստելու՝՝՝և մտածելու՝՝՝աւելի աղէկ ունիմ՝՝՝

— Ցաւերդ մոռնալ՝՝՝վա՛տ։

— Ի՞նչ ցնաս ունի, մայր իմ, ամէն մարդկեզի պէս արի չէ, և ոչ՝՝՝։ Ջերբէս եկածն ըրի օրինակիդ հետևելու, քահանան մոռիկ ընել չուզեցի, ինչու որ դու ալ չէիր ուզեր։ Բայց դարձեալ կարելի է դէշ ըրի, վասն զի — յարեց սարսուելով— վերջը՝՝՝ով գիտէ, և վերջը՝՝՝և այս ալ քիչ ատենէն՝՝՝այս է՝՝՝։

— Երեք ժամէն։

— Ի՞նչպէս պաղ արիւնով կ՚ըսես այդ բանը, մայր իմ։ Աստուածիմ, Աստուածիմ, և սակայն ստոյգ է՝՝՝այսպէս հոս գտուինք երկուքնիս՝՝՝հիւանդ չըլլանք, մեռնիլ չուզենք, և եթէ, գարձեալ, եօթը ժամէն՝՝՝։

— Երեք ժամէն ճշմարիտ Մարսիալի մը պէս պիտի մեռնիս՝՝՝։ Մինակ ա՛ն պիտի պնդնա՝՝՝ահա այս է բանը՝՝՝սիրտ առ, աղջիկս։

— Ա՛յդ կերպով աղջկիդ խօսիլդ աղէկ բան չէ — ըսաւ ծեր զինուորը ծանր ձայնով մը։ — աւելի աղէկ կ՚ընէիր եթէ Թողլսայիր որքահանային անսար։

Որբևարին նորէն ուսերը վերուց վայրագ արհամարհանօք, և քալպասին ուղղելով խօսքն ըսաւ, առանց զինուորին կողմը դառնալու խկ֊

— Արհայի՛ր, աղջիկս, պիտի ցոյց տանք որ կրնանք աւելի արտոտ ճն քան սա մարդիկ՝՝՝իրենց քահանաներով. վատերը։

— Լրտլօն հրամանատարը հետևակ որսորդներու երրորդ գումարտակին ամենէն արի զինուորականն էր։ Սարակօսայի բերդին առման ժամանակ՝ շատ մը վերքեր առած՝՝՝տեսայ զինքն որ խաչկը հանէր՝՝՝— ըսաւ ծեր զինուորը։

— Ուրեմն իր լուսարարն էիր դու — Հարցուց որբևարին վայրենի քրքիջ մ՚արձակելով։

— Ես իր զինուորն էի — պատասխանեց զինուորը կամացուկ մը։ — Ասով կ՚ուզեմ միայն հասկցնել որ մեռնելու ատեն մարդ կրնայ աղօթել առանց վատ ըսուելու՝՝՝։

Քալպաս սոյն արևակէզ մարդուն երեսը նայեցաւ մտադիր՝ որ կայսրութեան կառավարն և ժողովրդային զինուորն էր. խորունկ սպէ մ՚իր ձախ այտը կ՚ակոսէր և իր ալէխառն լայն պեխին մէջ կ՚անհետէր։ Այս հինօրեայ զինուորին պարզ խօսքերն՝ որուն կերպարանքը

վէրքն և կարմիր ժապաւէնը ձակատամասնեռու անդորր ու փորձառու արիւնթիւնը կը յայտնէին, որբևարիւն աղջիկը սաստիկ զարմացուցին: Քահանային կրօնական մխիթարութիւնները մերժեր էր ոչ այնչափ կարծրասրտութենէ որչափ դժպհի ամօթէ և իր մօրն երդիծանաց երկիւղէն: Իր անորոշ և կիսամեռ մտքին մէջ զինուորին հաւատնութիւնն որբևարիւն սրբապիղծ հեղնութիւններու դիմադրեց: Այս վկայութեան ուժովը՝ կարծեց թէ վատութիւն չէ կրօնական բնազդումներու անսալ որոց նոյն իսկ անվեհեր մարդիկ հնազանդեր են:

— Բայց — ըսաւ նա անձկութեամբ — ինչու համարքահանային խօսքին մտիկ չըրի: Բնաւ տկարութիւն չկար այս բանիս մէջ...: Ասկէ զատ անով քիչ մը ներկան կը մոռնայի...և դարձեալ...՝ի վերջ... վերջ...ով դիտէ:

— Նորէն սկսար — ըսաւ որբևարիւն յետին ծայր անդոհանելի ձայնով մը: — Ժամանակն ուշ է: Մեղք եղաւ...կարելի է կրօնուհի կ'ըլլայիր: Մարսիալ եղբօրդ գալուստը կրնար վերադարձիդ նպաստել...: Բայց նա չպիտի գայ, բարեկիր մարդը, բարի որդին:

Այն պահուն որ որբևարիւն այս խօսքը կ'արտասանէր, բանտին ահագին փականքն ուժգին դղրդեցան, և դուռը բացուեցաւ:

— Արդէն... — գոչեց քալլաս ջլաձիգ շարժումի մ'ընելով. — ահ, Աստուած իմ...ժամանակէն առաջ եկան: Մեզ կը խաբէին: Եւ իր կերպարանն ահռելի կերպով մը սկսաւ քայքայիլ:

— Աւելի աղէկ...եթէ գահճին ժամացոյցն առաջ կ'երթայ...աաաեն չես ունենար ողբ ու կոծ ընելով իս անպատուել:

— Տի'կին — ըսաւ բանտին մէկ սպասաւորն անուշադիր արդահատութեամբ մ'որ ման կը բռնէր — որդիդ այս տեղ է...կ'ուզես զանի տեսնել:

— Ա՛յո — պատասխան տուաւ որբևարիւն առանց դէմքը դարձնելու:

Մարսիալ ներս մտաւ: Ծեր զինուորը վնդանը ձեռաց, որուն դուռն զգուշութեան համար, բայց թողուցին: Նորել արևուն լուսով և լամբարէ մը կիսովին լուսաւորուած նրբագաւթին կիսաստուերին մէջէն շատ մը զինուորներ և պահնորդներ կը տեսնուէին, ամենք նետաքրքրութեամբ վրայ բացուած՝ ամենք կանգնուն:

Մարսիալ մօրը պէս կապտագոյն էր. իր կերպարանը խորին անձկութիւն և սոսկում կ'արտայայտէր. ծնկերը կը դողդողային: Այս կնկան ձիրքերուն, անոր դէմ ունեցած առելութեան չնայելով պարտ համարեր էր անոր վերջին կամաց հնազանդիլ: Զնդանն որ մտաւ, որբևարիւն սուր նայուածք մը նետեց անոր վրայ, և խլապէս գայրացած ձայնով մ'անոր ըսաւ, որպէս զի իր որդւոյն սրտին մէջ խորին տեղութիւն մը գրգռէ:

— Կը տեսնես...ինչ պիտի ըլլան...մայրդ...քոյրդ...:

— Ա՛հ, մայր իմ...տոկալի բան է...բայց արդէն ըսեր էիք զ, ափսոս...:

Որբևարիւն բարկութեամբ իր ձերմակ շրթերը սեղմեց. իր որդին միտքը չէր հասկնար. սահայն նորէն ըսաւ. — Հիմակ մեզ պիտի ազատանեն...ինչպէս որ հայրդ ալ սպանեցին:

— Աստուած իմ...Աստուած իմ...և ձեռքէս բան մը չգար...այնն բան լմնցաւ. Հիմակ ինչ կ'ուզես որ ընեմ...ինչու համար խօսքիս մտիկ չըրիր...ոչ դու և ոչ քոյրս...Հիմակ այս տեղ չէիք ըլլար...:

— Ա՛հ...այսպէս ուրեմն...— վրայ բերաւ որբևարիւն իր սովորական և վայրագ հեգնութեամբը — դու այս օրինաւոր կը դանես:

— Մայր իմ...:

— Հիմակ ալ գոհ ես...կրնաս առանց ստելու ըսել որ մայրդ մեռաւ, ալ անորմէ խոչնդոտ մը չպիտի ունենաս:

— Եթէ գէշ որդի մ'ըլլայի — պատասխանեց Մարսիալ խրոխտաբար, իր մօրը խստութենէ դէմքերով — հիմակ հոս չպիտի ըլլայի:

— Հետաքրքրութենէդ...եկար...:

— Եկայ...քեզի հնազանդելու համար...:

— Ա՛հ, Մարսիալ, թէ որ խօսքիդ հետևէի, փոխանակ մօրս մտիկ ընելու, հիմակ հոս չէի ըլլար — պոռաց քալլաս սրտաճմլիկ ձայնով մը և իր սաստիկ լլկանքէն, սարսափէն ստիպուելով գոր ցարդ զսպեր էր որբևարիւն ներդործութեան ներքև: — Ցանցանքը քուկդ է...: Անիծեալ ըլլաս, մայր իմ:

— Կը վրդայ...իս կ'ամբաստանէ...որչափ ուրախ ես, հէյ — գոչեաւ որբևարիւն իր որդւոյն սադայելական քրքիջով մը:

Մարսիալ՝ առանց պատասխան տալու՝ քալպասին մօտեցաւ, որուն օրհասը կը մօտէր, և անոր ըսաւ կարեկցութեամբ.

— Խեղճ քոյր իմ... հիմակ ալ շատ ուշ է...։

— Երբէք ուշ չէ... վատութիւն գործելու համար — ըսաւ մայրը պաղ մելամղձութեամբ մը։ — Ո՛հ, ինչդեղ... բարեբաղդօրէն Նիգօլա կծիկը դրաւ...։ Ֆրանսուա և Ամանտին ալ ձեռքէդ պիտի ելլեն։ Արդէն մոլի են... թշուառութիւնը մեր սիսածը պիտի կատարէ...։

— Ա՛հ, Մարսիալ... անոնց վրայ հակէ... լէ ոչ... մեր վախճանը պիտի ունենան...։ Անոնց գլուխն ալ պիտի կտրեն — պռատ քալպաս հեծեծելով խլաղին։

— Որչափ կ՚ուզէ թող հակէ — գոչեց որբևարիւն վայրագ եռանդով մը — մոլութիւնն ու թշուառութիւնն իրմէ աւելի զօրաւոր պիտի գըլլեն... և օրին մէկը... պիտի լուծեն հօր, մօր և քրոջ վրէժը...։

— Քու քամմելի յոյսդ պարապ պիտի ելնէ, մայր իմ — պատասխանեց Մարսիալ սրտմտելով։ — Ոչ անոնք և ոչ ես երբէք թշուառութենէ վախնալիք տեղի չունինք...։ Լա Լուվ Նիզօլան խղդելուզած աղջիկն աղատեց... այս նորատի աղջկան ծնողքը մեզի շատ ստակ, կամ նուազ ստակ և Ալժէրիա հողեր տալ առաջարկեցին...։ Հողերը նախադաս համարեցինք։ Վաղը տղոց հետ պիտի մեկնինք, և երբէք Եւրոպա չպիտի դառնանք...։

— Ըսածդ իրաւ է արդեօք — հարցուց որբևարիւն Մարսիալին զայրագին և զարմանահար ձայնով մը։

— Երբէք սուտ չեմ խօսիր։

— Այսօր սուտ կը խօսիս իս բարկացնելու համար։

— Բարկացնեմ, որովհետև այս տղոց ապաղան ապահովեալ է։

— Այո՛... կորնիւնները դառնուկ պիտի ընես...։ Հօրդ, քրոջդ, իմ արիւնս անվրէժ պիտի մնայ։

— Այս միջոցիս... այդպէս մի՛ խօսիր։

— Սպաննեցի... իս կ՚սպաննեն... առնելիք տալիք չմնաց։

— Մայր իմ... ապաշաւը...։

Որբևարիւն նոր քահ քահ մը ձգեց։ — Երեսուն տարիէ վեր ոճիր դործելով կ՚ապրիմ... և երեսուն տարուան վրայ ղղջալու համար...

լոկ երեք օր կտան ինձ... և անոր ծայրն ալ մահ կայ...։ Միթէ ժամանակ կրնամ ունենալ...։ Ոչ, ոչ, երբ գլուխս իյնայ... կատղութենէ պիտի կրճտէ։

— Եղբայր իմ, օգնէ ինձ... տար իս ասկէ... հիմակ պիտի դան...— մրմռաց քալպաս տկար ձայնով մը, որովհետև թշուառութիւնն սկսեր էր բարբառիլ։

— Պիտի լռես... — ըսաւ որբևարիւն քալպասին տկարութեան վրայ ղայրանալով. — պիտի լռես...։ Ո՛հ, վատազգին... և այս ալ իմ աղջիկս պիտի ըլլայ։

— Մայր իմ, մայր իմ...— գոչեց Մարսիալ այս ահռելի տեսարանէն սիրտը խորտակուելով — ինչու համար այս տեղ բերել տուիր իս...։

— Վասն զի կարծէի սիրտ և առնելութիւն տալ քեզ... բայց ոչ ոք մէկը չունի... միտք ալ չունի... վա՜ա։

— Մայր իմ...։

— Վա՜ա... վա՜ա... վա՜ա...։

Նոյն միջոցին տափիւն մ՚ելաւ նրբատաւթին մէջ։ Զինուորը ժամացոյցը հանեց և ժամն նայեցաւ։ Դրսէն արևն եղնելուն՝ պայծառ ու շլացուցիչ՝ զնդանին դրան դիմացի նրբատաւթին մէջ դանուած լուսամուտէն յանկարծ ոսկեփայլ պայծառութիւն մը ափեց...։

Այս դուռը բացուեցաւ, և խցկին մուտքը պայծառ լուսաւորուեցաւ։ Նոյն լուսաւոր դռնին մէջ պահնորդներ երկու սեծ բեռին, յետոյ դիւանադպիրն այլայլած ձայնով մ՚եկաւ որբևարիւնին ըսելու.

— Տիկին... ժամանակ է...։

Դատապարտուհին ոտք ելաւ շիտակ, անվրդով. քալպաս սուր աղաղակներ արձակեց։

Զորս մարդ ներս մտան...։ Առնցմէ երեքն՝ որ բաւական դէշ հագուեր էին՝ խիստ նօսր այլ հաստատուն լարերու ծրարներ ունէին՝ ի ձեռին։

Այս չորս մարդերէն մին՝ լռիկն սևեր հագած՝ և կլոր գլխարկ և սպիտակ փողպատ մը դրած՝ դիւանադպրին թուղթ մը յանձնեց։ Այս մարդը դահիճն էր...։ Այս թուղթին անդորրագիր մ՚էր գլխատուելու երկու կնիներու փոխարէն...։ Դահիճն Անտուծոյ այս երկու ա-

բարձրները կ'առնուր, և այնուհետև անոնց պատասխանատուն ինքն ճր միայն։

Քալպասին յուսահատ սարսափին ապուշ թմրութիւն մը յաջորդեր էր։ Երկու դահճի օգնականներ ստիպողական զանի անկողնին վրայ նստեցնելով բռնել։ Իր ծնօտները՝ ջլաձիգ (tétanique) սանգալով մը սեղմուած՝ հազիւ կը ներբէին իրեն կիսկտուր քանի մը բառեր արտասանել։ Արդէն անհնչոյն և անբիծ ակնարկները կը շրջէր չորս կողմը ծնօտը կրծքին կը մօտենար, և առանց օգնականներուն աջակցութեան՝ իր մարմինն իբր կոյտ մը դէպ յատակ սլիտի դլորէր ընկնէր։

Մարսիալ վերջին անգամ մ'ալ սոյն ճշդութիւնին համբուրելէն ետև՝ անշարժ, ահաբեկ կը կենար, և չէր իմներ քայլ մ'առաջ առնուլ իբր թէ այս սոսկալի տեսարանէն հմայուեր էր։

Որբևարիին պզտիկ յանդգնութիւնն անյոգդոդդ մնաց. դլուխը բարձր ու շիտակ բռնած, ինքն իր կողմէն կ'օդնէր ներքնակը հանելու, որ իր շարժումները կ'արդիլէին։ Սոյն ներքնակն ընկաւ գրայէն, և սև աստի հին շրջազգեստով մ'երևցաւ։ — Ո՞ր նստիմ — հարցուց հաստատուն ձայնով մը։

— Հնորհ ըրէ սա աթոռին վրայ նստելու... — ըսաւ անոր դահիճը զնդանին մուտքը դրուած երկու աթոռներէ մին ցոյց տալով։

Դուռը բաց մնացած ըլլալով՝ նրբագաւթին մէջ շատ մը պահնորդներ, բանտին վերակացուն և քանի մը մ'արտօնագրեալ հետաքրքիրներ կը տեսնուէին։

Որբևարին ծպիրհ քայլով մը կը դիմէր իրեն ցոյց տրուած տեղն, երբ իր աղջկան քովէն անցաւ... կանչ առաւ նա, անոր մօտ եկաւ, և թեթև մ'այլայլած ձայնով մ'անոր ըսաւ. — Համբուրէ իս, աղջիկս...։

Իր մօրը ձայնին, քալպաս իր թմրութենէն ելաւ, կէս մը նստաւ, և անէծքի շարժումով մը գոչեց. — Եթէ դժոխք մը կայ...վար իջիր ...անիծեալ...։

— Իմ աղջի՛կս...համբուրէ իս...— ըսաւ նորէն որբևարին քայլ մ'առնելով։

— Մի՛ մօտենար ինձ...դու կղտուսիր իս...— մրմնաց ողորմելին մեյրն անդին հրելու համար ձեռներն ընդ առաջ նետելով։

— Ներէ ինձ...։

— Ո՛չ, ո՛չ...— ըսաւ քալպաս ջլաձիգ ձայնով մը, և այս ձիգն իր ոյժը սպառելով օդնականներու բազուկներու մէջ ընկաւ գրեթէ անկենդան։ Որբևարիին անվկանդ ձակտին վրայ տակ մ'անցաւ. պահ մ'իր չոր հրափայլ աչերը լեցուեցան, իր որդւոյն ակնարկին հանդիպեցան։ Վայրկեան մը վարանեցաւ ետև՝ և իբր թէ ներքին բռնութենէ մը կ'ընկճէր, ըսաւ անոր. — Հապա դո՞...։

Մարսիալ իր մօրը թևերուն մէջ վաղեց ընկաւ հեծեծելով։

— Բաւական է...— ըսաւ որբևարին իր այլայլութիւնը զսպելով և իր որդւոյն գրկախառն զգուանքէն ազատելով — պարոնը կ'սպասէ...— յարեց նա դահիճը ցոյց տալով։ Ցետոյ դէպ 'ի աթոռը քալեց շտապալ, ուր արիաբար նստաւ։ Մայրական զգայնութեան նշոյլն որ այս գաշտելի սև ու անզգամ հոգին վայրկեան մը լուսաւորեց՝ յանկարծ մարեցաւ։

— Պարո՛ն — ըսաւ գինւորը Մարսիալի համակրութեամբ անոր մօտենալով — այս տեղ մի կենար...եկուր...եկուր...։ — Մարսիալ՝ այս քաոսներէն ու ահարկու տեսարանէն մոլորած՝ գինւորին եանէն գնաց մկքենասէս։

Երկու օգնականներ օրհասական քալպասն աթոռին վրայ դրին. մէկն՝ այս անկենդան մարմինը կը բռնէր, միւսը՝ մարակի յետին ծայր նօսր ու երկար լարերու միջոցաւ՝ ձեռները կռնակին վրայ կը կապէր անզոյծ հանպատրաստով և երկնակէտ չսանձով կրունկներէը կը կապէր որպէս զի մանր մունր քայլեր առնելով քայլէ։

Ա՛յս գործողութիւնն այլանդակ էր և քաոսներէն. կարծես թէ՝ այն նօսր լարերն՝ որ հագիւ մարմին մէջ տեսանելի էին, և որով սոյն լուսակաց մարդիկ մահապարտը կը պատէին, կը փաթթէին մեծ արագութեամբ և ճարտարութեամբ, իրենց ձեռներէն իբր թագուն դերձաններ կ'ելլէին որով սարգելն ալ իրենց ըղձը կը շրջապատեն կլլելէն առաջ։

Դահիճն և իր միւս օգնականը մի և նոյն արագութեամբ կը պատատէին որբևարին, որուն կերպարանն և ոչ իսկ ամենաթեթև այլայլութիւն մը կը յայտնէր։ Մինակ աեն աեն մեղմիկ մը կը հազար։

Երբ մահապարտ կլլուն այսպէս շարժում մ'ընելու անկնարութեան մէջ դրուեցաւ, դահիճը դրպանէն զոյգ մը մկրատ հանելով ըսաւ ա-

նոր քաղաքավարութեամբ. — Շնորհ ըրէ զլուխդ ծռելու, տիկին...

Որբևարին զլուխը ծռեց ըսելով. — Լաւ յաճախորդներ ենք. արդէն երիկս ձեռքէդ անցաւ... հիմակ ալ իր կինն ու աղջիկը պիտի անցնին:

Դահիճն առանց պատասխան տալու՝ մահապարտին երկար մոխրագոյն մազերն իր ձախ ձեռքին մէջ ամփոփեց, և սկսաւ լերկ քերծել... մանաւանդ ծոծրակին կողմը:

— Ասիկա կեանքիս մէջ երեք անգամ զլուխս շոյած կ'ըլլամ— ըսաւ որբևարին չարագոյժ հեգնութեամբ մը. — իմ առաջին հաղորդութեանս օրն, երբ երեսս քօղ ձգեցին, իմ ամուսնութեանս օրն, երբ ծարիջնեկի ծաղիկը դրին, և ահ կ'ալայսօր, այնպէս չէ... մահուան վարսահիրայ:

Դահիճն անխօս կեցաւ: Մահապարտին մազերը կարծր ու խիտ ըլլալուն՝ գործողութիւնն այնքան տեւեց որ Քալպասի դիակը սալարկին վրայ կ'ընկնէր լկտիին՝ մինչդեռ իր մօրը մազերը դեռ կխուովին կտրած էին:

— Գիտես ինչ բանի վրայ կը մտածեմ. — ըսաւ որբևարին դահիճին, իր աղջիկը վերստին նկատելէն ետև:

Դահիճը նորէն լուութիւնը շարունակեց:

Մէկ միայն ակրատներուն կրճիւնն և մերթ ընդ մերթ Քալպասի զանջն յուզող տեսակ մը հեկեկանն ու հռնչիւնը կը լսուէին:

Նոյն պահուն նրբադատարանին մէջ պատկառելիքահանայ մ'երևցաւ որ քահանին վերակացուին մօտենալով կամացուկ մ'անոր հետ խօսիլ սկսաւ: Այս սրբակրօն պաշտօնեային եկեր էր վերջին անգամ մ'ալ փորձ փորձելու, որպէս զի որբևարինն խոստասրտութիւնն առնէ:

— Կը մտածեմ — յարեց որբևարին՝ տեսնելով որ դահիճն իրեն չպատասխաներ — կը մտածեմ որ հինգ տարու եղած առեն... աղջիկս... որուն զլուխը պիտի կտրեն... ամենասիրուն օրիորդ մ'էր... Դեղձան մազեր ու վարդագոյն ձերմակ այտեր ունէր... Ա՛յն աստեն... որուն մարքն կ'անցնէր... որ... — յետոյ, պահ մը լռութիւն պահելէն ետև՝ անբացատրելի քրքիջ մ'արձակելով գոչեց. — Ինչ կատակերգութիւն է ճակատագի՛րը:

Նոյն միջոցին մահապարտին դիակին վերջին կտորներն իր ուսերուն վրայ ընկան. — Տիկին, լմնցաւ — ըսաւ դահիճը քաղաքավարութեամբ:

— Շնորհակալ եմ... քեզ կը յանձնեմ Նիզօլա որդիս ալ — ըսաւ որբևարին — այս օրերս անոր ալ զլուխը պիտի շոկես...:

Պահակ մ'եկաւ և մահապարտին կամացուկ մը քանի մը խօսք ըսաւ:

— Չէ... արդէն չէ ըսի քեզ... — պատասխանեց որբևարին խրոխտաբար:

Քահանան այս խօսքերը լսեց, աչերը դէպ երկին վերուց, ձեռները կցեց իրարու և աներևոյթ եղաւ:

— Տիկին... Ճամբայ պիտի ելնենք... բան մը չես ուզեր ուտել— ըսաւ դահիճը մեծարանօք:

— Շնորհակալ եմ... այս իրիկուն ափ մը հող պիտի ուտեմ...:

Եւ որբևարին այս նոր հեգնութիւնն ըսելէն ետև՝ շիտակ ոտք ելաւ, ձեռները կռնակին կապուած էին, և քալելու չափ թոյլ կապով մը մէկ կրունկէն միւս կրունկը կաշկանդուեր էր: Թէև անվրդով և անայլայլաբար կը քալէր՝ դահիճն ու օգնական մը զինքը բարեմտօրէն բռնել ուզեցին. անհամբերութեան շարժուձեւ մ'ըրաւ, և հրամայական ոճով մը ձայնով մ'ըսաւ. — Ա՛ի դուխը ինձ... լաւ ոտք, լաւ աչք ունիմ...: Գլխատութեան բեմին վրայ պիտի տեսնեն եթէ ձայնս լաւ է ապաշաւի խօսքեր կ'արտասանեմ...: — Եւ որբևարին՝ մէկ կողմէն դահիճը միւս կողմէն անոր օգնականն ունենալով՝ նրբագատարանը մտաւ: Միւս երկու օգնականները ստիպուեցան Քալպասն աթոռովը փոխադրել, կիսամեռ էր:

Երկայն նրբագատարանն անցնելէն ետև՝ մահաբոյր ակումբը քարաշէն սանդղէ մը վեր ելաւ՝ որ արտաքին բակ մը կը հանէր:

Արևն իր ջերմու սոկեփայլ ըլսով բարձր ու սպիտակ պատերու կատարը կ'ողողէր, որոնք բակը կը շրջապատէին և փառաւոր կապոյտ երկինի մը վրայ կը ծրագրուէին... օդն անուշ էր ու եղկ... պարնայնէ խիստ զեղածիծաղ ու չքնաղ օր մ'էր:

Սոյն բակին մէջ գաւառական քաղաքապահ զօրաց խումբ մը կը տեսնուէր, նսյնպէս ժանուար և երկար նեղ և դեղին արկղով կառք մը

սուրհանդակի երեք ձիերու լծուած՝ որ զուարթօրէն կը վրնջէին իրենց հնչական բոժոժները դնդնչելով։ Սոյն ժամուարին մէջ կը հեծնար մարդ ինչպէս հանրակառքի մէջ՝ եւսի կողմը գտնուած դռնակէ մը։ Ան նմանութիւնն որքւաարիւն նոր կասակ մ՚ըսել տուաւ։

— Կառավարը չպիտի ըսէ…ճոճան է…— ըսաւ նա. վերջն իր կասկածներուն ներածին չափ արագոտն եղաւ բալմոտն ու ներս մտաւ։

Քալեսաս՝ կիսամեռ և օդնականի մ՚աջակցութեամբ կառքը դուրս հանեցաւ իր մօրը դիմացը…յետոյ դռնակը գոցուեցաւ։

Ժանուարին կառապանը քնացեր էր, դահիճը զանի ցնցեց…— Ներէ, ոստանիկ — ըսաւ կառապանն արթնանալով և յոյլօրէն վար իջնելով ստած տեղէն. — բայց չքաշես իր այս՝ փակեալ խորանի օր մը…։ Ճիշտ հինա Պուրիօնի Ալեկսյոլը տարի ձգեցի փայտակիրը և փայտակիրուհիներու խումբ մը որ կօտիշօն մայր եղանակը կ՚երգէին, երբ ժամով բունեցիր իս….

— Օ՛ն, շատ լաւ։ Սա կառքին հետևէ…Սէն–ժաւ պօլվոբը։

— Թողութիւն ընորհէ, ոստանիկ…Ալեկսյոլին ժամ մը կայ…հինակ առ կառափնան…։ Ասկէ կը հասկցուի որ արշաւանքն իրարու կը յաջորդէն, սակայն իրարու չեն նմանիր, ինչպէս որ կ՚ըսէ խիկարը։

Երկու կառքերն՝ որոց առջևէն ու ետևէն քաղաքապահ զօրքեր կ՚երթային, Պլեսէդրի արտաքին դռնէն ելան, և ձիարշաւ Բարիզի ճամբան զարկին։

. . . . . .

Մահապարտներու հանդէսին պատկերը սոսկալի ճշմարտութեամբ մը նկարագրեցինք, վասն զի մեզ կը թուի թէ սոյն նկարագրութենէ զօրաւոր փաստեր կարելի է մէջ բերել։

Մահուան պատիժն դէմ. այս պատիժն գործադրութեան եղանակին դէմ, անկէ սպասած արդիւնքին դէմ՝ իբր օրինակ ժողովրդոց արուած ատեն։

Թէև մերկ այն ահարկու և կրօնական պատրաստութենէ՝ որով հարկ էր շրջապատել յանուն հասարակաց վրէժխնդրութեան օրէնքին տնօրինած պատուհասին բոլոր դործողութիւնները՝ հանդէսին մահուան վճռին գործադրութեան մէջ ամենէն զարհուրելի բանն է, և ահա այս բանը ժողովրդէն ծածուկ կը կատարուի։

Ընդ հակառակն՝ Սպահիա օրինակի համար, մահապարտն երեք օր սեամած մատրան մը մէջկը դրուի՝ի տես, իր դատաղն անպատար աչքին առջևն է, քահանաները հոգեվարներու աղօթքը կ՚ընեն և դիշեր ցորեկ եկեղեցիին զանգակը մեռելոց դոչիւնը կը հնչէ։

Դիւրին է ըմբռնել որ այս տեսակ մը մօտալուտ մահուան ընծայուած ամենէն կարծրասիրտ ոճրագործները կրնայ կակղել, և ամրոխին օգտաէտ սարսափ ս՚աղդելու դամբանական մատրան վանդակին կոյս կը խոնի։

Ցետոյ՝ հասարակային սուգի օր մ՚է տանջանքի օրն. ամէն եկեղեցիներուն զանգակները դոհելոյը կը հնչեն. մահապարտն ահարկու, ողբալի շքեղութեամբ գլխատութեան վայրը ծանր ծանր կ՚առաջնորդուի, միշտ իր դատաղն առջևէն ունենալով. քահանաները մեռելոց աղօթքը կ՚երգեն և անոր երկար կողմը կը քալեն. յետոյ կրօնական դասուն եղբայրները կգան, և վերջապէս ողբոմախնդիր (quêteur) եղբայրներն որ մահապարտին հոգւոյն պատարագ ընելու համար ժողովրդէն ողորմութիւն կ՚ուզեն….։ Ամբոխն այս հրաւէրին երբէք անզգայ չմնար։

Հարկաւ այս զարհուրելի է, բայց այս բանաւոր է, բայց այս ահեղ է, բայց այս կը յուշնէ թէ Աստուծոյ մէկ կենսական և ուժեղ արարածն այս աշխարհէս չեն չնջեր՝ ինչպէս որ կը մորթեն կով մը…։ Բայց այս բանս ամբոխը մտածութեան կը տանի, որ պատուհասին մեծութենէ յանցանքը կը ծածկէ… թէ մարդասպանութիւնը գարշելի ոճիր մ՚է, քանի որ իր պատուհասը համայնքաղաք մը կը գղդղէ, կը վշտացնէ, կը յուզէ։

Այս ահարկու տեսարանը կրնայ ծանր խորհրդածութիւններ դրդռել, օգտակար երկիւղ ս՚աղդել…և դոնէ այս մարդկային ողջակիզին մէջ բարբարոսական կողմն իր գործադրութեան սոսկալի վեհափառութեամբը կը քաղարկի։ Բայց կը հարցնենք թէ երբ բաները ճիշտ մեր պահանջին պէս տեղի ունենալով (և երբեմն ալ աւելի ընդունելով) ինչ օգուտ կրնան արտադրել։

Առտու կանուխ մահապարտը կ՚առնուն, կը կապեն, փակ կառքի մը մէջ կը նետեն, կառապանը կը մտրակէ, գլխատութեան տեղը կը հասնի, եւելէջը (bascule) կը շարժի և գլուխ մը կ՚ընկնի կողովին

մէջ ... մինչդեռ ապահանակիր ու անարդ խուժան մը հեգնութիւնն-
րով կը դիտէ այս գործողութիւնը :

Այս շուտ ու փոյթ ու գողացիկ գլխատութեան մէջ ՚ուր է օրի-
նան. ՚ուր է արհաւիրքը ... : Գլխատութեան գործը կերպով մը
դուօք փակելօք կատարուելով՝ բոլորովին հեռաւոր տեղ մը, պաղտնու-
գողի շտապաւ մը, բոլոր քաղաքն այս արիւնալի և հանդիսաւոր գոր-
ծողութենէն անտեղեակ կը մնայ, ոչ ինչ լմնայներ անոր որ այն օրը
մարդ մը կ՚ապանէն ... թատրոնները կը ծիծաղին ու կ՚երգեն ... ամ-
բոխն անհոգ և աղմկալի կը բղջայ ... : Սակայն ընկերութեան, կրօնի,
մարդասիրութեան նկատմամբ, այս դատային մարդասպանութիւնն՝ որ
յանուն ընդհանուր շահուն կը կատարուի, պէտք է որ ընդհանուրին
վերաբերի ... :

Վերջապէս, ըսենք նորէն, միշտ ըսենք, աւազիկ սուրը, բայց ՚ուր
է սլակը : Պատուհասին մեծ ցոյց սուր վարձքն. այն ատեն միայն
դասը կատարեալ կ՚ըլլայ և արդիւնաւոր ... : Եթէ այս սուգի և մա-
հուան օրուան հետևեալ օրը ժողովուրդն՝ որ առջի օրը մեծ ոճրագոր-
ծի մը արեան կատաղիարանը ներկելը տեսաւ, տեսնէր նաև բարի
մեծ մարդու մը վարձատրուիլն ու հռչակուիլն, այնչափ աւելի առաջ-
նոյն տանջանքէն սլիտի ահաբեկէր, որչափ որ երկրորդին յաղթանա-
կին սլիտի տենչար. սարսափը հաղիւ թէ կ՚արդիլէ ոճիրն, երբէք ա-
ռաքինութիւն չներշնչեր :

Դիտէ անգամ մը թէ մահուան պատուհասն ինչ արդիւնք ունի
նոյն իսկ մահապարտներուն վրայ :

Կամ անոր դիմադրաւ կը կենան յանդուգն լռիշութեամբ մը ...
կամ անկենդան, աւ երկիւղի՝ կիսամեռ կը կրեն զայն ... կամ իրենց
գլուխը կ՚երկիւղնեն անկեղծ ապաշաւով մը ... : Արդ՝ այս պատուհասը
զայն հեղնողներուն համար անբաւական է ... անօգուտ է՝ արդէն
բարեսէր մեռնողներուն համար ... չափազանց է անոնց համար ոչ
կը զղջան ... :

Ընկերութիւնը մարդասպանը կ՚սպանէ ոչ տանջելու համար և որ
ատանի ընդ առնման պատիժը գործադրելու համար ... կ՚սպանէ
զայն որպէս զի անկարող ըլլայ չնաստելու ... կ՚սպանէ զայն որպէս զի
իր պատուհասին օրինակն ապագայ սպանիչներու դաս մ՚ըլլայ ... :

Մենք, կը կարծենք, այն, որ այս պատուհասը բարբարիկ է, և
քաւական արհաւիրք չազդեր ... մենք կարծենք թէ՝ քանի մ՚ոճիրնե-
րու համար, ինչպէս հայրասպանութեան կամ ուրիշ ծանր եղեռներու
համար՝ կոտորելնէն և մշտաւոր մեռակեցութիւնը պատժապարտը
ձեռնհասելու անհնարութեան մէջ կը թողուն, և հաղարապատիկ աւելի
ծանր կերպով կը պատժեն զանի, միանգամայն ժամանակ տալով ան-
որ ապաշաւէ և հոգին փրկէ ... : — Եթէ այս մեր խօսքին ունենք
հաւատ չեն ընծայեր՝ շատ մ՚իրողութիւններ կրնայինք մէջ բերել մե-
ռակեցութեան համար քարսիրտ ոճրագործներու ունեցած անպարտելի
տոհմումը հաստատելու համար ... : Մ՚վ չդիտեր թէ ոմանք մարդ
սպանողին որպէս զի մահուան դատապարտուին, այս տանջանքը մե-
ռակեցութենէ նախադաս սեպելով ... : Ուրեմն ոչչափ աւելի մեծ
սարսափ սլիտի պաշարէ դատապարտեալին՝ եթէ կոտորնէնը մենա-
կեցութեան հետ խոյս տալու յոյսը փարատէ, յոյս մը զոր կը տածէ և
երբեմն կը կատարէ նոյն իսկ երբ առանձին խուց մը փակուած է
շղթայակապ :

Նաև կը կարծենք թէ մահուան պատուհասին բարձումը զգաստա-
կան մեռակեցութեան մէկ անմիջական հետևութիւնը սլիտի ըլլայ. այս
մեռակեցութեան աղդած երկիւղը բաղմութեան մ՚որ այս ժամուս բան-
տերն ու թիւրանները կը վխտան՝ այնչափ մեծ է որ այս անբուժելի
ներուն մէջ շատերը աւելի նախադաս սլիտի համարին մահ կրել քան
մենական բանտարկութիւնն, այն ատեն հարկաւ մահուան պատիժը
ջնջել պէտք է անոնց այս վերջին և զարհուրելի յոյսը փարատելու հա-
մար :

ԳԼՈՒԽ Է

ՄԸՐՍԻԼԻ ԵՒ ՇՈՒՐԻՆԷՕՐ

Մեր պատմութիւնը շարունակելէն առաջ՝ Շուրինէօրի և Մարսիլ-
լի մէջ նորոգ հաստատուած յարաբերութեան վրայ քանի մը խօսք ը-
սենք :

Երբ անգամ մը ծերկին բանտէն ելաւ, Շուրինէօր հեշտիւ հա-
տատեց որ Լիքղինքը կողոպտեր է, հարցաքննիչ դատաւորին յայտնեց

այս եզական նշանակութեան նպատակին, և լաւ մը կշտամբուելէ ետքն՝ քաշուեցաւ արձակուեցաւ:

Ռօտոլֆ՝ Շուրինէօրի այս անձնուիրութեան նոր գործը վարձատրել ուզելով՝ իր պաշտպանելոյն բաղձանքը կատարելու համար Բլիւմէ փողոցի ապարանքը բնակեցուցեր էր, և խոստացեր էր զանի Գերմանիա տանիլ երբ այն կողմը վերադառնայ: Շուրինէօր Ռօտոլֆի համար՝ շան մ'իր տիրոջն համար ունեցած կոյր և յանձնառ սէրը կը տածէր: Իշխանին հետ ալ և նոյն տանիքին տակ երբեմն զանի տեսնել, նոր աւերի մը սպասել անոր և իրենները զոհ ըլլալու, այս էր ահա Շուրինէօրի բոլոր փառասիրութիւնն ու երջանկութիւնն, որ հազար անգամ նախադաս կը համարէր այս վիճակը քան Ռօտոլֆին ընծայած ստակն ու ապարակը:

Բայց երբ իշխանն իր ազջիկը գտաւ, ամէն բան փոխուեցաւ. թէև մեծ էր իր կեանքն ապաստող մարդուն ունեցած երախտագիտութիւնը՝ տակաւին իր մտքին դէմ կ'ելնէր Գերմանիա տանիլ Ֆլէօր–ը–Մարիին աւազին վատթար վիճակին այս վկան...: Սակայն դարձեալ Շուրինէօրի փափաքները լրացնել որոշած ըլլալով վերջին անգամ մ'իր աւազևը կանչել տուաւ, և ըսաւ անոր թէ իր անձնուիրութենէն նոր ծառայութիւն մը կ'սպասէ: Այս խօսքին՝ Շուրինէօրի կերպարանքը լոյս առաւ, բայց քիչ առնէն սրտաբեկ ձևաց իմանալով որ ոչ միայն իշխանին հետ չկրնար Գերմանիա երթալ, այլ և նոյն օրն իսկ ապարանքէն հեռանալ հարկ էր:

Աւելորդ է ըսել Ռօտոլֆին ընծայած ձոխ փոխարինութիւնները Շուրինէօրի — մեծ դումար մը — Ալժէրիի ապարակին յետևարն և, երթէ կամէր, ուրիշ բաներ ալ...: Շուրինէօր՝ 'ի սիրտ խոցուած, մերժեց, և թերևս, իր կեանքին մէջ առաջին անգամ, այս մարդը լացաւ...: Ռօտոլֆին թախանձանքէն ստիպեալ միայն Շուրինէօր անոր նուէրներն ընդունեց:

Միւս օր՝ լա Լուվ ու Մարսիլը կանչել տուաւ և հարցուց անոնց թէ ինչ կրնայ ընել իրենց համար: Ֆլէօր–ը–Մարիին ըսածը՝ թէ լա Լուվ և իր էրիկը վայրի ճաշակներ ունին՝ յիշելով այս յանդուգն ամոլին առաջարկեց կամ ահագին դումար մը, կամ սոյն դումարին կէսն և այլ և այլ հողեր որ Շուրինէօրի համար գնել տուած ագարակին մօտակայ յարաբերութիւն ունէին: Այս նուէրն ընելով իշխանը խորհեր էր որ Մարսիալ և Շուրինէօր՝ երկուքին ալ չարքաշ, զօրեղ, երկուքին ալ բարի և արիական բնազդումներով բնաւորեալ՝ դիւրաւ իրարու համակրութիւն պիտի տածէին, մանաւանդ որ երկուքին ալ պատճառներ ունէին առանձնութիւն փնտռելու, մին՝ իր անցեալին համար, միսն՝ իր ընտանիքին ծխիրներուն համար:

Ռօտոլֆ չէր սխալեր: Մարսիալ և լա Լուվ խնդալին ընդունեցան իր առաջարկութիւնը, յետոյ Շուրինէօրի հետ յարաբերութիւն ունենալով՝ երեքին ալ իրենց Ալժէրիա ունենալիք դրացիութեան վրայ կը հրճուէին:

Շուրինէօր՝ Մարսիալի և իր հիւանդը մտերմական զգացումներուն սրտագին շնորհակալութեամբ պատասխանեց: Քիչ առենէն անկեղծ բարեկամութիւն մ'այս ապագայ դաղթականները միացուց. այս տեսակ մարդիկ շուտ մ'իրար կը գտանեն և նոյնպէս կը սիրուին...:

Շուրինէօր՝ իմանալով որ Մարսիալ մօրը վերջին կանոչ հնազանդելու համար անոր հետ վերջին տաժանելի տեսակցութիւն մ'ընելու պիտի երթար՝ իր նոր բարեկամին ընկերանալ ուզեց մինչև Պիսէդրի դուռը: Զիրենք տանող կառքին մէջ սպասեց անոր, և անկից Փարիզ դարձին երբ Մարսիալ ահաբեկ զնդանէն հեռացաւ՝ ուր իր մայրն ու քոյրը պլոտաելու համար սոսկալի պատրաստութիւններ կ'ընէին:

Շուրինէօրի կերպարանքը բոլորովին փոխուեր էր, վշտահար վհատութիւն մը յաջորդեր էր այն յանդգնութեան և զուարթութեան որ սովորաբար իր առնական դէմքը կը դրոշմէին. նոյն իսկ ձայնն իր դաժան շեշտը կորսուեր էր. հոգւոյ վիշտ մ'որ իրեն մինչև ցայն լէտ անյայտ էր՝ ընկճեր խորտակեր էր իր հզօր բնաւորութիւնը:

Մարսիալի կը նայէր կարեկցութեամբ. — Արիացիր — կ'ըսէր անոր Շուրինէօր — ինչ որ արիասիրտ երիտասարդ մը կարող է ընել, ըրիր...լմնցաւ...կնկանդ մնաց է, նոյնպէս այն սղոց որ իրենց հօր ումը պէս սպիրատ դառնալու արդիլեցիր...: Ասկէ զատ... այս իրկուն Բարիզէն պիտի հեռանանք նորէն չդառնալու պայմանաւ, և երբէք քեզ ցաւ պատճառող բաները չպիտի լսես:

— Փոյթ չէ...սակայն դարձեալ մայրս է...քոյրս է...:

— Վերջապէս, ինչ ընենք...բանն այս է...և երբ գործերն այ

աստիճանին հասեր են... պէտք է դլուխ ծռել...— ըսաւ Շուբլինէօր հաւաստի մը ղսպելով։

Պահ մը լուռ կեցաղէն ետեւ՝ Մարսիալ ըսաւ անոր մեղմօրէն.— Ես ալ պարտաւոր եմ քեզ մխիթարելու, խեղճ տղայ... միշտ նոյն արտօնութիւնն ունի... վերջապէս... ես Լ կլինս կը յուսամ որ անդամ մ'որ Բարիզէն ելլենք... այդ արտօնութիւնս վարատի...։

— Այ՛ — ըսաւ Շուբլինէօր դրեթէ դողալով — եթէ Բարիզէն ելլենք...։

— Անշուշտ... մեթէ այս իրիկուն ձամբայ պիտի չելլենք...։

— Այսինքն, գո՜ւթ... պիտի ձամբայ ելլենք այս իրիկուն...։

— Հապա դո՛ւ։ Միտրդ վոթեցիր արդեօք հիմակ։

— Ո՛չ... մոիկ ըրէ, Մարսիալ... հիմակ ուսերդ պիտի վեր վերցընես... բայց աւելի աղէկ ունիմ որ ամէն բան ըսեմ...։ Եթէ ինձ բան մը պատահի, դէթ ասկէ կը հասկցուի որ չեմ սխալեր։ Երբ... Պ. Ռոտոլֆ... հարցուց մեզ եթէ միասեղ Ալժէրիա երթալու և այն տեղ դրացի ըլլալու յանձն կ'առնունք, չուզեցի քեզ խաբել...։ Քեզ ըսի... ինչ որ էի առեն մը...։

— Ա՛լաստր վրայ չխօսինք...։ Պատիժդ կրեցիր... քեզի պէս լաւ և արի մարդ քիչ կայ...։ Բայց կարծեմ թէ ինձի պէս հեռու տեղ մը ապրիլ կ'ուզես... քան հոս մնալ, ուր որշափ պարկեշտ ըլլանք՝ դարձեալ մեր երեսին պիտի զարնեն՝ յանցանք մը՝ զոր քաւեցիր և անոր վրայ կը զղջաս... իսկ ինձի ծնողացս ոճիրներն՝ որոց պատասխանատու չեմ...։ Բայց թէ քեզ և թէ ինձի համար... անցածն անցած է... և աղէկ անցած...։ Հանդարտ եղիր... քու վրադ կը վստահինք ինչպէս որ կրնաս վստահիլ իմ վրայ։

— Կարելի է... մեր աչքին... անցածն անցած է, բայց, դիտես Մարսիալ... վեր երկինն բան մը կայ... և մարդ մը սպանեցի...։

— Մեծ դժբաղդութիւն մ'է այդ, բայց, վերջապէս, նոյն պահուն, ինքզինքիդ տէրը չէիր... խենդ դարձեր էիր... ասկէ զատ ուրիշներու կեանքն ազատեցիր... և այդ ալ 'ի համար առնելու է։

— Եթէ քեզ իմ դժբաղդութեանս վրայ կը խօսիմ... ահաւասիկ պատճառն...։ Առեն մ'երազ մը կը տեսնէի սէպ... այս երազիս մէջ կ'երևէր ինձ... սպանուած յիսնապետս...։ Երկար առենէ վեր...

...սոյն երազը չէի տեսներ... այս երազն... և այս իրիկուն... զայն տեսայ... այս բանէս այսօր գալիք դժբաղդութիւն մը կը գուշակեմ...։ Նախազգածում մը կ'ըսէ ինձ որ Բարիզէն չպիտի ելլեմ...։

— Բարեբարեդ հեռանալու ցաւդ... իս այսօր Պիսէդր աճապարդելու պաղատարդ... ուր այնպիսի սխալ բաներ տեսայ... այս ամէն բաներն անշուշտ քեզ վրդոված պիտի ըլլան այս դիշեր. այն առեն եթող զնահանապէս... տեսած պիտի ըլլաս...։

Շուբլինէօր դլուխն օրերց տրամադրեն. — Այս երազը Ռոտոլֆի բաժանումին առջի իրիկունը տեսայ... վասն զի այսօր ձամբայ կ'ելնէ...։ Երէկ բանբեր մը դրկեցի իր ապարանքը... չդրնալով անձամբ երթալ...։ Ըսին թէ իշխանն այս առտու ձամբայ կ'ելնէր, ժամն առաւ մէկին... Շարանդօմի քաղաքապետէն...։ Ուստի, անգամ մ'որ Բարիզ հասնինք... տեղ մը պիտի պահուըտիմ... որ կարենամ գինքը տեսնել, այս վերջինը պիտի ըլլայ... վերջինը...։

— Ախթան բարի է որ կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ կը սիրես...։

— Սիրել... — ըսաւ Շուբլինէօր խորին և բուռն այլայլութեամբ մը — ո՛հ, այո՛... հաւատա...։ Գիտցիր... Մարսիալ... պետինը պահկիլ, սև հաց ուտել... իր շունն ըլլալ... ահա այս էր բոլոր փափաքս, բաւական էր որ միշտ իրեն ըլլայի...։ Պահանջեմն մեծ էր... չընդունեց։

— Բայց որշափ վնհանձն եղաւ քեզի համար։

— Ա՛յդ պատճառաւ չէ որ գինքը կը սիրեմ այնքան... այլ անոր համար որ ըսաւ թէ սիրա և պատիւ ունիմ...։ Այո՛, և անանկ առեն մ'որ վայրի անասունի պէս պաղատէի, երբ իբր յետին սինդբոր մը ինքզինքս կանդնոնէի, անի հասկցուց ինձ որ դեռ աղէկ կողմ մ'ունիմ, քանի որ, պատիժս առնելէն ետև՝ զղջայեր եմ, և թէ թշուառութեանց թշուառութիւնը կրելէն ետև առանց գողութիւն ընելու՝ իմ ապրուստս պատուով ճարելու համար արիաբար աշխատեր էի... առանց ուրիշի չարիք ընելու, թէև ամէն մարդ կը նկատէր իս իբր անհնաման առաղակ մը, և այս ալ քաջալերը մը չէր ինձ։ Ուստի երբ Պ. Ռոտոլֆ այն խօսքերն ըսաւ, իրաւ որ, հաւատա, սիրտս զարկաւ և ես իմ աչքիս առջև եղայ բարձրացայ...։ Այն օրէն վեր, կրակը նետուելու պատրաստ եմ բարիք ընելու...։

— Ճիշտ՝ առաջուընէ լաւագոյն ըլլալուդ համար է որ զէշ նախազգածումներ ունենալ սկսաք ձեզ... Երազդ բան մը չնշանակեր։

— Նայինք... Իմ միտքս կամաւ գժբաղդութիւն մը փնտռել չէ... ինձի համար այս հասած գժբաղդութենէ մեծագոյնը չկայ... այս է այլ ևս չտեսնել... Պ. Ռօտոլֆին, ես որ կարծէի թէ այլ ևս քովէն չպիտի հեռանամ... Հարկաւ, իմ տեսակիս մէջ... հոգւով մարմնով անորը պիտի ըլլայի, միշտ կամ... Ինչ ևս է, կարելի է անոր մօտ որդ մ'եմ, լա՛, երբեմն կը պատահի որ ամենափոքր բաները կրնան մեծամեծներու օգտակար ըլլալ։ Եթէ այսպէս է, երբէք չպիտի ներեմ իրեն իմնէ զրկուելուն։

— Ո՞վ գիտէ... կարելի է օրէն մէկը զինքը կը տեսնես...

— Ո՛հ, ո՛չ, ըսաւ ինձ. «Քաջն, սէտք է խօսք տաս ինձ որ երբէք զինք տեսնելու նորէն չպիտի աշխատիս, այս կերպով ծառայութիւն մը կը մատուցանես ինձ։» Ես ալ խօսք տուի... կը հասկնամ, Մարսիալ... հաւատս վկայ, խօսքս պիտի բռնեմ... բայց շատ ծանր է այդ...

— Եթէ անգամ մը այն հեռաւոր երկիրն երթանք, կարելի է քիչ քիչ մոռնաս քեզ սրտմտութիւն պատճառող բանը։ Պիտի աշխատինք, առանձին պիտի ապրինք և հանդարտ, իբր բարեսիրտ ազարակապանները, միայն թէ ատեն ատեն Արաբներու հետ հրացանի պիտի երթանք... Աւելի աղէկ, այս կուխը մեր երկուքին, կնկանս և ինձ կը յարմարի, ինչու որ սրտոտ է, հաւատա, լա Լուվը։

— Եթէ հրացանի խաղ ըլլայ, այդ գործն ինձի թող, Մարսիալ. — ըսաւ Շուրինէօր փոքր ինչ սիրտ առնելով. — Ազապ եմ, և գինուոր եղեր եմ արդէն։

— Ես ալ զօրաւոր։

— Բայց դու... դու քունդ ունիս, և սա երկու տղաքն որոց բռնէ թէ հայրն ես... Ես մինակ կաշիս ունիմ... և քանի որ այսհետև Պ. Ռօտոլֆին առջև իբր ամբարտակ մը չկրնար ծառայել, քնաւ արժէք մը չունի աչքիս։ Այսպէս, եթէ գնտակներ տալ հարկ է, ես պատրաստ եմ տալու։

— Ես ալ քեզի չափ պատրաստ եմ։

— Ո՛չ, ես մինակս... շանթ ու կայծակ... թող ինձ գան պէտք գինները։

— Շատ լաւ, այդպէս խօսելէդ աւելի կ'ախորժիմ քան ինչ որ կը խօսէիր քիչ մ'առաջ... Հաւատա, Շուրինէօր... Ձգմարիտ եղբայրներս պիտի ըլլանք... և ասկէ զատ՝ կրնաս ցաւերդ մեզ հաղորդել, եթէ շարունակուին դեռ ևս, վասն զի ես ալ իմինները պիտի ունենամ։ Իմ կեանքիս մէջ այս օրս միշտ պիտի յիշեմ, հաւատա... կարելի չէ մայր ու քոյր տեսնել... ինչպէս որ տեսայ... առանց զանոնք միտք բերելու...։ Շատ բաներու մէջ իրարու կը նմանինք և աղէկ կ'ըլլայ թէ որ միասին ըլլանք։ Ոչ դու և ոչ ես վտանգէ չենք վախնար, լա՛, կէս մ'ազարակապան, կէս մը զինուոր կ'ըլլանք...։ Այն տեղ որս կայ... մենք ալ կ'որսանք...։ Եթէ ինքզինքիդ հետ միևնակ ապրիլուգես, պիտի չապրիս և իրարու դրացի կ'ըլլանք... թէ ոչ... ամենքնիս նոյն տեղը կը բնակինք։ Տղաքն իրը բարեկիր մարդիկ կը կրթենք, և գրեթէ անոնց քեռայրը կ'ըլլաս... քանի որ եղբայր պիտի ըլլանք։ Բանիդ վզմ այս — ըսաւ Մարսիալ ձեռքը Շուրինէօրի կարկառելով։

— Շատ աղէկ կզայ, քաջդ Մարսիալ... և այս ալ կայ... որ վերջապէս վիշտը կամ խ պիտի սպաննէ կամ պիտի սպաննեմ... ինչպէս որ կ'ըսես։

— Քեզ չպիտի տպաննէ... միասին պիտի հսկենք, և ամէն իրկուն պիտի ըսենք. Եղբայր... ընթրիկալըՆէն Պ. Ռօտոլֆին... այս պիտի ըլլայ մեր աղօթքն անոր համար...։

— Իրաւ որ Մարսիալ... վերջիս վրայ սպեղանի կը դնես...

— Շատ լաւ, խօսքի եկուր... այս անպիտան երազին... չես մոռացեր ալ, յուսամ...։

— Պիտի չմոռնամ...։

— Ուրեմն այսպէս. ժամը չորսին կզաս մեզ առնելու. հանրակառքը հինգին Ճամբայ կ'ելնէ։

— Այսպէս որոշեցինք...։ Բայց ահա Բարիզ հասնելու մօտ ենք. հիմակ կառքը պիտի կեցնեմ, մինչև Շարանտօնի քաղաքապետարանի պիտի երթամ. Պ. Ռօտոլֆին պիտի սպասեմ որ անցնիլը տեսնեմ։ Գառքը կեցաւ, Շուրինէօր վար իջաւ։

ԳԼՈՒԽ Ը

ԱՍՏՈՒԾՈՑ ՄԱՏԸ

Շաբաթ օր մուգեր էր որ բարեկենդանի վերջին օրն էր. ուստի սաստիկ զարմացաւ այն այլանդակ և նողկալի տեսարանէն որ աչքին երեցաւ երբ արտաքին պուլվարի մէկ մասն անցաւ, ուսկէ Շարանդօնի քաղաքագունդը պիտի հանէր: Քանի մը վայրկեան եաքն՝ ահագին կը մղուէր խիտ ու խիտ ամբոխ մը, որ ժողովրդային հեղեղ մ՚էր, որ Պլասիէր արուարձանին գինետուններէն իջնելով այս քաղաքագրան շրջակաները կը դիղոէին, եաքէն Սէն–ժաք պուլվարը տարածուելու, ուր պիտի կատարուէր գլխատութիւնը:

Թէև արդէն աբեւն ելեր էր՝ հեռուէն կը լսուէին գինետուններու նուագարանաց որոտալիր երաժշտութիւնն, ուր մանաւանդ սաստիկ կը թնդէին շեփորներու հնչական գրնդիւնները:

Գալօի, Բանկրանդի կամ Կօյաի վրձինը պէտք է սոյն խուժանին այլանդակ, նողկալի, գրեթէ ցնորական տեսարանը նկարագրելու համար: Գրեթէ ամէնքն՝ այր, կին, տղայ՝ դիմակաւորներու հին հագուստներ հագեր էին, անոնք որ այս ձոխութեան հանդերձ անկարող եղեր էին, իրենց զգեստին վրայ բաց գոյն ցնցոտիներ գրեր էին: Քանի մ՚երիտասարդներ՝ կիսամատաւ և աղմուկ շրջազգեստներով իգամերձեր էին. բոլոր այս գէմքերն՝ անտանելի և մռայլ, աղաւաղած, գինովութենէ խայտուտ (marbré) վայրի ուրախութեամբ մը կը շողային մոտածելով որ ցոփալի շուայտութեամբ և կերուխումով դիշեր մ՚անցնելէն եաև՝ պիտի երթային երիտ կիներու գլխատութիւնը տեսնելու որոց կառափնարանը կանդնած էր:

Այս անբաւ գրոհն՝ որ Բարիզի խուժանին աղմուկ և ժահահոտ փրփուրն է՝ աւազակներէ և վարար կիներէ բազկացած էր՝ որոնք իրենց օրական հացն ամէն օր մեղք գործելով կը վաստակին... և՝ ամէն կիրկուն իրենց որջը կը մտնեն լաւ մը պարարտացած:

Նոյն տեղն արտաքին պուլվարը շատ անձուկ ըլլալով խռնած ամբոխը կը վտանգ և շրջաբերութիւնը կ՚արգիլէր: Շաբաթ օր՝ թէև ըմբոշխ այժ ունէր, սակայն դրեթէ անշարժ կենալ սոյն բազմախիտ

գրոհին մէջ տեղը... Համբերեց... Իշխանը՝ ժամը տասնին Բլիւմֆոնդէն մեկնելով լինչպէս որ իրեն ըսեր էին, ժամը տասն մէկին պիտի անցնէր Շարանդօնի քաղաքագունդէն, և դեռ ժամը եօթ չէր:

Թէև Շաբաթ օր՝ երբեմն ականայ չաճախեր էր այն վատազգի մարդկան դասերն որոց կը վերաբերէր սոյն խուժանը՝ նորէն անոնց մէջ գտնուելով անզսպելի զզուանք մը կ՚զգար: Գրոհին բազմութենէ՝ մինչև Պուլվարները գտնող անհամար խրախճարանները մղուելով չանկարծ այլանդակ տեսարանի մը հանդիսատես եղաւ:

Ստորին սրահի մը մէջ՝ որուն մէկ անկիւնը նուագածուները բռներ էին, չորս կողմը նստարաններ և ճաշի բեկորներով, կոտրած պնակներով, տապալած շիշերով ծածկուած սեղաններ կային, տասն երկոքի չափ ծպտեալ այր ու կին՝ կէս մը գինով՝ շահէ–ոչ ըսուած չիմարական և շուայտ պարը մղկտին կը պարէին, պար մը զոր սոյն կողմերը չաճախողներուն մէկ փոքրիկ մասը՝ պարահանդէսին վերջը՝ ի՚սկսին, երբ քաղաքապետական հսկող պահնորդները կը քաշուին կ՚երթան: Այս կոռնոսեան հանդիսին մէջ երևցող զաղրալի ամբոխներուն մէջ՝ Շաբաթ երիտ ամոլ դիտեց որ իրենց կայտառածքին, շարժուձևերուն և խօսքերուն զզուելի լրբութեամբն ամենուն ծանօթ հարուածներուն արժանի կ՚ըլլային:

Առաջին ամէն էր՝ սև ոչխարի մը մորթով շինուած տափատի և բամկոնի մը միջոցաւ դրեթէ արջի պէս ծպտեալ մարդ մը: Կենդանիին գլխին տեղ՝ որ անշուշտ շատ նեղիչ էր կրելու, երկար մազերով կիպ ոզղ մը դրեր էր, որ լիովին գէմքը կը ծածկէր. երկու ծակ՝ աչքերուն բարձրութեամբը, լայն ձեղք մը բերանին շինութեամբ, կը նեղէին իրեն տեսնելու, խօսելու և շունչ առնելու... Այս գիմակաւոր մարդն՝ որ Փօրսէն խոյս տուող բանտարկեալներէն մին էր, (որոց մէջ կը դասուէին Գարպիյօն՝ նոյնպէս այն երիտ մարդասպանները՝ որ այս պատմութեան սկիզբն ալլո–հէյն կապչիոնը ձերբակալ եղեր էին), այս գիմակաւոր մարդը Նիզօլա Մարսիալ էր, այն երկու կիներուն որդին և եղբայրն, որոց կառափնարանն անկէ քանի մը քայլ հեռի կանդնած էր... Այս ապիրատն՝ իր ընկերներուն կողմէն այս վայրագ անզգայութեան, ժպիրչ պարծենկոտութեան մղուելով՝ կը համարձակէր, այս ծպտեալ կերպարանքով բարեկենդանի վերջին օրերը խրախճանալ...

Իրեն հետ պարող կինն՝ իբր բանակին պարուհի հազուած՝ կակուղ և ջորտ ու բարտ կաշիէ զլխարկ մը հագեր էր, պատառուն ժապաւէնե- ներով. նոյնպէս կարմիր չուխայէ տեսակ մը թերմաշ լինկոց մ'որ ե- րեք շար սրընձէ կոճակներ ունէր, կանաչ պարեզօտ մը, և Ճերմակ կտաւէ առափատ մը. իր սև մազերը խառն ի խուռն Ճակտին վրայ ի'լ'ջնէին. իր դէմքն ատ և կապարագոյն կերպարանը լսրշտութիւն և ան- ամօթութիւն կ'արտայայտէին։

Սոյն պարոհներուն հակապարտրդ Թեկին ոչ նուազ նողկալի էր։

Մարդն՝ որ խիստ բարձր հասակ մ'ունէր, և իբր Ռօպէր Մա՛էք Ձպտեաղ էր՝ իր ոսկրուտ դէմքին այնքան մուր քսեր էր, որ անճա- նաչելի եղեր էր. մանաւանդ իր ձախ աչքը լայն կապով մը կապեր էր, և աջ աչքին սեփական սպիտակ գնդակը, սոյն սև դէմքին վրայ աներևոյթ կ'ըլլար կարմիր հին շալէ մը յօրինուած բարձր փողկապով մը։ Ա՛յս մարդասպանն՝ ըստ աւանդութեան՝ դլուխը անթաւ մոխրի գոյն, առափատ, դժդին և անյաւակ զլխարկ մը դրեր, բոլիկ բոլիկ կա- նաչ հագուստ մը, և տարտնագոյն և շատ տեղերէ կարկտած և կրունկներուն լարերով կապուած տափատ մը հագեր էր, և ջահել- պ հաքաւին մէջ ամենէն ծլծաղաշարժ և լսլիրշ ձևեր կ'ընէր, աչ և ա- հեակ, դէպ առաջ և ետին կը նետէր երկաթի պէս կարծր անդամ- ներն, և այնչափ ուժգին և առձգական շարժուժներով զանոնք կը ծալ- ջէր և կը բանար որ կարծես թէ պողպատէ զսպանակներով կը տարու- քերէին։ . . . Իսկ իր պարուհին՝ սոյն աղաեղի կռնոսեան ոճին արտ- ժանի պարագլուխն էր։ Մեծահասակ և թեթևագնացք արարած մ'էր, անամօթ և գինելի դէմքով՝ փայտակերպ հագուստով, փոշելի և երկա- րագլխ ոստիկանի դդակ մը ծուռ դրեր էր, նոյնպէս բամբկոնակ մը և կիսամաշ կանաչ մնդուսէ տափատ մը, զոր իր մէջքին կապուած էր նա- ընջազոյն գօտիով մ'որուն երկար ծայրերը քամակին վրայ կը ծածանէ- լին։

Մարդակերպ խոշոր ու ահագոյ կին մը՝ կապլիոնին օկրուհին, նստա- ցանի մը վրայ նստած՝ այն երկու պարող կիներուն վերարկուներն և ուանոցը ծնկերուն վրայ բռներ էր, մինչդեռ երկուքին ալ Նիզօլաի և Մարսիալի հետ ոստոստումներ և լսլիրշ դիրքեր ընելով կը մրցէին։

Միւս պարոհներուն մէջ կաղ տղայ մը կը տեսնուէր որ սատանայի հագուստ հագեր էր, իրեն համար խիստ մեծ ու սև հիւսուած կար- միր վարտիք, ահարիու և խորշոմած կանաչ դիմակի մը մնջոցաւ։ Ա՛յս փոքրիկ հրէշը, թէև հաշմատ, զարմանալի դիւրաշարժութիւն մ'ունէր, իր վաղահաս ապականութիւնն եթէ ոչ պերազանց՝ իր սոս- կալի ընկերներուն կը հաւասարէր. և ոչ ոք անոր պէս լրբօրէն կը ցատկրտէր՝ հովտհիի նման ծպտեալ փիրուկ հնկան մ'առջև, որ իր ընկերին բարբանջանքը կը դրդռէր իր քրքիջներովը։

Դօրդիյարի դէմ ամբաստանութիւն մ'ընող չըլլալով (արդէն ինքն ըլլալը յայտնուեցաւ) և Պրա-Ռուժ աւ ժամանակեայ կերպով բանտ ձնացած ըլլալով՝ տղան՝ իր հօրը խնդրին համեմատ՝ Միքուլին կողմէն խնդրուեր էր, այս է Պրասըրիի անցքին դողակիցը՝ զոր իր ընկերները բերան չէին առած։

Թող ընթերցողը մեր նկարագրելու փորձ փորձած պատկերին իբր երկրորդական դէմքեր երևակայէ Թէ Լինչ ցած, եպերելի, հրէշային բաներ կան սոյն անդործ, յանդուգն, յաիշտակիչ, արիւնկզակ ամբա- րիշտ խուժանին մէջ, որ օրէ օր ընկերական կարգին Թշնամի կը հան- դիսանայ, և որուն վրայ մտախոհ մարդկան ուշադրութիւնը հրատիրել ուզեցինք այս պատմուխիւնն աւարտելու առեն . . . : Երանի՛ Թէ այս յետին և քաոտեալի տեսարանը կարող ըլլար ընկերութեան անդադար սպառնացող մնատուտ վտանգին մէկ տիպարը ներկայել . . . : Ա՛յո, լաւ խորհելու է, զողերու և մարդասպանները դասուն յարակցու- թիւնն ու խուռնարկու շատութիւնը տեսակ մը կենդանի բողոք մ'է արդելիչ օրինաց Թերութեան դէմ, և մանաւանդ կանխիչ կանոնները, հնարաւոր օրինաց թերութեան, և ընդարձակ պահպանողական հնձնաբնութեան դէմ, որոց պաշտօնը պիտի ըլլայ հսկելը, բարու- յերու մանկութեան ժամանակ այն խղճալիներու խումբն որ ստկալի օ- րինակներով անօդնական մնացած են և խանգարած։ Ներէն կ'ըսենք, այս ողբերգի արարածները՝ զոր Աստուած միտներէն աւելի յոռի կամ լաւ ստեղծած չէ, միայն իրենց ծնած երկրագործ Թշուառութեան, զրկութեան և անբարոյութեան մէջ կը մոլին և այսպէս անբուժելի կերպով կ'ախտանան . . . . . :

Պատուհանները խնդող խուժանին քրքիջներէն և կեղծիքներէն

դրզռելով՝ մեր նկարագրած գարշելի սպանդարանոցական հանդիսին դերասանները պտոյտային նուագածուներուն որ վերջին վոլթպարը (gallop) խաղան։ Երաժիշտներն ու բալահանուով որ իրենց թոռներուն համար այսպիսի տաժանելի կոչունքի մը վերջը հասած է, ընդհանուրին փափաքը կատարեցին՝ և ազդուելեամբ նուագեցին վարպետի մ'եղանակը յանկուցիչ և շատպալի չափով մը։

Պղնձեայ նուագարաններու քայֆն չիւն դաշնակէն՝ ամենուն խանդը սաստկացաւ. բոլորը պարելկսին երբարու յարեցան, դղրդեցան, և Սքըլէդին ու իր պարուհիին հետևելով գժոխային շրջպար մ'սկսան վայրենական զօղանջներ արձակելով։

Ա՛յս սոսկալի ոստոստումներուն պատճառաւ սրահին յատակէն թանձր փոշի մ'ելաւ բարձրացաւ և շէկ ու չարագոյժ ամպ մը տարաձեց մարդկան և կիներու այս մրրկին վրայ որ թալկաւոր արագութեամբ մ'իրարու բարած կը շրջրջէին։

Գինիէն, շարժումէն, իրենց յատուկ վայնասունէն մոլած դլուխներուն համար դինովութիւն չէր այս, այլ անուրջ, այլ խելագարութիւն էր. միջոցը նեղ դաս։։։ Սքըլէդ ոգեսպառ ձայնով մը պոռաց։ — Զգուշութի՛ւն։։։դուրս։։։ Դուրս պիտի երթանք։։։վէպ՝ի պուլը վարը։։։

— Հա։։։հա։։։ — գոչեց պատուհանները դիզուած ամբոխը — վարպետ մը մինչև Սէն-Ժաքի քաղաքապուրը։

— Քիչ առնենք երկու մահապարտներուն դլուխը կտրելու ժամը պիտի հասնի։

— Դահիճը կրնայ խաղ մ'ունի. զարմանալի է։

— Շեփորներն ալ իրեն ձայնակից պիտի ըլլան։

— Կատաֆնաֆ հակապարը պիտի խաղանք։

— Օ՛ն առաջ անգլուխ կինը։։։— պոռաց Դօրդիյար։

— Աստվ քիչ մը մահապարտները պիտի գուարճանան։ Որքևարին կը հրաւիրեմ։։։

— Ես ալ իր աղջիկին։։։ Ասի ծերունի Շարլօին խնդութիւն պիտի պատճառէ։

— Իր գործակալներուն հետ պիտի կաքաւէ խանութին վրայ։

— Սատկին լրտեսները. կեցցէն գողերն և մարդասպանները։։։

— գոչեց Սքըլէդ գողգողուն ձայնով մը։

— Ա՛յս կատակներն, այս կանիսալեան սպառնալիքն, որոյ ձայնահիչ էին լսիրշ երդեր, դոռ ու դոչյուն, սուլյուններ, շչիւններ, աւելի ևս սաստկացան երբ Սքըլէդի խումբն ուժգին և բուռն մղումով մը տալով սոյն խիտ դրօհին մէջէն ճամբայ մը բացաւ։ Ահա այն առեն զարհուրելի խառնուրդ մը տեղի ունեցաւ. ամէն կողմէն դազանային մռնչիւններ, լուտանք և քրքիջներ կը լսուէին։ Ա՛յս վայնասունին չափն անցաւ յանկարծ նոր նոր դիպուածներով։

Մահապարտները կերդ կառքն՝ որուն չորս կողմը ձիաւորներու դունդ մը կար, հեռուէն երևցաւ պուլվարին մէկ անկիւնն. այն առեն բոլոր այս խուժանն այն կողմը խուժեց վայրագ դոհունակութեան զօղանջ մ'արձակելով։

Նոյն միջոցին իակ Էնվալիտներու պուլվարէն գալով Շարանդօնի քաղաքապուրը դիմող սուրհանդակ մը խուժանին երևցաւ։ Իայց կապոյտ և դեղին օձիքով բանկոնակ մը հագեր էր, որուն կարերուն վրայ կրկնակի արծաթէ ժապաւէններ կային, բայց 'ի նշան մեծ սգի սեւ դդակներ և հաստատուն կօշիկներ դրեր էր. իր սաղաւարտին՝ որ արծաթաճամուկ էր, սեւ շղարշով մը պատեր էր. բոժոժաւոր մանեկով սանձին սղոցներուն վրայ ծերօլտէյնի վհատական վիճակը քանդակուած կը տեսնուէին։

Սուրհանդակը ձին ծանր քալեցնել սկսաւ. բայց, հետզհետէ յառաջ երթալը դժուարանալով՝ դրեթէ սահպուեցաւ կանգ առնելը երբ մեր արդէն խօսած խուժանին մէջ դտնուեցաւ։։։ Թէպէտ պոռացի նա. ճամբայ բացէք։։։և իր ձին մեծ զգուշութեամբ կը քշէր, շատ չանցաւ աղաղակները, նախատինքը և սպառնալիք սկսան ժայթքել անոր դէմ։

— Մի թէ մեր կռնակը պիտի հեծնէ սա իր ուղտովը։։։

— Շուտի՛կ, որչափ արծաթ ունի իր մարմնին վրայ։։։ — գոչեց Դօրդիյար կարմրալեղու կանաչ դիմակին տակէն։

— Եթէ մեղ կը նեղէ։։։վար առնենք ինքն։։։և հալելու համար կրնանք իր զգեստին արծաթները քակել — լսուաւ Նիդօլա։

— Եւ եթէ դոհ չըլլաս փորդ ալ կը պատռենք, անպիտան ծառայ։։։— յարեց Սքըլէդ սուրհանդակին ուղղելով խօսքն, և իր ձիուն սանձը բռնելով. վասն զի ամբոխին այնքան խռներ էր, որ աւազակը

մինչև քաղաքապետը պարելով երթալու դիտաւորութիւնը մէկդի ձգեր էր։

Սուրհանդակին՝ որ կորովի ու անվեհեր մարդ մ՚էր, ըսաւ Սքըլէգին իր մտրակին կոթը վերցնելով. — Եթէ ձիուս սանձը չթողուս, գլուխդ պիտի պատռեմ։

— Դո՛ւ...անբան մարդ ըլլաս։

— Այ՛, ես...ծանր կը քալեմ, մէկդի կեցիք կը պոռամ. իրաւունք չունիս դիս կեցնելու։ Իմ տիրոջս կառքն ետևէս կգայ...ափդէն մտրակներուն ձայնը կը լսեմ...։ Թող որ անցնիմ։

— Քու տէրդ — ըսաւ Սքըլէդ. ինչ փոյթս է քու տէրդ...։ Եթէ խելքիս փչէ, զանի անդին կը ղրկեմ։ Երբէք մեծ իշխանի մը առիւծը խանձ չեմ...և փափաք մ՚ունիմ խմելու։

— Իշխան միշխան չկայ ... Կէսպէ՛ Սահմանապրօ-ին ալ — պոռաց Թօրդիլար և Բոթիվիէնի սա ոտանաւորները մրմնջելով «Օն առաջ, քալենք Ընդհանօներու դէմ» յանկարծ սուրհանդակին հոշիին վրայ հեծաւ, բոլոր մարմնովը անոր վրայ ծանրացաւ, և զանի թամբին վրայ սայթաքեց։ Թօրդիլար իր յանդգնութեան պատիժը գտաւ մտրակին կոթովը գլխին հարուած մ՚ուտելով ուժգին։ Բայց խուժանը կատղելով խոյին սուրհանդակին վրայ ընկաւ, որ ընդ ունայն խոժոռը ձիուն կշտին կը խոթէր խոյս տալ ապատելու համար, անկարելի եղաւ։ Ձիէն վար գլորելով զայրագին դոռ ու դոչմի և աղաղակներու մէջ՝ անշուշտ քարակոծ պիտի ըլլար եթէ Ռօսալիին կառքը չհասնէր, որ սոյն թշուառներուն ապուշ զայրոյթը քիչ մը դադրեցուց։

Քանի մ՚ատենէ վեր իշխանին կառքը՝ թղթատարի չորս ձիու լծուած քայլատ քայլ կը յառաջանար, և սպայիկներէն մին, որ ետևի նստարանը բազմեր էր, խոհեմաբար վար իջեր դռնակներուն մէկուն մօտ կեցեր էր, կառքը շատ ցած ըլլալուն։ Կառապանները կը զոչէին. Ճամբայ բացէք...և զգուշութեամբ կը քշէին յառաջ։

Ռօսալիի՝ իր աղջկան պէս՝ որուն մէկ ձեռքն իրենին մէջ խներ էր՝ պատուրի հպարտ հպած՝ երջանկութեամբ և գորովանօք կը նայէր անոր երեսը։ Ֆլէօր-ը-Մարիի անուշ և չքնաղ դէմքը սև շղարշէ լոգիկ մը կը բոլորէր որով իր ձիւնափայլ դէմքին և իր ոսկեթել սիրուհ մազերուն փայլուն նշոյլներն երևան կ՚ելնէին. կ՚ուզես թէ այն գե-

ղեցիկ օրուան երկնային գոյնն իր խոշոր աչերուն մէջ կը բեկբեկէր, որ երբէք այնքան վճիտ ու անուշ կապոյտ մ՚առած չէր...։ Թէև իր կերպարանն՝ անուշ ու գեղածիծաղ, անդորրութիւն, երանութիւն կը բուրէր, երբ իր հայրը կը նկատէր, մելամաղձութեան նշոյլ մը, նոյն իսկ երբեմն անմեկնելի տրտմութիւն մը՝ իր երեսին վրայ կը թողուր ստուեր մ՚երբ իր հօրն աչերն իր վրայ սևեռած չըլլային։

— Յուսամ որ չես դժարիր ինձի դէմ քեզ այսքան կանուխ արթնցնելուս ... և մեր ճամբորդութեան ժամը կանխելուս — ըսաւ անոր Ռօսալիի ժպտելով։

— Ո՛հ, ոչ, հայր իմ, քանի՛ պեղեցիկ է առաւօտ...։

— Վասն զի մտածեցի որ կանուխ ճամբայ ելնելով մեր օրն աւելի լաւ կ՚անցնենք...և թէ դու ալ այնքան չես յոգնիր...։ Մըրիճ, թիկնապահներս և պահունի կառքն, որուն մէջ նաժիշտներդ կը դանուին՝ մեր առաջին կայանին պիտի միանան մեզ, և դու ալ այն տեղ հանգիստ կ՚ընես։

— Բարի հայր...ես, միշտ ես եմ քու խնամոդ առարկան...։

— Այ՛, օրիորդ...և մի մեղադրեր զիս...անկարելի է ինձ առաջիկայմամուռը մ՚ունենալ...— ըսաւ իշխանը ժպտելով. յետոյ խանդալիր եռանդով մը յարեց. — Ո՛հ, որչափ կը սիրեմ քեզ...որչափ կը սիրեմ...։ Տուր ճակատդ...շատ...։

Ֆլէօր-ը-Մարի դէպ իր հօրը ծռեցաւ, և Ռօսալիի իր շրթերը անոր չքնաղ ճակտին վրայ դրոշմեց բերկրալիր։

Ահա այս միջոցին էր որ կառքը խուժանին մօտենալով ծանր ծանր քալելու սկսեր էր։ Ռօսալիի հետացած ասպակին վար առաւ, և սպայկին՝ որ դռնակին մօտ կեցեր էր, ըսաւ գերմաներէն. — Լա՛ ուրեմն, Գրանց...ինչ կայ, ինչ աղմուկ ու շփոթ է այս։

— Տէր իմ...այնչափ մեծ է ամբոխն...որ ձիերն ալ չեն կարող յառաջ քալել։

— Ինչու համար այսքան բազմութիւն կայ։

— Տէր իմ...։

— Լա՛ ուրեմն...ինչ է։

— Բայց Ձեր վեհանձնութիւնը...։

— Շուտ խօսիր...։

— Կ'ըսեն թէ վարը ··· պլխատութիւն մը կայ ։

— Ա՛հ , սոսկալի է . — դոչեց Ռօտոլֆ կատքին խորը ընկնելով ։

— Ի՞նչ ունիս , հայր իմ — ըսաւ Գլէօր–ը–Մարի աշխուժով և անհանդստութեամբ մը ։

— Ո՛չ ինչ ··· ո՛չ ինչ ··· զաւակս ։

— Բայց ի՞նչ են այս սպառնալից ձայները ··· կը լսեմ , կը մօտենան ··· ։ Տէր Աստուած , ի՞նչ է այս ։

— Գրանց , ապստամբ կառավարներուն ետ դառնալու և ուրիշ ··· որ և է ձամբով Շարանդօն հասնելու — ըսաւ Ռօտոլֆ ։

— Տէր իմ , շատ ուշ է ··· ահա արդէն ամբոխը պաշարեց մեզ ··· ։ Ձիերը կը կեցնեն ··· վատագէմ մարդիկ ··· ։

— Սպայիկն աւելի չկրցաւ խօսիլ ։ Խուժանը՝ Սբըլէդի և Նիդօլաի արիւնռուշտ դրդռմութիւններէն զայրացած՝ յանկարծ կատքին չորս դին առաւ լուտալով ։ Կառավարներուն բոլորը ձիին ու սպառնալիքն առ ոչ ինչ սեպելով ամբոխը ձիերը կեցուց , և Ռօտոլֆ՝ ամէն կողմէն , դռնակներուն շակութեամբն , ուրիշ բան չտեսաւ այլ ահռելի , կառղած , սպառնալի երեսներ , և նոյնպէս Սբըլէդ որ իր բարձր հասակով անոնց վրայ սլլելով , դէպ 'ի դռնակը մօտեցաւ ։

— Հայր իմ ··· զոյշ եղիր ··· — դոչեց Գլէօր–ը–Մարի իր թևերը Ռօտոլֆին վիզէն բոլորելով ։

— Ուրեմն դո՛ւ ես մեծ իշխանն — ըսաւ Սբըլէդ իր նողկալի գլուխը մինչև կատքին ներսի դին մղելով ։

Ա յս լրբենի խօսքին վրայ՝ Ռօտոլֆ՝ եթէ ներկայ չըլլար իր աղջկան՝ անշուշտ իր բուռն բնաւորութեան թելադրածը պիտի ընէր . բայց ինքզինքը զսպեց և ցրտօրէն պատասխանեց .

— Ի՞նչ կ'ուզէք ··· ։ Ինչո՞ւ համար կատքս կը կեցնէք ··· ։

— Ինչու որ այսպէս կ'ուզենք — ըսաւ Սբըլէդ իր ոսկրուտ ձեռնեը դռնակին եղրին վրայ դնելով ։ — Ամէն մարդ իր կարգն ունի ··· երէկ դու սինդրըն ոտքիդ տակ կը ձգէիր ··· այսօր ալ սինդրըը քեզ պիտի ձգէ թէ որ տեղէդ շարժիս ··· ։

— Հայր իմ , կորսուեցանք ··· — մրմնաց Գլէօր–ը–Մարի ։

— Համբերէ ··· հիմակ կ'իմանամ ··· — ըսաւ իշխանն — այսօր բարեկենդանին վերջին օրն է ··· այս մարդիկ դինով են ··· հիմակ ասոնց ձեռքէն պիտի պրծիմ ։

— Պէտք է վար առնուլ ··· իր լէդէնն ալ մէկտեղ ··· — դոչեց Նիդօլա . — ինչո՞ւ համար մեզի պէս խեղճ մարդիկը կը ձղմեն ։

— կարծեմ թէ արդէն շատ խմած էք և նօրէն խմել կ'ուզէք — ըսաւ Ռօտոլֆ իր զրպանէն քսակ մը հանելով . — Ահա ··· առէք նայիմ ձեզի համար ··· կառքս ալ մի կեցնէք ։ — Եւ իր քսակը նետեց ։

Դօրգիյար վար չընկած ըսին յայտնակեց ։

— Ճիշտ է , Ճամբորդ ես , անշուշտ դրպաններդ ստակով լեցուն պիտի ըլլան , ստակ թափէ նայիմ , պէտ ոչ քեզ կ'սպաննեմ ··· ։ Վախնալիք տեղ մը չունիմ ··· բայց օդին քեզնէ քսակդ կամ կեանքդ կ'ուզեմ ··· ։ Ինչ ծիծաղաշարժ բան — ըսաւ Սբըլէդ լիովին գինոված և արիւնռուշտ կատղութեամբ արբշիռ ։ Եւ դռնակը բացաւ խրոխտանօք ։

Ռօտոլֆին համբերութիւնը հատեր էր . Գլէօր–ը–Մարիին հասնը հոգ ընելով որուն երկիւղն ամէն վայրկեան կ'աւելնար , և կարծելով թէ՝ այս ապիրատը՝ զոր գինով կարծէր միայն , իր ուժովը կրնայ ընկճել , կատքէն դուրս ցատկեց Սբըլէդին կոկորդէն բռնելու համար ··· ։ Նախ՝ Սբըլէդ եա եա քաշուեցաւ աշխուժիւ զրպանէն երկար դաշոյն մը հանելու համար , յետոյ Ռօտոլֆին վրայ ընկաւ ։

Գլէօր–ը–Մարի աւազակին դաշոյնն իր հօրը վրայ վերցուցած տեսնելով՝ աղիողորմ աղաղակ մ'արձակեց , կատքէն դուրս վազեց և իր թևերով անոր պլլուեցաւ ··· ։

Թէ հօրն և թէ իր բանը բուսած էին եթէ Շուրինէօր վրայ չհասնէր , որ , այս կուռին սկիզբն , իշխանին պահնապարդը ձանչելով գերմարդկային ձիեր թափելով յայտները էր Սբըլէդին մօտենալու ։

Մինչդեռ Սբըլէդ իր դաշոյնով իշխանին կ'սպառնար , Շուրինէօր մէկ ձեռնով աւազակին թևը կեցուց , և մուսմն օձիքէն բռնելով կխտվին քամակին վրայ փռեց ··· ։

Սբըլէդ՝ թէև եռեւէն յանկարծակի բռնուեր էր , կրցաւ դառնալ , Շուրինէօրը ճանչեց և դոչեց . — Այս է Ֆօրսի մեխրագոյն բաղէնով մարդն ··· ա՛լ այս անգամ՝ քեզ կ'սպաննեմ ··· ։ — Եւ Շուրինէօրի վրայ ընկնելով մղեգնաբար , դանակը կուրծքը մղեց ··· ։

— Պահակն ··· ահաւասիկ պահակը ··· դոչեցին քանի մը ահաբեկ ձայներ ։

Ա յս խօսքին՝ և Շուրինէօրի դէմ եղած գաւաճանութիւնը տեսնե-

լավ այս հոծ ամբոխը, սոյն սպանութեան մէջ բռնուելու վախէն, երբ հմայութեամբ իր ուցան եղաւ և սկսաւ ամէն կողմն վաղել։ ։ ։ Սքըլէթ, Նիգօլա և Դօրդիյար ալ անհետացած էին։

Երբ պահակը հասաւ՝ սուրհանդակին առաջնորդութեամբ՝ որ խոյս տալու յաջողեր էր երբ ամբոխն իշխանին կառքը պաշարելու համար իր քովէն հեռացեր էր, ուրիշ մարդ չկար այս ողբալի տեսարանին վրայ բայց եթէ Ռօտոլֆ, իր աղջիկն և Շուրինէօր արիւնթաթաւ։ Իշխանին երկու սպասաւորները զանի գետին նստեցուցեր էին ծառի մը կողմնակի։

Ա՛յս ամէնն՝ աւելի արագ պատահեցաւ քան որ կարելի է նկարագրել, Սքըլէգլն և իր խմբին ձգած զբօսարանէն քանի մը քայլ հեռի։

Իշխանը՝ դունատ և յուզեալ՝ Թալկուն Ֆլէօր–տը–Մարին գրկեր էր, մինչդեռ կառավարները կառքին շփոթութեան ժամանակ կտրած գոգերը կը կապէին։

— Շո՛ւտ — ըսաւ իշխանը Շուրինէօրի օգնող սպասաւորներուն — այս թշուառը սա գինետունը փոխադրեցէք։ ։ ։ Իսկ դու — յարեց նա խօսքը սուրհանդակին ուղղելով։ — Շուտ կառք հեծիր և ձիարձակ դնա ապաքանս տոքտօր Դաւիթը գտնելու։ Ժամը տասն մէկին պիտի մեկնի։ ։ ։ անշուշտ դեռ տունն է։ ։ ։

Քանի մը վայրկեան ետքը՝ կառքը հասցնել կը մեկնէր։ և երկու սպասաւորները տարին Շուրինէօրն այն տորին սրահն ուր խնջոյքը տեղի ունեցած էր և ուր տակաւին կը գտնուէին արդէն նոյն վայրը երևցող քանի մը կիներ։

— Սիրելի աղջիկս — ըսաւ Ռօտոլֆ Ֆլէօր–տը–Մարիին — քեզ այս սենեկիս մէկ խուցը պիտի տանիմ։ ։ ։այն տեղ պիտի սպասես ինձ։ ։ ։վասն զի լոկ սպասաւորներուս խնամքին չեմ կարող թողուլ այս արիւնաշիկ մարդն՝ որ այն ինչ իմ կեանքս ազատեց։ ։ ։

— Ո՛հ, հայր իմ, կ՝աղաչեմ քեզ։ ։ ։մի թողուր զիս։ ։ ։ — գոչեց Ֆլէօր–տը–Մարի ահաբեկ Ռօտոլֆին թևէն բռնելով — առանձին մի՛ թողուր զիս, երկիւղէս պիտի մեռնիմ ։ ։ ։ ուր որ երթաս հետդ պիտի գամ։ ։ ։

— Բայց այս տեսարանս ահռելի է։

— Բայց, ի՞նչ կնորհս այս մարդուն։ ։ ։ դու կ՝ապրիս ինձի համար։

հայր իմ։ ։ ։գոնէ թոյլ տուր որ քեզ միանամայն ընորհակալ ըլլալու և մխիթարելու համար։

Իշխանին անձկութիւնը մեծ էր։ իր աղջիկն այսպիսի իրաւացի երկիւղ մը կը յայտներ սոյն նողկալի գինետան մէկ սենեկին մէջ միայնակ մնալու առաջարկու թեան վրայ որ Ռօտոլֆ յանձն առաւ Շուրինէօրի գանուած տորին սրահը մտնելու աղջկանը հետ։

Գինետան տէրը՝ նոյնպէս հոն ծնացող կիներէն շատերն (որոց մէջ կապիտօնի օդեա–հէն ալ կար) վիրաւորը շտապաւ տարածեր էին անկողնի մը մէջ և ապաքրջերով անոր վէրքը սրբեր էին և կապեր։ Շուրինէօր՝ երբ Ռօտոլֆ ներս մտաւ, իր աչերը բացաւ։ ։ ։ Զանի տեսնելուն՝ իր կերպարանն՝ որ մահատիպ գոյն մ՝ունէր, քիչ մը կենդանութիւն առաւ։ ։ ։ Դժուարաւ ժպտեցաւ և տկար ձայնով մ՝անոր ըսաւ։ — Ա՛հ, պարոն Ռօտոլֆ։ ։ ինչպէս աղէկ պատահեցաւ իմ հոն գտնուիլս։

— Քա՛ջ ես դու և անձնուէր։ ։ ։ ինչպէս միշտ — ըսաւ անոր իշխանը վշտաբեկ շեշտով մը — նորէն կ՝աղատես զիս։ ։ ։

— Ելեր էի ։ ։ ։ Շարանդօնի քաղաքապետը գնալու ։ ։ ։ մեկնիլը տեսնելու համար։ ։ ։բարեբաղդաբար։ ։ ։այս տեղ արգիլուեցայ ամբոխէն։ ։ ։ այս պիտի պատահէր հարկաւ։ ։ ։ Մարսիալն ըսի։ ։ ։նախազգացում մ՝ունէի։

— Նախազգացո՛ւմ մը։ ։ ։

— Ա՛յ։ ։ ։պարոն Ռօտոլֆ։ ։ ։ յիմնապետին երալն։ ։ ։այս գիշեր տեսայ։ ։ ։

— Մոռցիր այդ տեսիլները։ ։ ։յուսա։ ։ ։վերջդ մահացու չէ։

— Ո՛հ, մահացու է, Սքըլէգ ձիշտ կողմն կծկեց։ ։ ։ Հոգ չէ, իրաւունք ունէի։ ։ ։ Մարսիալի ըսելու ։ ։ ։ որ ինձի պէս հողեղէն ոգի մը կրնայ օգտակար ըլլալ երբեմն։ ։ ։քեզի պէս մեծ իշխանի մը։ ։ ։

— Բայց կեանքս։ ։ ։նորէն կեանքս պարտաւոր եմ քեզ։ ։ ։

— Իրարու դէմ անպարտ ենք։ ։ ։պարոն Ռօտոլֆ։ ։ ։ Ըսեր էիր ինձ որ սիրտ և պատիւ ունիմ։ ։ ։ Այդ խօսքը։ ։ ։կը նայիս։ ։ ։հո՛։ ։ ։կը խղդուիմ։ ։ ։պարոն։ ։ ։եթէ կը դերես։ ։ ։տուր ինձ ձեռքդ։ ։ ։այդ պատիւը։ ։ ։կ՝ըզգամ որ մահս մօտ է։ ։ ։

— Ո՛չ։ ։ ։անկարելի է։ ։ ։ — գոչեց իշխանը դէպ՝ի Շուրինէօրի ծունկըվար և հոգեվարին ձեռքն իր ձեռաց մէջ սեղմելով — ա՛խ։ ։ ։պիտի ապրիս։ ։ ։պիտի ապրիս։ ։ ։

— Պարոն Ռօտոլֆ... անշուշտ բան մը կայ... վերն երկին ։ ։ ։ ասպաննեցի... դանակի հարուածով մը... դանակի... հարուածով մը... կը մեռնիմ — ըսաւ Շուրինէօր տկար և խեղդուկ ձայնով մը ։ Այս միջոցին իր նայուածքը Գլէօր–տը–Մարիին վրայ դադրեցան, զոր տակաւին տեսած չէր ։ Իր մեռելատիպ դէմքին վրայ զարմանք կը նկարուէր. շարժում մ՚ըրաւ ու ըսաւ. — Ա՛հ... Աստուած իմ... լա կուալէօզ... ։

— Այո... իմ աղջիկս է... ի՛օրհնէ քեզ որ իր հօրը կեանքն ապահովանեցիր... ։

— Ա՛յո... քու աղջիկդ... Ճիշտ... մեր առջի տեսութիւնը կը յիշեցնէ ինձ... պարոն Ռօտոլֆ... և վերջին... կռուիները... բայց... այս դանակին հարուածն ալ... վերջինը պիտի ըլլայ... մորթեցի... զիս ալ կը մորթեն... արդար է... ։

Ցետոյ խորին հառաչմը հանեց իր գլուխն ետեւի կողմը ձգելով... ։ Մեռեր էր ։

Դրսէն ձիերուն դափրը հնչեց. Ռօտոլֆին կառքը Մըրֆլին և Դաւթին կառքին հանդիպեր էր, որոնք իշխանին միանալու եռանդէն շարժեալ, ժամանակէն առաջ Համբայ ելեր էին ։ Դաւիթ և սենպուհը ներս մտան ։

— Դաւիթ — ըսաւ Ռօտոլֆ իր արտասուքը սրբելով և Շուրինէօրը ցոյց տալով — արդեօք յոյս չկա՞յ, տէր իմ Աստուած ։

— Ո՛չ, տէր իմ — ըսաւ տոքտօրը վայրկեան մը քննութիւն ընելէն ետեւ ։

Սոյն վայրկենին մէջ՝ անխօս և ահռելի տեսարան մ՚անցեր էր Գլէօր–տը–Մարիին և օկրուհիին մէջ... զոր Ռօտոլֆ, ինքը չէր դիտած ։

Երբ Շուրինէօր լա Կուալէօզին անունը կլսան ձայն արտասաներ էր, օկրուհին՝ գլուխը վերցնելով աշխուժիւ, Գլէօր–տը–Մարին տեսեր էր... ։ Արդէն սոսկալի կինը Ռօտոլֆը ճանչեր էր, զանի աչք իր կը կոչէին... ինքն ալ Կուալէօզն իր աղջիկը կը կոչէր... ։ Այսպիսի այլափոխութիւն մ՚ապուշ կը կրեր օկրուհին, որ իր ապուշ և հեռատեսքին աչքն անքթելէ իր վարդին վրայ կը սեւերեր... ։

Գլէօր–տը–Մարի, դունատ, ահաբեկ կարծես թէ այս ահնարկէն

ջիջլուեր էր ։ Շուրինէօրի մահն, օկրուհիին անակնկալ երեւոյթն, որ գարձեալ իր միտքին մէջ՝ իր առաջին վատթարութեան վշտալի վիշտակը կը զրդռէր, իրեն չարագուշակ նշան մը կ՚երեւէին... ։ Նոյն վայրկենէն՝ Գլէօր–տը–Մարի այնպիսի նախազգացումէ մը համակուեցաւ որ իր բնաւորութիւնն ունեցողներու վրայ անդիմադրելի ազդեցութիւն մը կը ներգործեն . . . . . ։

Այս տխուր դէպքերէն ետքը՝ Ռօտոլֆ և իր աղջիկն ընդ միշտ հեռացան Բարիզէն ։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԹԻՐՈԼՍՏԻՆ

Օլէնղալ, 25 օգոստ. 1840։*

Հանրի տ'Ներքօզկեն–Օլտենգռաչ իշխանին
առ կոմս Մաքսիմիլիան Քամինեց:

Ժէրօլստէյնէ կը գառնամ, ուր մեծ–դքսին և ընտանիքին մօտ երեք ամիս անցուցի, սիրելի Մաքսիմիլիան, յՕլէնղալ գալուստս աւետող նամակ մը կը յուսայի գտնել։ Դատէ իմ զարմանքս և տրտմութիւնս, երբ կ'իմանամ թէ քանի մը շաբաթ դեռ ևս Հունգարիա մնալու ստիպուած ես։

Ուղևորելու այնպիսի տարօրինակ և բազդախնդիր եղանակ մ'ունիս որ նամակներս ուր ուղղելիքս չգիտնալով չօրս ամէն վեր դիր չկրցայ գրել քեզ. սակայն կերպապէս Վիէննա խօսք տուեր էիր ինձ՝ մեր բաժանման առեն, օգոստ. 1ին Օլէնղալ գանուելու։ Ուրեմն քեզ տեսնելու զուարճութենէ հրաժարիլ պէտք եմ, և սակայն մնալս այս միջոցիս պէտք ունիմ իմ սիրոտ քեզի բանալու, իմ բարի Մաքսիմիլիան, իմ վաղնմի բարեկամս, վասն զի թէև տակաւին նորատի ենք, մեր բարեկամութիւնը մեր մանկութենէ կ'սկսի։

— Ի՞նչ ըսեմ քեզ, երեք ամէն վեր մեծ փոփոխութիւն մը կրեցի... Մարդուս կենաց ընթացքն որոշող վայրկեան մը կը մօտենամ...։ Զը թողում քեզ գասել թէ արչաի կսրօտ եմ ներկայութեանդ և խրատներուդ։ Բայց երկար ժամանակ չպիտի կսրօտիմ, որչափ ստիպողական ըլլան քեզ Հունգարիա պահող շահերը։ Պիտի գաս, Մաքսիմիլիան, պիտի գառնաս, կը պաղատիմ քեզ, վասն զի ապդու միխիթա-

*Ընթերցողին հարկ է յիշել որ տասն հինգ տիս անցեր էր այն օրէն վեր որ Ռօտոլֆ Սէն–Ժաքի քաղաքագռնէն անցնելով և Շուրիհէ օրի մահուանէ եսքը Բարիզէն հեռացաւ։

լութիւններու պէտք պիտի ունենամ...և ես ալ չեմ կարողանալ քեզ գտնել...։

Հայրս՝ որուն առողջութիւնն օր ըստ օրէ կ'երերի, ժէրօլստէյնէն կոչեց զիս։ Ամէն օր երթալով կը տկարանայ, և անհնար է ինձ թողուլ հեռանալ իր քովէն...։

Ա՛նչափ բաներ ունիմ քեզ ըսելու որ Ճապաղ պիտի ըլլամ. իմ կեանցս ամենէն առլի և ասպետական ժամանակը քեզ պատմելու պէտք ունիմ...։

Տարօրէն և խոսր դիպուած, նոյն ժամանակը կոյր բաղդէն իրարու հետ մեացուցը, մենք որ անքաժանելի էինք, մենք որ իբր երկու եղբայր էինք, մենք որ երկոցս նուիրական բարեկամութեան ջերմ առաքեալներն էինք. մենք, վերջապէս, որ այնքան կը շփանայինք ցոյց տալու որ մեր Շիլլերի Քարլոսն ու Բօզան իտէական գիւտեր չեն, և թէ այս մեծ բանաստեղծին երկոցյին արարածներուն պէս դողտրիկ և փոխադարձ սիրոյ մ'անուշ բերկրանքը կրնանք վայելել։

— Ո՛ բարեկամդ իմ, Քր աստ չես, Քր անդր չէիր. երեք ամէն վեր սիրոս անմեկնելի անուշութեան և միանդամայն տրտմութեան այլայլութիւններով կը թրծկի։ Եւ միայնակ էի, և միայնակ եմ...։ Գթած իմ վրայ, դու որ կը ձանչես իմ երբեմնակի այլանդակօրէն հաղորդական զգայնութիւնս, դու որ առեպ տեսեր ես որ աչերս արտասուքով կը լեցուէին երբ վերհանձն գործի մ'անմեղ նկարագիրը կը ըմբռնի, երբ միայն արևին մարը մնալը կը տեսնէի, կամ ամբոխի անդորը ու աստեղազարդ դիշեր մը գիտէի։ Կը յիշես մեր անցեալ տարուան արշաւը դէպ'ի Օբէնվիէլդի աւերակները...մեծ ըմբի մ'առաքը...մեր լուին երաշնեքն՝ այն անդորրաւէտ, բանաստեղծական, պայծառ ու վառաւոր իրիկունը։

Ա՛յլանդակ հակասականեր...։ Ա՛յն արիւնոտուշտ մենամարտէն երեք օր առաջ էր, երբ չտեսնցի քեզ իբր վկայ առնուլ, վասն զի մեծ վիշտ պիտի զգայի քեզ համար եթէ աչքիդ առջեւը վիրաւորուէիր։ Ա՛յն մենամարտն՝ ուր խաղի կռուի մը համար, իբր վկայ՝ դժբաղդօրէն սպաննեց այն նորատի Գաղլիացին որ Սէն–Բրմի դերկումս կ'անուանէր...։ Ա՛յս առթիւ կ'ուզեմ հարցնել քեզ արդեօք գիտես թէ ինչ եղաւ այն վտանգաւոր համբարուն զոր Պ. տը Սէն–Բրմին Օբէնհիէլա

քերթերը էր իր հետն, և որուն անունը, կարծեմ, Սէմելի Դաւիթ էր։

Բարեկամ, դժուարին պիտի ժպտիս անշուշտ տեսնելով որ անցելոյն անօրոշ յիշատակներուն մէջ կը մոլորիմ, փոխանակ քեզ ըսուած ծանր հաղորդակցութիւնները յայտնելու. պատճառն այս է որ, ականջ, սոյն հաղորդակցութեան ժամը կը յապաղեմ, քու խստութենդ կ'երկնչիմ, և կ'ըսեմ քեզ, այո, քու կողմդ կշտամբուելու կը վախնամ, վասն զի հասուն մտքով շարժելու տեղ, նոյնպէս իմաստութեամբ (ասւաղ, քսան և մէկ տարուան իմաստութիւն մը) յիմարաբար վարուեցայ, կամ լաւ ևս, բնաւ վարուիլ չգիտցայ...այլ միայն զիս տանող հոսանքին ինքզինքս տուի... և միայն ծերօլատէյնէ դառնալէս վերջ է որ կերպով մը սթափեցայ այն հմայելի երազէն որ զիս երեք ամիս օրօրեց...և այս արթնութիւնն ազետաբեր է...։

Օ՛ն, բարեկամ, բարի Մաքսիմիլիան, արիութեամբ կը զինուիմ...։ Ներողամիտ ոգւով միտ դիր ըսածներուս...։ Կ'սկսիմ աչերս խոնարհելով։ Չեմ իշխեր քեզ նայելու, վասն զի այս տողերը կարդալու ատենդ անշուշտ կերպարանդ դաժան երևոյթ մը պիտի առնու և քանի դաժան...ո՜ սառիկեան ոգի։

Վեց ամսուան համար արձակուրդ մը ստանալով Վիէննաէն հեռացայ և ատեն մը հօրս մօտ մնացի այս տեղ. նոյն ժամանակ առողջութիւնը տեղն էր. յորդորեց զիս երթալ իմ ընտիր մօրքոյրս տեսնելու, այս է, ծիւլիան իշխանուհին, ծերօլատէյնին աբբայարանին վերակացուհին։ Քեզ ըսի, կարծեմ, բարեկամդ իմ, որ իմ հանգիս արդի մեծ–դքսին պապին մօր քրոջ թոռնուհին էր, և թէ մեծ–դուքս, Պիւտգալ Առոլֆ՝ սոյն աղդականութեան շնորհիւ, զիս և իմ հայրս սիրելաբար իբր հօր էրոջ որդիները պէս հաճեցաւ վարուիլ մեր հետ։ Գիտես նաև, կարծեմ, որ Գրանսա ըրած մեկ երկար ճամբորդութեան ատեն՝ եղբօրս յանձնեց մեծ–դքսութեան վարչութիւնը։

Քաջ գիտես թէ այս պարագաները զուտ զուարճութենէս չեմ յիշեր քեզ, այլ միայն կ'ուզեմ բացատրել թէ ծերօլատէյն բնակած ատենս–ինչ պատճառաւ այնքան մտերմական յարաբերութեան մէջ գտնուեցայ մեծ–դքսին և դերդաստանին հետ։

Կը յիշես որ անցած տարի՝ Հռէնի ափերէն մեր ուղևորութեան ատեն՝ իմաց տուին մեզ որ իշխանը Գրանսա գտեր էր Մակ–Կրէկօր

կոմսուհին և անոր հետ յետին վայրկենին ամուսնացեր է՝ որպէս զի նախորդ գաղտնի միութեան ատեն անորմէ ունեցած մէկ աղջկան ծնունդը հարազատէ, ամուսնութիւն մ'որ անվաւեր համարուեր էր ապօրինաւոր կերպով և գահակալ մեծ–դքսին կամաց հակառակ եղած ըլլալուն համար։

Այս նորատի օրիորդն այսպէս հարազատ ճանչուելով հանդիսացաւ, այս Ամելի* չքնաղ իշխանուհին՝ որուն վրայ լրտեսէն, որ զանի տարի մ'առաջ ծերօլատէյն տեսեր էր, այս ձևու 'ի վեր էն, այնպիսի խանդով կը խօսէր որ չափազանցութիւն կարծէինք...այլասդակ դիպուած...որ՛ւ մտքէն կ'անցներ այն ժամանակ...։

Բայց, թէև հիմակ գրեթէ իմ գաղտնիքս անշուշտ գուշակեցիր, թող որ իրաց ընթացքը պատմեմ քեզ առանց փոփոխելու...։

Սէնդ–Էբրանժիլա վանատունն՝ որուն աբբայուհին հօրքրոյրս է, ծերօլատէյնէն հազիւ թէ կէս քառորդ մղոն հեռի է. վասն զի աբբայարանին պարտէզները քաղքին արուարձաններուն մօտաւոր են. վանքէն լիովին առանձնացած՝ չքնաղ տուն մը՝ հօրքրոջս կողմէն լիազ տրուեցաւ 'ի բնակութիւն, հօրքրոջս որ, լինչպէս գիտես, մայրական գորովով մը կը սիրէ զիս։

Իմ գալստեանս օրը՝ հօրքրոջս խնայուց որ արքունիքը հետևեալ օրը հանդիսաւոր ընդունելութիւն և հանգէս մը պիտի տեղի ունենայ, ըստ որում մեծ–դուքսը նոյն օրն 'ի պաշտօնէ պիտի յայտնէր տիկնոջ տ'Արվիլի հետ մօտալուտ ամուսնութիւնն, որ քանի մ'օր առաջ՝ իր հայրը, տ'Օրվիլիի կոմսին հետ՝ ծերօլատէյն եկեր էր։

Ոմանք կը պարսաւէին իշխանն որ վերհասեստուհիի մը հետ դարձեալ այս անդամ խնամութիւն չընտրեր (մեծ–դքսուհին որմէ իշխանն այրի մնացեր էր Պավիէրայի տան կը վերաբերէր). ընդհակառակն ուրիշներն՝ որոց կարդէն էր նաև հօրքրոյրս՝ կը գովէին զինքն որ փառասիրական խորհուրդներու տեղ դեռահասակ և սիրաւէտ կին մ'ընտրեր էր զոր կը պաշտէր, և Գրանսայի ամէնէն բարձր աղնուականութեան էր զոր կը պատկանէր։ Գիտես արդէն, բարեկամ, որ հօրքրոյրս խորին հա-

*Մարի անունն իրեն և հօրը տխուր յիշատակներ կը յիշեցնէր, ուստի Ամելի անունը տուեր էր անոր, որ իր մօրն անուններէն մին էր։

մակրութիւն մ'ունի միշտ Ռօտոլֆի մեծ–դքսին համար. և ամենէն աւելի իշխանին բարձր հանդամանքը կրնար ճանչել:

— Իմ սիրելի զաւակս — ըսաւ նա ինձ սոյն հանդիսաւոր ընդունելութեան առթիւ, ուր իմ գալստեանս հետեւեալ օրը պիտի գտնուէի — իմ սիրելի զաւակս, սոյն հանդիսին մէջ ամենէն հիանալի բանն որ պիտի տեսնես ծէրօլտներն ֆաբլիօն է:

— Որո՞ւ վրայ է խօսքդ, իմ բարեսիրտ Հօրքոյրս:

— Խօսքս Ամէլի իշխանուհիին վրայ է···:

— Մեծ–դքսին աղջիկն: Արդարև, երբ Վիէն էի լորտ Տէօտլէյ մեղի այնպիսի խանդով մը խօսեցաւ անոր վրայ որ կարծեցինք թէ եւրոպական չափազանցութիւն մը կ'ընէ:

— Իմ տարիքս, բնութիւնս և կացութիւնս — վրայ բերաւ Հօրքոյրս — չեն ներեր որ բորբոքիմ. ուստի կրնաս իմ դատողութիւնս՝ իբր անկողմնակալ ընդունիլ, սիրելի զաւակս: Լաւ, ես կ'ըսեմ քեզ, որ կեանքս մէջ Ամէլի իշխանուհիին պէս հմայելի էակ մը չեմ տեսած: Իր հրեշտակային պեղեկութեան վրայ կը խօսէի քեզ եթէ անբացատրելի հրապոյր մ'ի բնէ չունենար որ իր պեղեցկութենէ դերազանց է: Եւրոպական արժանապատուութեան մէջ անմեղութիւն և համեստութեան մէջ ջնորհ: Առջի օրէն երբ մեծ–դուքսը զիս անոր ներկայացուց, սոյն նորատի իշխանուհիին համար ակամայ համակրութիւն մ'ղգացի: Սակայն, ես միտակ չեմ. Սօֆի արշիդքսուհին քանի մ'օրէ վեր ծէրօլտներէն կը գանուի. անոր պէս հպարտ և վէս իշխանուհի մը տեսած չեմ···:

— Իրաւ է, Հօրքոյր իմ, իր հեղնութիւնը սոսկալի է, շատ մարդիկ անոր կծու երկիծանոյց ենթակայ են: Վիէն իբր կրակէ կը խորշէին իրմէ···: Արդեօք Ամէլի իշխանուհիին անոր առջև ջնորհ գտաւ:

— Նորատի իշխանուհիին հսկողութեան ներքև գտնուած պատուպարանը պատրաստէին եռանդ՝ անցածն օր այս տեղ եկաւ. — Բան մ'ըսեմ — ըսաւ այս ահարկու արշիդքսուհին իր խրոխտ ազատախօսութեամբը — զարմանալի է իմ հեղնական միտումն, այնպէս չէ՞. լաւ ուրեմն, եթէ երկար տանեն մեծ–դքսին աղջկան հետ ապրիլի, անհերիաթ եմ որ անվնաս էակ մը պիտի գտնուի···այնչափ թափանցիկ և բարեսրտութիւնն ու համեստութիւն:

— Ուրեմն վհատիլ մ'է իմ հօրաքեռս աղջկան աղջիկին — ըսի հօրքրոջս ժպտելով:

— Իր ամենէն զօրաւոր հրապոյրն՝ ըստ իս — ըսաւ իմ հօրքոյրս — անուշութեան, համեստութեան և արժանապատուութեան խառնուրդ մ'է որուն վրայ քեզ խօսեցայ, և իր հրեշտակային դէմքին սրտառուչ երեսոյթ մը կ'ընծայէ:

— Արդարև, հօրքոյր իմ, համեստութիւնը հաղուագիւտ յատկութիւն մ'է այնպիսի նորատի, գեղանի և երջանիկ իշխանուհիի մը համար:

— Մտածէ անդամ մը, սիրելի զաւակս, որ Ամէլի իշխանուհիին այրեան աւելի կը վայլէ իր ստացած բարձր կացութիւնն առանց նանրասէր պարծենկոտութեան վայելել՝ որչափ որ այս բարձր դիրքին նոր հասաւ:*

— Եւ քեզի հետ ունեցած խօսակցութեան առեն՝ իր անցեալ կացութեան վրայ արդեօք անհանգիստութիւն մ'ըրաւ:

— Ո՛չ. բայց երբ, իմ մեծ հասակիս չնայելով իրեն վայել ակնածութեամբ խօսեցայ հետը, քանի որ Նորին Վսեմութիւնը մեր վեհապետին աղջիկն է, իր պարզ չքոհութիւնն առ իս երախտագիտութեան և պատկառանայ խառն՝ իմ սիրոս սաստիկ յուզեց. վասն զի իր աչքին և սիրալիր երկչոտութենէ՝ կը դիտէի որ ներկան այնքան չէր մոլորեր զինքն որ անցեալը մոռնայ, և իմ հասակիս կ'ընծայէր ինչ որ պարտաւոր էի իր բարձր կարգին:

— Եւ արդարև — ըսի հօրքրոջս — դողերիկ ճաշակ մը պէտք է այսպիսի նուրբ տարերութիւնները ղգալու:

— Ուստի, սիրելի զաւակս, որչափ Ամէլի իշխանուհին տեսնէի, այնքան իմ առաջին տպաւորութիւնս հիմնաւոր կը գտնէի: Այս տեղ դալէն վեր ըրած ազգրմանսիրական գործերն անհաւատալի են, և այս ընթացքն այնպիսի հասուն, խոհական դատողութեամբ կը բռնէր որ իմ զարմանքս կը տանէր իր նորահաս տարիքին նայելով: Գտած անդամ մը. մեծ–դուքսը ծէրօլտէյնի մէջ հիմնարկութիւն մը հաստատած

*Գերմանիա համեմատութեան՝ Ռօտոլֆի ըսեր էր թէ Գլէօր–տը–Մարի որ երկար տանէն մեռած կը կարծուէր, երբեք իր մօրը, Սառա կամ յուդիին հետացած չէր:

տեղ հինգ վեց տարեկան ողբ աղջկանց համար, նոյնպէս որք կամ լինկեցիկ աղջկանց համար՝ որ տասն վեց տարին մնած են, աղետաւոր տարիք մ'է այս տարաբաղդ օրիորդներու մասին, որ մոլութեան հրապոյրներէ և սիրոյ յարձակումէ միշտ անապահան կը մնան: Իմ աչքերէս և սիրտէս յարձակումէ միշտ անապահան կը մնան: Իմ աչքերէս և սիրտէս աչքայարանիս ամենուական կրօնուհիներն են որ այս տան սանուհիները կը հրահանգեն և կը վարեն: Սոյն հիմնարկութիւնն այցելութեան երթալով՝ սակայ առիթ ունեցայ դիտելու թէ այս ապերջանիկ և անօգնական արարածներն ինչպէս կը պաշտեն Ամելի իշխանուհին: Ամեն օր քանի մը ժամ անցնելու կ'երթայ նոյն հիմնարկութիւնն, որ իր յատուկ պաշտպանութեան ներքև կը դնուի. և նորէն կ'ըսեմ, զարհուրելի է, որ ոչ միայն այս սանուհիներն և կրօնուհիները յարգ և երախտագիտութիւն կ'ղգան նորին ողորմութեան համար, այլ գրեթէ անհնարին խանդ մը:

— Բայց հրեշտակ մ'է Ամելի իշխանուհին — ըսի հօրքրոջս:

— Հրեշտակ մը... այո, հրեշտակ մը — վրայ բերաւ նա — վասն զի չես կրնար երեւակայել թէ ինչ գորովալիր բարութեամբ կը վարուի իր սանուհիներուն հետ, ինչ ջերմեռանդ հոգատարութեամբ կը խնամէ զանոնք: Երբեք գժբաղդութեան դիւրազգածութիւնն աւելի փափկութեամբ չեմ տեսած. կարծես թէ անդիմադրելի համակրութեամբ մ'իշխանուհին կը մղուի դէպ 'ի այս թշուառ ընկեցիկ դաստուն: Վերջապէս կը հաստատ, նա... վերհասկանամ մ'աղջիկն, այս օրիորդները «այբեբո» անուամբ կը կոչէ:

Մաքսիմիլիան, հօրքրոջս այս վերջին խօսքին վրայ, կը խոստովանի որ արտասուք մ'եկաւ աչքիս: Եւ իրօք դեղեցիկ և սրբազին չքնաղ արդեօք սոյն նորատի իշխանուհիին ընթացքը:

— Քանի որ իշխանուհին — ըսի անոր — այսպիսի հրաշալի բնաւորութիւն մ'ունի, վաղը մեծ շփոթութիւն մը պիտի ղգամ երբ անոր ներկայանամ. իմ անպարտելի վհերութիւնս դիտես. դիտես որ բնաւորութեան ազնուութենէն աւելի կը պատկառիմ քան բարձր աստիճանէ. ստոյգ եմ որ իշխանուհիին պիտի երեւիմ իբր ապուշ և շփոթած անձ մը, ուստի կանխաւ պէտք է որ պատրաստուիմ այս բանիս:

— Օն, ճն — ըսաւ հօրքրոջս ժպտելով — քու վրադ պիտի գթայ, իմ սիրելի զաւակս, նա մանաւանդ, նոր չպիտի ծանօթանաս անոր հետ:

— Եո՞ս, հօրքրոջ իմ:

— Անտարակոյս:

— Եւ ինչպէս:

— Կը յիշես որ քանի վեց տարեկան եղած ատենդ՝ երբ հօրդ հետ Օլեինդալէն եկար դէպ 'ի Ռուսիա և Անգլիա ուղեւորելու՝ պատկերդ շինել տուի այն հագուստով զոր կը կրէիր հանգուցեալ մեծ-դքսուհիին տուած այլազարդ առաջին պարահանդիսին մէջ:

— Այո, հօրքրոջ իմ, վերջասանեցրդ դարու դերմանացի սպասաւորի հագուստով էի:

— Մեր Փրիյց Մաքէր ընտիր պատկերհանը՝ կերպարանեց հատատարմութեամբ նկարելով մինակ վերջասանեցրդ դարու անձ մը չէր նկարած, այլ, արհեստագիտի մը քմահճութեան հնարքով մը՝ ախորժելի էր նոյն ժամանակի նկարներուն ձևն ու հնութիւնն օրինակել: Ամելի իշխանուհին որ Գերմանիա գալէն քանի մը օր եռաքն՝ իր հօրը հետ պիս տեսնելու եկեր էր, կենդանագիրդ դիտեց, և պարզմտօրէն հարցուց թէ այս հինաւուրց պատկերն ում է: Իր հայրը ժպտիտ մ'երես, և նշան մը, և անոր պատասխանեց. «Այս պատկերը մեր հօրքրոջ որդւոյն պատկերն ներկեն մին է, որ հիմակ, ինչպէս որ հաղստէն կը տեսնես, սիրելի Ամելիս, երեք հարիւր տարեկան պիտի ըլլար, բայց երբ նորատի էր, արդէն անսպիտ անվեհերութեան և ընտիր սրտի տէր ըլլալն յայտներ էր. և արդարև, մինչ ահնարին արիութիւն և ժպիտը բարութիւն չէին արտայայտեր:»

(Կը պատատիմ քեզ, Մաքսիմիլիան, անհամբեր քամահանօք վերմ առներ ուսերդ՝ եմ վրայ այսպիսի բաներ պրեը տեսնելով, այս պատմութեանս շարունակութենէ պիտի հասկնաս որ այս մտոտի մանր պատահարներն, որոց ծիծաղելի դառնութիւնը կ'ղգամ, դժբաղդօրէն անհրաժեշտ են: Այս փակագիծը կը գոյեմ և կը շարունակեմ:)

— Ամելի իշխանուհին — վրայ բերաւ հօրքրոջս — այս առաջին անգամ էր որ տակէն խաբուելով՝ իր հօրը համաձայնութեամբ կերպարանիլ ատենն էր: Նուշն և հպարտ երեւոյթի մասին, աւելի ուշի ուշով պատկերը նկատելէն ետև: Վերջին՝ երբ գայլի գլխիկը ծերօլատէն տեսնելու, իր գլխի ճամանակի հօրքրոջ որդւոյն վրայ խօսեցաւ: Այն ատեն մեր հնարքն անոր քաղաքրեցի, ըսելով անոր որ վերջասանեցրդ դարու սպասաւորը պար-

զգայէս իմ հօրեղբօրս որդին, Հանրի տ'Էրբօզէն—Օլտէնզալ իշխանին էր, այժմ քանի մէկ տարեկան Աստրիոյ կայսեր պահակներուն զօրապետ, և վերջապէս, հազուադէպ՝ լինելը շատ կընամանի իր պահակերին: Այս խօսքիս, Ամէլի իշխանուհին —յարեց հօրքոյրս— կարմրեցաւ և խոհուն մնաց, ինչպէս որ է պրեթէ միշտ: Անկէ վեր, բնականապէս պահակերին խօսքը բնաւ չըրաւ ինձ: Հետևապէս, կը տեսնես, սիրելի զաւակս, որ քու հօր+քոյրդ ազնիւ համար, ինչպէս որ կ'անուանէ մեծ—դուքսը՝ բոլորովին օտարական չես. ուստի անհոգ եղիր և պահակերիդ պատիւը պահէ — յարեց հօրքոյրս ժպտելով:

Ինչպէս որ ըսի, սիրելիդ իմ Մաքսիմիլիան, այս խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ իշխանուհիին ներկայանալուս օրուան առջի օրը. հօրքոյրս թողուցի և տուն դարձայ:

Բ

Սիրելիդ իմ Մաքսիմիլիան, շատ անդամ ըսած ես ինձ որ բնաւին անապարձ չեմ. կը հաւատամ, հաւատալու պէտք ունիմ այս պատմութիւնս շարունակելու որպէս զի աչքիդ առձնապաստան երևելու վտանգի մէջ չընկնիմ:

Երբ տունս առանձին մնացի՝ հօրքեռս խօսակցութիւնը յիշելով՝ ահ կամայ մտածեցի՝ դաղտնի պոհունակութեամբ մը, որ Ամէլի իշխանուհին՝ վեց եօթ տարիէ վեր այն իմ կենդանապիրս նշմարելով՝ քանի մը օր ետքը՝ կատակով հարցուցեր էր հին ֆամանակի հօրքեռս որդւոյն որպիսութիւնը:

Կը խոստովանիմ որ այսչափ աննշան պարագայի վրայ թէթևապոյն յոյս մը հիմնել յիմարութիւն է. բայց, ինչպէս միշտ, այժմ ալ կատարեալ անկեղծութեամբ պիտի խօսիմ հետդ. լաւ, այս աննշան պարագան դիս յափշտակեց: Իմ հօրքեռս պէս ծանրագլուխ և անաչառ կնիկ մը դուվեսաներն առ Ամէլի, սոյն իշխանուհիին արժէքն իմ աչքիս առջև աւելցնելով՝ աւելի ղպալի կը դարձեր այն ուշադրութեան ղոր ընդհեղու հաճեր էր ինձ...կամ լաւ ևս իմ պատկերիս ընդհեր էր...: Սակայն, ինչպէս բացատրեմ, այս ուշադրութիւնն այնպիսի յիմարական յոյսեր յարոյցյիս, որ, այս պահուս աւելի հանդարտ ակնարկ մը նետելով անցեալին վրայ, կը հարցնեմ ինքզինքիս թէ ինչպէս

հրաշագործեցաւ այն խորհրդոյնները որ անվրէպ վիհ մը կը տանէին ինձ:

Թէև մեծ—դքսին ազգականն էի, և միշտ սիրով կ'ընդունուէի իր կողմէն, անհնար էր ինձ իշխանուհիին հետ առանձնանալու թէթևացոյն յոյսը տածել, նկատելով անդամ որ սիրոյս պատասխանէր, թէև այս ալ լիովին անհաւանական էր: Մեր պերդաստանն իր ատիճանները պատուով կը պահէ, բայց աղքատ է, եթէ բաղդատենք մեր հարստութիւնը մեծ—դքսին անթաւ կալուածներուն հետ, գերմանական դաշնակցութեան ամենէն հարուստ իշխանին. և ասկէ զատ՝ հազիւ քսան մէկ տարու էի, պահապան զօրոյ լոկ զօրապետ մ'էի, առանց անունի, առանց անձնական կացութեան, երբեք, մէկ խօսքով, չէր կրնար ինձի մտածել իր աղջկան համար:

Բոլոր այս խորհրդածութիւնները պարտաւոր էին պահպանել զիս սէրէ մը զոր տակաւին չէի զգար, բայց կերթալով մ'անոր զարմանալի նախազգացումն ունէի: Ախտս, նոր նոր տղայական զործեր ալ ըրի. Մատս մտնի մ'ունէի զոր երբեմն թէկլան տուեր էր ինձ (այն բարի կոմսուհին որ քեզի ծանօթ է). թէև այս թեթև, դիւրին և անխորհուրդ սիրոյ դրաւականը դիս չէր կարող շատ նեղել, դիւցազնաբար իմ նորածին սիրոյս զոհեցի, և խեղճ մատնին աներևոյթ եղաւ պատուհանիս տակ արագօրէն հոսող դետին ջրերուն մէջ:

Անօգուտ է ըսել իմ անցուցած դիշերս. կրնաս զգալ դուշակել: Գիտէի որ Ամէլի իշխանուհին խարտեշ էր և հրեշտակային դեղեցկութեամբ. Քանացի իր կերպարանն, իր հասակն, իր կազմուածքն, իր ձայնին հնչմունն, իր ակնարկին բացատրութիւնն երևակայել. յետոյ իմ նկատած կենդանապիրս ուշադրելով՝ ցաւօք սրտի մտածեցի որ անիծեալ պատկերհանը դէմքիս չափազանց փոյթ տուեր էր. նաև յուսահատօրէն բաղդատեցի վերջատանեղրդ գարու ասպատուրին նկարչական հպատան Ն. Վ. զօրապետին անզարդ համազգեստին հետ: Ցետոյ այս սկսի մտմտուքին տակն տակն կը յաջորդէին, հաւատամ ես, բարեկամ, քանի մը վհհանձն խորհուրդներ, հազուագիտ քանի մը ազնիւ թռիչքներ. կ'այլայլէի, ծհ, լիովին այլայլեր էի, Ամէլի իշխանուհիին այս պաշտելի բարութիւնը յիշելով որ իր պաշտպանած խեղճ ընկերցիկներն, էր +պրեքը կ'անուանէր, ինչպէս որ ըսեր էր Հօրքոյրս:

Միւս օր ընդունելութեան ժամը հասաւ։ Փորձելու համար քանի մը համազգեստ հագայ, զանոնք իրարմէ գէշ գտնելով, և շատ դժուարութեամբ պզտիկ պալատն երթալու ճամբայ ելայ։

Թէև Ճէրօլամէյն Սէնա–Էրմանժիլի մենաստանէն քառորդ մը մղոն հազիւ թէ հեռի էր, սակայն այս կարճատև ուղևորութեան ատեն հազար տեսակ մտածութիւններ միտքս պաշարեցին։ Իմ բոլոր նախորդ սէրս մանուկքս փարատեցան, կարևոր, տխուր, դրեթէ սպառնալի դաղափարի մ'առջև . . . անզսպելի նախազգացում մը կը յայտնէր ինձ այնպիսի տագնապ մ'որ մարդուս բոլոր կենաց կ'իշխեն, տեսակ մը յայտնութիւն կ'ըսէր ինձ որ պիտի սիրեմ . . . խանդավառ պիտի սիրեմ, սիրեմ պիտի այնպէս որ լոկ անգամ մը կը սիրէ մարդ . . . և ճակատագրային վճռով մ'այս սէրն որ այնքան բարձր էր և արժանի ինձի հասկնալի միշտ դժբաղդ պիտի ըլլայ։

Ճէրօլամէյնի դպրոցական պալատը չես ճանչեր, բարեկամդ իմ։ Եւրոպայի մայրաքաղաքները պտրտող ճամբորդներուն վկայութեան համաձայն՝ վէրսայէն զատ՝ չկայ արքունական տպարան մ'որուն ընդհանուր տեսքն ու շրջականերն աւելի վսեմ երևոյթ մ'ունենան։ Եթէ այս մասին քանի մը մանր պարագաներ կը պատմեմ, պատճառն այս է որ այս ժամուս այն հրաշազան շքեղութիւնները չկրնալով կը հարցնեմ իրովի թէ ինչպէս պիտի իսկայն իմ ոչնչութիւնս աչքիս առջև չբերին. վասն զի վերջապէս Ամէլի իշխանուհին սոյն պալատին, սոյն զօրքոյ, սոյն հրաշալի ճոխութիւններուն կերիշխան վեհապետուհին էր։

Մարմարիոնէ քալէն պալատը կ'երթուէր, լայն կիսաբոլորը բակ մ'որ այսպէս կը կոչուի, ըստ որում, կաւքերը շրջապատական շարք մը զան՝ դղյնզդյն մարմարէ յատակ ունի, որով շքեղ մոզաիքներ կը յօրինուին, և որոց կեդրոնն ահագին աւազան մը կը նկարուի հինգ կէտ, և ասոր մէջ լայն պորփիւրէ ամանէ մը կը թափի անդուլ ջուրն աւազտօրէն։

Ա յս պատուոյ բակը բոլորակի կը շրջապատեն ամենընտիր սպիտակ մարմարիոնէ շար շար արձաններ, ոսկեզօծ արոյրէ լամպարներ բռնած՝ ուսկէ շղթայակիր կատի կոհակները կը ժայթքին։ Սոյն արձաններուն հետ փոխադիր կը տեսնուին, Մէդիսեան առիւծներ՝ որ պերճօրէն քանդակած խարխնեներու վրայ բարձրացած, կը պարունակէին վարդասարդներ՝ ծաղկաւէտ ճշմարիտ տունկերը, որոց յղկուն տերևն արևուն լուսին տեսնելուն՝ մտատանջման դալարիկ պէս կը շողշողային։

Պատերը կրկնասիւնակ բազրիքի մ'ոտքը կը կենային՝ որ պալատին կամարակապ դասիքը կը տանէր։ Սոյն սանդղին ստորոտը՝ մեծ–դքսին զօրաց դնդէն երկու հեծելազօր՝ իրենց սև երիվարներու վրայ աշտանակ՝ կանգուն կեցեր էին՝ իբր 'ի դէտ, և դուքսն ասոնք իր բանակին ամէն բարձր պետերուն մէջէն կ'ընտրէր։ Դու, բարեկամ, որ մարտիկները կը սիրես, անշուշտ պիտի զարմանայիր այս երկու հակառակ տրամադրութեան դաժան և մարտական դարձուածքին վրայ, որոց պղպեղավաճիկ և հնատիպ վահանն ու սաղաւարտն, ատենց զարկմանակի և բաշի, լուսէն կը փայլփլէին. այս ձիաւորներն դեղին օձիքով կապուտակ զգեստ, ճերմակ այծեամորթի տափատ և մինչև ծնկերէն վեր քաշուած հաստ կօշիկներ հագեր էին։ Ի վերջ, բարեկամ, քեզի համար որ սոյն պետական մանր պարագաները կը սիրես, պիտի յարեմ թէ սանդղին գլուխը՝ գրան մէն մի կողմը՝ դքսական հեծելակ գնդէն երկու տարձանակիր պահպանութիւն կ'ընկերէին։ Իրենց հադուստը՝ բայ 'ի զգեստին և եղերքուն գոյնէն՝ կը նմանէր, ըսեն ինձ, նափոլէօնի տարձանակիրներուն։

Վերնապատէն անցնելէն ետև՝ որ իշխանին պահնորդները՝ գեղարդ 'ի ձեռին՝ կեցեր էին՝ սպիտակ մարմարէ հոյաշէն սանդուղ մ'եղայ որ յատակիսէ սիւներէ զարդարուն վերնասրահի մը կը տանէր՝ որ դունատոր և ոսկեզօծ դմբէթ մ'ունէր։ Նոյն վայրը կը գտնէին սպայակներու երկու երկար շարք մը։ Ցետոյ պահակներու սրահը մտայ, որուն դուռը միշտ սեռնիկապան մը՝ և սպասարկու թիկնապահ մը կը կենային, որոց պաշտօնն էր ներքին վեհմութեան ներքնատեղ այն անձերն որ անոր առջև երթալու մանաւոր իրաւունք մ'ունէին։ Իմ պղպեղանութիւնս՝ թէև հեռաւոր՝ այս պատուոյ արժանի ըրաւ զիս. թիկնապահ մ'առջևս ընկնելով երկար սրահ մը տարաւ զիս, որ չի էր արքունի հադուստով կամ համազգեստով մարդիկ և պճնազարդ կիներ։

Մինչդեռ այս փառաւոր ամբոխին մէջէն կ'անցնէի՝ քանի մը խօսքեր լսեցի որ աւելի ևս իմ այլայլութիւնս կը աստիճանէին. ամէն կողմէն կ'զմայլէին Ամէլի իշխանուհիին հրեշտակային գեղեցկութեան, տ'Ա րվիլ մարքիզուհիին չքնաղ կերպարանքն, և Սօֆի արշիդքսուհիին էական կայսերական երևոյթին վրայ, որ Սգահիսլաս արշիդքսին հետ նոր եկած ըլլալով Մինիքէն՝ քիչ օրէն Վարսավիա պիտի դառնար։

բայց որչափ որ արշիդքսուհիին վէս արժանապատուութիւնը, տիկին ա՛Արվիկի ընորհալի ազնուութիւնը կը դովէին, դարձեալ կը սիրդէին թէ Ամէլի իշխանուհիին հմայելի դէմքին պէս տեսլական բան մը չկար։

Քանի մօտենայի մեծ–դքսին և իր աղջկան գտնուած տեղը, կ'զգայի որ սիրտս ուժգնին կը բախէր։ Սոյն սրահկին դուռը հասնելու միջոցիս (մուդայ ըսելու քեզ որ պարահանդէս և երաժշտութիւն կար արքունիքն), երևելին Լիցս դաշնամուրին առջև այն ինչ նստեր էր. ուստի երկիւղած լռութիւն մը չայօրդեց խօսակցութիւններու ընթացքն մրմունջին. նուագին վախճանին սպասելով, զոր մեծ երաժիշտն իր սովորական ճարտարութեամբը կը նուագէը, դրան որմածակին մէջ կեցայ։

Ան ատեն, սիրելի Մաքսիմիլիան, առաջին անգամ Ամէլի իշխանուհիին տեսայ։ . . Թոյլ տուր ինձ նկարագրելու քեզ սոյն տեսարանս, վասն զի անսահման հրապոյր մը կ'զգամ յիշատակներս ամփոփելու։

Երևակայէ, բարեկամդ իմ, ընդարձակ սրահիկ մ'որուն կահ կարասին արքունական ճոխութիւն ունէր, լոյսերով կը շողշողար, և շառագոյն մետաքսէ կերպասով պատած էր, որուն վրայ ոսկեթել տերև մը կը սողսկէր։ Առաջին կարգն՝ ոսկեզօծ գահոյից վրայ՝ Սօֆի արշիդքսուհին նստեր էր, ձախ կողմը ա՛Արվիլ մարքիզուհին, և իր աջ կողմն Ամէլի իշխանուհին. ասոնց ետևը կը գտնուէր մեծ դուքսն իր գնդին հաղարապետի համազգեստը հագած. կ'երևէր թէ իր երջանկութենէ առտուդ գարձեր և հագիւ երեսուն տարեկան էր. զինուորական հագուստն իր հասակին վայելչութիւնն և կերպարանին գեղեցկութիւնն աւելի երևան կը հանէր. իր քովը Սղանիսլաս արշիդուքսը՝ սպարապետի զգեստով կը գտնուէր. յետոյ կարգաւ կզային Ամէլի իշխանուհիին նաժիշտները, աւազանիին կիներն և՝ ի վերջէ նոյն իսկ նախարարները։

Հաճրկ է ըսել որ Ամէլի իշխանուհիին՝ ոչ այնքան իր աստիճանով քան շնորհքովն ու գեղեցկութեամբը կը տիրապետէր այս շողոմն ակնբին վրայ։ Մի զատապարտեր զիս, բարեկամ, առանց այս նկարագիրը կարդալու. . . . Թէև հազար անգամ իրականէն վար է, իմ անհնարին աչերս պիտի ըմբռնես. պիտի ըմբռնես որ գինքը տեսնելուս պէս . . . սիրեցի, և թէ այս սիրոյս արագութիւնը հաւասար գտաւ իր բունութեան և յաւիտենականութեան։

Ամէլի իշխանուհիին սպիտակ դիպակէ պարզ շրջազգեստ մը հագած, Սօֆի արշիդքսուհիին պէս Սէն–Նէքօմիւսէնի կայսերական կարգին մեծ ժապաւէնը կը կրէր, որ իրեն նոր գրկուեր էր կայսրուհիին կողմէն։ Մարդարտէ վարսակալ մ'որ իր ազնիւ և անարատ ճակատը կը պատէր, հիանալի կերպով կը ներդաշնակէր ոսկեթել մազերու երկու փառաւոր հիւսակի հետ որ կը շրջապատէին իր թեթևակի կլորցած այտերն. իր չքնաղագեղ թևերն՝ որ աւելի սպիտակ էին քան ճածպէլէ կոհակներն ուսկէ կ'ելնէին, կիսովին ծածկուած էին ձեռնոցներով՝ որ փոսիկներ ունեցող արմունկներէն վար կը հասնէին. քանի կատարեան էր իր մէջքը, քանի սիրուն էր իր ոտներն որ սպիտակ մետաքսէ մէջատուցեր էր։ Զինքը տեսած միջոցիս՝ իր ջինջ երկնագոյն մեծ աչերը խոհուն էին՝ չիտեմ անգամ եթէ նոյն պահուն ծանր մտածութեան մը ներգործութեան ներքեւ կը գտնուէր, թէ ոչ Լիցսի նուագած երգին մեղի ներդաշնակութենէ աղդուեր էր. բայց իր կէս ժպիտը կարծես թէ անպատում անուշութիւն և մեղամաղձութիւն կը յայտնէր. . .

Երբէք չպիտի կարենամ բացատրել նոյն միջոցին զգացածս. մօրքեռս ամէն ըսածներն Ամէլի իշխանուհիին անսպառում բարութեան վրայ միտքս եկան. . . ծպտէ դուս, բարեկամ. . . բայց ակամայ աչերս արտասուքով լցան երբ մտախոհ, զրեթէ տխուր տեսայ սոյն նորատի օրիորդն որ հիանալի գեղեցկութիւն ունի, որ պատուով, յարդանաքով կը շրջապատուի և մեծ–դքսին պէս հօր մը կողմէ կը պաշտուի. . .

Դիտես թէ մեր մէջ ինչ խղճահարութեամբ կը պահուին մարդավարական ձևերն ու ասոնցմանները դասակարգութիւնն։ Իմ ունեցած տիտղոսիս և մեծ–դքսին հետ ազգականութեանս յարաբերութեան շնորհիւ, այն անձերն որոց մէջ գտնուեցայ՝ ի սկզբան փոքր առ փոքր քաշուելցան, այնպէս որ գրեթէ միտակ և ակն յայտնի առաջին կարգը բռնած գտնուեցայ, սրահկին դրան որմածակին մէջ։ Այս պարագան պէտք էր որ Ամէլի իշխանուհիին՝ իր մտմտուքը փարատելով զիս տեսնէր և անշուշտ պիտեց, վասն զի զարմանքէն շարժում՝ ըրաւ և կարմրեցայ։

Հօրքեռս սենեակն՝ ի մենաստան՝ տեսեր էր պատկերս, և գիս կը ճանչէր, անտարակոյս։ Իշխանուհիին հագիւ թէ րոպէ մը նկատեր էր

պիս, բայց այս ակնարկը բուռն, խորին ցնցում մը պատճառեց ինձ. այ տեղս կրակ ու բոց կ՚այրէին, աչերս վար առի, և քանի մը վայրկեան այնպէս մնացի առանց նորէն իշխանուհին նայիլ համարձակելու...։ Երբ վերջին փորձ մ՚ըրի, կամացուկ մը Սօֆի արշիդքսուհին հետ կը խօսակցէր, որ սրտապին համակրութեամբ անոր մտադիր կ՚երևէր։

ԵՒյնս իր նուագած երկու եղանակներուն մէջ միջոց մը տալով մեծ–դուքսն այս վայրկեանը պատեհ առիթ մը սեպեց իր հիացումն անոր յայտնելու։ Իշխանն իր տեղը դառնալու առնն՝ պիս տեսաւ, դիտով նշան մ՚ըրաւ բարեյօժարութեամբ, և ակնարկով ինձ նայելով արշիւդքսուհին քանի մը խօսք ըսաւ։ Սա՝ պահ մը պիս նկատելէն ետև մեծ–դքսին դարձաւ, որ ակամայ ժպիտ մ՚ըրաւ անոր պատասխանատալով և իր խօսքն աղջկան ուղղելով։ Ամելի իշխանուհին վրայ շփոթութիւն մը տեսայ, վասն զի նորէն կարմրեցաւ։

Իսկ ես սանդխանքի մէջ էի. դժբաղդաբար մարդավարութիւն չէր տեղէս շարժիլ նուագապարէն առաջ, որ նոյն պահուն սկսաւ նորէն։ Երկու երեք անդամ նայեցայ Ամելի իշխանուհին դաղտնապէս. ինձ խոհուն և տխուր երևցաւ. սերտս ձմեռցաւ. կը վշտանայի որ ամայ, ինչպէս որ կարծէի դուշակել, անոր թեթև անհանգստութիւն մը կը պատճառեմ։ Անտարակոյս մեծ–դուքսը կատակ ընելով հարցուցեր էր անոր եթե իր հին ֆաննալի հօբբոյ որբ–ոյն պատկերին հետ նմանութիւն մ՚ունէի, և իր անմեղութեամբը թերևս կը յանդիմանէր ինքզինքն որ իր հօրը չըսաւ թէ պիս արդէն ճանչեր է։

Երբ նուագապարը լմնցաւ, սպասարկու թիկնապահին ետևէն դաշի. պիս մեծ–դքսին մօտ տարաւ, որ հաճեցաւ քանի մը քայլ առնուլ դէպ առաջ պիս դիմաւորելու համար, մեծարանքին թևէս բռնեց, և Սօֆի արշիդքսուհին մօտենալով ըսաւ.

— Ձեր կայսերական վսեմափայլութենէ ներումը խնդրեմ ներկայացնելու համար իմ հօրաքեռ որդիս Հանրի որ Հէրցօգին Օլեհնդալ իշխանը։

— Արդէն վ.իէննա տեսայ իշխանդ, և դինքը խնդագին կը տեսնեմ վերստին այս տեղ— պատասխանեց արշիդքսուհին, որուն առջև խորին խոնարհութիւն մ՚ըրի։

— Սիրելիդ իմ Ամելի — վրայ բերաւ իշխանն իր աղջկան դառնալով

ըսաւ — ձեզ կը ներկայեմ Հանրի իշխանը, Պօղ իշխանին որդին իմ պատիառելի բարեկամներէս մին է, և կըցաւիմ որ այսօր ծէրօլատէյն չեմ տեսներ դինքը։

— Կը հաճիք, պարոն, յայտնել Պօղ իշխանին որ Հօրս յաւակից կը դտնուիմ. վասն զի միշտ երջանիկ պիտի համարիմ ինքզինքս իր բարեկամները ճանչնալու — պատասխանեց Ամելի իշխանուհին ընորհալի պարզութեամբ մը...։

Իշխանուհին ձայնը չէի լսած. երևակայէ, բարեկամ իմ, ամենէն անուշ, թաւմ, ներդաշնակ հնչիւնը, վերջապէս շեշտ մ՚որ հոգւոյ ամենէն փափուկ թելերը կը շարժէ։

— Յուսամ, սիրելի Հանրի, որ առեն մը պիտի ունաք հօրաքեռդ մօտ, զոր կը սիրեմ և մօրս պէս կը յարգեմ — ըսաւ մեծ–դուքսը բարեսրտութեամբ. — Սակայն եկէք յրնտանիս մեղ տեսնելու, ժամն եռ րեքին մօտ. եթէ դուրս երթանք, դուք ալ մեր պատյանները մանակից կը դտնուիք. գիտէք որ ձեզ միշտ սիրած եմ, որովհետև աղնիւ սիրտ մ՚ունիք։

— Ձգիտեմ ինչպէս բացատրեմ ձեր արքայական վսեմափայլութեան իմ երախտագիտութիւնս ինձ ընորհ ըրած բարեսէր ընդունելութեան համար։

— Լաւ ուրեմն, ձեր երախտագիտութիւնը յայտնելու համար — ըսաւ իշխանը ժպտելով — երկրորդ հակապարին համար Ամելի իշխանուհին հրաւիրեցէք, վասն զի առաջինն՝ ըստ իրաւանց արշիդքսին կը վերաբերի։

— Ձեր վսեմափայլութիւնը պիտի հաճի արդեօք ընել ինձ այս ընորհն... — ըսի Ամելի իշխանուհին անոր առջևը խոնարհելով։

— Պարզօրէն փոճին և փոճմանի (cousin et cousine) կոչեցէք իրարու, գերմանական հինօրեայ ազգօր սովորութեան համեմատ — ըսաւ մեծ դուքսը զուարթագին. — ազգականներու մէջ չեն վայլեր քաղաքավարական ձևերը։

— Միթէ տոհմակիս պիտի պատուէ պիս սոյն հակապարը հեռու պարելով։

— Այո, տոհմիկս — պատասխանեց Ամելի իշխանուհին։ Բարեկամ, անհնար է ինձ բացատրել թէ քանի երջանկութիւն

և վիշտ զղացի միանգամայն մեծ դքսին հայրական մեղբանութենէ. իր յայտնած վստահութիւնը, սիրալիր բարեսրտութիւնն որով խնդրեց իր աղջկէն ու իմնէ որ մարդավարական ձևերու տեղ անուշագին սրտակցութեան ընտանի անուններ գործածենք, ամէն ինչ երախտապարտութեամբ լցուց զիս. հետևապէս գառնապէս կը գատապարտէի սիրոյ մ'աղետաբեր հրապոյրն որուն անշուշտ իշխանն ոչ կարող և ոչ պարտաւոր էր հատանութիւն տալու:

Մտադիր էի (և այս դիտաւորութիւնս գործադրեցի) չընել և ոչ ինչ բան մ'իմ տոհմակիցիս սիրոյս վրայ կասկած մը չտալու համար. քայց կ'երևակէի որ այլայլութիւնս, ակնարկներս զիս չմատնեն ...: Ա՛յլ սակայն այս համր, թագուն զղացումն անդամ ականջ մեղադրելի կը թուէր ինձ ...:

Ա՛յս խորհրդածութիւններն ընելու ժամանակ դառ՝ միևչդեռ Ամելի իշխանուհին Սանտիսաս արշիդքսին հետ առաջին հանդիպարը կը պարբերէ: Ա՛յս տեղ, ինչպէս ամէն ուրեք, պարը տեսակ մը քաղաքածք է որ նուագարանին չափին կը հետևի. որչափ երևան կը հանէր սոյն պարը տոհմակիցիս թնդանութածքին ծանրակշիռ շնորհն ու գեղը:

Անձկութեան հետ խառն երջանկութեամբ կ'սպասէի այն խօսակցութեան ժամուն որ՝ պարահանդիսին ազատութիւնն՝ սիրոյ թոյլ տար որ անոր հետ ունենամ: Բանական էնթգինքս զսպելու երբ հարկ եղաւ տ'Արվիլ մարքիզուհիին մօտ երթալ իշխանուհին առնելու համար:

Պատկերին պարադանները մտածելով կը յուսայի որ Ամելի իշխանուհին իմ շփոթութեանս կը մանակցի. չէի սխալեր, դրեթէ բանաբան կը յիշեմ մեր առաջին խօսակցութիւնը, ներէ ինձ զսյն յայտնելու քեզ, բարեկամդ իմ:

— Ձեր վսեմախոհութիւնը սիրոյ թոյլ տայ արդեօք — ըսի անոր — որ գինքը ռոմանական անուանեմ, ինչպէս որ մեծ-դուքը կը հրամայէ:

— Անտարակոյս, տոհմիկս — պատասխանեց ինձ շնորհալի կերպով մը. — միշտ երջանկութիւն մ'է ինձ հօրս հնազանդիլը:

— Եւ այնչափ իրաւունք ունիմ պարծենալու սոյն ընտանութեան վրայ, տոհմակիցս, որչափ որ հօրքեռս միջոցաւ ձեզ ճանչնալու. այսինքն, ձեր արժէքն իմանալու կարող եղայ:

— Հայրս շատ անդամ ձեր վրայ խօսած է ինձ, տոհմիկս, և ձեզի զարմանալի պիտի թուի անշուշտ — յարեց նա երկչոտութեամբ — որ արդէն կը ճանչնայի ձեզ. եթէ կարելի է ըսել, տեսքով ...: Հէրմանժիլա մենաստանին տեսչուհին, որուն համար յարգական սէր մը կը տածեմ, մեզ, հօրս և ինձ ցոյց տուեր էր օր մը ... պատկեր մը ...:

— Որուն մէջտեղ վեցերորդ դարու մէկ սպայի մը պէս նկարուեր էի:

— Այո՛, տոհմիկս. և նոյն իսկ հայրս զիս խաբեղու մտօք ըսաւ թէ այս պատկերը մեր հինաւուրց ազգականներուն մէկուն պատկերն է, յարելով միանգամայն այս վաղեմի տոհմիկին համար այնպիսի բարեսէր խօսքեր, որ մեր ընտանիքն երջանիկ պէտք է ըլլայ մեր այսօրուան ազգականներուն մէջ գինքն ունենալուն ...:

— Աւաղ, տոհմիկիս, կը վախնամ որ չեմ նմանիր մեծ-դքսին ըրած բարոյական պատկերին և ոչ տաճն վեցերորդ դարու սպային:

— Կը սխալիք, տոհմիկս — ըսաւ պարզմտօրէն իշխանուհին. — վասն զի նուագապարէն ետքն՝ աչքս սրահին կողմն ածելով՝ իսկոյն ձեզ ճանչցայ, թէև հազուստ տարբեր է:

Յետոյ, թերևս իրեն շփոթ պատճառող խօսակցութիւն մը փոխելու մտօք՝ նա ըսաւ ինձ. — Ինչ հիանալի տաղանդ ունի Պ. Լիցս, այնպէս չէք դաներ և դուք:

— Հիանալի: Ինչ հանճարեմբ անոր մատիկ կ'ընէիք.

— Վասն զի, իրօք, կրնայի հրապոյր մը կայ կարծեմ, առանց խօսքի երաժշտութեան մէջ. ոչ միայն ընտիր եղանակ մը կը վայելէ մարդ՝ այլ նաև իր մտիկ ըրած դաշնակին կրնայ յարմարել իր մտմտուքն՝ որ կերպով մ'անոր ձայնակից կ'ըլլայ ...: Զգիտեմ եթէ կը հասկնաք միտքս:

— Կատարեալ կ: Մտմտուքն այն ատեն իրը խօսք կը գառնան որ մեր մտիկ ըրած եղանակին կը յարմարենք մտովին:

— Ճիշտ, ճիշտ այդպէս, հասկցաք միտքս — ըսաւ շնորհալի գոհունակութեան շարժում մ'ընելով. — կարծէի թէ լաւ չեմ բացատրեր, քիչ մ'առաջ սոյն ողբերգին սրտառուչ մեղեդիին առեն զգացած:

— Փառք Աստուծոյ, տոհմիկիս — ըսի անոր ժպտելով — այսպիսի տխուր եղանակի մը և ոչ խօսք մ'ունիս յարմարելու:

Սեպէ թէ իմ հարցումն անխոհեմ էր և պատասխան տալու խորշեցաւ, սեպէ թէ զայն չլսեց, յանկարծ Ամէլի իշխանուհին ըսաւ ցոյց տալով ինձ մեծ–դուքսն, որ Սօֆի արշիդքսուհին տուեր էր թևն և ի՛նդրնէր այն սրահէն ուր կը պարէին. — Տոհմիկս, նայեցէք անդամ՛մը հայրս, ինչպէս դեղեցիկ է··ինչ ազնիւ և բարի կերպարանք ունի. ինչպէս ամենուն աչքը զորովալիր անոր կը հետևին. կ՛երևի ինձ թէ աւելի կը սիրեն զինքը քան կը յարգեն···։

— Ա՛հ — դոչեցի — միայն այս տեղ, իր արքունիքը, սիրելի չէ ամենուն։ Եթէ ժողովրդեան օրհնութիւններն ապագայ սերունդին մէջ հնչէին, Ծէրօլտէյնի Ռոտոլֆին անունն իրաւամբ անմահ պիտի ըլլար։

— Այսպէս խօսելու աւենս, իմ խանդս անկեղծ էր. վասն զի դիտես, բարեկամ, որ իշխանին տէրութիւնն իրաւամբ Գերմանիոյ գրաթոռը կը կոչէ։

Անկարելի է ինձ նկարագրել տոհմիկիս աւ իս ծղրտած հնարհատ պարտ ակնարկն երբ այսպէս խօսիլս լսեց։ — Այսպէս իմ հօրս արժէքը ճանչէիր — ըսաւ նա այլայլութեամբ — արժանի ըլլալ ձեզ ուղեցած համակրութեան···։

— Վասն զի չկայ մէկն որ ինձի չափ զանի սիրէ և անոր վրայ զմայլի։ Ասկէ զատ՝ մեծ իշխաններու յատուկ հպարտութիւն յատկութիւններէն՝ միթէ չունի՞ բարութեան ոգին որ պաշտեալ իշխաններուն յատուկ է···։

— Զգիտէք թէ որչափ ճշմարիտ կը խօսիք···— դոչեց իշխանուհին աւելի ևս այլայլած։

— Ո՛հ, գիտեմ, գիտեմ, և ամէն անոնք որ կը կատաղարին ինձի պէս գիտեն. այնքան կը սիրեն զինքն որ իր վշտերուն վշտակից կ՛ըլլան ինչպէս որ մանկակից են երջանկութեան. ամենուն կողմէն տեսնուած եռանդը սիկին տ՛Արվիլի իրենց նուէրը մատուցանելու համար նորին վսեմափայլութեան ընտրութիւնը կը նպաստագործէ, նոյնպէս ապագայ մեծ դքսուհին արժանիքը։

— Տիկին տ՛Արվիլ մարքիզուհին որ և է առնէ աւելի արժանի է հօրս սիրոյն, և ասկէ աւելի դեղեցիկ դովեստ մը չեմ կրնար տալ ա՛նոր։

— Եւ անտարակոյս դուք աւելի կրնաք ճանչել անոր յարգը. վասն զի հաւանական է որ հետը ծանօթացած էք Գրանսա, տոհմուհիս։

Հաղիւ թէ այս վերջին խօսքերն արտասանեցի որ չգիտեմ ինչ յանկարծական խորհուրդ մը պատշարեց Ամէլի իշխանուհիին միտքն. աչքերը վար առաւ, և թոպէ մ՛իր կերպարանն այնպիսի տրտմութեան երևոյթ մը ստացաւ որ զիս ահ՛ի բերան ըրաւ ապշութենէս։ Նոյն պահուն հակապարին վախճանը կը մօտենար՝ վերջին չ՚ոք զիս իմ տոհմուհիէս հեռացուց։ Երբ զինքը տիկին տ՛Արվիլի մօտ տարի, այնպէս երևցաւ ինձ որ իր կերպարանքը դեռ ևս պայծառած է···։ Կարծեցի և դեռ կարծեմ թէ իմ անկարկուտութիւնս Գրանսա բնակելու մասին, իր մօրը մահը յիշելով, իմ յայտնած տաժանելի տպաւորութիւնը պատճառեց անոր։

Այն երեկոյթին պարապայ մը դիտեցի որ կարելի է քեղի անունն թուի, բայց նոր ապացոյց մ՛եր ինձի համար թէ այս նորատի օրիորդն ինչ համակրութիւն կ՛ազդէ ամենուն։ Իր մարդաբար վարմունքը փոքր ինչ տեղէն շարժելուն՝ Սօֆի արշիդքսուհին, որուն թևը տուեր էր նոյն միջոցին, բարեսիրաբար նոյն գոհարը ճակտին վրայ տեղաւորեց։ Արդ՝ արշիդքսուհիին առակաւոր ամբարտաւանութիւնը ճանչողը, հաղիւ կրնայ հաւատ ընծայել այսպիսի մարդասիրութեան մ՛իր կողմէն։ Սակայն՝ Ամէլի իշխանուհին՝ զոր նոյն պահուն ուշի ուշով կը դիտէի, այնքան ամբաստար, այնքան երախտագէտ, և կրնամ ըսել, այնքան շփոթած երևցաւ սոյն շնորհալի քաղաքավարութեան վրայ, որ կարծեցի տեսնել արտասր մ՛որ իր աչերուն մէջ կը փայլփլէր։

Ահա այս եղաւ, բարեկամդ իմ, իմ առաջին երեկոյթս ի ծէրօլտէյն։ Եթէ մնոր պատմելիքիդ, պատճառն այն է որ բոլոր սոյն պատրաստերը վերջէն իրենց հետևանքն ունեցան ինձի համար։ Հիմակ պիտի համառօտեմ խօսքս. պիտի յայտնեմ միայն քանի մ՛իրողութիւններ որ տոհմուհիս և հօրը հետ ունեցած յաճախակի տեսակցութիւններուս կը վերաբերին։

Ահա հանդիսին երկրորդ օրն, ես ալ սակաւաթիւ հրաւիրեալներէն մին էի մեծ–դքսին և տ՛Արվիլ մարքիզուհիին հարսանեաց հանդիսին։ Երբեք այնքան նշոյլազեղ ու պայծառ տեսած չէի Ամէլի իշխանուհիին կերպարանը։ Տեսակ մը սրբազին յափշտակութեամբ կը դիտէր իր

Հայրն և մարքիզուհին և ասով դէմքը նոր փայլ մը կ'առնուր. կարծես թէ իշխանին և տիկին ս'Արվիլլին անպատուհաս երջանկութիւնն իր երեսին վրայ կը ցոլանար:

Մեծ-դքսին ամուսնութենէ քանի մ'օր ետքը՝ բաւական երկար խօսակցութիւն մ'ունեցայ անոր հետ. հարց ու փորձ ըրաւ ինձ անցեալին և ապագայ խորհուրդներուս վրայ. ինձ խոհական խրատներ և պղտւելի քաջալերութիւններ տուաւ. վերջապէս որ մէկն ըսեմ. պահ մ'ամենէն չիմարական տեսիլը մոքէս անցաւ. կարծեցի թէ իշխանը աչքս գուշակիր էր, և այս խօսակցութեան մէջ դիս քննել, ընտել և թերևս խոստովանութիւն մ'ընել տալ կ'ուզէր...:

Դժբաղդօրէն այս անվիա յոյսն երկար չտևեց. իշխանը խօսքն աւարտեց ըսելով թէ մեծ պատերազմներու ժամանակն անցաւ, թէ հարկ էր որ օգուտքաղեմ անուններս, յարակցութիւններս, ընդունած դաստիարակութենէս և հօրս և Մ... իշխանին մէջ եղող սերտ բարեկամութենէ, որպէս զի դեսպանագիտական ասպարէզին արշաւեմ, վոհանակ զինուորականը շարունակելու, նոյնպէս յարեց թէ այն ամէն ջանքերնէն որ պատերազմի դաշտի վրայ կը վճռուէին՝ այսուհետև դեսպանաժողովներու մէջ պիտի անօրինուին. թէ քիչ առնէն հին դիւանագիտութեան օձասլոյտ և նենգալի աւանդութիւնները լայնարձակ և ազատաբեր քաղաքականութեան մը տեղի պիտի տան, ժողովրդոց ձգնաբեր շահերուն յարմարցնելով, քանի որ օր ըստ օրէ իրենց իրաւանց գիտակցութիւնը կ'աճանան, թէ բարձր, անկեղծ և վեհանձն միտք մը քանի մը տարի ետքը կրնայ քաղաքական գործերու մէջ ամենէն մեծ գեր մը խաղալ, և այսպէս մեծ բարիք ընել: Վերջապէս իր վեհապետական պաշտպանութեան ակնկալութիւնը կ'առաջարկէր ինձ որպէս զի հսկելի դառնայ ինձ այն ասպարէզն ուր մտնելու համար թախանձագին կը յորդորէր զիս:

— Կը հաւնիս, բարեկամ, որ եթէ իշխանն իմ վրայ ամենաթեթև խորհուրդն ունենար, այսպիսի առաջարկութիւններ չէր ընէր ինձ: Վաւելուն երախտագիտութեամբ մը շնորհակալ եղայ իր յորդորներուն համար, յարեցի թէ իր խորհուրդներուն արժէքը կը ճանչնամ և թէ անոնց հետևելու որոշած եմ:

Աղջկան աչքերը պայծառ այլ երթալու կը քաշուէին, բայց մեծ

դքսին թախանձանքէն յորդորեալ՝ դրեթէ ամէն օր ժամն երեքին կ'երթայի: Գերմանական արքունեաց յատուկ չքնաղ կենցաղավարութեամբ կ'ապրէինք, նման Անգղիոյ մեծ դղեակներու կենցաղավարութեան, որ աւելի հրապուրիչ կը դառնար գերմանական բարուց անուշ ազատութեամբ և մտերմական պարզասիրութեամբ: Երբ ժամանակը ներէր, մեծ-դքսին, մեծ-դքսուհիին, տոհմուհիս և իրենց տան անձերուն հետ ձիով երկար ճամբորդութիւններ կ'ընէինք: Երբ պալատը մնայինք, երաժշտութեամբ կ'զբաղէինք, կ'երգէի մեծ-դքսուհիին և տոհմուհիս հետ, որուն ձայնն անմնման յատակութիւն և անուշութիւն մ'ունէր, և զոր չէի կարող երբէք լսել առանց հոգւոյս խորը շարժելու: Շատ անգամ մանրամասն կը քննէինք պատկերներու և արհեստի վերաբերեալ առարկաներու հրաշալի ժողովածոյքը, կամ իշխանին գրանցէլի մատենադարանները, որ, ինչպէս պիտես, Եւրոպայի ամենէն պիտուն և լուսամիտ մարդերէն մէկն է. շատ անգամ պալատը ճաշի կը պայի, և Օբերայի օրերը դքսին պերլաստանին ընկերանալով թատրոն կ'երթայի:

Ամէն օր երազի պէս կ'անցնէր. փոքր առ փոքր տոհմուհիս ինձի հետ լիովին եղբայրական ընտանութեամբ մը վարուեցաւ. դիս տեսնելուն իր զգացած հաճոյքը չէր պահեր իսկ, իրեն ուշադրութիւնը դրաւող բաներն ինձ կը հաղորդէր. երկու երեք անգամ աղաչեց դիս իրեն ընկերանալու երբ մեծ-դքսուհիին հետ մատղաշ որբուհիները տեսնելու կ'երթար. շատ անգամ իմ ազգայիս վրայ կը խօսէր այնպիսի հասուն բանականութեամբ, ծանր և քաջախոհ հոգատարութեամբ մ'որ շլմոթած կը մնայի իր հասակին ունեցող անձի մը կողմէն այն խորհուրդները լսելուս. շատ կ'ախորժէր տեղեկութիւններ խնդրելու իմ տղայութենես, աւազ, իմ մշտապէս ողբացած մօրս վրայ: Ամէն անգամուն որ հօրս դիր դրէի, կը խնդրէր որ իր կողմէն յարգանքը մատուցանեմ, ապա, որովհետև հիանալի կերպով կը բանէր, օր մ'անոր համար չքնաղ բանաւած մը տուաւ ինձ որուն վրայ շատ ժամանակ աշխատեր էր: Ինչ ըսեմ քեզ, բարեկամ. եղբայր ու քոյր մ'երկայն բաժանումէ մ'ետքն իրար գտնելով ասկէ աւելի անուշ սրտակցութիւն մը չպիտի վայելէին: Սակայն, երբ նշանաւոր դիպուածով մ'առանձին զտնուէինք, երբորդ անձի մը գալուստն ե-

քեք չէր կրնար փոխել մեր խօսակցութեան նիւթը կամ նոյն իսկ ձայնը։

Բարեկամէ իմ, կարելի է սիրտ զբաղնաս երկու հոգւոյ անձերու մէջ սիրած այս եղբայրակցութեան վրայ, մանաւանդ մտածելով քեզ ըրած խոստովանութեանս. բայց որչափ որ իմ տոհմիկս ինձ վստահութիւն և ընտանութիւն կը յայտնէր, այնչափ ինքզինքս կը զսպէի և մ'զգուշանայի որպէս զի այս պաշտելի մտերմութիւնը չդադրի մեր մէջ։ Ասկէ զատ՝ իմ վերերոտութիւնս աւելցնողն այս էր որ իշխանուհին այնքան անկեղծութիւն և ազնիւ վստահութիւն մը ցոյց կտար իրմէ քերութիւններու մէջ որ զրեթէ ստոյգ եմ որ նա միշտ իմ բոլոր սիրոյս անտեղեակ մնացած է։ Ա՛յս մասին կասկած մ'ունէի միայն, պարագայի մ'առթիւ որ հիմակ քեզի սիրտ պատմեմ։

Եթէ այս եղբայրական մտերմութիւնը միշտ տեւէր, թերևս այս երջանկութիւնն ինձ բաւէր, բայց անոր համար իսկ որ բերկրանօք կը վայելէի զայն, կը մտածէի որ քիչ առնէն իմ պաշտօնս կամ այն նոր աստիճանն՝ զոր իշխանը կ'առաջարկէր ինձ ընդունելու, պիտ ալիէնոս կամ օտար աշխարհ մը կ'երթար, կը մտածէի վերջապէս որ չի մնայ կամ օտար մը կ'երթար, կը մտածէի վերջապէս որ չի մնայ թերևս մեծ դուքսը սիրտ մտադրէ իր աղջկան տալ արժանի անձի մը հետ կարգելու...։

Ա՛յս մտածութիւնները հետզհետէ տաժանելի կը դառնային ինձ քանի իմ մեկնելուս ժամը մօտենար։ Իշխանուհին շուտ մը դիտեց իմ վրայ եկած փոփոխութիւնն։ Իրմէ բաժնուելէս առջի օրն ըսաւ ինձ որ քանի մ'առաւել վեր պիտ տխուր և մտայոյզ կը դանէր։ Զանազան այս հարցումներէ խորշիլ. իմ տարտմութիւնս անորոշ ձանձրոյթի մը վերագրեցի։

— Ձեմ կարող հաւատալ քեզ — ըսաւ նա. — հայրս զրեթէ իբր իր որդին կը նկատէ քեզ, ամէն մարդ քեզ կը սիրէ. ինքզինքդ զբաղցրացնել ապերախտութիւն կ'ըլլայ։

— Լաւ ուրեմն.. — ըսի անոր առանց իմ այլայլութիւնս զսպել կարողանալու — ձանձրոյթի չէ, այլ տարտմութիւն, այո, ուրեմն տարտմութիւն մ'է զգացածս։

— Եւ ինչի համար, ինչ հասաւ ձեզ. — հարցուց նա խնամօք։

— Քիչ մ'առաջ, տոհմիկիս, ըսիք որ հայրդ ինձի հետ իր որդւոյն պէս կը վարուի... թէ այս տեղ ամէն մարդ դիս կը սիրէ...։ Լաւ, քիչէն, պէտք է որ այսպիսի անգին սրտերէ հրաժարիմ, հարկ պիտի ըլլայ վերջապէս... հեռանալ ծերօրեայ հօրենիմ ձեզ որ այս մտածութիւնը դիս կը յուսահատէ։

— Հասպա ձեզի սիրելի եղող անձերու չիշատակը... միթէ բանէ տեղ չէք դներ, տոհմիկս։

— Անշուշտ... բայց տարբերները, բայց դէպքերն ինչ անակնկալ փոփոխութիւններ կը բերեն։

— Գէթ կան այնպիսի սէրեր որ փոփոխական չեն. ինչպէս հօրս ձեզ յայտնածը... ձեզի համար դպացածս նոյն տեսակէն է, քանի դիտէք. քոյր ու եղբայր ենք... և երբէք իրար չպիտի մոռնանք — յարեց նա իմ վրայ ածելով իր արտասուաղէն կապոյտ աչերը։

Ա՛յս ակնարկին դիս սաստիկ վրդովեց, քիչ մնաց որ ինքզինքս պիտի մատնէի. բարեբաղդօրէն ինքզինքս զսպեցի։

— Իրաւ է որ սրտակցութիւնները կը տևեն — ըսի անոր շփոթութեամբ. — բայց վիճակները կը փոփոխին...։ Ա՛յսպէս, տոհմիկիս, երբ քանի մը տարիէն դառնամ, միթէ կարծէք թէ այս մտերմութիւնն՝ որուն հրապոյրը կը ճանչնամ, նոքէն տևէ։

— Ինչու համար չպիտի տևէ։

— Վատն դի այն տունն անշուշտ պիտի կարդուած ըլլաք, տոհմիկիս... ուրիշ պարտաւորութիւններ պիտի ունենաք... և ձեր խեղճ եղբայրը պիտի մոռնաք . . . . . ։

Ա՛ներդնում քեզ, բարեկամէ իմ, ասկէ աւելի խօսք մը չըսի. չգիտեմ թէ այս խօսքիս մէջ խոստովանութիւն մը տեսաւ որմէ վիրաւորուեցաւ, եթէ ոչ ինձի պէս շտապաւ սաստիկ դիտելով որ ապագան արդեօք ինչ անխուսելի փոփոխութիւններ պիտի բերէ մեր յարաբերութիւններուն։ Բայց ինձի պատասխան տալու տեղ, պահ մը լուռ կեցաւ վշտաբեկ. յետոյ յանկարծ ոտք ելնելով՝ դէմքը գժգոհ, պայլայլուն, դուրս ելաւ՝ քանի մը րոպէ Օրէնհայմ դերհաս կոմսուհի, պատուոյ տիկիններէն մէկուն՝ բանուածքը նայելէն ետև, որ մեր խօսակցութիւնն ըրած սրահին մէկ պատուհանին մէջ կ'աշխատէր։

Նոյն օրուան իրկունն իսկ՝ հօրմէս նոր դիր մ'առի որ վերադարձս այս տեղ կը սպնդէր։ Միւս օր առտու դպրի մեծ–դքսին հրաժարական

բարևս տալու. ըսաւ ինձ որ տոհմումիս քիչ մ'անհանդիստ է, և թէ իմ բարեւներս իրեն պիտի հաղորդէ. հայրաբար գիս գրկացը մէջ սեղմեց, յարելով թէ իմ արագ վերադարձիս վրայ կը ցաւի, մանաւանդ անոր համար որ այս վերադարձիս պատճառը հօրս անհանգստութեան ինձ տուած տոհերն էին. յետոյ՝ յիշելով մեծ բարեսիրութեամբ ինձ տուած խորհուրդները նոր ասպարէզիս նկատմամբ որուն մէջ մտնելու թախանձագին խնդրեր էր իրմէ, յայտնեց նաև թէ իմ պաշտօնիս վերադառնալուս, կամ արձակուրդիս ատեն, մեծ խնդութեամբ պիտի ընդունի գիս միշտ՝ի ծէրօլատէյն։

Բարեբաղդօրէն այս տեղ գալուս՝ հօրս վիճակն աւելի լաւ գտայ. սակայն դեռ անկողինն է և միշտ տկարութիւն մը կ'զգայ, թէև ինձի ծանր հոգ մը չպատճառեր։ Ժպրաղդօրէն իմ վհատութիւնս և մեծին լացս դիտեց. շատ անգամ, այլ՝ի զուր, պաղատեց գիս որ իրեն յայտնեմ իմ տրտմութեանս պատճառը։ Բայց չէի համարձակեր, թէև կուրծքէն կը սիրէ գիս. արդէն գիտես թէ որչափ խիստ է անկեղծութեան և հաւատարմութեան դէմ գործող անձերու դէմ։

Երէկ իր վրայ կը հսկէի. իր քովը մնայի և կարծելով թէ կը նիրհէ, չէի կրցած արտաքս զսպել, զօր լուութեամբ կը թափէի, ծէրօլատէյին աղօր օրերուս խորհելով։ Իմ լացս տեսաւ, վասն զի հապիւ կը քնանար և ես ալ լիովին իմ վշտերուս մէջ ընկղմեր էի. սրտաշարժ բարութեամբ հարց ու փորձ ըրաւ գիս. ես ալ իմ տրտմութիւնս իր վատառողջութեան ազդած հոգերուս վերագրեցի, բայց այս խօսքէս չբռնուեցայ։

Հիմակ որ ամէն բան գիտես, իմ բարի Մաքսիմիլիան, ըսէ, միթէ յուսահատ չէ իմ վիճակս... Ի՞նչ ընեմ... ի՞նչ որոշեմ...։

Ա՛հ, բարեկամ իմ, չեմ կարող ըսել քեզ իմ անձկութիւնս. ի՞նչ պիտի պատահի, Աստուած իմ...։ Ամէն ինչ՝ի սպառ կորսուած է։ Եթէ հայրս իր խորհրդէն չկասի, աշխարհիս ամենէն թշուառ մարդը պիտի ըլլամ։ Ահա պատմեմ քեզ հասածը։

Քիչ մ'առաջնամակս աւարտելս վրայ էի, երբ՝ի մեծ զարմացումն իմ, հայրս, որ կարծէի թէ պառկած է, մտաւ այն դահլիճն ուր նստած կը գրէի. դրասեղանիս վրայ արդէն լցուած թղթի երեսները տեսաւ, այս վերջին երեսը գրելու վրայ էի։

— Որո՞ւ կը գրես այսչափ երկարօրէն — հարցուց ինձ ժպտելով։

— Առ Մաքսիմիլիան, հայր իմ։

— Ո՛հ — ըսաւ ինձ սիրալիր յանդիմանութեան ձայնով մը — գիտեմ որ բոլոր վստահութիւնդ կը վայելէ... Շատ երջանիկ է նա՛։

Այս վերջին խօսքերն այնպիսի աղիողորմ և վշտալի կերպով մ'արտասանեց, որ իր ձայնէն սիրտս յուզուելով՝ պատասխան տուի առանց մտածութեան.

— Կարդացէք, հայր իմ...։

Բարեկամդ իմ, ամէն գիրս կարդաց։ Քանի մը վայրկեան խորհելէն ետև՝ դիտեց ինձ ըսաւ. — Հանրի, հիմակ մեծ–դբսէն պիտի գրեմ այն ամէն անցքերն որ ծէրօլատէյն եղած տեղդ անցան։

— Հայր իմ, կը պաղատիմ ձեզ, մի ընէք այդ բանը։

— Մաքսիմիլիանէ պատմածդ իրապէս ստո՞յգ է։

— Այո՛, հայր իմ։

— Ուրեմն, մինչ ցարդ, ընթացքդ անկեղծ եղեր է...։ Իշխանին անոր յարգը պիտի ճանչէ։ Բայց պէտք չէ որ իր ազնիւ վստահութեան անարժան գտնուիս ապագային մէջ, և այս բանս կրնար պատահիլ եթէ, իր առաջարկութիւնը չտրաչար գործածելով, վերջէն ծէրօլատէյն գառնայիր, իր աղջկան սէրը գրաւելու յանսով։

— Հայր իմ... կրնաք մտածել...։

— Կը մտածեմ որ խանդավառիր կը սիրես, և տուիանքը վաղ կամ նագան անշահ խորհրդատու մը կը գառնայ։

— Ի՞նչպէս, հայր իմ, իշխանին պիտի գրէք որ...։

— Որ կաթոլին կը սիրես տոհմումիդ։

— Յանուն Աստուծոյ, հայր իմ, կ'աղերսեմ, չըլլայ որ այդպիսի բան մ'ընէք։

— Տոհմումիդ կը սիրե՞ս։

— Խանդավառին կը սիրեմ գինքը, բայց...։

— Հայրս ընդմիջեց խօսքս։ — Ուրեմն մեծ–դբսէն հիմակ պիտի գրեմ և քեզի համար իր աղջիկը կնութեան պիտի խնդրեմ...։

— Բայց, հայր իմ, այդպիսի պահանջում մ'իմ կողմէս անմտութիւն է։

— Իրաւ է...։ Սակայն պէտք է որ արձակ համարձակ այս

ինդիրն առաջարկեմ իշխանին, այս ընթացքիս պատճառները յառաջ բերելով: Անկեղծ հիւրասիրութեամբ քեզ ընդունեց, քեզի Հայրական բարեսիրութիւն մը ցոյց, անարժան դործ մը կ'ըլլար իմ և քու կողմէդ զանի խաբելը: Անոր հոգւոյն վնասութիւնը կը ձանչնամ, այս իմ բարեկիր մարդու ընթացքս պիտի հանդի. եթէ իր աղջիկը քեզ տալու մերժէ, ինչպէս որ այս բանս դրեթէ աներկբայելի է, դէթ պիտի դիտնայ ապագային մէջ, եթէ ծէրօլատէյին դառնաս, որ իշխանուհիին հետ մի և նոյն մտերմութեամբ պէտք չէ որ ապրիս: Որդեակ — յաղթեց Հայրս բարութեամբ — առ Մաքսիմիլիան ուղղած նամակդ ազատօրէն ցոյց տուիր ինձ: Հիմակ ամէն բանի տեղեակ եմ, իմ պարքս է մեծ-դքսին դրել... և անվիջապէս անոր պիտի դրեմ:

Գիտես արդէն, բարեկամ, Հայրս ամենալաւ մարդ մ'է, բայց անողոք և յամառ կամք մ'ունի, երբ խնդիրը պաթոլոգո-ընկան վրայ կը դառնայ. դատ իմ անձիս թշնամս, իմ երկիւղս: Թէև իր փորձերիք ընթացքն իրօք անկեղծ է և պատուաւոր, դարձեալ անով անհանդատութիւն մը կ'զգամ: Մեծ-դուքսն արդէօք ինչպէս պիտի ընդունի այս յիմարական խնդիրը: Մեթէ չպիտի դժարի. և Ամէլի իշխանուհին ալ չպիտի վիրաւորուի արդեօք որ առանց իր հաւանութիւնը առանալու թոյլ տուի որ Հայրս այսպիսի ընթացք մը բռնէ:

Ա'հ, բարեկամդ իմ, ցաւէ իմ վրայ. ինչ մնացածը չդիտեմ: Կարծես թէ վճռի մ'առջևն եմ և արդէն թալուկը դիս պաշարեր է...:

Ա յս երկար դիրը շատապ կ'առարեմ. քիչ առենէն պիտի դրեմ քեզ նորէն: Նորէն կ'ըսեմ, դթա իմ վրայ, վասն դի, իրօք կը վախնամ որ պիտի չկարենամ եթէ դիս յուզող առնդն առելի ևս շարունակի: Ողջոյն, ողջոյն քեզ, մնամ ընդ միշտ 'ի սէր քոյդ:

ՀԱՆՐԻ Հ. Օ.

. . . . . .

Հիմակ ընթերցողը ծէրօլատէյին պալատը պիտի տանինք ուր կը բնակի Փլէօր-տը-Մարի Փրանսահն դառնալէն վեր:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱՄԷԼԻ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ

Փլէօր-տը-Մարիին բնակած սենեակը (միայն պաշտօնապէս Ամէլի իշխանուհի պիտի անուանենք զինքը) Թօտոլֆին խնամօքը զարդարուած էր յետին ծայր ընտիր ճաշակով ու վայելչութեամբ: Նորաձի օրիորդին աղօթարանի արևնակէն կը տեսնուէին Ակնդ-Հէրմանժիլա մենաստանին երկու աշտարակները, որ ահագին գալարի թաւուտներու վրայ նայելով, անատուտալիտ բարձր լերան մ'առջևը կ'ելնային, որուն ստորոտը կը բարձրանար մենաստանը:

Գեղեցիկ ամարանի առաւօտ մը՝ Փլէօր-տը-Մարի սոյն շքեղ դաշտանակարին վրայ իր նայուածքը կը շրջէր, որ կը տարածուէր հեռուն. մալերը փաթթած էր. դարմանի սպիտակ և մանրաշերտ կապոյտ կերպասէ գոյ շրջազգեստ մը հագեր էր: Ուսերուն վրայ ընկած բարակ կտաւէ լայն ուսոց մը՝ երևան կը հանէր իր շրջազգեստի գօտիին համադոյն մետաքսէ վիվասի մը հանդոյցն և երկու ծայրերը:

Քանդակած եպենոսէ մեծ թիւնամոռի մը վրայ նստեր, սոյն ամոռին մէկ թևին վրայ արմունկը կռթներ, փոքր ինչ գլուխը ծռեր էր. իր այտը կը կռթնէր իր փոքրիկ սպիտակ ձեռքին յեակոյն, որուն երկնագոյն նօսր երակները կ'երևէին:

Փլէօր-տը-Մարիին յայլ դիրքը, դեղնութիւնն, անթարթ ակնարկը, նուրբ ժպտին դառնութիւնը խորհուրդ մելամաղձութիւն մը կ'արտայայտէին: Քանի մը վայրկեան առաջ՝ խորհուրդ, վշտալի հառաչ մ'իր կուրծքը յուզեց: Ա յն առեն վար ձգելով այն ձեռքն՝ որուն վրայ դրեր էր իր այտն, իր գլուխն աւելի ևս ծռեց կրծքին վրայ: Կարծես թէ անբաղդ օրիորդը մեծ աղէտի մը բեռին ներքև կ'ընկճէր:

Նոյն պահուն՝ հասուն հասակ, ծանր ու ազնիւ կերպարան ունեցող ու վայելուչ պարզութեամբ հագուած կին մը՝ դրեթէ վեհերոտ կերպով մ'աղօթարանը մտաւ, և մեզմիկ հազայ Փլէօր-տը-Մարիի ուշադրութիւնը գրաւելու համար:

Փլէօր-տը-Մարի իր մտախոհ վիճակէն սթափելով գլուխն աշխուժով վերուց, և չնորհալի շարժումով մը բարևեց ու ըսաւ. — Ինչ կ'ուզէք, սիրելի կոմտուհիս:

— Կգամ իմաց տալու Ձեր վսեմափայլութեան որ Վ. իշխանը կ'աջղաչէ ձեզ իրեն սպասելու. վասն զի քանի մը րոպէէն այս տեղ պիտի գայ — պատասխանեց Ամելի իշխանուհիին նաժիշտը յարգական եղանակով մը։

— Ես ալ ինը զարմանայի որ տակաւին հայրս չհամբուրեցի այսօր. ինչ անհամբերութեամբ կ'սպասեմ իր այցելութեան ամէն առտու...։ Բայց յուսամ թէ օրիորդ Հարնէյմի անհանգստութեան պարտաւոր չեմ ձեզ երկու օր վրայէ վրայ պալատը տեսնելու ուրախութիւնս, սիրելի կոմտուհիս։

— Թող Ձեր վսեմափայլութիւնն այս մասին անփոյթ ըլլայ. օրիորդ Հարնէյմ աղաչեց որ այսօր իր տեղը բռնեմ. վաղը պատիւ պիտի ունենայ Ձեր վսեմափայլութեան մօտ իր պաշտօնը վարելու, որ թերևս բարեհաճի այս փոփոխութեան ներողամիտ ըլլալու։

— Անտարակոյս, վասն զի ասով բան մը չեմ կորուսեր. երկու օր հետզհետէ ձեզ տեսնելու ուրախութիւնն ունենալէն ետև՝ իմ սիրելի կոմտուհիս, երկու օր ալ օրիորդ Հարնէյմ իմ քովս պիտի ունենամ։

— Ձեր վսեմափայլութիւնը մեզ անչափ կը պատուէ — պատասխանեց նաժիշտը խոնարհելով — ձեր անհնարին բարեսրտութիւնը կը խրախուսէ գիս ձեզմէ շնորհ մը խնդրելու։

— Ըսէ... դիտես թէ որչափ մեծ է փափաքդ քեզ հաճելի ըլլալու...։

— Իրաւ է որ շատ առիթներ մերը Ձեր վսեմափայլութիւնը իր բարութիւններու վարժեցուց գիս. բայց այնպիսի ողբալի խնդիր մ'ունիմ առաջարկելու, որ զայն սկսելու համարձակութեան պիտի կարօտէի, եթէ արժանաւոր դործ մը չըլլար. ուստի Ձեր վսեմափայլութեան անչափ ներողամտութեան վրայ յոյս դնելու կ'իյնեմ։

— Բնաւ պէտք չունիք ներողամտութենէս, սիրելիդ իմ կոմտուհի, միշտ երախտապէտ սրտով կ'ընդունիմ բարիք ընելու համար ինձ ներկայացած առիթները։

— Խօսքս խեղճ արարածի մը վրայ է որ դժբաղդաբար ծէրօլօտեցիներ հետացեր էր Ձեր վսեմութեան միջոցաւ՝ նորաստ, ընկեցիկ և յուսի կրից առջև անզէն մնացող ողբուհիներուն համար օգտակար և աղորմասիրական հիմնարկութիւնը հաստատուելէն առաջ։

— Եւ ինչ ըրաւ, ինչ կը խնդրես անոր համար։

— Իր հայրը՝ շատ առաքինի մարդ մը, Ամերիկա գացեր էր բաղդ փնտռելու, իր կինն ու աղջիկը խիստ անկայուն վիճակի մէջ թողուլ։ Մարդը մեռաւ, աղջիկն՝ որ տասն ու վեց տարու էր, ինքնագլուխ ճամբայ երկրէն հեռացաւ հրապուրչի մ'եաևէն վիճենա երթալու, ուր վինքն երեսի վրայ թողուց քիչ առնէն։ Ինչպէս որ միշտ կը պատահի՝ մոլութեան շաղկն մէջ այս առաջինն քայլը սոյն թշուառութեան վատահամբաւութեան վիհ մ'առաջնորդեց. քիչ առնէն, ուրիշ շատ մ'աղորմելիներու պէս... իր սեռին ամօթն ու նախատինքը դարձաւ...։

Գլէօր–տը–Մաբի աչերը վար առաւ, կարմրեցաւ և չկրցաւ ծածկել թեթև սարսուռ մ'որ նաժշտին աչքին զարկաւ։ Ասի՝ վախնալով որ այսպիսի էակի մը վրայ խօսելուն իշխանուհիին անարատ դիւրազգածութիւնը կը վիրաւորէ, շփոթութեամբ վրայ բերաւ. — Ձեր վսեմափայլութենէ հազար անգամ ներում կը խնդրեմ, անշուշտ ձեզ վիրաւորեցի այսպիսի աղարտած անձի մը վրայ ձեր ուշադրութիւնը դարձնելով. բայց այն թշուառուհին այնպիսի անկեղծ ապաշաւ մը կը յայտնէ... որ համարձակեցայ անոր համար քիչ մը դուխ հայցելու։

— Եւ իրաւունք ունէիր. շարունակէ... կ'աղաչեմ — ըսաւ Գլէօր–տը–Մաբի իր վշտալի այցայութիւնը լսելով — հարկաւ ամէն մարդկութիւն պիտի արժանի է, երբ ապաշաւն անոր կը յայտնէ։

— Եւ իրօք այդ պատահեցաւ սոյն պարագային մէջ, ինչպէս որ Ձեր վսեմափայլութեան յայտնեցի։ Երկու տարի սոյն զազրալի կեանքն անցուցէ ետև՝ Հոլին սրտոյ շնորհը շարժեց սոյն հոգեկորոյս օրիորդը... Թէև ուշ՝ խղճի խայթէն բռնուելով՝ դարձեալ այս տեղ վերադարձաւ։ Գիպուածն այնպէս բերաւ որ այս տեղ հասնելուն տուն մը գնայ բնակելու, որ արժանաւոր որբևայրի մը տունն է, և իր անուշ շուքին և բարեպաշտութիւնը ժողովրդային են։ Որբևայրին բարեպաշտական բարեսրտութենէ քաջալերուելով՝ ողորմելի էակն իր յանցանքն անոր խոստովանեցաւ, յարելով թէ իր նախորդ կենաց համար սոսկում մը կ'զգայ, և թէ ծանրագոյն ապաշխարութեան ընորհիւ կը փափաքի վանք մը մտնելու երջանկութիւնը ձեռք ձգել, որպէս զի կարող ըլլայ իր մեղքութիւնները քաւել և անոնց վրկութեան արժանի ըլլալ։ Արժանի այրին՝ որուն այս խոստովանութիւնն եղած էր, դիտ-

նալով որ Ձեր վսեմափայլութեան մօտ եմ, դրեր էր ինձ սոյն թշուառուհիին համար բարեխօս ըլլալու որ Ձեր վսեմափայլութեան մեծագործ մկնորդութեամբը կը յուսայ մնանել Սէնդ-Հէրմանժիլի վանքն իբր փոխոխ քոյր. իբր շնորհ կը խնդրէ ամենէն տաժանելի գործերու աշխատիլ, որպէս զի իր ապաշխարութիւնն աւելի արժանաւոր ըլլայ: Ձեր վսեմափայլութեան դումը հայցելու իշխեցէն առաջ՝ քանի մ'ամսով այս գժբաղդ կնկան հետ խօսակցիլ ուզեցի, և հաստատապէս համոզուած եմ որ իր ապաշաւը յարատեւ պիտի ըլլայ: Ոչ պիտոյքն և ոչ տալիքն է որ զինքն 'ի բարին կը յորդորեն. հակիւ տասն ոսկի տարեկան է, տակաւին շատ գեղանի է և տարիի փոքրիկ դումար մ'ունի զոր ողորմասիրական գործի մը յատկացնել կ'ուզէ եթէ խնդրած շնորհն իրեն տրուի:

— Պաշտպանելոյդ հոգն իմ վրաս կ'առնում— ըսաւ Ֆլէօր-տը-Մարի՝ իր յուզմունքը դժուարաւ զսպելով, այնքան իր անցեալ կեանքը նմանութիւն կ'ընծայէր այն թշուառ օրիորդին կենաց հետ որուն համար իր պաշտպանութիւնը կը հայցուէր. — սոյն ողբումելիին ապաշնութիւնը այնքան գովելի է որ պէտք է զայն խրախուսել. յանցաւոր եղեր է, հիմակ կը զղջայ — յարեց նա անսահման տրտմութեան և արդահաւատութեան ընդոստ մը — արդար է անոր վրայ գթալն... որքան որ իր խղճի խայթն անկեղծ, նոյնքան վշտալի պիտի ըլլայ...:

— կարծեմ թէ Նորին վսեմութեան ուրթի ձայնը կը լսեմ— ըսաւ յանկարծ նաժիշտն՝ առանց Ֆլէօր-տը-Մարիի խորհին և ամենայն այլայլութիւնը նշմարելու: Արդարև՝ Ռօտոլֆ ներս մտաւ ունենալով ի ձեռին ահագին վարդէ փունջ մը:

Իշխանը տեսնելուն՝ կոմսուհին քաշուելայ խոհեմաբար: Այն ինչ անելիայի եղաւ որ Ֆլէօր-տը-Մարի իր հօրը վիզն ընկաւ, ձակատն անոր ուսին վրայ դրաւ, և քանի մը րոպէ անձայն մնայ:

— Բարի լոյս... բարի լոյս, սիրական աղջիկս — ըսաւ Ռօտոլֆ իր աղջիկը խանդակաթօսո սեղմելով իր թևերուն մէջ, առանց անոր արտասուքները դեռ ևս նշմարելու: — Նայիր անդամ մը սա վարդէ փունջն. ինչ աղուոր հունձք ըրի այս առտու քեզի համար. ահա ասով արդիլուեցայ շուտով դալու. կարծեմ թէ ասկէ աւելի փառաւոր փունջ մը բերած չէի քեզ...: Ահաւասիկ, ուռ: Եւ իշխանը միշտ փունջը ձեռքը բռնած՝ դէպ ետին շարժումներ ընելով աղջկանքովէն հեռանալու և գինքը դիտելու համար. բայց տեսնելով որ յորդ արտասուք կը թափէ, փունջը սեղանի մը վրայ նետեց, Ֆլէօր-տը-Մարիին ձեռներն իրենները մէջ առաւ և դոչեց.

— Ի՞նչ, կ'արտասուես, տէր Աստուած, ի՞նչ ունիս:

— Ո՛չ ինչ... ոչ ինչ... բարի հայրդ իմ...— ըսաւ Ֆլէօր-տը-Մարի իր արտասուքը սրբելով և Ռօտոլֆին ժպտիլ ջանալով:

— կը պաղատիմ քեզ, ըսէ ինձ թէ ի՞նչ ունիս... ոմ տրտմեցուց քեզ:

— Ապահով եղիր, հայր իմ, որ անհանդիստ ըլլալու պատճառ մը չկայ: կոմսուհին եկեր էր համակրութիւնս խնդրելու այնպիսի ողորմելի... գժբաղդ կնկան մը համար... որ ականջ սիրտս շարժեցաւ իր պատմութենէ:

— Իրա՛ւ է... այդ է միայն խնդիրը...:

— Այս է բուն խնդիրը — վրայ բերաւ Ֆլէօր-տը-Մարի սեղանին վրայէն Ռօտոլֆի նետած ծաղիկներն առնելով: — Բայց որչափ երես կտաս ինձ — յարեց նա... — ի՞նչ փառաւոր փունջ է այս... և քանի մտածեմ որ ամէն օր... այսոր նմանն ինձ կը բերես... ձեռօքդ քաղելով...:

— Աղջիկս — ըսաւ Ռօտոլֆ իր դուստրն ակնածութեամբ նկատելով — բան մը կը պահես ինձ է... ժպիտդ վշտալի է և բռնազբօսիկ. կը պաղատիմ քեզ, ըսէ ինձ վշտիդ պատճառն... այս փունջը մէկդի թողլ:

— Ո՛հ, գիտես, այս փունջն իմ ամէն առաւօտեան ուրախութիւնս է, և արդարև, որչափ կը սիրեմ վարդերը... զանոնք միշտ սիրած եմ անչափ... Կը յիշես — յարեց նա սրտաճմլիկ ժպիտով մը — կը յիշես իմ ողբումելի փոքրիկ վարդենիս... որուն նշխարները միշտ պահած եմ...:

Անցեալ ժամանակին վրայ եղած սոյն տաժանելի ակնարկութիւնը լսելուն՝ Ռօտոլֆ դոչեց. — Անբաղդ զաւակ, արդեօք կասկածներս հիմնաւոր են...: Քեզ պաշարող ձախութեան մէջ անդամ, միթէ սիտի խորհիս երբեմն այն ահռելի ժամանակին...: Ափսոս, սակայն կարծեր էի մոռցնել քեզ այս բանս իմ դորովին ուժովը:

— Ներքե՛, ներքե՛, հայր իմ։ Ա՛յն խօսքերը բերնէս վախան... քեզ կը տրտմեցնեմ։

— Կը տրտմի՛մ, միամիտ հրեշտակս — ըսաւ Աստուծ տրտմագին — վասն զի քեզի համար անցելոյն այս յիշատակները սոսկալի պիտի ըլլան ··· վասն զի կեանքդ պիտի Թունաւորեն եթէ անոնց մէջ ընկղմիս տկարութեամբ։

— Հայր իմ ···դիպուածով է որ··· Մեր այս կողմը գալէն վեր, առաջին անգամն է···։

— Ա՛յ··· առաջին անգամն է որ կը խօսիս ինձ այս կիտին վրայ··· բայց կարելի է առաջին անգամը չէ որ այս դաղափարները քեզ կը տանջեն···։ Արդէն մեկնաբանութեանդ նշաններն ատեն ատեն դիտեր էի, և երբեմն անցեալը կ'ամբաստանէի որ տրտմութեանդ պատճառն է···։ Բայց ատոր չըլլալուս, և ոչ իսկ կը համարձակէի փորձ փորձել սոյն յիշատակներուն աղետալի ազդեցութեան դէմ մաքառիլ· վասն զի եթէ յաւդ ուրիշ պատճառ մ'ունենար, եթէ անցեալը քեզի համար ըլլար, ինչ որ սկզբ էր ըլլար, մտատի և անշահ երազ մը, այն ատեն փարատելու համար չանացած տաժանելի դաղափարներ կրնայի դտնել մտքիդ մէջ···։

— Ա՛յդ երկիւղներդ դարձեալ կը յայտնեն հայրական անպատում գորովդ։

— Ի՞նչ ընեմ···իմ կացութիւնս այնքան դժուարին, այնքան փափուկ էր···։ Նորէն կ'ըսեմ, բան մը չէի ըսեր քեզ, բայց անդադար քեզմով զբաղած էի···։ Ա՛յս ամենութիւնը կատարելով, որ բոլոր քաղձանքս լրացուց, կարծեր էի թէ նոր դրաւական մը կտամ քու հանդստութեանդ համար։ Քայ կը ձանձրանայ քու չափազանց փափկասրտութիւնդ և չէի յուսար բնաւ··· որ անցելոյն չարիք խորհիս. բայց կ'ըսէի ինքնավին որ եթէ միտքդ անոր վրայ դադարէր, պարտաւոր էիր, տեսնելով որ իրը մայր կը սիրէ քեզ այն աղնիւ կիներն որ քեզ ձանձրացեալ և սիրոյդ ամենածանր ծշգրտութեանդ մէջ, պարտաւոր էիր, կ'ըսեմ, անցեալն ըստ բաւականին իր քաւութիւնը դտած սեպել սոսկալի աղէտիդ միջոցաւ, և ներողամիտ կամ լաւ ևս արդար ըլլալ քու անձիդ նկատմամբ. վասն զի վերջապէս կինս իր հաղուադիւտ ձիրքովն ամենուն յարդանաց արժանի է, այնպէս չէ՞։ Լաւ ուրեմն,

քանի որ անոր աչքին աղջիկն ես, սիրական քոյր մ'ես, միթէ պէտք չէ որ բոլորովին սիրտդ հանդարտի։ Միթէ իր գորովալիր սէրը կատարեալ էակ անցեալդ չփարատեր։ Միթէ չըսեր քեզ որ դիտէ թէ զոհ ընկած ես և յանցաւոր չես, թէ ծնունդէդ վեր քեզ հալածող դժբաղդութիւնը մեղադրելի է միայն։ Եթէ մեծ սխալանք ալ գործած ըլլաս, միթէ հաղար անդամ քաւում, ներողութիւն դտած չէին ըլլար երած ամէն տեսակ երախտեաց միջոցաւ, հոդւոյդ ընտիր և պաշտելի ձրիդ միջոցաւ···։

— Հայր իմ···։

— Ո՛հ, կ'աղաչեմ, թոյլ տուր որ բոլոր միտքս բացատրեմ քեզ, քանի որ դիպուած մը՝ զոր Տէրն է օրհնել՝ այս խօսակցութեան առիթը եղաւ։ Երկար առենէ վեր այս խօսակցութեան կը փափաքէի և անկէ կը խորշէի···։ Տար Աստուած որ օդտակար ելլք մ'ունենար։ Ա՛նպիսի սոսկալի վիշտեր մոռցնել տալու քեզ պատրաստուր եմ, քու քովդ այնպիսի վսեմ, նուիրական պաշտօն մ'ունենալ՝ պատարելիք, որ քու հանգստութեանդ համար արիութիւն կ'ունենայի զոհելու սէրս առ տիկինն մ'Արվիլ··· բարեկամութիւնս առ Մըրփ, եթէ դիտնայի որ իրենց հներկայութիւնն անցեալը վշտապէս կրնայ յիշեցնել քեզ։

— Ո՛հ, կրնաք այդպիսի բան մը կարծել···։ Իրենց ներկայութիւնն, անոնց, որ դիտեն···ինչո՛ւ եէ···և դարձեալ գորովալին կը սիրեն դիս, միթէ չանձնաւորեր՝ ընդ հակառակն՝ մոռացում և ներողութիւն···։ Վերջապէս իմ բոլոր կեանքս տանջանք մը չպիտի դառնար, եթէ ինձի համար հրաժարէիր տիկին մ'Արվիլի հետ ամուսնանալու։

— Ո՛հ, այս զոհը մինակ ես չպիտի ընէի, եթէ վստահ ըլլայինք որ երջանկութիւնդ կրնար ապահովել···։ Զգիտես թէ քեզմէնս ինչ անձնուրացութեան փորձ ըրաւ կամաւորապէս··· վասն զի նա և կ'զգայ թէ ինչ մեծ պարտքեր ունիմ կատարելու քու նկատմամբ։

— Իմ նկատմամբ պարտքերդ մի՛, Աստուած իմ։ Եւ ինչ ըրի այդչափ խնամոց արժանի ըլլալու համար։

— Ի՞նչ ըրիր մի՛, սիրականդ իմ հրեշտակ···։ Մինչև իմ բազկացս դառնալդ՝ կեանքդ լոկ զառնութիւն, թշուառութիւն, լլկանք եղած էր···և քու անցեալ տառապանացդ իրը պատճառ ինքզինքս հա-

մարելով՝ անձս կը չանդիմանեմ։ Ուստի, երբ դեղաբիծաղ, դաշնակ տեսնեմ քեզ՝ կարծեմ թէ աւելդ ներողութիւն գտած եմ...։ Իմ միակ նպատակս, իմ միակ ուխտս է այնչափ տեսնապէս բարեբաստիկ ընել քեզ որչափ որ դժբաղդ եղար, քեզ այնքան բարձրացնել որչափ որ վար իջեր էիր, վասն զի կ'երևի ինձ որ անցելդ յետին նշմարանքը կը չնչուին երբ ամենէն բարձրադիր, ամենէն պատուաւոր անձեր քեզ սէտք եղած չարգանքը կը նուիրեն։

— Ինձ չարգանք նուիրեն...՝ ախ, ախ, հայր իմ...՝ այլ իմ կարդիս կամ լաւ ևս, այդ քու ինձ տուած աստիճանիս։

— Ո՛հ, ամենուն չարգանքն ու սիրածը քու աստիճանդ չէ...՝ այլ քեզ, լաւ կը լսես, սիրական զաւակս, միայն քեզ, քեզ միայն...։ Պան այնպիսի նուէրներ զոր աստիճանը կը պահանջէ, բայց կան նաև այնպիսիները որ հնարքն ու հրապոյրը կը պահանջեն։ Դու չես կարող գնահատել, դու, վասն զի կ'անգիտես, վասն զի չգիտես որ մարքի և պաղարիկ ճաշակի հրաշքով մը՝ որ կը յորդորէ զիս աւելի ևս պարծիլ քեզմով և պահել քեզ, այս քեզի համար նոր ազատականչարաբերութիւններու մէջ՝ այնպիսի արժանապատուութիւն մը, համեստութիւն և հնարք մը կը գործածես, որ ամենէն դոռոզ հոգիները չեն կարող անոր դիմանալ...։

— Ձիս այնքան կը սիրէք, հայր իմ, և ձեզ այնքան կը սիրեն, որ վստահ են ձեզ հաճելի ըլլալու ինձ ակնածութիւն չայտնելով։

— Ո՛ անզգաստ զաւակ — գոչեց Ռօստոլդ աղջկան խօսքն ընդմիջելով և զանի կամօրէն հաւրութելով— անզգաստ զաւակ, որ իմ հայրական գոռոզութեանս չուզեր բնաւ հատուցում մը տալ։

— Մինչ այդ գոռոզութիւնդ հատուցում մը առացած չըլլլար ձեզ միայն վերագրելով ինձ ամենուստ չայտնուած բարեսիրութիւնը, հայր իմ։

— Ո՛չ, ամենևին, օրիորդ — ըսաւ իշխանն իր աղջկան ժպտելով՝ փարատելու համար անոր վրայ տեսնուած տրտմութեան մուայլն — ոչ, օրիորդ, մի և նոյն բանը չէ որ ես ինքզինքիս վրայ պարծիմ, և կրնամ, պարտաւոր եմ քեզմով պարծիլ...այո, պարծիլ։ Նորէն կ'ըսեմ, դու չգիտես թէ ինչ հնարքներ ունիս...։ Ցաւն հինգ ամիսուան մէջ դաստիարակութիւնդ այնպիսի սքանչելի կերպով մը ձևաւորուեցաւ, որ ամենէն մեծամիտ մայրը խանդակաթօտ սրտով պիտի նկատէ քեզ. և այս դաստիարակութիւնն աւելի սաստկացուց չայտնուած անդիմադրելի ազդեցութիւնդ ամենուն վրայ։

— Հայր իմ...՝ ձեր գոլեստները գիս կը շփոթեն։

— Ճշմարտութիւնը, ճշմարտութիւնը միայն կ'ըսեմ։ Օրինակ կ'ուզես։ Խօսինք համարձակ անցելդն վրայ, թշնամի մ'է նա որուն դէմ ճակատ առ ճակատ կ'ուզեմ մնքառիլ, պէտք է դէմ առ դէմ նկատել զայն։ Լաւ, կը յիշես լա Լուվը, այն աթիասիրտ կինն որ քեզ ազատեց։ Միտքդ բեր այն բանտային տեսարանը զոր ինձի պատմեցիր. շատ մը բանտարկիներ որ աւելի ապուշ էին քան անզգամ իրենց մէկ տարի ու ապիկար ընկերուհիներէն մին չարչարելու կը ճգնէին. դու յանկարծ կ'երևիս, կը խօսիս...և ահա իսկոյն այն ընդդաներ՝ իրենց վատ անդթութեան վրայ ամչնալով, որչափ անզգամ նոյնքան ողորմասէր կը դառնան։ Միթէ այս բան մը չէ։ Վերջապէս, ըսէ, ճիշտը, միթէ քու շնորհիդ չէր որ լա Լուվ, այս անպսպելի կինը, զեղչի եկաւ և պարկեշտ ու աշխատասէր կեանք մը վարելու փափաքեցաւ։ Հաւատա, սիրելի զաւակս, այն որ լա Լուվին և իր խռովարկու ընկերուհիներուն վրայ տիրեր էր լոկ իր բարութեան և մտքի վսեմութեան ազդեցութեամբն, այն, թէև ասոր ներհակ շրջանի մը մէջ դտնուի, անշուշտ և նոյն հրապուրելի ընթացքովը (մի ժպտիր այս համեմատութեանս վրայ, օրիորդ) պիտի դիմեր Սօֆի ամբարտաւան արշիդքսուհին և բոլոր իմ դրանվիներս. վասն զի բարի և անզգամ, մեծ և պզտիկ, գրեթէ միշտ կը կրեն բարձր հոգիներու ազդեցութիւնը...։ Ձեմ ուզեր ընել թէ եշխանուհի ձնաձ ես բառիս աշնստաւելտեսական առումովն, ասով խեղճ շաղքորթութիւն մ'ըրած կ'ըլլայի քեզ, զաւակս...այլ դու այն սակաւաթիւ առանձնաշնորհ էակներէն մին ես որ ծնած են թագուհիի պէտք եղածն ըսելու զանի հրապուրելու և սիրելի դառնալու համար...նոյնպէս վատթարացած և ընկեցիկ արարածի մ'ըսելու պէտք եղածը զանի լաւագոյն ընելու, մխիթարելու և պաշտելի դառնալու։

— Հայր իմ...կ'աղաչեմ...։

Նոյն պահուն սրահին դուռը բացուեցաւ, և Քլէմանս, ծերօրեայ ինի մեծ դքսուհին, ներս մտաւ, ձեռքը նամակ մը։ — Ահաւասիկ,

բարեկամդ իմ — ըսաւ Ռօտոլֆին — նամակ մը Գրանսաէն։ Ես ան-ձամբ բերի զայն որ բարի լոյս ըսեմ իմ ծոյլ զաւկիս, զոր դեռ այս առ-աւոտ չտեսայ — յարեց Քլէմանս Գլէօր-աբ-Մարին համբուրելով կա-թողին։

— Ա յս նամակը շատ պատեհ ժամանակին կը հասնի — ըսաւ Ռօ-տոլֆ զսպաբթօրէն զանի աչքէ անյայտելէն ետև. — մենք ալ հիմակ իսկ անցելոյն վրայ կը խօսէինք... այն հրեշին վրայ որուն դէմ պիտի մա-քառինք, սիրելիդ իմ Քլէմանս... վասն զի մեր զաւկին հանդստաս-վթեան և երջանկութեան կ'սպառնայ։

— Մի թէ իրա՞ւ է, բարեկամդ իմ։ Ա յն մելամաղձութեան ժամերն որ ուր ուրեմն մեր աչքին կը զարնէին...։

— Ուրիշ պատճառ չունէինք այլ անշահ յիշատակներ. բայց երջան-կօրէն հիմակ մեր թշնամին կը ճանչնենք... և պիտի յաղթանակենք..։

— Բայց այդ նամակն որմէ՞ է, բարեկամ — հարցուց Քլէմանս։

— Սիրանուշ Ռիկօլէտի... ծերմակի կնկան կողմէ։

— Ռիկօլէտ... — դոչեց Գլէօր-աբ-Մարի — ինչ երջանկութիւն է որ իրմէ լուր կ'առնունք։

— Բարեկամդ իմ — ըսաւ մեղմիկ մը Քլէմանս Ռօտոլֆին — միթէ չէս վախնար որ այդ պիրը դառն յիշատակներ չզրդռէ իր մտքին մէջ։

— Ես ալ ճիշտ այդ յիշատակները կ'ուզեմ ջնջել, սիրելիդ իմ Քլէ-մանս. պէտք է արիաբար անոնց խօսքը բառնալ, և վստահ եմ որ Ռի-կօլէտի պրին մէջ անոնց դէմ ընտիր զէնքեր պիտի գտնեմ... վասն զի այս փոքրիկ բարեմիտ էակը մեր զաւակը կը պաշտէր և ըստ արժա-նւոյն անոր յարգը կը ճանչէր։

Եւ Ռօտոլֆ կարդաց բարձրաձայն հետևեալ նամակը.

«Պուդվալի ագարակ, 15 օգոստ. 1841։

«Տէր իմ,

«Կը համարձակիմ ձեզ դրել մեղ հասած մեծ երջանկութեան մը լու-րը հաղորդելու, և նոր ջնորհ մը ձեղնէ խնդրելու, քանի որ ձեզի ար-դէն այնքան պարտաւոր ենք, կամ լաւ ևս, պարտաւոր ենք այն ճշմա-րիտ դրախտն ուր կ'ապրինք, ես, իմ ծերմակն և իր բարեսիրտ մայրը։

«Անհաւասիկ խնդիրը, տէր իմ. տասն օրէ վեր ուրախութենէս կը

ջուիմ, վասն զի տասն օր կայ որ սիրանուշ պղտի աղջիկ մ'ունեցայ. ես կ'ըսեմ թէ բոլորովին ծերմակի պատկերն է, սակի կ'ըսէ թէ բոլո-րովին մայրի կը նմանի. մեր բարի մայրը ծօրժ կը պնդէ թէ երկուքն-ալ կը նմանի. այս իրաւ է որ ծերմակի պէս չքնաղ կապոյտ աչեր ունի, և մայրի պէս գանգուր սև մազեր ունի։ Օրինակի համար, է-րիկա՝ իր սոլորութեան հակառակ՝ անիրաւ է, միշտ կ'ուզէ որ մեր փոքրիկը ծնկերուն վրայ բռնէ, մինչդեռ ես կ'ըսեմ թէ այդ իմ իրա-ւունքս է, այնպէս չէ՞, տէր իմ...»

— Ընտի՛ր և արժանի այր ու կին, արդեօք իրքան երջանիկ են — ըսաւ Ռօտոլֆ։ — Եթէ երբեք ամով մ'այնչափ յարմար է... ան-շուշտ այս պիտի ըլլայ։

«Բայց՝ խօսքիս դառնամ, տէր իմ, ներում խնդրելով առ տնին այս սիրուն կռիւներուն վրայ խօսելուս, որ միշտ համբոյրով մը կը վերջա-նան։ Բայց կարծեմ, տէր իմ, որ ականջնեերդ միշտ կը կանչեն, վասն զի, օր չանցնիր որ ծերմակի հետ իրարու երես նայելով չըսենք. քա-նի՛ երջանիկ ենք, Աստուած իմ... քանի՛ երջանիկ ենք... և բնակա-նապէս անունդ կը յայտրէ այս խօսքիս...։ Ներողամիտ եղիր, տէր իմ, եթէ թղթիս վրայ սա մելանի մուրը կը տեսնէք. վասն զի, ա-ռանց մտածելու, պաքո Ռօտոլֆ գրեր էի, ինչպէս որ առեն մը կ'ը-նէի, և քերդեցի։ Ա յս առթիւ, յուսամ որ գիրս առելի շահուած կը գտնէք, նոյնպէս ուղղագրութիւնս, վասն զի ծերմակն միշտ դաս կուտայ ինձ և այսուհետև չեմ ըներ այն ծուռ ու մուր գծերն, ինչպէս որ կ'ընէի երբ գրիչներս կը կոտրէիք...»

— Պարտիմ խոստովանիլ — ըսաւ Ռօտոլֆ խնտալով — որ իմ փոքրիկ սանուհիս քիչ մը կը սխալի, և ատոգ եմ որ ծերմակն իր աշա-կերտուհին ձեռքը համբուրելու առելի կը պարապի քան թէ զայն վա-րելու։

— Օհն, բարեկամ, անիրաւ ես — ըսաւ Քլէմանս նամակը պիտե-լով. — գիրը խոշորկեակ է, բայց գիւրաւ կը կարդացուի։

— Ձեմ ուրանար որ յաւաչադիմութիւն կայ — վրայ բերաւ Ռօ-տոլֆ. — առեն մ'իրեն ուղի երես պէտք էր, ինչ որ հիմակ երկու ե-թեսի մէջ կը գրէ։

Եւ շարունակեց.

«Ես սակայն իրաւ է որ ինձի գրիչներ կարեցիք, տէր իմ, երբ առաջ կը մտածենք, ես և ծէրմէն բոլորովին ամօթապարտ կը մնանք, յիշելով թէ որչափ խոնարհ էիք մեզի հետ... Ա՛հ, տէր իմ, նայէ գարձեալ որչափ հեռացայ ակամայ իմ խօսքէս, վասն զի ամուսինս ալ ինձի կը միանայ, և շատ կարևոր է մեր խնդիրն. անոր մէջ խորհուրդ կայ... հիմակ սիրտ տեսնէք:

«Ուստի կը պաղատինք քեզ, տէր իմ, որ բարեսիրաբար մեր սիրական փոքրիկ աղջկան համար առատ մ՛ընտրէք և մեզի հաղորդէք. արդէն հինգահօր և հինգամօր հետ այս պայմանը դրեր եմ, և այս հինգահայրն ու հինգամայրը դիտէք ալ են, տէր իմ: Ահ երկու անձերն են զոր դուք և սիրկին ա՛Արվիլ չբաւորութենէ ազատեցիք և զանոնք երջանիկ՝ մեզի չափ երջանիկ ըրիք: Մէկ խօսքով՝ այս է Մօրէլ ակնահատն և Ժան Տիւբօր, արժանի կին մը զոր բանտը տեսեր էի երբ իմ խեղճ ծէրմէնիս այցի գացի, և սիրկին ա՛Արվիլ եաթէն հիւանդանոցէն հանեց:

«Հիմակ, տէր իմ, պէտք է դիտնաք թէ ինչու համար Պ. Մօրէլն ընտրեցի իբր հինգահայր և Ժան Տիւբօրն իբր հինգամայր: Պ. ծէրմէնէ հետ մտածելով ըսինք. Պ. Ռոտոլֆին երախտեացը չնորհակալ ըլլալու վերպ մ՛է մեր պզտիկ աղջկան հինգահայր ու հինգամայր ընել այն արժանի անձինքն որ ամէն ինչ ատոր և սիրկին մարքիզուհիին պարտաւոր են... ասկէ զատ Մօրէլ ակնահատն և Ժան Տիւբօր բարեկիր մարդերու ծուձն են: Մեր գասէն են, և դարձեալ, ինչպէս որ կ՛ըսենք ծէրմէնի հետ, մեր ազգականներն են էջմանիոնցեան ծէջ, վասն զի մեզի պէտ չեր սոնեբոան ընտանիքն են:»

— Ա՛հ, հայր իմ, սիրեմ այս դաղափարը սիրուն փափկասրտութիւն մը չ՛այտներ — ըսաւ Գլէօր–տը–Մարի: — Ինչ աղուր ղգացումէ կը բղխի ձեզի և իմ երկրորդ մօրս երախտագէտ եղող անձերէն ընտրել հինգահայրն ու հինգամայրը:

— Իրաւունք ունիք, սիրելի աղջիկս — ըսաւ Քլէմանս — այս յիշատակին վրայ սիրտս սատիկ կը յուզուի:

— Եւ ես ալ շատ երջանիկ եմ որ արժանիներուն բարիք ըրած եմ — ըսաւ Ռոտոլֆ իր ընթերցումը շարունակելով.

«Ա՛յլ սակայն՝ ձեր միջոցաւ ստացած դրամով հիմակ Մօրէլ թանգ

հագին քարերու միջնորդութիւն կ՛ընէ: Կարծեմ թէ բարի և խեղճ Լուիզ պիտի կարդայ ընտիր գործատորի մը հետ որ ղանի կը սիրէ և կը յարգէ ինչպէս որ պարտ է, վասն զի շատ գժբաղդ եղեր էր, այլ ոչ յանցաւոր, և Լուիզի նշանածն այս բանս հաւնելու բաւական սիրտ ունի...»

— Սոյդ էի — գոչեց Ռոտոլֆ խօսքն աղջկան ուղղելով — մեր թշնամիին դէմ ղէնքերը գտնել այս սիրալիր պզտի Ռիկօլէդին նամակին մէջ... Դու կը լսես որ պարկեշտ ուղիղ հոգւոյ մը պարզ խելքին քաջատրութիւն է այս... Ահա Լուիզին համար կ՛ըսէ. Դէքաղդ եղա՛, այլ ոչ յանցաւոր և իր նշանածը բաւական պէտ ունէ այս բանս ըմբռնելու:

Գլէօր–տը–Մարի, այս նամակին ընթերցումէն հետզհետէ սիրտը շարժելով և տրտմելով սարսուռ մ՛ղգայ երբ հայրը մեր յիշած վերջին խօսքերն արտասանելու առեն անոր վրայ պահ մ՛իր աչիարիկը յառեց: Իշխանը շարունակեց նամակը.

«Հարկ է ըսել նաև, տէր իմ, որ Ժան Տիւբօր՝ մարքիզուհիին վերհանձնութեան չնորհիւը՝ կարող եղաւ իր երիկէն զատուելու, այն խառնաղնաց մարդն որ ամէն բան կը վատնէր և գինքը կը ծեծէր. իր առջինեկ աղջիկը քովը առաւ. կատաղէնի պզտիկ խանութ մը բացած է և առուտուրը տեղն է: Շատ երջանիկ կ՛ապրին, տէր իմ, և այս ալ, ձեր և սիրկին ա՛Արվիլի չնորհիւն, որ երկուքնիդ ալ քաջգիտէք տալ և յարմար ժամանակին տալ:

«Ա՛յս առթիւ՝ ծէրմէն՝ ըստ սովորականին ձեզ կը գրէ, տէր իմ, ամսոյս վերջն Անգլուբ աշխատաւորներու դրամատան ընդհանուր ժողով. դրեթէ բնաւ վճարքի յապաղում չկայ, և արդէն բոլոր թաղին մէջ այս հիմնարկութենէն սփռուած բարիքը կը տեսնուի աչիներուն: Գոնէ հիմակ չքաւոր ընտանիքներ կրնան իրենց անդորձ ժամանակները կրել առանց իրենց ձերմակեղէնն ու մահճակները գրաւատունը յանձնելու: Ուստի, երբ գործի օրերը գառնան, պէտք է տեսնել թէ ինչ ոգևով գործի կ՛սկսին... Որչափ կը պարծին որ իրենց աշխատութեան և ուղղութեան վրայ վստահութիւն կը դրուի...: Ցիրաւի, այս ունին միայն: Ուստի որչափ կ՛օրհնեն ձեզ որ այս յաջողութիւններուն համար միայն իրենց փոխ ստակ կը տրուի ձեր չնոր-

հիւն : Այո, տէր իմ, ձեզ կ'օրհնեն, չէ՞. վասն զի որչափ որ կ'ըսէք թէ այս հիմնարկութեան մէջ մատ չունիք, բայց՝ ի ծէրմէնի պաշտօնատարութենէ, և թէ անծանօթ անձ մ'է այս մեծ բարեգործութիւնն ընդողը, դարձեալ աւելի կ'ախորժինք հաւատալու որ ձեզի պարտաւոր են սոյն բարիքն. այս աւելի բնական է :

«Սակայն նշանաւոր Թմբուկ մը կայ որ չորս կողմը կը կրկնէ թէ ձեզ միայն օրհնելու պարտաւոր է ամէն մարդ, և այս Թմբուկն է տիկին Բիբլէ, որ կ'ըսէ անդադար թէ իր պնեցնեբուն ընթացքը միայն (նեղբեցէք, պարոն Ռօտոլֆ, ձեզի միշտ այսպէս կ'անուանէ) կարող է այս ողբերգական գործը կատարել, և իր «էրկան ձերբակալութը միշտ իրեն համամիտ է : Իսկ ինքն այնքան հպարտ է և գոհ դրամատան մէջ ունեցած պահասարկի պաշտօնէն որ կ'ըսէ թէ Գասպրիօնի հաշածանքն հիմակ ալ անտարբեր աչօք սիրտի նայէր : Ձեր երախտագէտութեան ընտանիքին խօսքն աւարտելու համար, տէր իմ, սիրտ յարեմ որ ծէրմէն կարդայ լրագիրներու մէջ որ Մարսիալ անուն անձն՝ Ալժէրիի գաղթական մը, մեծ գովեստներով կը հռչակուի իր արիութեան համար, որով իր երկրագործներուն գլուխն անցած յարձակիչ Արաբներու դէմ կռուեր է և թէ իր կինն՝ որ իրեն պէս անվեհեր է, կողէն թեթեւ վէրք մ'առեր է. նոյն կռուին մէջ Ճշմարիտ ատրճանակները վիրաւորական պէս հրայան կը քաշէր : Այն առենէն վեր՝ կ'ըսեն լրագրին մէջ, զանի փիլին ապրշճանակ անուաներ են :

«Ներողութիւն կը խնդրեմ այս երկար նամակիս համար, տէր իմ, բայց մտածեցի որ աւորժ սիրտի դպաք եթէ լուրեր առնուք այն անձերուն վրայ որոց Նախախնամութիւնն եղած էք... : Ձեզ Պուդվալի ագարակէն կը գրեմ, ուր գարնան եղնակէն վեր կը գտնուինք մեր բարեսիրտ մօրը հետ : ծէրմէն առտուները դործի կ'երթայ և իրկունը կը դառնայ : Աշնան Բարիզ բնակելու սիրտի երթանք : Ինչ զարմանալի բան, պարոն Ռօտոլֆ, ես որ առեն մը չէի սիրեր գիւղը, հիմակ կը պաշտեմ... : Ասոր պատճառը կ'ըմբռնեմ, վասն զի ծէրմէն շատ կը սիրէ գիւղային կեանքն : Ագարակին առթիւ, պարոն Ռօտոլֆ, միտքս ընկաւ այն փոքրիկ բարի լա Կուալէօվն՝ որուն ուր ըլլալն անդուշտ սիրտի գիտնաք. եթէ աւելի պատահի՝ ըսէք իրեն որ միշտ կը յիշենք զինքն իբր հնաշխարհիկ և անուշ էակ մը, և թէ իմ մասիս, երբէք երջանկութեանս վրայ չեմ խորհիր առանց ինքնովին ըսելու. քանի որ Պ. Ռօտոլֆի այն սիրական Ֆիքօր–տը–Մարիին ալ Ռօտոլֆն էր, անշուշտ անոր հնարիւը՝ մեզի պէս ինքն ալ երջանիկ եղած պիտի ըլլայ, և ասով իմ երջանկութիւնս աւելի մեծ կ'երևի աչքիս :

«Աստուածՙ իմ, Աստուածՙ իմ, որչափ լեզու կը թափեմ. հիմակ քնչ պիտի ըսէք, տէր իմ. բայց, որու հոգն է, այնքան բարեսիրտ էք որ... : Եւ ասկէ զատ՝ Ճշմարիտը կ'ուզէք, յանցանքը ձերն է եթէ պատպ Ֆրէդերիկն և Ռոմենկէնն չափ զուարթագին կը Ճռուտղեմ, որ այսուհետև երգի կողմէ լինձի հետ չեն համարձակիր մրցելու : Հաւատացէք, պարոն Ռօտոլֆ, որ լինձի հետ գլուխ չեն կարող ելնել,

«Մեր խնդիրը չպիտի մերժէք, այնպէս չէ՞, տէր իմ : Եթէ մեր սիրական աղջկան անուն մը տաք կարծեմ թէ մեծ երջանկութիւն մը պիտի շնորհէք մեզ, և զայն իբր իր բարի աստղը պիտի նկատենք : Եւ բաւ որ, պարոն Ռօտոլֆ, երբեմն ես և իմ բարի ծէրմէնս երջանիկ կը համարինք ինքզինքնիս դէշ օրերէ անցնելնուս, վասն զի կ'զգանք կրկնակի թէ որչափ բարեբաստիկ պիտի ըլլայ մեր զաւակն որ չպիտի Ճանչէ այն թշուառութիւնն ուսկէ անցանք :

Եթէ վերջապէս ըսեմ ձեզ, պարոն Ռօտոլֆ, որ առնն առեն մեր կարողը թեան չափովը խեղճ մարդկան օգնելու կը ջանանք, դովուելու համար չէ, այլ յայտնելու համար որ մեզի շնորհած երջանկութիւնը լոկ մեզի չենք պահեր. ասկայն մեր օգնած անձերուն միշտ կ'ըսենք. պէտք չէ որ մեզ շնորհակալ ըլլաք և օրհնէք... այլ Պ. Ռօտոլֆին, աշխարհիս ամենէն լաւ և վեհանձն մարդն. և ձեզ կը նկատեն իբր տեսակ մը աստ, եթէ ոչ աւելի :

«Մնաք բարեւ, տէր իմ. հաւատացէք որ երբ մեր փոքրիկ օրիորդը հեզելու սկսի, իր կարդալիք առաջին բառը ձեր անունը պիտի ըլլայ, պարոն Ռօտոլֆ. և ասպա, սա խօսքերը գրե իմ հարսանեացս զամբիւղին վրայ գրել տուիք. «Հետ–ոտ–ըլեան և Նոտար–ըլեան. — պատիւ և երջանկո–ըլեան :

«Այս չորս բառերուն, մեր դորովին և խնամոց շնորհիւը, կը յուսանք, տէր իմ, որ մեր զաւակը միշտ արժանի պիտի ըլլայ արտասանելու այն անձին անունն որ մեր և գինքը Ճանչող թշուառներուն Նախախնամութիւնն եղաւ :

«Ներեցէք, տէր իմ, վասն զի դիրս աւարտելու առեն աչերս արտասուքով կը լեցուին··· բայց անուշ արտասուք են ասոնք··· Ներէ, կ'աղաչեմ··· յանցանքն իմն չէ··· Բայց ալ աղէկ չեմ տեսներ և կը մրոտեմ···

«Պատիւ ունիմ, տէր իմ, ողջունել ձեզ ակնածութեամբ և երախտապիտութեամբ։

ՌԻԿՕԼԷԻ, կլին ԺԷՐՄԷՆԻ

«Ց. Գ. — Ա՛հ, Աստուած իմ, դիրս նորէն կարդալու առեն, տէր իմ, կը տեսնեմ որ շատ անգամ պաթոն Ռօտոլֆ դրեր եմ։ Պիտի ներէք ինձ, այնպէս չէ։ Գիտեմ թէ ինչ անուն որ ունենաք ձեզ կը յարգենք և կ'օրհնենք մի և նոյն կերպով, տէր իմ։»

— Սիրելի փոքրիկ Ռիկօլէդ — ըսաւ Քլէմանս այս նամակին ընթերցումէն սիրտը շարժելով։ — Այս պարզ ու անմեղ դիրը զգայուն մով լի է։

— Անշուշտ — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ — մեր բարեդործութիւնը յարմար անձի մ'ըրեր ենք։ Մեր պաշտպանած էակն ընտիր բնաւորութիւն մ'ունի, ոսկի սիրտ մ'է, և մեր սիրական զաւակն ալ մեզի պէս անոր յարգը կը ճանչէ — յարեց նա իր աղջկան դառնալով։ Ցետոյ, անոր դեղնութենէ շուարելով Ռօտոլֆ զոչեց· — Բայց ի՞նչ ունի նա։

— Աւաղ, ինչ վշտալի հակասական կ'ընծայէ իմ և Ռիկօլէդի կացութիւնն··· Աղիտաւոր և խնամոտ··· պարտք և երջանկութիւն, այս չորս բառերը կը յայտնեն ինչ որ էր··· ինչ որ սիրտի ըղձայ իր կեանքն··· Աշխատասէր և խնամոտն օրիորդ, սիրեցեալ ամուսին, երջանիկ մայր, պատուեալ կին··· այս է իր ճակատագիրը··· միմչդեռ ես···

— Աստուած իմ··· բայց ի՞նչ կ'ըսես։

— Շնորհ··· հայր իմ. մի մեղադրեր զիս իբր ապաշնորհ··· թէև ձեր զորովն անպատում է, նոյնպէս իմ երկրորդ մօրս, թէև զիս յարդ պատիւ և շքեղութիւններ կը շրջապատեն··· թէև վեհապետական իշխանութեան տէր էք, բայց դարձեալ իմ նախասիրութս անբաժելի է։ Բան մը չէ կարող սրբել անցեալը··· Նորէն կ'ըսեմ, ներեցէք ինձ, հայր իմ··· միմչև ցայսօր ձեզնէ պահեցի··· բայց իմ առաջին վատթարութեանս չիշատակը զիս կը յուսահատէ և կ'սպանէ···

— Քլէմանս, կը լսէք··· — զոչեց Ռօտոլֆ յուսահատութեամբ։

— Բայց, դժբաղդ զաւակ — ըսաւ Քլէմանս — մեր զորովը, չորս կողմդ գտնուղ անձերու աչքն՝ որուն արժանի էք, ամէն բան չեն հասատեր որ այդ անցեալը ձեզի համար լոկ մոռնի և յոռի երազ մը պէտք է երեւի։

— Ո՛հ, ճակատագիր··· ճակատագիր — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ. — հիմակ կ'անիծեմ իմ երկիւղդ, իմ լուռութիւնս. այս աղէտալի զաղափարն՝ որ երկար տանէք վեր արմատ բռներ է իր մտքին մէջ, մեզնէ զաղտնի սոսկալի աւերումներ ըրեր է, և այժմ շատ ուշ է այս ողբալի սխալմունքը չնչելու համար··· Ա՛հ, որչափ դժբաղդ եմ։

— Արիացիր, բարեկամդ իմ — ըսաւ Քլէմանս Ռօտոլֆին։ — Քիչ մ'առաջ կ'ըսէիր թէ լուռդդն է ճանչել մեզ սպառնացող թշնամին··· Հիմակ դիտեցիր մեր զաւկին ցաւերուն պատճառն. անոնց պիտի յաղթենք, որովհետև բանականութիւնն, արդարութիւնն և մեր զորովը մեզի աջակից պիտի ունենանք։

— Եւ վերջապէս անոր համար որ պիտի տեսնէ որ, եթէ իր ցաւն անբուժելի ըլլար, մերն ալ անբուժելի կը դառնար — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ. — վասն զի, իրօք մարդկային և երկնային արդարութենէ յուսահատիլ է, եթէ այս եղկելին վիճակ տանջանք փոխեց։

Երկար լուռութենէ մ'ետքն երբ Ֆլէօր-տը-Մարի մոտիկ կ'երեւէր, մէկ ձեռնով Ռօտոլֆին ձեռքը բռնեց, միւսովը Քլէմանսինն, և խիստ պլպլած ձայնով մ'ասոնց ըսաւ։ — Մտիկ ըրէք ինձ, բարի հայր իմ··· և դու ալ, գորովալի մայր իմ··· հանդիսաւոր է այս օրս··· Աստուած ուզեց որ, և ասոր համար շնորհակալ եմ անոր, զգայացնս աւելի ևս չպահեմ ձեզնէ։ Սակայն քիչ առնէն պիտի ընդէլ այն խոստովանութիւն որ այժմ պիտի ընէր, վասն զի ամէն տառապանք իր վերջն ունի··· և իմս ալ որչափ թաղուն ըլլար, չպիտի կարենայի աւելի ևս քօղարկել։

— Ա՛հ··· ամէն բան կ'իմանամ — զոչեց Ռօտոլֆ — ալ յոյս չկայ անոր համար։

— Ապագային մէջ կը յուսամ, հայր իմ. և այս յոյսը զօրութիւն կը տայ ինձ ձեզ այսպէս խօսելու։

— Եւ ինչ կրնաս յուսալ ապագային··· խեղճ զաւակ, քանի որ արդի վիճակդ քեզ վիշտ ու դառնութիւն կ'աղբէ միայն։

— Հիմակ պիտի մեկնեմ միտքս, հայր իմ··· բայց առաջ, ներեցեք ինձ անցեալը ձեզ յիշեցնելու··· Աստուծոյ առջև՝ որ գիս կը լսէ՝ խոստովանելու ինչ որ մինչև ցայսօր զգացի։

— Խօսի՛ր··· խօսի՛ր··· քեզ մտիկ կ'ընենք — ըսաւ Ռօտոլֆ։

— Որչափ որ Բարիզ ծնայի··· ձեր քովը, հայր իմ — այնչափ երջանիկ էի, որ այս աղտոր օրերը հագիւ կարելի է փոխարինել բազմամեայ աղէտներով··· Կը տեսնէք··· որ դոնէ երջանկութիւնը ճանչեցի։

— Կարելի է մինակ քանի մ'օր···

— Այո՛, բայց ինչ մաքուր և անխառն երանութիւն մ'էր այն··· Ինչպէս միշտ՝ փափուկ խնամօք կը շրջապատէիք զիս··· Աներևակայելի անձնատուր կ'ըլլային երախտագիտութեան և սիրոյ խանդիս որ ամէն վայրկեան սիրտս դէպ ձեզ կը տանէր··· Ապագան զիս կը շլացնէր. հայր մ'ունենալ պաշտելու, երկրորդ մայր մը կրկնակի սիրելու, վասն զի մօրս տեղ պիտի բռնէր··· զոր երբեք չէի ճանչեր··· Ամէն զառ··· պէտք է որ ամէն բան խոստովանիմ··· դառնութիւնս ամայ կը սաստկանար, այնքան պատիւ կը համարէի ձեր զաւակն ըլլալուս։ Երբ այն առեն անցեալը կը խորհէի անորոշ կերպով, ինքնավին ըսելու համար էր· Ես որ երբեմն վատթար էի, վերհասեալ մը՝ զոր ամէն մարդ կը սիրէ և կը յարգէ, սիրական աղջիկն եմ· ես որ երբեմն այնքան թշուառ էի, ձոխութիւն և դրեթէ արքայական կեանց ցաղաւարութեան ամէն շքեղութիւնները կը վայելեմ։ Աւա՜ղ, ինչ ըսնեմ, հայր իմ, իմ բաղդս այնքան անակնկալի էր··· ձեր իշխանութեամբն այնպիսի շքեղ վառաւորութեամբ մը կը շրջապատէիք զիս, որ թերևս ներելի էի այսպէս ակամայ շփանալը։

— Ներելի՛··· բայց սիրական եղուկ հրեշտակս, քանի քնական է այդ վարմունքդ։ Ինչպէսս կար պարծենալովդ այն աստիճանին համար որ քուկդ էր, վայելելովդ այն օգուտներդ զոր քեզի տուի։ Ուստի այն ժամանակ, կը յիշեմ քաջ, սիրաբոյր ղաւարթութիւն մ'ունէիր. քանի քանի անգամ տեսայ քեզ երանութեամբ նկուն զրկացս մէջ ընկնելով ըսելդ համայելի շեշտով մը սա խօսքերն որ աւաղ՝ այլ ևս ականջիս չպիտի զարնեն. Հայր իմ, շա՜տ··· շա՜տ է այս երջանկութիւնը··· Դժբաղդաբար այս յիշատակներն են··· հաւատա, որ պատիր ապահովութեան մէջ պահեցին զիս···

— Բայց ըսէ մեզ ուրեմն, աղջիկս — վրայ բերաւ Քլէմանս — ով այն յաւակնոտն զգացած մաքուր և օրինաւոր ուրախութիւնդ աղտոտութեան փոխեց։

— Աւա՜ղ, աղետաւոր և անակնկալ պարագայ մը···

— Ի՞նչ պարագայ։

— Կը յիշէք, հայր իմ··· — ըսաւ Գլէօր–տը–Մարի չկրնալով զսպել սոսկումի սարսուռ մը — կը յիշէք Բարիզէն եկեղեցւոյն առաջ պատահած սոսկալի տեսարանն··· երբ կառքդ կեցուցին։

— Այո՛··· — պատասխանեց Ռօտոլֆ տրտմագին։ Քաջն Շուբինէօր··· երկրորդ անգամ իմ կեանքս ազատելէն ետև՝ մեռաւ··· նոյն տեղը··· մեր առջևը···

— Լա՛ւ··· հայր իմ··· այն միջոցին որ սոյն խղճալին հոգին կը փչէր, գիտէք արդեօք զնվ տեսայ··· որ ինձ կը նայէր անթարթ··· ծՀ, այն նայուածքն··· այն նայուածքն··· անկէ վեր գիս կը հալածէ — յարեց Գլէօր–տը–Մարի դողդողալով։

— Ի՞նչ նայուածք, որու՞ վրայ կը խօսիս — դոչեց Ռօտոլֆ։

— Կապլէոնէ օկրո՜հէյն վրայ··· — մրմռաց Գլէօր–տը–Մարի։

— Այն հրէշը տեսար և հոս տեղ։

— Միթէ չտեսաք գինքն այն դիմետունն հոս Շուբինէօր մեռաւ· զանի շրջապատող կիներուն մէջ կը գտնուէր···

— Ա՛հ, հիմակ — ըսաւ Ռօտոլֆ վշտաբեկ — կը հասկնամ··· Արդէն Շուբինէօրի սպանութեան վրայ զարհուրելովդ՝ սոյն ահռելի հանդիպումին մէջ նախախնամական դիպում մը տեսնել կարծած ես։

— Շատ իրաւ է, հայր իմ, օկրուհին տեսնելուս մահատու սաստնութիւն մ'զգացի· ինձ երեսյաւ որ իր ակնարկին ներքև սիրտս՝ որ մինչև այն օրն երջանկութեամբ և յուսով կը հրճուէր, յանկարծ կը սառէր։ Այո՛, ճիշտ այն պահուն որ Շուբինէօր կը մեռնէր ըսելով՝ երկնէն արդար է, այն կնկան հանդիպիլս՝ նախախնամական այս բառս մ'եբլլէն արդար է, այն կնկան հանդիպիլս՝ նախախնամական այս բառս մ'եբլլացաւ ինձ անցեալս դառնագաբար մտնելուս, քանի որ խոնարհութեամբ և ապաշաւով զայն քաւելու պարտաւոր էի։

— Բայց այն անցեալին հարկադրեր էին քեզ, այս մասին Աստուծոյ առջև պատասխանատու չես։

— Անբաղդ զաւակ··· բռնադատուեր··· գինովցեր էիր։

— Ա՛յն վէրին մէջ ակամայ դահավիժելէն ետեւ՝ չէիր կարող անկէ աղատիլ, թէեւ տառապէիր խղճի խայթով եւ յուսահատութեամբ, վ՛ի շնորհս այն ընկերութեան վայրագ անտարբերութեան որուն ղէմ ըն֊կար ։։։ Դու ընդ միշտ կաշկանդուած կը տեսնէիր ինքզինքդ սոյն քարայրին մէջ. պէտք եղաւ դիպուած մ՛որքեզ իմ ձամբուս վրայ հա֊նեց։

— Եւ դարձեալ, զաւակս, հայրդ կ՛ըսէ քեզ, սոյն վատթարու֊թեան զէմ ընկերը էիր եւ չէ թէ դաւակից։։։— դոչեց Քլէմանս։

— Բայց այս վատթարութեան։։։ենթակայ եղայ։։։ մայր իմ։։։ — վրայ բերաւ Քլէօր–տը–Մարի վշտագին։ — Ոչ ինչ չէ կարող ջնջել այս սոսկալի յիշատակները։։։ Ոչ հալածէն զիս անդուլ, չէ թէ, ինչպէս երբեմն ազատական հանդարտ բնակիներուն կամ վատազգի կիներու, Սէն–Լազարի ընկերութիւններուս մէջ։։։այլ կը հալածէն զիս մինչեւ այս պալատիս մէջ ։։։ ու Գերմանիոյ ընտրելազոյն ընկերու֊թիւն կը յաճախէ։։։ Կը հալածէն զիս վերջապէս մինչեւ հօրս գրիպ֊ մէջ, մինչեւ արքայական գահին աստիճաններուն վրայ։ — Եւ Քլէօր֊ տը–Մարի յորդ արտասուք թափեց։

Ռօտոլֆ եւ Քլէմանս ափ՛ի բերան ճչացին այս անպարտելի խղճի խայթին բացատրութեան առջեւ. իրենք ալ կլային, վասն զի կ՛զգային իրենց մխիթարութիւնները տկարութիւնը։

— Ա՛յն օրէն վեր — վրայ բերաւ Քլէօր–տը–Մարի արտասուքը սրբելով — դառն ամօթխածութեամբ մ՛ամէն վայրկեան կ՛ըսեմ իւրա֊ւի. կը յարգեն, կը պատուեն զիս. ամենէն բարձրագիր մարդիկ, ա֊մենէն պատուաւոր անձինք ակնածութեամբ կը վարուին իմ հետ։ Բո֊լոր արքունեաց առջեւ՝ կայսեր մը քոյրը հաճելացաւ ձակտիս վրայ կապել վարսակալս, եւ ես Միլչնաքաղքին տղային մէջ ապրեցայ, եւ ես դողե֊րու եւ մարդասպաններու հետ լուսանօրէն վարուեցայ։։։

Ո՛հ, հայր իմ, ներեցէք ինձ. բայց իմ վիճակս որչափ բարձրա֊ցաւ։։։նոյնչափ իմ արդէն ընկած վատթարութիւնս ինձ զգալի դար֊ձաւ. ամէն անգամուն որ յարգական հնազանդ մ՛ուղղուն ինձ կարծեմ թէ արբապղծութեան յանցանք մը կը գործեմ. մոռացէք անցեալ մը։ Աստուած իմ, ինչ ոչ էի ըլլալիս եաբն ։։։ ինչպէս հանդուրժել որ ծերունիներ իմ առջեւս խոնարհին։։։ ինչպէս հանդուրժել որ աղնիւ

զիւղորդներ, իրաւամբ յարգամեծար կիներ պարծանք համարին իմ չորս կողմս առնուլն։։։ինչպէս հանդուրժել վերջապէս որ իշխանու հիներ, որ թէ հասակով եւ թէ իրենց քահանայական կարգով փառաւոր են, զան ինձ պատուաւանք եւ դովեստներ վաստկին լիուլի ։։։ միթէ այս ամբարշտական եւ սրբապիղծ գործ մը չէ։ Ա՛յլ դարձեալ եթէ գիտա֊յիք, հայր իմ, թէ ինչ տառապանք կրեցի։։։թէ ինչպէս կը տառա֊պիմ տակաւին ամէն օր առանձին ըսելով. Եթէ Աստուած ուղէր որ անցեալը յայտնուի։։։ինչ արժանի քամահանօք պիտի վարուէին այն անձին հետ զոր այս ժամուս այնքան բարձրերը կը հանեն։ Ինչ ար֊գահար եւ զարհուրելի պատուհաս։։։

— Բայց դժբաղդ զաւակ, կինս եւ ես անցեալը կը ճանչենք. մեր աստիճանին արժանի ենք, եւ դարձեալ քեզ կը սիրենք։։։

— Դուք ինձի համար հօր եւ մօր մը կայր գորովն ունիք։։։

— Հապա այս տեղ գալէդ վեր ըրած երախտիքդ չե՞ս յիշեր։։։հա֊պա այն աղտոր եւ սրբանուէր հիմնարկութիւնը, քու ձեռքդ բացած այն ապաստանարանն ընկեցիկ որբուհիներու եւ տնանկ աղջիկներու համար, հապա իմացականութեան եւ անձնուիրութեան կողմէ նշանա֊ւոր խնամքդ բանի տեղ չե՞ս դներ։ Միթէ ասոնք առ ոչ ինչ կը զրեն կամքէդ անկախ ըրած սխալանոյշ հատոր ։։։ Վերջապէս Սէն–Ժէրմանժիլտի արբայուհիին քեզ յայտնած սէրը՝ միթէ պարտաւոր չէս լիուլին մաքիդ վսեմութեան, հոգւոյդ գեղեցկութեան, անկեղծ բարե֊պաշտութեանդ։

— Սէնթ–Ժէրմանժիլտի արբայուհին զովեստները քանի որ իմ այժմու վարմունքիս կը պատկանին, անխղճահար կը վայելեմ. բայց երբ մենաստանին կայսերուն իրը օրինակ յառաջ կը բերէ զիս, բայց երբ ասոնք իմ վրայ ամէն առաքինութիւններու տիպարը կը տեսնեն, շփո֊թութենէ կարծեմ թէ կը մեռնիմ, իրը թէ անարժան խաբէութեան մը դաւակից կը դառնամ։։։

Քանական երկար լռութիւն մը պահելէն ետեւ՝ Ռօտոլֆ վշտագին վհատութեամբ մ՛ըսաւ. — Կը նայիմ որ քեզ հանդիպելու յոյսս կտրել պէտք եմ։ տրամախոհութիւնն անզօր է հանդուրժիդ դէմ որ այնչափ աւելի անատամնելի է որչափ որ իր ազբիւրը վեհանձն է եւ վսեմ։։։ Քու յիշատակներուդ եւ կացութեանդ հակապատկերն արդարև անբնդ֊

հատ տանջանք մը պիտի ըլլայ քեզ համար ։ ։ ։ Գու ալ ինձ նեղէ, խեղճ զաւակ ։

— Դու ։ ։ ։ իմ բարի հայրս ։ ։ ։ դու ներում խնդրես իրենէ ։ ։ ։ և ինչու՞ համար, տէր Աստուած ։ ։ ։

— Անոր համար որ քու դիւրադրդիռ զգացումներդ չդուշակեցի ։ ։ ։ Սրտիդ ծայրայեղ փափկութեան նայելով՝ պարտաւոր էի զանոնք գուշակել ։ ։ ։ Եւ սակայն ։ ։ ։ ի՞նչ կրնայի ընել ։ ։ ։ Իմ պարտքս էր քեզ հանդիսասէս ճանչնալ իբր իմ աղջիկս ։ ։ ։ այն ատեն այս յարգանքն, որով նուէրն այնքան վշտալի է քեզ, առ հարկի քեզ պիտի պահանջէին ։ ։ ։ Այո՛, բայց յանցանք մ՚ունիմ ։ ։ ։ այո՛, քեզի սէս աղջիկ մ՚ունենալս մեծ պարծանք համարեցի անձիս ։ ։ ։ շատ ուզեցի վայելել գեղեցկութեանդ, մտքիդ, բնաւորութեանդ հրապոյրն որով կը զրաւուէին բոլոր քեզ մօտեցողները ։ ։ ։ Պարտաւոր էի իմ գանձս պահել ։ ։ ։ քեզի և Քլէմանսի հետ մենութեան մէջ ապրիլ ։ ։ ։ այս հանդիսութիւնն, այս բազմաթիւ ընդունելութիւններէն հրաժարիլ, որոց մէջ քու փայլիդ տեսնել կ՚ախորժէի ։ ։ ։ կարծելով թէ այսպէս բարձր ։ ։ ։ բարձր կ՚երթայ ։ ։ ։ հանելով քեզ անցեալն աչքէդ լիովին պիտի աներևոյթ ըլլայ ։ ։ ։ Բայց, բարի, ասոր ներհակը պատահեցաւ ։ ։ ։ և որչափ որքեզ բարձրացուցի, նոյնչափ մեզմէն և խորունկ երևցաւ քեզ այն վիհն ուսկէ քեզ աղատեցի ։ Նորէն կ՚ըսեմ, իմն է յանցանքը ։ ։ ։ թէև կարծէի թէ լաւ կ՚ընեմ ։ ։ ։ բայց սխալեր եմ ։ ։ ։ Դարձեալ կարծեցի թէ շուտով նեռուտ գտայ ։ ։ ։ Աստուծոյ վրէժը դեռ լրացած չէ ։ ։ ։ կը հալածէ զիս տակաւին իմ աղջկանս երջանկութեան մէջ ։ ։ ։

Սրահին դրան մեղմիկ քանի մը հարուած ղարկին և այս տխուր խօսակցութիւնն ընդմիջեցին ։ Ռօտոլֆ կէս մը բացաւ դուռը ։ Տեսաւ Մըրֆին՝ որ իրեն ըսաւ .

— Ներում կը խնդրեմ Ձեր վսեմութենէ զինքն անհանգիստ ընելս. բայց Հէրքօլէն—Օլէնդալ իշխանին կողմէն սուրհանդակ մը գալով այս նամակը բերաւ, որ շատ կարևոր է, կ՚ըսէ, և անմիջապէս Ձեր վսեմութեան տրուիլը կը պնդէ ։

— Շնորհակալ եմ, բարի Մըրֆի ։ ։ ։ Ասկէ մի հեռանաք — քանաւ անոր Ռօտոլֆ հառաչելով մը —քիչ ատենէն քեզի հետ խօսելու պէտք ունիմ ։ — Եւ իշխանը դուռը գոցելով, պահ մը սրտին

Մըրֆին բերած գիրը կարդալու համար ։ Սոյն նամակին իմաստն այսպէր ։

«Տէր իմ,

«Ներելի՞ է արդեօք ինձ յուսալ որ ազդականութեան կապն որ զիս Ձեր վսեմութեան կը զօդէ, և այն բարեկամութիւնն որով միշտ պատուելու հաճեցաւ այս ընթացքս անբասիր հանեն՝ որ մեծ յանդգնութիւն մ՚եղած կ՚ըլլար, եթէ բարեկիր մարդու խոհճն իմ վրայ պարտ չդներ ։

«Տէր իմ, տասն չինգ ամիս կայ որ Գրանսաէն կը դաշնայիք, ձեր հետը բերելով աղջիկդ որ այնքան աւելի սիրելի եղաւ ձեզ որքան որ ընդ միշտ կորսուած կը կարծէիր, մինչդեռ ընդ հակառակն՝ իր մօրը քովէն չէր հեռացած, որուն հետ յետին վայրկենին ամուսնացաք, որպէս զի Ամելի իշխանուհիին ծնունդը հաշտաստէք ։ — Իր ծնունդն այսպէս արքայական է, իր գեղեցկութիւնն անհամեմատ, իր սիրան արքան որ ազդատոհմին արժանի է, նոյնքան է նաև միտքը գեղեցկութեան, ինչպէս որ Հօրքոյրս Սէնդ—Հէրմանժիլտի աբբայուհին գրեց ինձ, որ պատիւ ունի սահպ տեսնելու Ձեր վսեմութեան ամենասիրելի դուստրը ։

«Հիմակ, տէր իմ, բացէ՛ի բաց նամակիս նպատակը պիտի յայտնեմ ձեզ, քանի որ դժբաղդօրէն ծանր հիւանդութիւն մը չթողուր զիս Օլէնդալէն երթալու և Ձեր վսեմութեան մօտ գալու ։

«Որդիս ծերօլատէն անցուցած ժամանակը՝ գրեթէ ամէն օր Ամելի իշխանուհին տեսաւ ։ ։ ։ Վաթոպէն կը սիրէ զանի ։ ։ ։ բայց այս մէրը միշտ անորմէ ծածուկ պահեց ։ — Պարտ համարեցի, տէր իմ, նոյնը յայտնել ձեզ ։ Հաճեցաք հայրաբար ընդունելու իմ որդիս խնդրելով որ՝ի դարձին նորէն ձեր գերդաստանին մէջ բնակի, սոյն մտերմութեամբ որ իրեն անչափ թանկագին էր ։ ։ ։ Անկեղծութեան դէմ վարուած կ՚ըլլայի ձեղնէ ծածկելով պարագայ մ՚որ որդւոյս ընտրած ընդունելութիւնը կրնայ փոխել ։

«Գիտեմ որ իրաւամբ պարծանքդ եղող դուստրդ, տէր իմ, բարձր վիճակ մը փառասիրելու պարտաւոր է ։ — բայց գիտեմ նաև որ անչափ գորովալիր հայր մ՚ես, և եթէ երբէք որդիս ձեր զաւակին ընկերութեան արժանի դատէք, և Ամելի իշխանուհիին երջանկութիւնը յարգա-

ըէք , չպիտի վարանիք վիճակի այն ծանր տարբերութեան վրայ , ո՛ր բով այսպիսի բաղդ մը մեզի համար անհնարանելի կ՚երեւի :

«Հանրին գովեստն ինձ չընկնիր ընել , միմակ կը յիշեմ այն խրատն ու գովեստը զոր տեսիլ անոր տալու համճեցաք : Ոչ կ՚իշխեմ և ոչ կարող եմ աւելի խօսիլ այս մասին , տէր իմ , իմ այլայլութիւնս մեծ է : Ինչ որ ըլլայ ձեր որոշումը , համճեցէք հաւատալ որ յարգանօք ա՛նոր պիտի հնազանդինք , և միշտ հաւատարիմ պիտի ըլլամ բոլորա՛նուէր ղդայութիւններուս որով պատիւ ունիմ մնալու Ձեր վսեմափայլութեան ամենախոնարհ և հնազանդ ծառան ,

«ԿԻՒՍՏԱՎ–ՊՕՂ , էշխան Հ–Օ»

Այս նամակը կարդալէն յետոյ՝ Ռոտոլֆ քանի մը վայրկեան տխուր և մտախոհ մնաց . ապա , յուսոյ նշոյլ մ՚իր ճակատը լուսաւորելով իր աղջկան մօտ եկաւ , որուն ընդ ունայն կը վանէր Փլէմանս ամենափափուկ սիրաքանք :

— Աղջիկս , դու ինքնին ըսիր թէ Աստուած այս օրս հանդիսաւոր քայտարութիւններու սահմանել կամեր է — ըսաւ Ռոտոլֆ Փլէօր–մը–Մարիին . — չէիր դուշակեր որ նոր ու ծանրակշիռ պարագայ մը պիտի դայ այդ խօսքերն արդարացնելու :

— Ի՞նչ է խնդիրը , հայր իմ :

— Երկիւղի նոր պատճառներ :

— Որո՞ւ համար , հայր իմ :

— Քեզի համար : Մեզի վհատութեանցդար որ ցաւերուդ կէսը . . . :

— Ո՛չ , ո՛չ , հայր իմ , ձեր միտքը բացատրեցէք . . . հայր իմ — ըսաւ Փլէօր–մը–Մարի կարմրելով :

— Հիմակ կարող եմ , աւելի առաջ չէի կրնար ընել , չզիտնալով որ վիճակէդ այնքան յուսահատուր ես : Միա դիր , սիրական աղջիկս , դու կարծես ինքզինքդ . . . կամ լաւ և , դու շատ դժբաղդ ես . . . : Երբ , մեր խոհակցութեան սկիզբը . . . մտացած յոյսերուդ վրայ խօսեցար ինձ . . . ըմբռնեցի միտքդ . . . սիրտս խորտակեցաւ . . . վասն զի բոլորովին քեզ ձեռքէս պիտի հանէի . . . ողջ ողջ գերեզման իջնելդ պիտի տեսնէի : Վանք մտնել կ՚ուզէիր . . . :

— Հայր իմ . . . :

— Աղջիկս , մի՛թէ սուտ է :

— Այո՛ . . . եթէ ներէք ինձ . . . — պատասխան տուաւ Փլէօր–մը–Մարի հեղձուկ ձայնով մը :

— Մեղմէ՛ հեռանալ . . . դոչեց Քլէմանս :

— Սէնթ–Էէրմանժիլտի մենաստանը շատ մօտ է Ժէրօլատէյնի . սահմանի տեսնեմ , ձեզ և հայրս . . . :

— Մտածէ՛ անդամ մ՚որ այդպիսի ուխտ մը յանդիմանական է , սիրելի զաւակս . . . : Դեռ տասն ութ տարու կայ . . . և կարելի է օրին մէկը . . . :

— Ո՛չ , երբէք չպիտի զղջամ ըրած որոշմանս վրայ . . . մենաստանի մ՚առանձնութեան մէջ միայն պիտի գտնեմ հանգիստ և մխիթարութիւն , բանական է որ հայրս և դու , իմ երկրորդ մայրս , ալ և նոյն սէրը պահէք առ իս :

— Արդարև , կրօնական կենցաղ պարտաւորութիւնները , մխիթարութիւնները կարող են — ըսաւ Ռոտոլֆ — եթէ ոչ բուժել՝ դէթ մեղմել եղկելի , նեղուն և վշտահար հոգւոյդ ցաւերն . . . : Եւ թէպէտ իմ կենացս երջանկութեան կէսը պիտի կորսուեմ , կարելի է քու դիտաւորութիւնդ հաւանիմ . . . : Գիտեմ քաշած տառապանքդ , և չեմ ուրանար որ աշխարհէ հրաժեշտը քու տխուր դրութեանդ դժբաղդ այլ տրամաբանական վախճանը պիտի ըլլայ . . . :

— Ի՞նչ , դուք ևս , Ռոտոլֆ — դոչեց Քլէմանս :

— Ներէցէք ինձ , բարեկամուհիդ իմ , բացատրել իմ միտքս լիուլի — յարեց Ռոտոլֆ : Ցետոյ , իր աղջկան դառնալով , — Բայց այն ծայրայեղ որոշումն ընելէն առաջ , պէտք է քննել եթէ չկայ ուրիշ պատգամ մ՚որ քու ամէն բաղձանքիդ համաձայն ըլլայ : Այս պարագայիս մէջ սոյն ապաղան ապահովելու համար ինչ ըրկրելու պատրաստ եմ :

Փլէօր–մը–Մարի և Քլէմանս շարժում մ՚ըրին զարմանալով . Ռոտոլֆ շարայարեց իր աղջկան նայելով անքթիթ .

— Ի՞նչ կը մտածես . . . Հանրի իշխանին վրայ :

Փլէօր–մը–Մարի սարսուռ մ՚զգայց և ծիրանեզոյն դարձաւ : Վայրկեան մը վարանելէն ետև՝ լալով իր հօրը գիրկն ընկաւ :

— Դու կը սիրե՞ս զանի , խեղճ աղջիկ :

— Երբէք այդ հարցումը չըրկիք ինձ , հայր իմ :

— Այսպէս ուրեմն զանի կը սիրես··· — յարեց Ռօտոլֆ իր աղջկան ձեռները իրենները մէջ բռնելով. — շատ կը սիրես, սիրական զաւակս:

— Ո՛հ, թէ որ դիտնայիք — վրայ բերաւ Ֆլէօր-տը-Մարի — թէ ինչ ցաւ զգացի սոյն զգացումը ձեզմէ պահելու երբ սրտիս մէջ ա- նոր նշմարը տեսայ: Աւաղ, եթէ ձեր կողմէն հարց ու փորձ մը միայն ընէիք ինձ, ամէն բան պիտի խոստովանէի···: Բայց ամօթապարտու- թիւնս դարպիլէր զիս բացուելու ձեզ և երբէք չկրնայ բացուիլ:

— Եւ մինչ կարծես թէ Հանրի··· իրեն համար ունեցած սէրդ պիտնայ — ըսաւ Ռօտոլֆ:

— Տէր Աստուած, հայր իմ, չեմ կարծեր — գոչեց Ֆլէօր-տը- Մարի ահաբեկ:

— Իսկ նա···կարծես թէ սիրէ քեզ:

— Ո՛չ, հայր իմ···ո՛չ···ո՛հ, յուսամ որ ոչ···շատ պիտի տա- ռապի:

— Եւ այս սէրն ինչպէս ծագեցաւ, սիրասուն հրեշտակս:

— Բաւէ, դրեթէ յանդիմա···: Կը յիշէք սպայկի մը կենդանագի- րը:

— Որ Սէնդ-Հէրմանժիլտ աբբայուհին սենեակը կը գտնուէր··· այն էր Հանրիին պատկերը:

— Այո՛, հայր իմ···: Կարծելով թէ հին ժամանակի պատկեր մի էր այն՝ օր մը, ձեր ներկայութեան, յայտնապէս աբբայուհիին ըսի որ նոյն պատկերին գեղեցկութիւնը զիս գրաւեց: Այն ատեն ըսիք ինձ՝ կատակ ընելով՝ որ սոյն կենդանագիրը մեր վաղեմի ազգականներ- էն մին կը ներկայէ որ իր անտիական հասակին մէջ մեծ արիութիւն և ընտիր ընտիր ձիրքեր ունեցեր է, և ասով իմ առաջին տպաւորու- թիւնս սաստկացաւ···: Այն օրէն վեր՝ ստէպ կ'ախորժէի՝ առանց որ և է խղճահարութեան, նոյն պատկերը յիշել, կարծելով թէ իրօք մեր՝ի վաղուց մեռնող ազգականներէն մէկն է···: Փոքր առ փոքր այս ա- ռուշաբեսիներուն վարժեցայ···դիտնալով որ ներելի չէ ինձ սիրել այս աշխարհիս մէջ···— յարեց Ֆլէօր-տը-Մարի աղիողորմ ձայնով մը: Ա՛յս այլանդակ երազներուս համար մեծին հոգատարութիւն մ'ունէի, որ կէս ժպիտ և կէս պատասխան էր. այս սիրուն սպայիկը կը նկատէի

իբր նշանած մը գերեզմանէն անդին···զոր թերևս օր մը յաւիտենա- կանութեան մէջ պիտի գտնէի. կ'երևէր ինձ որ այսպիսի սէր մ'ար- ժանի էր միայն այն սրտին որ լիովին քուկդ էր, հայր իմ···: Բայց ներեցէք ինձ այս տխուր տղայական խորհուրդները:

— Ընդ հակառակն, աղջիկս, շատ սրտառուչ են ըսածներդ — ը- սաւ Քլէմանս սաստիկ այլայլած:

— Հիմակ — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ — կ'իմանամ թէ ինչ պատճա- ռաւ օր մը՝ տխուր դէմքով մը յանդիմանեցիր զիս, այս կենդանագրի մասին քեզ խաբելուս:

— Ափսո՛ս, այո՛, հայր իմ: Դատեցէք թէ որչափ չփոթեցայ երբ վերջէն աբբայուհին յայտնեց թէ այն կենդանագիրն իր եղբօրորդւոյն՝ մեր ազգականներէն մէկուն է···: Ա՛յն ատեն մեծ եղաւ յուզ- մունքս. չանացի իմ նախորդ տպաւորութիւններս ցրուել, բայց որչափ չանայի, նոյնչափ սրտիս մէջ արմատ կը բռնէին, նոյն իսկ իմ ձգտանցս յարատևութենէ···: Դժբաղդօրէն, հայր իմ, ստէպ կը լսեմ որ Հանրի իշխանին սիրտը, միտքը, բնաւորութիւնը կը գովես···:

— Արդէն զանի կը սիրէիր, իմ սիրասուն զաւակս, դեռ անոր կեն- դանագիրը տեսած և իր հաղորդուիւտ ձրիդ գովեստը լսած ատենդ:

— Առանց սիրելու, հայր իմ, այնպիսի հրապոյր մը զգացի անոր համար զոր դառնապէս կը մեղադրէի. բայց կը մխիթարուէի մտածե- լով որ աշխարհիս մէջ ոչ ոք պիտի խմանայ այս տխուր գաղտնիքն: Ե՛ս համարձակիմ սիրել···ես···ես··· և ձեր և իմ երկրորդ մօրս գորո- վալիր սիրովը չշուտանամ: Արդէն բաւական չնորհազարտ չէի՞ ձեզ տրպէս զի իմ սրտիս ամէն զօրութիւնն, ամէն հնարքը գործածեմ ձեզ սիրելու համար···: Վերջապէս, առաջին անգամ, իմ տոհմիկս տե- սայ···Սօֆի արշիդքսուհիին տրուած հանդիսին առթիւ. Հանրի իշ- խանն այնպիսի հիանալի կերպով իր կենդանագրին կը նմանէր որ իս- կոյն զինքը ճանչցայ···: Նոյն իրիկունն իսկ, հայր իմ, տոհմիկս ինձ ներկայացուցիք՝ հրաման տալով մեզ իրարու հետ տեսնուիլ ազգակա- նութեան չերած մտերմութեամբ:

— Եւ շատ չանցաւ զիրար սիրեցիք:

— Ա՛հ, հայր իմ, իր յարդն, իր զարմացումն առ ձեզ կը յայտնէր ինձ այնպիսի ճարտասան լեզուով···դուք ալ այնչափ գովեր էիք զինքն քա՛ռ աչքս···:

— Արժանի էր… Չկայ անոր բնաւորութեան չափ բարձր, չկայ անոր սրտին չափ արի սիրտ մը։

— Ա՛հ, կ՚աղերսեմ՛… Հայր իմ… այդպէս մի ըսէք ինծի… Ընդհէն քանի՛ դժբաղդ եմ։

— Եւ ես ալ, կը պնդեմ համոզել քեզ թէ ինչ հազուագիւտ ձրից տէր է առհասարակ… Քեզ ըսածս զարմանք կը պատճառէ… քա՛ղ կ՚ընդունեմ, զաւակս… Շարունակէ…

— Հանրի իշխանն ամէն օր սեւնելուս կ՚ղրկայի մօտերուտ վտանդն, և անկէ չէի կարող խորշիլ։ Թէև հոյր վստահութիւն մ՚ունէի ձեր վրայ, հայր իմ, չէի կարող երկիւղս ձեզ բացատրել, արհաւար սոյն աէրս սքօղելու ջանայի. սակայն կը խոստովանիմ, հայր իմ, իմ ներքին տագնապիս չնայելով, սակայն, սոյն ամենօրեայ եղբայրական արտակարգութեան մէջ, անցեալը մոռնալով, մինչ ցայն կէտ կրնամ անյայտ երջանկութեան նշոյլներ կը նշմարէի… բայց, քիչ առնէն, բաբէ, անոնց կը յաջորդէր մեծին յուսահատութիւն մը, երբ իմ տխուր յիշատակներուս աղդեցութեան ներքև կ՚ընկնէի… Վա՛ն դի, ուա՛ղ, երբեմն դրեթէ անտարբեր անձերու յարդական նուէրներն ստանալու առենս անգամ զիս կը հալածէին, երևակայեցէ՛ք… երևակայեցէ՛ք, հայր իմ, իմ տանջանքս երբ Հանրի իշխանն ամենափափուկ դուէստներ կը վտանէր ինծ… բարեպաշտիկ և անմեղ երկրպագութիւն մը կը մատուցանէր ինծի, ըսելով թէ ինծի համար ղգացած եղբայրական համակրութիւնը փոքր եղած առեն կորուսած մօրը սրբանուէր պաշտպանութեան նեղքև կը դնէ։ Գոնէ ինծ տուած քոյր անուշ անուան արժանի ըլլալու կը ջանայի, առհասարակ ասպատակին վրայ խորհուրդներ տալով, իմ տկար խելքովս, անոր վերաբերող ամէն բաներուն հոգ տանելով, և ինքնին առաջադրելով բարեսէր պաշտպանութիւնդ հայցել անոր՝ի նպաստ… Բայց շատ անգամ նաև ինչ տանջանք կը կրէի, ինչ արտասուք սրտակիզ կը թափէի, երբ Հանրի իշխանը դիպուածով հարց ու փորձ կ՚ընէր ինծ իմ մանկութեանս, իմ պատանեկութեանս վրայ… Ա՛հ, խաբել… միշտ խաբել… միշտ երկնչիլ… միշտ սուտ խօսիլ, միշտ դողդողալ իմ սիրած և յարգած անձիս ակնարկին առջև, երբ յանցաւոր մ՚որ կը դողայ իր գատաւորին անողոքելի ակնարկին առջև… Ա՛հ, հայր իմ, յանցաւոր էի, գիտեմ, երբ

ուզեր չունէի սիրելու, բայց այս տխուր սէրը շատ մը ցաւերով քաւեցի… Ինչ ըսեմ ձեզ, Հանրի իշխանին երթը, նոր և բուռն վիշտ մը պատճառելով ինծ… իմ աչքս բացաւ. տեսայ որ իմ կարծածէս աւելի կը սիրեմ զինքն… Ուստի — յարեց Գէօր—որ—Մարի վշտաբեկ և իբր թէ այս խոստովանութենէ ուժաթափ կը ծնար — ես ալ քիչ առենէն պիտի ընդի ձեզ այս խոստովանութիւնը… վասն զի այս աղէտալի սէրն իմ աղէտից չափը լցուց… Հիմակ որ ամէն բան դիտէք, ըսէք, հայր իմ, ըսէք, կա՞յ ուրիշ ապաղայ մը քան վանքը…

— Կայ ուրիշ ապաղայ մը, աղջիկս… այո՛… և այս ապաղան այնքան անուշ, դեղաբիծաղ, երանաւէտ է որչափ որ վանականը տխուր է և չարագուշակ։

— Ինչ կ՚ըսէք, հայր իմ։

— Հիմակ ալ դու ինծ մոխիկ ըրէ… Քաջ կ՚ղդաս որ չափազանց կը սիրեմ քեզ, որ իմ դորովս այնքան հեռատես է որ քու և Հանրիին աէրն աչքէս չէր վրիպած. քանի մ՚օրէն եռքը առոյգ եղայ որ քեզ կը սիրէ… դեռ ևս քու սիրածէդ աւելի…

— Հայր իմ… ա՛խ… ա՛խ… անկարելի է, այն աստիճան չսիրեր զիս։

— Քեզ կը սիրէ, ըսի… Կը սիրէ քեզ խանդով, աւելնով։

— Ո՛չ, Աստուած իմ, Աստուած իմ։

— Մոխիկ ըրէ, մոխիկ ըրէ… Երբ քեզ կենդանապրին կատակէր ըրի, չգիտէի որ Հանրի այնչափ շուտով դայ պիտի իր հօրքոյրը տեսնելու՝ի ծէբօլատէյն։ Երբ եկաւ, ինծ միշտ ներշնչած սիրոյն անասցի, և զինքը հրաւիրեցի որ դայ առէպ քեզ տեսնէ… Մինչև այն առեն իբր որդիս նկատեր էի զինքը, բնաւ անոր նկատմամբ ունեցած վարմունքս չփոխեցի… Քանի մ՚օրէն եռքե՝ քէֆնոս և ես անկասկած էինք իրարու համար ձեր ունեցած հրապոյրին վրայ… Եթէ քու կացութիւնդ վշտալի էր, սիրելի աղջիկս, իմն ալ տաժանելի էր, և մանաւանդ ծայրայեղ փափկութիւն մը կը պահանջէր… Երբ հայր… Հանրիին հազուագիւտ և ընտիր ձիրքը ճանչցուցի, մեծապէս գոհ էի առ նա սիրոյդ վրայ, վասն զի երբեք չէի կարող երազել առօրեայ արժանի ամուսին մը քեզի համար։ Բայց, իբր պատիւը ճանչցող

մարդ , իմ զաւկիս տխուր անցեալին կը խորհէի ։ ։ ։ Ուստի , ոչ միայն Հանրիին յոյսերը չէի արծարծեր , այլ մանաւանդ շատ պարագաներու մէջ պիտսիսի խորհուրդներ տուի անոր որ իր ակնկալութեան բոլորովին ներհակ էին , եթէ մտածէի անոր կեանքին տալ քեզ ։ Այսպիսի փափուկ պարագայի մէջ՝ պարտաւոր էի , իբր հայր և իբր պատիւը դիտցող մարդ՝ խիստ չէզոքութիւն մը պահել , տոհմիկիդ սէրը չխորհուրդ տալ՝ այլ անցեալին պէս մի և նոյն քաղցրութեամբ հետը վարուիլ ։ ։ ։ Մինչև այսօր այնքան դժբաղդ եղար դու , իմ սիրական աղջիկս , որ , երբ կերպով մը տեսայ սոյն ազնիւ և անարատ սիրոյ ներգործութեան ներքև ոդի առնուլդ , երբէք չէի կամեր զրկել քեզ այն երկնային և անդիտ բերկրանքէն ։ ։ ։ Ենթադրելով անգամ որ այս սէրը վերջէն պիտի խորտակի ։ ։ ։ կը մտածէի որ դոնէ անմեղ երջանկութեան քանի մ՚օրեր ճանչած պիտի ըլլաս ։ ։ ։ Եւ վերջապէս ։ ։ ։ այս սէրը քու ապագայ անդորրութիւնդ ապահովելու կարող ըլլալով ։ ։ ։

— Ի՞մ անդորրութիւնս ։

— Դեռ մանիկ ըրէ ։ ։ ։ Հանրիի հայրը , Պօղ իշխանն , այն ինչ դիր մը գրեր է ինձ , ահաւասիկ իր դիրը ։ ։ ։ Թէև այս խնամութիւնն իբր անակնկալ ջնարհ մը կը համարի ։ ։ ։ քեզ իր որդւոյն համար կինութեան կը խնդրէ , որ , կ՚ըսէ , քեզի համար խիստ յարդական և խանդավառ սէր մը կը տածէ ։

— Ո՛հ , Աստուած իմ , Աստուած իմ — ըսաւ Գլէօր–տը–Մարի իր դէմքը ձեռացը մէջ պահելով — միթէ կրնայի՞ այսչափ երջանիկ ըլլալ ։

— Արիացի՛ր , իմ սիրական աղջիկս , եթէ կամիս , այս երջանկութիւնը քուկդ է — դոչեց Ռօտոլֆ կանխողին ։

— Ո՛հ , երբէք ։ ։ ։ երբէք ։ ։ ։ կը մոռնաք ։ ։ ։

— Բան մը չեմ մոռնար ։ ։ ։ Բայց եթէ վաղը վանք մտնես , ոչ միայն ընդ միշտ կը կորուսեմ քեզ ։ ։ ։ այլ պիտի հեռանաս իղնէ խստաբեր և արտասուալի կեանք մը վարելու ։ ։ ։ Լա՛ւ , եթէ հարկ է քեզ կորուսել , դոնէ կորուսեմ տեսնելով որ երջանիկ ես և ամուսնացեալ այն անձին հետ զոր դու կը սիրես ։ ։ ։ և նա քեզ կը պաշտէ ։

— Ես անոր հետ ամուսնանամ ։ ։ ։ ես , հայր իմ ։ ։ ։

— Ա՛հ ։ ։ ։ բայց սա պայմանաւ որ , ամուսնութենէդ անմիջապէս

եղբն , երբ դիշերային այս տեղ , մի միայն Մըրճին՝ իբր քու վկադ և պ. տը Կրաուն՝ իբր Հանրիի վկան ունենալով , կատարուի , երկուքնիդ ալ Հէլվէտիաի կամ Իտալիաի անծանօթ և անդորր վայր մը քաշուիք և իբր հարուստ ոստանիվներ ապրիք ։ Հիմակ , սիրական աղջիկս , կ՚ուզես իմանալ թէ ինչ պատճառաւ յանձն կ՚առնում որ իղնէ հեռանաս , դիտես թէ ինչու համար կը փափաքիմ որ Հանրի քը աստիճանը թողու անգամ մը Գերմանիաէն մեկնելէն ետև՝ անոր համար որ ստոյգ եմ թէ մենական , և ամէն տեսակ շքեղութենէ զուրկ դասակարգութեան մը մէջ կեդրոնացած երջանկութեամբ մը , պիտի մոռնաս քիչ քիչ այն զզուելի անցեալն , որ քեզի տաժանելի է , մանաւանդ այն պատճառաւ որ դառն հակապատկեր մը կ՚ընծայէ այն մարդավարական նուէրներուն հետ որով ամէն վայրկեան քեզ կը շրջապատեն ։

— Ռօտոլֆ իրաւունք ունի — դոչեց Գլէմանս ։ — Հանրիին հետ առանձին մնալով և շարունակ իր և քու երջանկութեանդ զբաղելով՝ ժամանակ չէք ունենար , աղջիկս , ձեր նախորդ վիշտերը յիշելու ։

— Նոյնպէս , քանի որ անհնար պիտի ըլլայ ինձ երկար առեն անցընել առանց քեզ տեսնելու , ամէն տարի ես և Գլէմանս պիտի գանք քեզ այցելութիւն ընելու ։

— Եւ օրին մէկն ։ ։ ։ երբ տղն վէրքն որով այնքան կը տառապիք , փոքրիկ աղջիկս , դոցուի ։ ։ ։ երբ երջանկութեան մէջ ամէն ինչ մոռնաս ։ ։ ։ մեր քովը պիտի դառնաք այնուհետև մեղնէ չհեռանալու պայմանաւ ։

— Երջանկութեան մէջ ։ ։ ։ ամէն բան մոռնամ ։ ։ ։ — մրմռաց Գլէօր–տը–Մարի , որ ակամայ սոյն հմայելի երազով կ՚օրօրէր ։

— Ա՛յ ։ ։ ։ այո՛ , աղջիկս — վրայ բերաւ Գլէմանս — երբ տեսնէք որ ամէն վայրկեան ձեր ընտրած ամուսինը կ՚օրհնէ , կը յարգէ , կը պաշտէ ձեզ , այն մարդն որուն ազնիւ և ազնուական սիրտը հայրդ հազար անգամ առջևդ դոված է , միթէ պարապոյ ժամ կ՚առնենք անցեալն վրայ մտածելու ։ ։ ։

— Վերջապէս , իրաւ է ։ ։ ։ վասն զի , ըսէ ինձ , աղջիկս — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ որ հպարտ իր ուրախութեան արտասուքը զսպելու կարող էր տեսնելով որ իր աղջիկը համոզուելու վրայ է — երբ քու ամուսնոյդ երկրպագութիւնն առ քեզ տեսնես ։ ։ ։ երբ քեզի պարտաւոր եղած երջ

ջանկութեան գիտակցութիւնն ու ապագային ունենաս ... ինչ յանդիմանութիւն կարող ես ընել անձիդ դէմ:

— Հայր իմ: ... — ըսաւ Փլէօր–տը–Մարի՝ այս անպատրաստ յուսով անցեալը մոռնալով — միթէ այդքան երջանկութիւն դեռ ես ինձ վերապահուած կրնայ ըլլալ:

— Ա՛հ, արդէն ստոյգ էի — պոչէց Ռօսոլֆ յաղթական խնդութեան ափիւնով մը — միթէ վերջապէս հայր մ՚որ կը կամի ... չէ՞ կարող իր պաշտեալ զաւկին երջանկութիւն տալ ...:

— Հանդիսին հետ ամուսնանալ ... և օրին մէկը ... կեանքս իմ ... երկրորդ մօր ... և հօրս մէջ անցնիլ ... — կրկնեց Փլէօր–տը–Մարի, հետզհետէ այս խորհրդներուն անուշ դիւթիչ ներգործութիւնը կրելով:

— Ա՛հ, իմ սիրական հրեշտակս, ամէնքնիս ալ երջանիկ պիտի ըլլանք ...: Երեսամ պիտի դրելու Հանրիի հօրն որ ամուսնութեան կը հաւանիմ — պոչէց Ռօսոլֆ իր գրկաց մէջ սեղմելով Փլէօր–տը–Մարին անասելի այլայլութեամբ մը: — Հանդարտ եղիր, մեր բաժանումն վաղանցուկ պիտի ըլլայ ... ամուսնութեան քու վրադ դրած նոր պարտաւորութիւնները մոռացման և երանութեան շաղին մէջ աւելի ևս քայլերդ պիտի հաստատեն և որուն մէջ անցողդող պիտի քալես ... վան դի, վերջապէս երբ օրին մէկը մայր ըլլաս, ոչ միայն քեզ համար միայն հարկ է որ երջանիկ ըլլաս ...:

— Ա՛հ — պոչէց Փլէօր–տը–Մարի աղեխարշ ձայնով մը, վասն դի մայր բառն արթնցուց գինքն օրորող հմայական երազէն — մայր ... ես մայր բառն արթնցուց գինքն օրորող հմայական երազէն — մայր ... ես ... : Ո՛հ, երբեք ... անարժան եմ այս սուրբ անուան ...: Զաւակիս աւելն ամօթէս պիտի մեռնիմ ... եթէ արդէն իր հօրն աւելն ամօթէս ևս ծառած չըլլամ ... իմ անցեալս խոստովանելով ...:

— Ի՞նչ կ՚ըսէ, Աստուած իմ — պոչէց Ռօսոլֆ այս յանկարծահաս փոփոխութենէ շանթահար մնալով:

— Ես մայր ըլլամ — վրայ բերաւ Փլէօր–տը–Մարի դառն յուսահատութեամբ մը — ես յարգուի՞մ, ես օրհնուի՞մ անմեղ և անարատ զաւկի մը կողմէ ... ես որ երբեմն ամենուստ անարգուած էի, ես այսպէս պղծեմ մայր նուիրական անունն ... ո՛հ, երբեք ...: Ինչ անմիտ միշտ ուտելի մ՚էի որ անարժան յուսով մը հրապուրուեր էի ...:

— Աղջիկս, պէտ լինի, և մտիկ ըրէ:

Փլէօր–տը–Մարի ոտք ելաւ կանգնուն, դունատ, անբռնաժելի դժբաղդութեան մը մեծութենէ պեղապատած և ըսաւ. — Կը մոռնաք ... հայր իմ, որ ինձի հետ ամուսնանալէն առաջ ... Հանրի իշխանը պէտք է որ իմ անցեալ կեանսս տեղեկանայ ...:

— Այդ բանը մոռցած չէի — պոչէց Ռօսոլֆ. — պէտք է որ ամէն բան իմանայ ... ամէն բան պիտի իմանայ ...:

— Եւ չէք ուզեր որ մոռնիմ ... այսպէս իր աչաց առջև ինքզինքս նուաստացած տեսնելով:

— Բայց պիտի իմանայ նաև թէ ձրպիտի կոյր բաղդ մը քեզ անդունդը նետեց ... բայց պիտի իմանայ քու վերահաստատութիւնդ ի պատիւ:

— Եւ վերջապէս պիտի ըլլայ — վրայ բերաւ Քլէմանս — որ երբ ձեզ ալջիկս կը կոչեմ ... անասրակայս ինքն ալ կրնայ ձեզ առանց ամբէշնալու իր կինը կոչել ...:

— Եւ ես ... մայր իմ ... շատ կը սիրեմ ... շատ կը յարգեմ Հանրի իշխանն և չեմ ուզեր տալ անոր ձեռքս՝ որուն միջնաբաղքին ճշմարտութիւնները գիտած են . . . . . .

. . . . . .

Այս վշտալի տեսարանէն քանի մ՚օր ետքը՝ Թէրօլաթեզնի պալատնականը լուսինը ծովէն հետևեալ տողերը գրուած էին.

«Երեկ Սէնթ–Էթիանժիլ գրսական մեծաստանին մէջ՝ նորին վսեմութիւն գահակալ մեծ–գրսին և բոլոր պատրաստութիւններուն ներկայութեան՝ տեղի ունեցաւ Նորին վսեմութեան ժէրթրաւէրնի Ամէլի մեծաշուք և մեծաղօր իշխանուհիին կուսութեան քօղն առնելու հանդէսը:

«Նորընծայուհին ընդունելեաւ վերապատուելի տէր տէր Շարլ–Մաքսիմ Օրլէնայի արքեպիսկոպոսին կողմէն: Տէր Աննիպալ, Անտրէ–Մօնպանսօ, Տելֆի իշխաններէն, Քէօգաի եպիսկոպոսին իբր առաքեալական նուիրակ ՊԱՊԱԿԱՆ ՕՐՀՆՈՒԹՒԱՆ ողջոյնը տուաւ նոյն վայրը: Քարոզն արտասանեց վերապատուելի Բիւէր անվաֆէլա Գօլօնյի թեմին կանոնիկոս, հռոմէական Սուրբ–Պետրեան կոմսը:

ԳԼՈՒԽ Գ

ՆԱՄՏ

Ռօտոլֆ առ Քլէմանս:

Ժէքօլսաէյն, 12 յունվար 1842։*

Թարեկամուհիդ իմ, Հօրդ առողջութեան մասին պիտ բոլորովին ապահովեցէն ետեւ՝ յոյս կտաս ինձ թէ շաբաթ չանցած այս տեղերը-ըդ պիտի կարենաս։ Արդէն ըսեր էի որ անտառներու մէջ կառուցուած Քօղէնֆիլէտի բնակութեան մէջ՝ ինչ կարելի զգուշութիւններ որ ըլլան, զարձեալ ձմերայնոյ դառնաշունչ հովերէն չպիտի կարենայ պահպանուիլ. գժբաղդաբար մեր յորդորներն ապարդիւն մնացին որսրդութեան համար ունեցած սաստիկ եռանդին պատճառաւ։ Ելլ պաղատիմ քեզ, Քլէմանս, որ հայրդ կարգի շարժումը տանելու կարող ըլլալուն՝ անվիջապէս ձամբայ եկնես. թող այդ վայրենի երկիրն ու վայրենի բնակութիւնն, ուր միայն երկաթէ մարմին ունեցողները կրնան պահպանուիլ, որոց պարմը հիւանդ անհետ եղեր է։

Կը վախնամ որ դու ալ հիւանդ չըլլաս. այս շաբաթուան թեանդոգութիւնները, մինչև Հօրդ քով հասնիդ կրած անհանգստութիւնդ՝ անտարակոյս ծանր ներգործութիւն մ՚ունեցած են քու վրադ։ Որչափ կը ցաւիմ որ քեզ ուղեկից չունցայ ըլլալ։։։

Քլէմանս, կ՚աղաչեմ քեզ, անխոհեմութիւն պէտք չէ. պիտեմ թէ որչափ արիասիրտ ես և անձնուէր։։։պիտեմ թէ ինչ անձանձիր հոգատարութեամբ պիտի խնամես հայրդ, բայց ինքն ալ ինձի չափ յուսահատի պիտի եթէ առողջութիւնդ՝ այս ուղեւորութեան սաւն՝ վնասի։ Մեծապէս կը վշտանամ կոմսին հիւանդութեան վրայ, վասն զի այնպիսի սաւն մը կը հեռացնէ դիս քենէդ որ կարող եմ քու սրտիդ մէջ շատ սիրելի դառնել։։։

Մեր խեղճ զաւկին ուխտաւորութեան արարողութիւնը վաղուան որոշած է։։։վաղը 13 յունվար, աղէտալի թուական։։։ ՅՈՒՆՎԱՐԻ ՏԱՍՆ ԵՐԵՔԻՆ էր ու հօրս դէմ սուր քաշեցի։։։

*Գլէօր–տը–Մարիի Սէնթ–Հէրմանժիլտ մենաստանն իբր նորընծայուհի մնաներէն վեր վեց ամիս անցած է։

Ա՛հ, սիրելիդ իմ։։։կարծեցի թէ շատ շուտով ներողութիւն գտայ։։։ Քու և աղջկիս մօտ կեանքս անցնելու շլացուցիչ յոյսը մոռցնել տուեր էր ինձ որ չէ թէ ես, այլ նա պատժուեր էր մինչև ցայսօր, և թէ տակաւին իմ պատիժս պիտի հասնի։ — Եւ այս պատիժը հասաւ։։։ երբ վեց ամիս կայ տարաբաղդ օրիորդն իր սրտին կրկնակի տանջանքը մեզ յայտնեց. — Իր անցեալ անբծութեան նուաստութիւնը։։։ Հանդիպած համար առնելոյն պատճառը պիտի ծանուցվի։։։

Այս երկու դառնաղէտ և հրատապ զգայութիւնները՝ երկարմէ քորքոքելով աղէտալի ուրամաբանական ընթացքովմը հարկաւ պիտի յորդորէր պինդը կուսութեան անսասանելի ուխտն ընելու։ Գիտես, բարեկամուհիս, մեր անչափ սիրոյն ուժովը սոյն խորհրդին դէմ մաքառելով՝ չէինք կարող ուրանալ՝ի ներքուստ որ իր արժանի և արիական ընթացքը մենք ևս կը բունէինք եթէ անոր տեղը գտնուէինք։։։ Ի՞նչ կրնայինք պատասխանել այս սոսկալի խօսքերուն. «Ան չափ շատ կը սիրեմ Հաների իշխանն որ չեմ կարող ընծայել անոր ձեռք մ՚որուն գլած են Միջնադարեան ոճրագործները։։։»

Անշուշտ սոխուեցաւ իր աղնիւ խղճահար մտքին, իր նուաստութեան անջնջելի յիշատակին ինքնինքը զգնել, և այս զգնն արիաբար կատարեց։։։աշխարհիս գործերէն հրաժեշտ տուաւ, արքայական գահի մ՚աստիճաններէն իջաւ որպէս զի ասուէղեայ ծունը դնէ եկեղեցւոյ մը սալարկին վրայ. իր կրծքին վրայ խաչաձև դրաւ ձեռները, ծռեց իր հրեշտակային գլուխն։։։և իր ոսկեթել գեղեցիկ մազերը, զոր այնքան կը սիրէի և զանձի մը պէս կը պահեմ։։։պետրոն ընկան միրտուէն կտրուելով։։։

Ո՛հ, բարեկամուհիդ իմ, կը յիշես մեր աղեկէզ այլայլութիւնն այն ազգի հանդիսական ժամուն. այս այլայլութիւնն անցելոյն չափ կսկծալի է նոյն իսկ այս պահուն։։։ Այս առաջը քեզ պրելու սաեն, տղու մը պէս կլամ . . . . . :

Այս առտու պինդը տեսայ. թէև առաջարանէն քիչ ուշնայ եկեցաւ ինձ, թէև կը պնդէ թէ չսառասպիր։։։ բայց իր առողջութիւնը պիտ չարաչար անհանգիստ կ՚ընէ։ Աւաղ, երբ քօղէն և դլխակապն ներքեւ որ իր աղնիւ ճակատը կը պատեն, իր նիհարցած կերպարանքը կը դիտեմ որ մարմարիոնի պաղ սպիտակութիւնն ունի և որով իր մեծ կա-

պայտ աչերն աւելի մեծ կ'երեւին, չեմ կարող չյիշել այն անուշ և անա-
րատ պայծառութիւնն որով՝ մեր առաւոտեան ժամանակ՝ իր դեղեց-
կութիւնը կը փայլէր: Երբեք այնքան չքնաղ տեսած չէինք գինքը.
կարծես թէ մեր երջանկութիւնն անոր զմայլելի երեսին վրայ կը շո-
ղար:

Ինչպէս որ կ'ըսէի, այս առտու գինքը տեսայ. իրեն յայտնած չեն
որ ծիւլիան իշխանուհին իր աբբայական աստիճանէն կը հրաժարի՝ի
շնորհս Ամելիին. ուստի վաղն, իր ուխտառութեան օրը, մեր զաւակն
աբբայուհի պիտի ընտրուի, վանդ իր բոլոր միաբանութեան աղջուա-
կան օրիորդները միաբերան կը փափաքին այս պատուին անոր շնորհե-
լու:

Ինչ նորընծայութեան օրէն վեր ամէնքը միաձայն կը դովէին իր բա-
րեպաշտութիւնն, կարդին ամէն կանոններն՝ի գործ դնելու կրօնասէր
ձշտութիւնն, որուն խստութիւնները ժամբաղդօրէն կը չափազանցէ...:
Այս միաբանութեան մէջ կը ներդործէ ամէն ուրիք ունեցած ազդե-
ցութիւնն, առանց մտափառութեան և միշտ անդիտութեամբ, որով
անոր զօրութիւնը կ'աւելցնէ....

Իր այս առաւօտեան խօսակցութիւնն իմ կասկածս հաստատեց. մե-
նաստանին առանձնութեան և վանական կենաց խստութիւնները կրթու-
թիւններու մէջ չգտաւ նա անդորրութիւնն ու մխիթարութիւնը....: Ա-
յլ սակայն գոհ է իր դիտաւորութեան վրայ, զոր իրը մեծասաստ պարա-
քի մը լրումը կը համարի. բայց կը տառապի նա միշտ, ըստ որում այս
խորհրդաւոր նախապատրաստութիւններու համար ծնած չէ, որոց մէջ՝ կան
այնպիսի անձեր որ իրենց սրտի յարաբերութիւնները, ամէն երկնային
յիշատակներ մոռնալով, հոգևորական հիացման մէջ կը մոլորին:

Ո՛չ, Փէօր-տը-Մարի կը հաւատայ, կ'աղօթէ, իր կարգին անա-
չառ և ծանր կանոններուն կը հնազանդի. աւետարանական մխիթա-
րութիւնները, խոնարհ հոգեր կը վառէ լրիվ հիւանդ կիներու որ
մենաստանին անկեղանոցը կը խնամուին: Նոյն իսկ իր այն ախտը,
պաղ և մերկ խցիկին նեղքին հոգատարութեան համար օդնական քրոջմը
դործակցութիւնը մերժեց, այն խցիկին՝ ուր վշտալի զարմանօք պիտե-
նինք, ինչպէս որ կը յիշեցնէ, իր ֆոտրկի ջոջերնին չորրաբեկ ուսերն, իր
խանդութեան պատկերին նեղքև կախուած: Վերջապէս սիրական ախ-

պարը, միաբանութեան պատկառեալ օրինակն է....: Բայց այս առ-
տու խոստովանեցաւ ինձ, թէև ինքզինքը մեղադրելով այս տկարու-
թեան համար, թէ կրօնական կենաց խստութիւններով և կրթու-
թեամբ այնքան պաշարուած չէ որ անցեալն անդադար ոչ միայն իրեն
չերևի ինչպէս որ է՝...այլ ինչպէս որ կարելի էր ըլլալ:

— «Ինքզինքս մեղադրա կը համարիմ, հայր իմ — կ'ըսէր ինձ
այն քեղծանօթ հանդարտիկ և անուշ երկայնամտութեամբն. — այո,
ինքզինքս կը մեղադրեմ, բայց անկարելի է ինձ ստէպ չմտածել որ ե-
թէ Աստուած ներած պահէր վա՛յ այն նուաստութենէ որ՝ի սպառ ա-
զատեց իմ ապագա, պիտի կարենայի քու մօտդ, և ինձ համար ընտ-
րած ամուսնդ կոչել սիրուելով ապրիլ: Իմ կամքիս հակառակ՝
կեանքս կը բաժնուի սոյն վշտալից բաղձանդ և Մկնաբաղձքին ահ-
ռելի յիշատակներուն մէջ. ընդ ունայն կ'աղաչեմ զԱստուած որ վա՛յ
աղատէ այս պաշարութիւններէն, իմ սիրոս լոկ իր ջերմեռանդն սիրով,
իր սրբազին յոյսերով լնու, վերջապէս պիտ լիովին առնու, վասն զի կը
փափաքիմ բոլորովին ինքզինքս անոր աւանդել:...: Իմ աղաչանքս չլսեր
...անտարակոյս անոր համար որ իմ երկրային մտածութիւններս ան-
արժան կ'ընեն գիս անոր հետ հաղորդակցութեան մնալու:»

— Ուրեմն — գոչեցի, յուսոյ անմիտ նշոյլով մը վառուած — տա-
կաւին ժամանակ ունիս, այսօր նորընծայութիւնդ կը լմնայ, և վաղը
միայն առիթ պիտի ունենայ քու հանդիսաւոր ուխտդ. դու գեռ ազատ
ես. հրաժեշտ առ այս գժբեայ և անաչառ կենաց որ քեղ չհայթայ-
թեր սպառած սիրտիանդդ, եթէ տառապելու համար տառապիլ կ'ու-
զես, եկուր մեր գրկաց մէջ գոնէ տառապէ, մեր գորովը ցաւերդ պիտի
առնէն:

Իր գլուխը ցնդելով տրտմեցուց, Ամելի պատասխանեց ինձ իր գատա-
պարտութեան անողոքելի ձշտութեամբն որ մեզ ստէպ պարմանք պատճա-
ռած է: — Հարկաւ, հայր իմ, վանքին մնուդիւնը շատ տխուր է
ինձի համար... ինձի համար որ այնքան վարժած եմ ձեր ամենօրեայ
պղուանաց: Հարկաւ դառն իղձեր, ողբմտալին յիշատակներ գիս կը
պաշարեն, բայց գէթ պարտ մը կատարելու գիտակցութիւնն ունիմ...
բայց կը հաւնամ, բայց գիտեմ որ ասկէ գատ վայր մ'ինձի յարմար
չէ. վասն զի պիտի գտնուէի այն անդթօրէն թիւր կացութեան մէջ.

·որով սաստիկ տառապեցայ···թէ ինձի···թէ ձեզի համար···վասն զի ես ալ իմ հպարտութիւնս ունիմ։ Աղջիկդ ինչ որ պարտ է սիրէ ըլլայ···ինչ որ պարտ է սիրէ ընէ, ինչ որ պարտ է սիրէ կրէ···։ Վաղը թերևս ամենքն իմանային թէ ինչ տեսակ տղմէ մը պիտ ազատեցիք···խաչին մօտ պիտ ապաշաւի մէջ տեսնելով կարելի է իմ արդի ապաշխարանքիս համար անոնց նեղանը···։ Բայց այս ներողութիւնը չէի ստանար, իմ բարի հայրս, եթէ ինչպէս քանի մ'ամիս առաջ, տեսնէին ձեր պատուոյն շքեղութիւններու մէջ իմ փայլիս։ Սակայն՝ աշխարհիս արդար և խիստ սահմանումներուն հատուցում ընելու, ինչ-պինքիս հատուցում ընել է, ուստի ընդհակառակ կ'ըլլամ և կ'օրհնեմ զԱստուած իմ հոգւոյս բոլոր ըղձութիւնները, մնաւ ծելով որ այն ջոջ կարող էր ձեր աղջկան և ձեզի արժանի պատասխանն և կացութիւն մը ընդհնել ինձ···կացութիւն մը վերջապէս որ ցնծագին հակառակները մը չեղծէ իմ նախորդ վատթարութեանս հետ···և որ կարող ըլլայ արժանի ընել ինձ միայն այն յարգանաց զոր ինձ պարտին···այսինքն, այն յարգանքն որ ապաշաւի և խոնարհութեան կը ընդհնեն։

Աւաղ, ինչ պատասխան կրնայի տալ այս խօսքերուն···։ Այդր ձանկատաղիր, ձանկատաղիր, վասն զի այս դժբաղդ զաւակը փրամաբանական անողոքելի ոգի մ'ունի այն ամէն իրերու մէջ որ սրտի և պատուոյ փափուկ զգացումներու կը վերաբերին։ Այսպիսի մարդի և հոգւոյ մը հետ աւելորդ բան է պատրաստակելու խորհիլ, աւստ վիճականները գտնուած բեզ, այլ հարկ է անոր անհաշտ հետևանքը կրել···։

— Ինչպէս ամէն անգամ, դարձեալ սրտաբեկ աղջկէս հեռացայ։ Այս տեսութեանս վրայ բնաւ յոյս մը չհիմնելով, որ իր ուխտին ապագայ վերջինը պիտի ըլլայ, ըսեր էի իւրովի. Տակաւին այսօր կրնայ կրօնական կարգէն հրաժարիլ···։ Բայց կը տեսնեմ որ իր կամքն անողոքելի է, և սպասիմ, աւաղ, իրեն հետ խոսսակցելիք, և այս խօսքերը կրկնել։ — Ապուշած ջոջ կարող եր ընդհայնել իրեն և ինչ ապշանք պապապարան և հայհոյութիւն մը։

Նորէն կ'ըսեմ, իր որոշումն լիապէս յարմար և տրամաբանական է մեր ապրած ընկերութեան նկատմամբ···։ Գալէօր–ատ–Մարիին դողարիկ դիւրագրգռութեան յարմար ուրիշ կարելի կացութիւն մը չկայ. բայց սակայն ըսեր եմ քեզ, բարեկամուհիդ իմ, եթէ նուիրական պարտքեր, ընտանիքի պարտքեր աւելի նուիրական, այս ժողովրդեան մէջ որ գիս կը սիրէ չպահէին, և որուն փոքր ինչ նախանձմունքիս եմ, քեզի հետ, աղջկանս, Հանրիէթի և Մըրֆիի հետ կ'երթայի թագուն վայր մ'երջանիկ և անշուք ապրելու։ Այն ատեն, հեռանալով ընկերութեան մը բուռն օդէնքներէն, ընկերութեան մ'որ իր ըրած չարիքը բուժելու անզօր է, պիտի բռնադատէինք այս թշուառ աղջիկն երջանկութեան և մոռացման···մինչդեռ այս տեղ, սոյն շքեղութեան և ապարոյրութեան մէջ, որչափ որ սեղմեալ ըլլան, անկարելի եր···։ Բայց դարձեալ···կ'ուզ բազդ···կ'ուզ բազդ···չեմ կարող իմ իշխանութենէս հրաժարիլ առանց վտանգի մէջ թողլու այս ժողովրդեան երջանկութիւնն որ յոյսն իմ վրայ դրած է···։ Բարեսիրտ և արժանի մարդիկ···որ միշտ կ'անդիմանեն թէ որչափ սղի կը նստի ինձ իրենց երանութիւնը···։

— Ողջոյն, սրտագին ողջոյն քեզ, իմ սիրական Քլէմանս։ Գրեթէ մխիթարական է ինձ տեսնել քեզ որ ինձի չափ կը վշտանաս զաւկիս վիճակին վրայ. վասն զի այսպէս կրնամ ըսել Ֆէլիշան և տառապանքիս մէջ եսասիրութիւն չկայ։ — Երբեմն ահաբեկ կը հարցնեմ իւրովի թէ առանց քեզի ինչ պիտի ըլլայի, այսպիսի վշտաւէտ պարագաներու մէջ···։ Այս խորհուրդները ստէպ աւելի ևս կը շարժեն կարեկցութիւնս Գալէօր–ատ–Մարիի մասին···վասն զի դու կաս ինձի համար···իսկ նա, զնմ ունի։

Նորէն ողջոյն քեզ, և տրտմօրէն ողջոյն, աղնիւ բարեկամուհիս, դէշ օրերուս բարի հրեշտակս։ Շուտով դարձիր, այս բացակայութիւնն որչափ քեզ նայնչափ ինձ ծանր է···։

Ա՛նամ՝ ի կեանս և ի սեր քոյդ···հոգի և սիրտ իմ, քոյդ։

Ի

Այս գիրս սուրհանդակի մը ձեռօք կ'ուղղեմ քեզ. եթէ անակնկալ փոփոխութիւն մը չպատահի անոր արարողութենէ ետքն՝ ուրիշ մ'ալ պիտի չգրկեմ քեզ։ Հօրդ արագ վերադարձութեան համար իմ մաղթանքս և յոյսերս կը յայտնեմ։ Ներկ Հանրիի վրայ քեզ լուրեր տալու կը մնանայի. իր վիճակը կը լաւնայ և ալ մեծ անհանգստութիւն մը չպատճառեր մեզ։ Իր ընտիր Հայրն, որ նոյնպէս հիւանդ էր, այժմ սկսաւ զանի խնամելու, անոր վրայ հսկելու, հայրական սիրոյ հրաշք

մը ... որ մեզ չզարմացներ, մեզ: — Այսպէս ուրեմն, բարեկամս, հիւ իմ, վաղը ... վաղը ... չարագուշակ և տարաբաղդ օր մեր համար, լաւ կ'ըսեմ ... : Մնամ միշտ և հանապազ քոյդ:

Սէնդ-Հէրմանժիլսի մենաստան, ժամ 4 առաւօտեան:

Մի վըդովիր, Քլէմանս ... մի վըդովիր, թէև այս նամակիս դրուած տեղն և կրած թուականը կրնան քեզ ահ ապդել ... : Փառք Աստուծոյ, վտանգն անցաւ, բայց սոսկալի էր ճգնաժամը ...:

Երեկ քեզ դրեցէն ետև՝ շատ յուզուած էի չգիտեմ ինչ աղէտալի դառն պատահումով, իմ աղջկան դեղնութիւնը, տատասկային վիճակը, քանի մ'ատենէ վեր ունեցած հալումաշ տկարութիւնը կը յիշէի, վերջապէս կը մտածէի թէ աղօթքով պիտի անցնէ իր ուխտադրութեան գրեթէ բոլոր առջի պիշերն ահագին սառնալի եկեղեցիի մէջ. ուստի Մըրֆին և Գաւիթը զրկեցի մենաստանն առ Թիւլիան իշխանուհի որ Հրամանի խնդրեն սովորաբար Հանրի իշխանին բնակած արուարձին առնը մնալու: Այս կերպով աղջիկս կրնար շուտ մ'օդնութիւն գտնել և ես ալ իր վրայօք լաւ առնուլ, եթէ անդօր գտնուէր այս ծանր ... չըսեմ անդութ ... պարտաւորութիւնը կատարելու, որ էր յանկարծ աստիկ ցրտագին պիշեր մը յաղթեմս կալ: Նոյնպէս Գլէօր-ար-Մաբլին զրեր էի՝ որ իր կրօնական պարտաւորութեանց կատարումը յարդելովս Հանդերձ՝ ի'աղերսէի որ իր առաղնութեան Հոգ տանի, և իր աղօթից հսկումն իմ խնդին մէջ ընէ և չէ թէ եղեղեցին: Անհաւատիկ իր պատասխանը:

«Սիրելի Հայր իմ, սրտիս խորէն չնորհակալ կ'ըլլամ ձեզ այս Հանգամանքութեանդ նոր և կաթոդին նշանին Համար, բնաւ Հոգ մի տանիք վրաս, իմ պարտքս կատարելու վիճակին մէջ կը գտնուիմ ... : Իմ բարի Հայրս ... աղջիկդ չկրնար ոչ երկիւղ և ոչ տկարութիւն յայտնել ... այս է կանոնը, պարտաւոր եմ անոր Հպատակիլ: Եթէ անկէ մարմնական տառապանք մ'առաջ գայ, ինդպղին պիտի նուիրեմ զանոնք Աստուծոյ: Իմ ընթացքս պիտի Հաւնիք, յուսամ, դուք որ միշտ զրկանք քաշեր և արիաբար ձեր պարտաւորութիւնը կատարեր էք ... : Ողջոյն քեզ, Հայր իմ ... չպիտի ըսեմ որ ձեզի Համար պիտի աղօթեմ ... Աստուծոյ աղօթելով, ձեզ կ'աղօթեմ, վասն զի անկարելի է ինձ չչփոթել ձեզ այն աստուածութեան Հետ որու մաղթանքս կ'ուղղեմ. երկրիս վրայ եղած

ինձի Համար, ինչ որ Աստուած պիտի ըլլայ ինձի Համար յերկինս, եթէ արժանի ըլլամ:

Շնորհ ըրէք օրհնել մտովին այս իրիկուն աղջիկդ, իմ բարի Հայրս ... վաղը Տիրոջ Հարսը պիտի ըլլայ ... : Բարեպաշտօն յարգանօք ձեռքդ կը Համբուրէ:

«Քոյր ԱՄԷԼԻ»

Այս նամակը՝ զոր չկրցայ կարդալ առանց յորդ արտասուք թափելու, փոքր ինչ սիրտս անդորրեց. ես ալ չարագուշակ հսկումի մը պիտի ընէի նոյն պիշեր: Երբ մութը կոխեց, իմ Հօրս յիշատակին կառուցած շէնքէս քիչ մը Հեռու գտնուած նորաշէն տաղտարին մէջ գացի փակուելու ... սոյն աղէտաւոր գիշերուան տքնութեան և քաւման Համար:

Առաւօտեան ժամը մէկին մօտ, Մըրֆին ձայնը լսեցի և ահ ու դողէս սարսուռ մ'ղղացի. շտապաւ վանքէն կը գառնար: Ինչպէս որ դուշակեր էի, անբաղդ աղջիկս, թէև կամք և արիութիւն ունէր, ոյժը չէր բաւեր լիովին կատարելու սոյն բարբարիկ տքնութիւնն, որմէ կարեւի չէր եղած ազատ մնալ, այս մասին կանոնը վճռական ըլլալուն:

Գլէօր-ար-Մաբլի երեկոեան ժամն ութին՝ սոյն եկեղեցւոյն քարին վրայ ծունր դրեր էր ... : Մինչև կէս գիշերին առելի աղօթեր է ... : Բայց նոյն պահուն իր տկարութենէ, տակալի ցրտէն, իր այլայլութենէ ընկճելով վասն զի լրին և երկարօրէն արտասուեր է ... մաքերը ընկեր է: Երկու կրօնուհիներ որ անոր տքնութեան մասնակից եղեր էին ... եկան գինքը բառնալու և իր խցիկը փոխադրեցին ... :

Շուտ մը Գաւթին խնայ տրուեցաւ. Մըրֆ կառք մնաւ և գիս կանչելու եկաւ. վանքը Թուայ գացի, Թիւլիան իշխանուհին գիս ընդունեց: Ըսաւ ինձ թէ Գաւիթ կը վախնար որ իմ տեսքս աղջկանս վրայ ուժգին տպաւորութիւն մը չնեղդործէ, թէ իր նուագուհին՝ որ դաղրեր էր, բնաւ ծանր Հեռանք մը չունէր, սաստիկ տկարութենէ յառաջ գալուն ...:

Ի սկզբան սոսկալի կասկած մ'ունեցա միտքս ... կարծեցի թէ մեծ աղէտ մը պահել կ'ուզեն ինձմէ, կամ գէթ զայն խմնալու Համար գիս պատրաստել. բայց աբբայուհին ինձ ըսաւ. «Ձեզ կը Հաւատամ, տէր իմ, Աստուծոյ իշխանութեան վտանգի մէջ չէ. Գաւիթ անոր թեթեւ դեղջուր մը տալով սիրտը կազդուրեց:»

Չէի կրնար աբբայուհիին ըսածին վրայ տարակուսիլ, անոր խօսքին հաւատացի և վշտալի անհամբերութեամբ աղջկանս վրայ լուր սպասեցի։

Քառորդ մը ծանր անձկութեան մէջ անցնելէն ետև՝ Գաբիթ եկաւ։ Գոհութիւն Աստուծոյ, աւելի լաւ վիճակի մէջ էր... և ուզեր է իր աղօթքը շարունակել եկեղեցւոյն մէջ, յանձն առնելով միայն բարձի մը վրայ ծունկը դնելու...։ Եւ որովհետև կը բողոքէի և կը սրամտէի որ աբբայուհին և ինքն անոր փափաքին հաւներ են, յարելով որ բայե՛ի քաց այս բանին հակառակ եմ, պատասխան տուաւ թէ իմ աղջկան կամքին հակառակիլ վտանգաւոր պիտի ըլլար այն միջոցին որ Ջղային ուժգին պլպլալութեան մ՚ազդեցութեան ներքև կը գտնուէր, և թէ դարձեալ ծիւլիան իշխանուհիին հետ որոշեր են որ խեղճ աղջիկս առաւօտեան ժամերգութեան առեն եկեղեցիէն հեռացնեն որպէս զի քիչ մը հանդիստ առնու և արարողութեան պատրաստուի։

— Միթե հիմակ եկեղեցին է նա — ըսի անոր։

— Այո՛, սէր իմ... բայց անկէ պիտի հեռանայ կէս ժամ առաջ...։

Իսկոյն հիւսիսայինն աղօթատեղին՝ ուսկէ բոլոր ձայնաւորաց դասը կը տեսնուի, գայի։ Այն տեղ, սոյն ահաղին եկեղեցւոյն խաւարին մէջ, որ սրբավայրին ամէն կանթեղին լուսով կը լուսաւորուէր, տեսայ աղջիկս վանդակին մօտ... որ ծունը դրեր, ձեռներն իրարու կապեր և դէռ և ես ջերմագին կ՚աղօթէր։

Ժամն երեք հնչեց. երկու քոյրեր որ դասը նստեր էին և ինքն իրենց աչքէն չէին հեռացներ՝ եկան անոր մեղմիկ մը խօսելու...։ Քանի մը վայրկեան ետքը՝ խաչ հանեց, ոտք ելաւ և բաւական հաստատուն քայլով մը դասէն անցաւ... և սակայն, բարեկամուհիս, երբ կանթեղին տակէն անցաւ, իր դէմքը չորս կողմը տատանող քօղին պէս սպիտակ երևցաւ ինձ...։

Իսկոյն աղօթաբեմէն ելայ, ուղեղովնախ երթալ անոր միանալ, բայց վախցայ որ նոր այլայլութիւն մը պատճառելովս չզրկեմ գինքը հանդստութենէ։ Գաբիթը զրկեցի որ իր վրայ լուր առնու... դարձաւ և ինձ ըսաւ որ աւելի լաւ վիճակի մէջ կը գտնուի և քիչ մը նիրհելու պիտի Ջանայ...։

Մենաստանը կը կենամ... այս առտու տեղի ունենալիք արարողութեան համար։

, — Բարեկամուհիս, կը մտածեմ այժմ որ անօգուտ է զրկել քեզ այս սիրի նամակս...։ Վաղը պիտի լրացնեմ զայն սոյն տխուր օրուան եպեքը քեզ ուղարկելով։

Քիչ առնէն կը տեսնուինք, բարեկամուհիդ իմ։ Վշտահար կը տառապիմ... ցաւէ իմ վրայ։

13 ՅՈՒՆՎԱՐ

ՎԵՐՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

ԹՕՏՈՒՓ ԱՒ ՓԼԻՄԱՆՍ

ՏԱՍՆ ԵՐԵՔ ՅՈՒՆՎԱՐ... տարեդարձ մ՚որ այժմ կրկնակի չարագուշակ է։

Բարեկամուհիդ իմ...՚ի սպառ կը կորուսանէր գինքն։ Ամէն...ամէն ինչ կատարեալ է...։ Մահիկ ըրեր այս պատմութեան։

Ուրեմն Ճշմարիտ է... վայրագ հեշտութիւն մը կ՚զգայ մարդ ահռելի վիշտ մը պատմելու գործին մէջ։

Երբեկ գիտցած էն կը գանգատէի որ գիս ինքգինքէս հեռու կը ձգէր...այսօր, Քլէմանս, ուրախ եմ որ այս տեղ չես, չափազանց պիտի վշտանայիր...։

Այս առտու, հագուս կը ներհէի, գանգատներուն ձայնէն արթնցայ... երկիւղէս սարսուռ զգացի... դամբանական երևցած ինձ այս բանս...կարծես թէ գանգատի հնչիւնը նոր մեռել մը կ՚ընծայէր...։ Եւ արդարև, մեզի համար աղջիկս մեռած է...մեռած է, կ՚ըսէնքս...։ Այս օրէն, Քլէմանս...պէտք է սիրել անոր սուգը կրել սրտիդ մէջ, այն սրտիդ մէջ որ միշտ անոր համար մայրական սիրտ մ՚է...։

Մեր աղջիկը թէ շիրմի մը մարմարին ներքև, թէ վանքի մը կամարին ներքև թաղուի...մեզի համար...իրենչ է տարբերութիւնը։

Այս օրէն, կ՚ըսէնքս, Քլէմանս...պէտք է գանի մեռած համարիլ...նա մանաւանդ ներշած սիրտ է...իր առողջութիւնն՝ որ այնքան վիշտեր է, այնքան յիշատակներ է այլայլած է, քանի երերուն կը թուի...։ Ինչի համար չսիրած պայ նաև միւս մահն որ աւելի կատարեալ է։ Այդ ձակատագիրն անխռնջ է...։ Եւ դարձեալ...իմ ե-

բէկեան նամակիս համեմատ... կրնաս երեւակայել որ լաւագոյն կ'ըլլար իրեն համար... որ մեռնէր:

ՄԵՌՆԷր... այս վեց տառերը տարօրէն երեւոյթ մ'ունին... ի՞նչ կ'ըսես... երբ զանոնք գրեմ պաշտելի աղջկան մը... այնքան դեղանի, այնքան չքնաղ, այնքան հրեշտակային բարութեան աէր աղջկան մը համար... : Ա՛յն ինչ տասն ութ տարու է դեռ... և աշխարհիս համար մեռած... :

Իրօք... մեզի և իրեն համար՝ ի՞նչ հարկ կայ վանական մթին անդորրութեան մէջ բուսնիլ տառապագին. ի՞նչ փոյթս եթէ ապրի քանի որ մեզի համար կորսուած է: Արդեօք հրչակի կը սիրէ այն կեանքը... ըը կայր բազդն իրեն համար պատրաստեց:

Ա՛յս ըսածս ահռելի է... հայրական սիրոյ մէջ բարբարիկ եսասիրութիւն մը կայ . . . . . .

. . . . . .

Կէսօրին իր ուխտապահութեան օծումը կատարելէն յետոյ Հանդիսաւոր շքեղութեամբ: Մեր աղօթաբեմին վարագուրին ետին պահուած Հանդիսաւոր եղայ... :

Իր նորընծայութեան ժամանակ մեր ղպատած ամէն կիճեցուցիչ այլայլութիւնները կրեցի գործնեալ, բայց աւելի բուռն կերպով... :

Ա՛յլանդակ բան. ամենուստ կը պաշտուի. ընդհանրապէս կը կարծուի թէ անդիմադրելի կրչմամբ կրօնական կինոյ հակում մ'ունի. այս ուխտառութեան մէջ հարկ էր տեսնել իրեն համար բարեբաստիկ դէպք մը, և ընդ հակառակն, ծանրակիր տրտմութիւն մը կը պատեր բոլոր բանութիւնը:

Եկեղեցւոյն խորը՝ ժողովրդեան մէջ տեսայ... իմ պահապան զօրացս երկու սպաները, երկու ծեր ու խստասիրտ զօրականները որ գլուխնին ծռած՝ կ'արտասուէին... :

Կարծես թէ օդին մէջ վշտաւոր նախազգացում մը կար: Դէթ եթէ հիմնաւոր էր, մինակ կիսովին իրացաւ... :

Երբ ուխտը վերջացաւ, մեր աղջիկը տարին այն ժողովին սրահն ուր տեղի պիտի ունենար նոր աբբայուհիին ընտրութիւնն: Իմ վեհապետական արտօնութեան շնորհիւը՝ գայլ նոյն սրահը սպասել Գլէօր–մոր–Մարիին դասէն դարձին:

Շատ չանցաւ ներս մտաւ... : Իր այլայլութիւնն, իր տկարութիւնն այնքան մեծ էր որ երկու քոյրեր անոր թեւը մտեր էին: Ան ու դողդողայ, ոչ այնչափ իր դեղնութենէն և կերպարանին խորունկ այլայլութենէն որչափ որ իր ժպտին բացատրութենէն... այնպէս մ'երեցաւ ինձ թէ տեսակ մը չարագոյժ դժոխնակութեան դրոշմ ունէր... :

Գլէմանս... ահա կ'ըսեմ քեզ... կարելի է քիչ առնէն արիութեան պէտք պիտի ունենանք... մեծ արիութեան: Վերջալ մը չկա՞ որ մեր աղջիկը կարենայ խոցուած է...

— Ա՛յլ սակայն, իր կեանքը քանի դժբաղդ պիտի ըլլար... : Ահա երկու անգամ է որ կ'ըսեմ իմ աղջկան կարելի մահուան խորհելով... որ դէթ այս մահն իր անզուգական գոյութեան վախճան մը կրնայ տալ... : Ա՛յս մտմտուքս սոսկալի նշան մ'է... : Բայց եթէ այս աղէտը մեզ պիտի ընդհարէ, լաւագոյն է որ անոր պատրաստ գտնուինք, այնպէս չէ՞, Գլէմանս:

Ա՛յսպիսի աղէտի պատրաստուիլ՝ անոր ծանր անձկութիւնները կանխաւ ևքիչ քիչ վայելել է... : Վշտերու անդուր բարակութիւն մ'է... : Ասի հազար անգամ աւելի սոսկալի է քան այն հարուածն որ յանկարծուստ քեզ կը զարնէ... կամ դէթ ապշութիւնը, չքութիւնը սոյն ահարկու մրմնջը մասամբ մը զգալ չեն տար քեզ:

Բայց արդահատութեան սովորոյթը կը պահանջէ որ քեզ պաթթաոթեն... : Հաւանական է որ ես ինքս ալ ուրիշ կերպով չպիտի վարուէի, խեղճ բարեկամուհիս... եթէ իմ խօսած աղէտալի դէպքը քեզ հազորդելու հարկ ըլլար... : Ուստի վախիր, եթէ դիտես որ քեզ անոր վրայ կը խօսիմ... զղջալ կերեւցնեմ և յուսահատ տրտմութեան մը պատ՝ի պատ ձևերով յայտնելէն ետև՝ Ըէ իր աւազջութիւնն լինելի ծանր անհանգստութիւն մը չպատճառելու:

Ա՛յ, վախիր եթէ կը խօսիմ քեզ ինչպէս որ այժմ կը գրեմ... վասն զի, թէև ժամ մը կայ դիմքը հանդարտ թողուցի որ գամ այս պիրս աւարտեմ, կը կրկնեմ, Գլէմանս, օթոթս խոլէն կարծես կ'զգամ թէ երեցածէն աւելի կը տառապի... : Տար երկին որ սխալած և իրը նախազգացումներ համարած ըլլայի այս ողբալի արարողութեան լինելիք ներշնչած յուսահատական տրտմութիւնը:

Ուստի Գլէօր–մոր–Մարի ժողովին մեծ սրահը մտաւ: Հետզհետէ

զոլոր նատարանները բռնեցին կրօնուհիները: Մեր աղջիկը գնաց ձախ կողմի կարգին յետին վայրը նստելու համեստօրէն. շարունակ քրոջմը թեւին վրայ կը յենուր, վասն զի միշտ շատ ախոր կ'երեւէր:

Ծիւլիան իշխանուհին սրահին միւս ծայրը բազմեր էր՝ մէկ կողմէն ունենալով աւագուհին, միւս կողմէն ուրիշ պաշտօնուհի մը, որ ձեռքը քառեր էր ոսկի դաւազան մը, արքայական իշխանութեան նշանակը:

Խորին լռութիւն մը տիրեց. իշխանուհին նայք ելլաւ, դաւազանը ձեռք առաւ, և ծանր ու այլայլուն ձայնով մ'ըսաւ. — Իմ սիրելի աղջիկները, իմ մեծ տարիքս կ'ամենէ զիս աւելի մնալուշ ձեռաց աւանդել այս իմ հոգեւոր իշխանութեանս նշանակին — և ցոյց նա իր դաւազանն: — Ա յս մասին մեր Սրբազան-Հօր կողմէ կոնդակով հրաման ունիմ: Ուստի աչեր Օրէնհայմարքեպիսկոպոսին և Ն. Վ. Մեծ-դքսին, մեր վեհապետին հաւանութեան պիտի ներկայեմ, ձեր մէջէն, սիրելի աղջիկները, այն անձն որ ձեր կողմէն իրը իմ յաջորդս պիտի նշանակուի: Մեծ աւագուհին ընտրութեան արդիւնքը ձեզ պիտի յայտնէ, և ձեր ընտրելոյն պիտի յանձնեմ իմ դաւազանս և մատանիս:»

Աչքս չէի հեռացներ աղջիկս վրայէն: Իր բեմին վրայ կանգնած, ձեռները կրծքին վրայ կցած, աչերը խոնարհած, իր սպիտակ քօղովն ու իր սև շրջազգեստին վայրաբարշ երկայն ծալքով կիսովին փաթթուած, անշարժ և խոհուն կը մնար. վայրկեան մ'անդամ միտքէն անցած չէր որ կրնան դիմքն ընտրել, միմակ ինձի յայտներ էր արբայուհին որ աղջիկս սոյն աստիճանին պիտի հասնի:

Աւագուհին մեծ արձանապիր մ'առաւ ու կարդայ. — «Ուրբ օր առաջ՝ ըստ կանոնի՝ մեր քոյրերը հրաւիրուած ըլլալով իրենց քուէն մեր սուրբ մօրը ձեռքը յանձնել և իրենց ընտրութիւնը վինչ յարդ պահել, յանուն մեր սուրբ մօր՝ կը հրատարակեմ որ ձեզմէ միմն, իմ սիրելի քոյրերս, իր օրինական բարեպաշտութեամբ, իր աւետարանական առաքինութիւններով՝ միաբանութեան միաձայն քուէին արժանի եղաւ, և այս անձն է մեր քոյրն Ամելի, ի ներքոյ ծէս բօլսեդինի բարձր և մեծազօր իշխանուհին:»

Ա յս խօսքին՝ անուշ զարմանքն և խնդալիքը պոռնկութեան մրմունջ մը պատեցաւ սրահին մէջ. ամէն կրօնուհիներուն նայուածքն

աղջկանս վրայ դարձան փափուկ համակրութեան երեւոյթով մը. իմ տառապալի մտատանջութեանս չնայելով՝ այս անուանակոչութենէ ես ալ սաստիկ յուզուեցայ, քանի որ առանձնական և դաղտնի կատարուելով՝ դարձեալ այսպիսի սրտաշարժ մեհատանութիւն մը կ'ընծայեր:

Գլէօր-տը-Մարի ապուշ կրթած՝ աւելի ևս ղոյնը նետեց. իր ծնկերն այնքան սաստիկ կը դողդողային որ աթոռակեցաւ մէկ ձեռքով իր բեմին եզրին վրայ յենուր...:

Արբայուհին շարայարեց բարձր ու ծանր ձայնով մը. — «Իմ սիրական աղջիկները, միթէ դուն իսկ Ամելի քոյրն ամենէն աւելի արժանի և յարմար կը դանէք, միթէ ամենքնիդ իրը ձեր հոգեւոր դլուխն իրօք կը ճանչէք: Թող ամէն մէկն ըստ կարգի պատասխան տայ այս հարցումիս, սիրական աղջիկներս:»

Եւ մէն մի կրօնուհի բարձրաձայն պատասխան տուաւ. — «Աղատօրէն և ինքնայօդօր ընտրեցի և կ'ընտրեմ քոյր Ամելին իրը իմ սրբազան մայր և պետուհի:»

Իմ խեղճ աղջիկս՝ անբացատրելի յուզմունքէ շարժեալ՝ ծունկ դրաւ, ձեռներն իրարու կպցնց և այսպէս մնաց մինչև որ ամէն քուէներն ելան:

Այն ատեն արբայուհին՝ աւագուհիին յանձնելով դաւազանն ու մատանին՝ դէպ աղջիկս մօտեցաւ ձեռքէն բռնելու և արբայական աթոռը տանելու...:

— Ոտք ելիր, սիրական աղջիկս — ըսաւ անոր արբայուհին — եւ կաս նստէ քեզ պատկանող տեղդ. քու աւետարանական առաքինութիւններդ, և չէ թէ աստիճանդ, քեզ արժանի ըրին ասոր:» — Այս խօսքերն ըսելով՝ պատկառելի իշխանուհին աղջկանս ծունկեցաւ որպէս զի ոտք ելնելու անոր օդնէ:

Գլէօր-տը-Մարի դողդողալով քանի մը քայլ առաւ. յետոյ ժողովին սրահին մէջտեղ պալով, կանգ առաւ և ըսաւ այնպիսի հանդարտ և հաստատ ձայնով մ'որ զարմանքս շարժեց. «— Ներեցէք ինձ, սուրբ մայր...կը փափաքիմ քոյրերուս քանի մը խօսք ըսել:

«— Նախ արբայական դահդ ելիր, սիրական աղջիկս — ըսաւ իշխանուհին — ահա անկէ պարտաւոր ես ձայնդ լսելի ընել...:

«— Մայր սուրբ, այս տեղն...իմս չիրնար ըլլալ — պատասխանեաց Գլէօր-տը-Մարի ցած և դողդոջուն ձայնով մը:

«— Ի՞նչ կ'ըսես, սիրական աղջիկս։

«— Ա,յսպիսի բարձր պաշտօն մ'ինձի համար չէ, մայր սուրբ։

«— Բայց բոլոր քոյրերուդ քաղձանքը քեզ սոյն պաշտօնին կը կոչեն։

«— Մայր սուրբ, ներեցեք ինձ ծունր դրած հանդիսաւոր խոստովանութիւն մ'ընել, իմ քոյրերս լաւ պիտի տեսնեն, նոյնպէս դուք, մայր իմ սուրբ, որ ամենէն սուրբին վիճակը դարձեալ բաւական սուրբին չէ ինձի համար։

«— Քու համեստութենդ կը խաբուիս, սիրական աղջիկս» ըսաւ վերադարձուհին բարութեամբ, իրօք կարծելով որ խելօք աղջիկն այս ըսելով չափազանց համեստութեան ղպազուկի մը կ'անասար, բայց ես Գլէօր–տը–Մարիին ընելիք խոստովանանքը դուշակեցի։ Ահաբեկ դողչեցի անոր աղերսալի ձայնով մը. — Զաւակս··· կը պաղատիմ քեզ···։

Ա,յս խօսքիս···ըսել քեզ, բարեկամուհիդ իմ, թէ Գլէօր–տը–Մարիին ինձ նետած խորտնակին մէջ ի՞նչ կարդացի անկարելի է···ինչպէս որ վերջէն պիտի տեսնես, իմ միաքս հասկցաւ։ Ա,յն, հասկցեր էր որ այս սոսկալի յայտնութենէ յառաջ գալիք անպատուութեան մասնակից պիտի ըլլայի···։ Քանի հասկցեր էր որ այնպիսի խոստովանութենէ մ'ետքն ամէն մարդ կրնար ամբաստանել զիս, իբր ստացան···վասն զի միշտ այնպէս հաւատացեր էի որ Գլէօր–տը–Մարի իր մօրը քովէն բնաւ չէր հեռացած···։ Ա,յս մտածութեան վրայ խելօք աղջիկս կարծեր էր թէ իմ առջևս ամենամեծ ապերախտութեան յանցանք մը գործած է···։ Շարունակելու զօրութիւն չունեցաւ, լուռ կեցաւ և իր գլուխը ծունկ տուաւ գլխին···։

«— Ներկրօրդեմ, սիրական աղջիկս — վրայ բերաւ աբբայուհին — քու համեստութենդ քեզ կը պատրէ···քոյրերուդ միահաւան ընտրութենը կը հաւատաս թէ քանի արժանի ես իմ տեղս բռնելու···։ Ճիշտ անոր համար որ աշխարհային զուարճութիւններու մասնակից եղար, անոնցմէ հրաժեշտ տալդ աւելի զոհողութիւն է···։ Ն. Վ. Ամէն իշխանուհին չէ ընտրուողն, այլ Ամէն Հոգիք···։ Մեզի հասմար, կեանքդ սկսաւ այն օրէն որ տաք կոխեցիր Տիրոջ տան մէջ··· և ահա այս ընտիր և սրբազին կեանքն է որ կը վարձատրենք···։ Ասկէ ետք հարկ է ըսել քեզ, սիրական աղջիկս, եթէ վարանիլդ

մտնելէն առաջ կեանքդ այնքան մոլորեալ ըլլար որչափ որ ընդհակառակն յստակ էր և գովելի···դարձեալ այն աւետարանական առաքինութիւններով որոց օրինակը տուիր մեզ այս տեղ բնակելէդ վեր, պիտի քաւութիւն պահէր Աստուծոյ առջև անյեղլի որչափ որ դատապարտելի ալ ըլլայ···։ Հետևաբար, իմ սիրական աղջիկս, դասեցէք եթէ համեստութիւնդ պէտք չէ որ անվրդով մնայ։»

Աբբայուհին այս յորդորներն՝ ինչպէս որ կրնաք մտածել, բարեկամուհիս, Գլէօր–տը–Մարիին համար այնքան աւելի թանկագին էին որչափ որ անոնցմէ անջնջելի կը համարէր։ Դժբաղդօրէն այս սեսարանս պինդը սասկիկ յուզեր էր, և թէև հանդարտութիւն և հաստատամտութիւն կիզձէի, ինձ այնպէս երևցաւ որ իր կերպարանքը կ'պղայէր խիստ խռովիկ կերպով մը···։ Երկու անգամ դող եկաւ իր նիհարցած ձեռքը ճակտին վրայ դնելով։

«— կարծեմ թէ քեզ համոզեցի, սիրական աղջիկս — վրայ բերաւ ծիւխան իշխանուհին «— և չես ուզեր անշուշտ մեծ վիշտ պատճառել քոյրերուդ իրենց այս վստահութեան և սիրոյ նշանը մերժելով։

«— Ո՛չ, մայր իմ սուրբ — ըսաւ նա այնպիսի բացատրութեամբ որ պիս շուարեց և հետզհետէ տկար ձայնով մը — կարծեմ թէ հնազանդ կարող եմ ընդունելու···։ Բայց որովհետև շատ տկար և յոգնած ըլլալս կ'զգամ, եթէ կը ներէք, մայր սուրբ, իմ նուիրաբերութեանս արարողութիւնը թող քանի մ'օրէն կատարուի···։

«— Ինչպէս որ կը փափաքիս այնպէս պիտի ըլլայ, սիրական աղջիկս··· բայց մինչև պաշտօնիդ օրհնութիւնն ու նուիրումն··· առսա մատանին···երիր տեղդ··· մեր սիրելի քոյրերն ըստ օրինի իրենց նուէրը պիտի մատուցանեն քեզ։»

Եւ մեծաւորուհին, իր հովուական մատանին Գլէօր–տը–Մարիին մատն անցնելով, աբբայական դահը տարաւ զանի···։

Պարզ և սրտաշարժ տեսարան մ'եղաւ այս։

Ա,յն պահին մօտ՝ ուր աղջիկս նստաւ, կեցեր էին, մէկ կողմէն ազատուհին, որ ոսկեղէն գաւազանը կը կրէր, միւս կողմէն՝ ծիւխան իշխանուհին։ Իւրաքանչիւր կրօնուհի գնաց մեր զաւկին առջև խոնարհութիւն ընելու և յարգանօք անոր ձեռքը համբուրելու։

Ամէն վայրկեան կը տեսնէի որ իր այլայլութիւնը կ'աւելնար, դէմ-

քին գծելը կը քայքայէին. վերջապէս, այս տեսարանն իր ոյժէն վերէր անշուշտ... վասն զի քոյրերուն թափորը չվերջացած Գլէօր–սը–Մարին մտեցաւ։

Դատեցէք իմ սարսափս... Իսկոյն աբբայուհիին սենեակը տարինք զանի։

Դաւիթ վանքէն չէր հեռացած. վարեց, և անմիջապէս պէտք եղած խոտը տարաւ։ Ուր էր թէ պիս խաբած չըլլար. վասն զի հասատեց թէ այս նոր դիպուածին պատճառը ծոմապահութենէ յառաջ եկած տկարութիւն մ'է, նոյն յոգնութիւնն և տքնութիւնն որուն ենթարկեր էր աղջիկս իր երկարատև և դժնեայ նորընծայութեան ժամանակ... Հաւատալի անոր խօսքին, վասն զրօք իր հրեշտակայինկերպարանքն, որչափ որ ահռելի դեղնութիւն մ'ունէր, բնաւ տառապանք մը չէր մատնէր երբ ինքզինքին եկաւ... Նա մնաւանդ զարմայրս իր դեղեցիկ ձակտին վրայ փայլող խնդալին ցնծութեան վրայ։ Դարձեալ այս անդորրութիւնն ինձ ահ ազդեց. երևցաւ ինձ որ մծտալատ ապառուի մը թագուն յոյսը կ'աքօղեր...

Ահեղ ուրուականին նիստը բառնալու համար ժողովը դառնալուն՝ առանձին մնացի աղջկիս հետ։

Քանի մը վայրկեան լռեցի նայելէն եւս լռելեայն, ըսաւ ինձ նա. — Սիրելի հայր իմ... պիտի մոռնամ արդեօք իմ ապերախտութիւնս. պիտի մոռնամ արդեօք որ այս ծանր խոստովանութիւնն ընելու միջոցին ի նէ ինչ ուրիշ բան կրնայի ընել...

— Կ'ապրեցա՛մ քեզ... լա՛ւ...

— Ու չէի մոռնար — յարեց նա դառնութեամբ — որ ամենուն առջև յայտնելով թէ ինչ անդնդէ մը պիս քաշեցիր Հանեցիր... ելևէջ հասնել էր գաղանիք մը՝ զոր առ իս պորովելդ պատճառաւ ծածուկ պահեր էիր... ասով հրապարակաւ քեզ ամբաստանած պիտի ըլլայի։ քեզ, հայր իմ, այնպիսի գաղտնապահութեան մը համար որուն առիթ կամայ սահպուեր էիր որպէս զի, փառաւոր և պատուաւոր կեանք կ'ապահովես ինձ... Ո՛չ, արդեօք պիտի կարենայ ինձ ներել։

Աղջիկս այս խօսքին պատասխան տալու տեղ՝ իր ձակտին վրայ դրոշմեցի շրթերս, և իմ արտասուքիս հոսիքն զգաց...

Քանի մ'անգամ ձեռներս համբուրելէն եւս՝ ըսաւ նա ինձ.

Հիմակ աւելի լաւ կ'զգամ ինքզինքս, բարի հայր իմ... հիմակ որ ապահա, ինչպէս որ մեր կանոնը կ'ըսէ, մեռած եմ աշխարհիս համար... կը փափաքէի շատ մ'անձնէլու՝ն նպատակ կտակ մ'ընել... բայց որովհետև բոլոր ունեցածս քուկդ է... միթէ հրամայեցէք կտակս, հայր իմ բարի...

— Կրնամ կասկածիլ... Բայց կ'աղերսեմ քեզ — ըսի անոր — այդ բօթաշի մտմտուքդ փարատէ... Վերջէն կրնաս այդ դիտաւորութիւնդ՝ն գործ դնել... միթէ ժամանակ կը պակսի քեզ...

— Անհարկիցս, սիրելի հայր իմ, դեռ շատ ժամանակ ունիմ ապրելու — յարեց նա այնպիսի շեշտով մ'որ չկրնայի լինչ պատճառաւ դողդողալ հանկց։ Աւելի ուշադիր նայեցայ անոր, իր կերպարանքին վրայ և ոչ իսկ թեթև փոփոխութիւն մը չտեսայ իմ անհանգստութիւնս արգելելու համար։ — Այո՛, դեռ շատ ժամանակ ունիմ ապրելու — վրայ բերաւ նա — բայց այսուհետև երկրային բաներով սէտք չէ որ զբաղիմ... վասն զի այսօր պիս աշխարհիս կապող ամէն բաներէն կը հրաժարիմ... ի՛նազատիմ ուրեմն, ինդիրս մի՛ մերժեր...

— Հրամայէ՛... փափաքդ կատարելու պատրաստ եմ...

— Կը փափաքիմ որ իմ գորովասիրտ մայրս այն պղտիկ սրահին մէջ առ սովորաբար կը նստի, պահէ... իմ բանուածքի դործիքս... այն ձեռագործով զբաղած սիսեր էի...

— Փափաքդ պիտի կատարեմ, աղջիկս։ Քու սենեակդ պատրաստէն ետքն օրուանդ սէս կը մնայ. վասն զի ամէն ինչ որ քեզի կը պատկանի մատունքի սէս կը պատենք... Քէմանս սաստիկ պիտի յուզուի այդ հոգատարութենէդ...

— Իսկ դու, հայր իմ բարի, ու, ի՛նազատիմ, եպեռոքէ մեծ աթոռս, ուր այնքան խորհեր, այնքան երազեր եմ...

— Իմ ամբուխս մնա՝ աշխատութեանս դահլիճին մէջ պիտի դնեմ զանի, և ամէն օր քեզ իմ քովս նստած պիտի տեսնեմ, ինչպէս որ տեսել կը նստէիր — ըսի անոր արտօրքս չկրնալով զսպել։

— Հիմակ կը փափաքիմ նաև քանի մը յիշատակներ թողուլ իմ դժբաղդութեանս տասն իմ վրայ հոգ տանող անձերուն։ Տիկին ժօրժին կ'ուզեմ տալ վերջին տասներս դործածած կաղամարս։ Այս պարգևն անպատեհ չէ — յարեց նա անուշ ժպտելով — վասն զի նախ

այն սկսաւ ինձ դիր տարվեցնել ազարակին : Իսկ Պուզվալի պատկառելի երէցին գալով որ իմ կրօնքս ինձ ուսոյց , աղօթարանիս գեղեցիկ Քրիստոսն անոր կը նուիրեմ ...

— Շատ լաւ , աղջիկս :

— Կը փափաքէի իմ մարդ արտէ վարդակոյս իմ փոքրիկ սիրուն Ռիկկոլէտիս դրկել ... : Գարշ պոհար մ'է զոր կրնայ դնել իր աղուոր սեւ մազերուն վրայ ... ասկէ զատ՝ եթէ կարելի է , քանի որ գիտէք թէ ուր կը գտնուին Մարսիալ և յա Լուվ յԱլժէրիա , կը փափաքէի որ իմ կեանքս աղատող արիասիրտ կնկան տուն ... իմ արծնեայ ոսկի խաչս ... : Այս յիշատակութեան նուէրներս , բարի Հայրդ իմ , պիտի տրուին որոց որ զանոնք կը նուիրեմ , Փլէօր–տը–Մարէի կողմէն :

— Կամքդ պիտի կատարեմ ... : Մի թէ անձ մը չէս մոռնար ... :

— Ձեմ կարծեր , բարի Հայրդ իմ :

— Լաւ փնտռէ ... քէզ սիրողներուն մէջ ... չկայ արդեօք անձ մը որ շատ դժբաղդ է , մօրդ ... և ինձի չափ դժբաղդ ... անձ մը վերջապէս որ մեզի չափ կը վշտանայ վանք մնալեդ վրայ :

Հէք աղջիկս միտքս հասկցաւ , ձեռքս սեղմեց . թեթև կարմրութիւն մ'իր դունատ երեսը գունաւորեց : Իր մէկ հարցումը գուշակելով զոր անտարակոյս ընելու կ'երկնչէր , անոր ըսի . — Աւելի աղէկ է հիմակ ... կեանքը վտանգի մէջ չէ ... :

— Հասկնամ իր հայրը :

— Որդւոյն առողջութենէն ինքն ալ վրայ կղայ ... և աւելի լաւ վիճակի մէջ է ... : Իսկ Հանրիին ի՞նչ պիտի տաս ... : Քու կողմէդ յիշատակ մը ... որչափ սիրալիր և թանկագին տիտիանք մը պիտի ըլլայ իրեն համար ... :

— Հայր իմ , ընծայէ անոր իմ ծնողաբանս ... : Բարէ , ատէպ զայն իմ արտասուքովս թրջելուն Հայցելով զօրութիւն Աստուծմէ Հանրիին մխիթարելու համար , վասն զի իր սիրոյն անարժան էի ... :

— Որչափ երջանիկ պիտի ըլլայ տեսնելով որ իրեն մոռցած ես ... :

— Եակ օրք և ընկերուհիկ աղջկանց համար Հաստատուած պատսպարանը , կը փափաքէի , բարի Հայրդ իմ , որ ... :

Այս տեղ Ռօսալիէն նամակն ընդհատած էր դրեթէ այս անձնաւորութեան խօսքերով ,

— Քէ՛ամանա ... Մորթի պիտի տարտէ այս դիրս ... գլուխս իմս չէ ալ , յիմար եմ ... : Ա՛հ , 13 ՅՈՒՆՎԱ՛Ր ԸՐԸ . . . . . :

Սըն նամակին վերջն՝ որ Մըրֆին գրած էր , այս խմաստը կը պարունակէր .

Տիկին ,

Նորին վսեմութեան հրամանին համեմատ այս տխուր պատմութիւնը կը լրացնեմ : Իմ վսեմափայլ տիրոջ երկու նամակներն արդէն պատրաստած պիտի ըլլան ձեզ այն դառնաղէտ լուրին՝ զոր կը մնայ ինձ յայտնել Ձեր վսեմափայլութեան :

Երեք ժամ կայ որ Նորին վսեմափայլութիւնը ձեզ գրելու կ'զբաղէր . մօտակայ սենեակ մը կ'սպասէի որ իսկոյն սուրհանդակով մը ձեզ ուղղուելիք գիրն ինձ յանձնէ : Յանկարծ տեսայ Թիւրքիան իշխանուհին որ զարհուրած դէմքով մը ներս կը մտնէր : — Ո՛ւր է Նորին վսեմութիւնն — ըսաւ ինձ այլայլած ձայնով մը : — Իշխանուհիս , իշխանը մեծ–դքսուհիին կը գրէ այս օրուան լուրը : — Վօլդը սեպուհ պէտք է իմաց տալ իշխանին ... սոսկալի դէպ մը ... դու բարեկամ ես ... խնդրեմ տեղեկութիւն տուր անոր ... : Քու կրնաս գոյժը յայտնելով այնքան ահռելի չսիտի գայ ... :

Ամէն բան խմայայ . խոհեմութիւն համարեցի այս աղետալի լուրն անոր հաղորդել ... մեծաւորուհին յայտնեց միանգամայն որ Ամելի իշխանուհին ծանր ծանր կը մարէր , և թէ իշխանը պարտաւոր էր փութալ և իր աղջկան յիտին շունչն ընդունիլ : Դժբաղդաբար զղուշութիւններ գործածելու ժամանակ չունէի : Սբահը մտայ , Նորին վսեմութիւնն իմ գեղնոտ երեսս տեսաւ . — Դժբաղդութիւն մը յայտնելու կայ ... — Անդարմանելի դժբաղդութիւն մը , սէր իմ ... արիւս թիւն : — Ա՛հ , նախազգացումներս ... — դոչեց նա — և առանց ուրիշ բառ մը յարելու , վանքը վաղեց , ես ալ անոր ետևէն դացի :

Վերատեսչուհին սենեակն՝ Ամելի իշխանուհին՝ իր հօրը հետ ունեցած վերջին տեսակցութենէ ետքն՝ իր յատուկ խցիկը փոխադրուեր էր : Քոյր մ'անոր վրայ կը հսկէր . ժամէ մը դիտեց որ Ամելի իշխանուհին ձայնն՝ որ երբեմն առանն առանն կը խօսէր , կը տիրանար և հետզհետէ կը ճնշուէր : Քոյրը փութայ վերատեսչուհին յայտնելու դործը : Տոքտօր Գաւիլը կանչուեցաւ . դեղերով մ'այս նոր ախտա-

Թիւնն ալ դարմանել կարծեց, բայց ընդ ուշայն. երակին ցաւը հազիւ գդալի էր··· Յուսահատութեամբ փնտռեց որ կրնապատիկ այլայլուելով Ամէլի իշխանուհին մնացած ոյժն ալ հատանակահօրէն սպառելով՝ զանի աղաւաղու չկար։

Ահա այն առեն Ն. Վ. իշխանը հասաւ. Ամէլի իշխանուհին վերջին օծումն այն ինչ սառցեր էր. տակաւին կինդանութեան թեթեւ նշոյլ մ՚ունէր. իր խաչաձեւ ձեռաց մէկուն մէջ բռներ էր իր փոքրիկ վարդենիին բնկոյնները։

Իշխանն անոր մահճակալին մօտ ծունր դրաւ, կը հնծկլտար. — Իմ աղջիկս···սիրական զաւակս··· — կը գոչէր նա աղիողորմ ձայնով մը։

Ամէլի իշխանուհին անոր ձայնը լսեց, գլուխը դէպ անոր դարձուց թեթեւակի, աչերը բացաւ··· ժպտելու չանաց և տկար ձայնով մ՚ըսաւ. — Բարի հայրդ իմ··· թ/ղ ներեն ինձ··· դու··· նոյնպէս Հանրին···իմ բարի մայրս···ներեն···։

Երբ իր աղջիկը յետին շունչն աւանդեց, իշխանը բառ մը չըսաւ·· ։ իր հանդարտութիւնն ու լռութիւնն ահաւոր էին ··· իշխանուհին աբտեւանունքը գոչեց, ձախաչէն քանի քանի անգամ համբուրեց, բարեպաշտօրէն առաւ փոքրիկ վարդենիին բեհեզներն ու խոկիչէն դուրս եկաւ։

Եա ալ անոր հետեւեցաւ պալատ. մանչին դրսի տունը գնաց, և ինձ ցոյց տալով սկսած պերճ առ Ձեր վսեմութիւն, և որուն ի դուր քանի մը բառ աւելցնել ուզեց, վասն զի ձեռքը չկանգնօրէն կ՚ենթարկուի, ինձ ըսաւ. — Անհնար է ինձ դրել ··· թոթոփիլն խորտակած եմ ··· գլուխս կը մորմոքի···։ Գիտէ մեծ դքսուհիին որ աղջիկս մեռաւ···։

Նորին վսեմութեան հրամանը կատարեցի։

Խնդրեմ ներել ինձ, իբր իր վաղեմի սպասաւորին, աղաչել Ձեր վսեմութիւնն որ վերադառնալու փութաք ··· օրչափ որ ա՚Օրլինի կոմսին առաջութիւնը ներէ շուտով ···։ Մինակ Ձեր վսեմութեան ներկայութիւնը կրնայ ամոքել իշխանին յուսահատութիւնը···։ Միտքը դրեր է ամէն գիշեր իր աղջկան վրայ հսկել՝ մինչև որ դքսական մատանի մէջ թաղեն անոր մարմինը։

Իմ տխուր պաշտօնս կատարեցի, տիկին. խնդրեմ ներել նամակիս

անհեթեթ ոճին ··· և ընդունիլ յարգական անձնուիրութեանս հաւաստիքն որով պատիւ ունիմ մնալու, Ձեր վսեմութեան, ամենախոնարհ ծառան,

ՎՕԼԴՐ ՄԸՐՔ

. . . . . .

Ամէլի իշխանուհին յետզարկաւորութեան առջի օրը փլէմանս իր հօրը հետ ժէրօյաէյին հասաւ։

Ռոստլի մինակ էր Փլէօր–սը–Մարիի թաղման հանդիսին օրը։

ՎԵՐՋ

Ա.Ս.Խ.Հ.Ի. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՐԱՆ
S.S.R.A. Armenian Literature Museum
7/I-1922
ՄԻՍԻԱՆ, Մ.ՏԵՓԱՆՈՍՅԱՆ
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆ ԱՐՔԻՎ

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

		Եր֊
ԳԼՈՒԽ Ա.	ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ	5
Բ.	ՑՈՑՍ	41
Գ.	ՀԱՅՐ ՈՒ ԱՂՋԻԿ	53
Դ.	ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ	69
Ե.	ՊԻՍԷՊՐ (ԱՆԿԵԼԱՆՈՑ)	78
Զ.	ՀԱՆԴԵՐՁԱՆՔ	115
Է.	ՄԱՐՄԻՆՔ ԵՒ ՇՈՒՐԻՆԷՐ	129
Ը.	ԱՍՏՈՒԾՈՑ ՄԱՏԸ	136

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.	ԺԷՐՕԼՍՏԷՑՆ	150
Բ.	ԱՄԷԼԻ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ	177
Գ.	ՈՒԽՏ	210
13 ՑՈՒՆՎԱՐ, ՎԵՐՋԻՆ ԳԼՈՒԽ		219

2479
2475
5
2013

